

ISSN 2311-8040

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 1

Львів
2017

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
Н34 **Серія юридична** / головний редактор Р. І. Благута. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. –
Вип. 1. – 376 с.

Виходить п'ять разів на рік (із них один – спецвипуск).

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук
(постанова президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 1-05/4).

Свідоцтво про державну реєстрацію від 14 листопада 2014 р. КВ № 21093-10893ПП

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
до друку та поширення через мережу Інтернет (*протокол від 25 січня 2017 р. № 7*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Р. І. Благута, кандидат юридичних наук, доцент (*головний редактор*); **В. К. Гришук**, доктор юридичних наук, професор (*заступник головного редактора*); **О. М. Балинська**, доктор юридичних наук, професор (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії: **В. С. Бліхар**, доктор філософських наук, професор; **М. П. Гетьманчук**, доктор історичних наук, професор; **Я. А. Гончарук**, доктор економічних наук, професор; **В. П. Захаров**, доктор юридичних наук, професор; **З. Р. Кісіль**, доктор юридичних наук, професор; **А. В. Мовчан**, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник; **В. О. Навроцький**, доктор юридичних наук, професор; **В. В. Серета**, доктор юридичних наук, доцент; **А. С. Токарська**, доктор юридичних наук, професор; **В. А. Яценко**, доктор юридичних наук, професор; **О. В. Авраменко**, кандидат юридичних наук, доцент; **А. В. Баб'як**, кандидат юридичних наук, доцент; **С. С. Гнатюк**, кандидат юридичних наук, доцент; **О. М. Дуфенюк**, кандидат юридичних наук, доцент; **Д. Є. Забзалюк**, кандидат історичних наук, доцент; **Д. Й. Йосифович**, кандидат юридичних наук, доцент; **М. В. Ковалів**, кандидат юридичних наук, професор; **В. О. Кучер**, кандидат юридичних наук, доцент; **А. Р. Лещух**, кандидат юридичних наук, доцент; **С. І. Марко**, кандидат юридичних наук, доцент; **Ю. С. Назар**, кандидат юридичних наук, професор; **В. В. Сенік**, кандидат технічних наук, доцент; **І. Ю. Сковронська**, кандидат філологічних наук, доцент; **Г. В. Смолин**, кандидат юридичних наук, доцент; **Т. І. Созанський**, кандидат юридичних наук, доцент; **Б. М. Телефонко**, кандидат юридичних наук, доцент; **А. Я. Хитра**, кандидат юридичних наук, доцент; **Г. Б. Яновицька**, кандидат юридичних наук, доцент; **Н. В. Медвідь**; *за згодою:* **Н. Алієв (Назим Алієв)**, доцент, доктор філософії (PhD); **П. Богдальські (Piotr Bogdalski)**, доктор права габлітований; **С. В. Богданов**, кандидат юридичних наук; **А. Бошкович (Aleksandar Bosković)**, доцент, доктор філософії (PhD); **З. Вукашинович-Радойичич (Zorica Vukasinovic-Radojicic)**, доцент, доктор філософії (PhD); **С. Т. Карп (Семён Терентьевич Карп)**, доктор права, доцент; **К. Лоск (Krzysztof Lojek)**, доктор філософії (PhD); **П. Станіш (Piotr Stanisz)**, доктор права габлітований.

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилення на Науковий вісник обов'язкове. Рукописи не повертаються.

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340.11.5

О. М. Балинська

КРИЗА ВЛАДИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД

Розкрито філософію кризи влади, з'ясовано, у чому суть цього державного явища: у вичерпанні потенціалу влади як інституту чи в іншому сприйнятті її соціальними суб'єктами. На основі аналізу сучасних світових досліджень із політології та соціології зроблено висновок, що проблема кризи влади не стосується окремого типу держав, не залежить від режиму правління, геополітичних характеристик чи соціокультурної інфраструктури, але цей «вірус» охоплює сучасний світ, руйнує засади традиційної моделі влади і сприяє зростанню скептицизму щодо владної системи як такої.

Ключові слова: влада, військова влада, державна влада, концепція влади, криза влади, теорії нерівності, соціальні зміни.

Постановка проблеми. Сприйняття влади та її реальна сутність видаються ідентичними. Однак, що більше людина наближається до влади (набуває владних повноважень), то сильніше відчуває її вплив та обмеження. Скажімо, поліціант має значні повноваження в охороні громадського порядку, але водночас обмежений у своїх діях порівняно з іншими громадянами (наприклад, не може, як вони, висловлювати свої політичні вподобання чи розголошувати дані з доступних йому інформаційних баз тощо); банківський працівник має доступ до значних грошових активів, однак обмежений у їх використанні (не може розпоряджатися ресурсами, залучати до фінансових операцій будь-якого іншого й інше); можна навести ще багато прикладів. Тож сучасність порушує нові питання: чи справді наявна проблема співвідношення влади та її змісту, чи змінюються владні пріоритети, чия влада сильніша – інформації чи зброї й ін.

Стан дослідження. Ці питання були предметом дослідження багатьох учених. Серед них найвідоміші й визнані світом – Н. Макіа-

веллі (влада як річ природна і звичайна), Т. Гоббс (бажання влади вічне і невпинне), Ф. Ніцше (воля до влади і навіть жага влади), М. Вебер (влада на засадах протестантської етики і духу капіталізму), Г. Моска (влада як моральна, матеріальна та інтелектуальна перевага) й ін. Безумовно, їх праці стали вагомим підґрунтям для сучасних дослідників, які у вивченні феномену влади давно вийшли за межі звичної політології та зорієнтували свої розвідки на культурологію і націоналію (влада ментальності), антропологію чи навіть фізіологію (влада страху або й інстинкту), інформатику та кібернетику (влада мобільності) тощо.

Отож **мета** статті – розкрити філософію кризи влади, з'ясувати, в чому зосереджена суть цього феномену: у вичерпанні потенціалу влади як інституту чи в іншому сприйнятті її соціальними суб'єктами.

Виклад основних положень. Влада є однією з тих сфер життєдіяльності, що безпосередньо стосуються людини й водночас можуть бути абсолютно абстрактними для неї. Практично всі мислителі й науковці визнають, що людині властиво домагатися влади на особистому рівні; відколи виникло суспільство, влада диктує спосіб життя і визначає напрями його розвитку; прагнення влади є спонукою до дій, стимулом і мотивом поведінки людини; влада пронизує всі сфери, в яких можлива міжсуб'єктна конкуренція (від міжнародної та внутрішньодержавної політики, бізнесу і релігії – до науки, благодійності чи сімейних відносин). Особистісний контекст вияву владних задатків або прагнень може виявлятися у мовленні, побутовій поведінці й навіть у снах. У разі цього політичну владу людина може сприймати як постійно змінний концепт, необхідний для функціонування держави, але далекий від вузького кола її життєдіяльності; оскільки вона стикається з виявами влади впродовж усього життя, то здебільшого не замислюється над змістом влади, не аналізує місце її зосередження чи способи її функціонування, не шукає межі її поширення і засоби її обмеження.

Один із сучасних дослідників феномену влади американець Наїм Мойзес декілька років тому визначив її як «те, що дозволяє нам впливати на поведінку інших людей, у результаті чого вони виконують дії, які в іншому випадку не виконували б» [1, с. 40]. Такий підхід не є новим, але розроблена згадуваним ученим концепція варта уваги. Адже він на основі вивчення влади у світовому масштабі пропонує оригінальний і переконливий аналіз усіх способів набуття, використання і втрати влади й пояснює, як трансформація влади впливає на наше повсякденне життя.

Н. Мойзес говорить про сутнісну зміну концепції влади в сучасному світі: з розвитком людства вона переходить «від м'язів до інте-

лекту, з півночі на південь і зі заходу на схід, від гігантських старих корпорацій до кмітливих стартапів, від закостенілих диктаторів до звичайних людей на площах та у віртуальному просторі» [1, с. 15–16]. Змінюється світ і змінюється влада. Зміщуються акценти з інструментів, якими користується людина, і правил поведінки, які управляють суспільством, на спосіб співіснування у більш густонаселеному світі, на вищу грамотність і освіченість, на можливість безперешкодно мігрувати й інші показники забезпеченого добробуту людини. Влада стає доступнішою, але водночас її вплив обмежений і користуватися нею стає дедалі складніше. Громадянин сподівається на «мудре» керівництво влади та чекає від держави дій як працедавця, постачальника всіх необхідних для забезпечення побуту продуктів, речей і послуг. Певною мірою з таким баченням можна погодитися. Але така ситуація не характерна для суспільств із нестабільною економікою, хаотичним політикумом, зруйнованою соціальною інфраструктурою, тобто для кризового суспільства, в якому соціальний суб'єкт розуміє, що гарантувати йому належний рівень життя може тільки він своїми активними діями. Власне у цьому разі влада стає «відносною абстракцією» (справді існує і впливає, але далека і не відповідає реальним потребам).

Влада, що дає можливості апіорі управляти, передбачає взаємодію двох або більше сторін: правителя і громадянина, керівника і підлеглого, батька і сина, вчителя й учня або ж складних комбінацій осіб (партій, армій, компаній, інституцій, держав, націй тощо). Оскільки змінюються відносини у цих дуальних або полігранних системах через змінні одиничні життєві ситуації, змінюється і здатність суб'єктів взаємодії до управління й підпорядкування аж до зміни співвідношення сил. Тобто влада не є незмінною, її неможливо виміряти кількісно. Влада частково належить до матеріальної сфери й частково до сфери психології: вона одночасно доволі чітко виявляється й існує в нашій уяві.

Зате можна простежити її розвиток (а отже, і занепад) через появу (або нівелювання) так званих бар'єрів між владою та конкурентами. Такі бар'єри «вибудовуються» у всіх сферах (це правила проведення виборів, озброєні армії, поліцейські формування, капітал чи інфрмація з обмеженим доступом, запатентовані технології, бренди й торгові марки, моральний авторитет релігійних діячів або ж особиста харизма політиків). Як переконливо наголошує згадуваний американський політолог, «за останні тридцять років бар'єри, що оточували владу, стали не такими міцними, тепер їх набагато легше зруйнувати, здолати чи обійти» [1, с. 29]. І це спостерігається не тільки у традиційних сферах застосування влади (політика, економіка й інше), а й таких

середовищах, як релігія чи культура. Трансформація влади стає масштабною і складною, що пов'язане не тільки з демографічними та економічними змінами чи розширенням можливостей інформаційних технологій, а й суттєвими змінами у всьому, що стосується сподівань, цінностей і соціальних норм. Сумарний ефект таких змін пришвидшив руйнування моральних авторитетів у суспільстві та законності в державі загалом.

«Руйнування бар'єрів міняє і внутрішню політику окремих держав, і геополітику, боротьбу за клієнтів і паству між релігіями, суперництво між неурядовими організаціями, інтелектуальними інститутами, ідеологіями, філософіями та науковими школами», вважає Н. Мойзес [1, с. 21]. Руйнація перепон на шляху до влади відкриває дорогу новим акторам (подібно, як у шаховій грі, коли хід однією фігурою відкриває поле іншій). З одного боку, така ситуація позитивна, адже надмірна концентрація влади завдає шкоди суспільству. З іншого – повне розосередження влади чи її занепад спричиняють хаос і анархію. Виходом у цій ситуації має стати набуття влади силами, здатними протистояти старим великим «корпораціям» і обмежувати їх можливості. Прикладом такого вдалого протистояння можна назвати зміну влади в результаті Революції гідності в Україні, з тією похибкою, що позитив власне завершився зміною суб'єктів влади, а не її сутнісного змісту.

Коли влада втрачає домінування, формується так звана «мікровлада» (Н. Мойзес означає цим терміном «відхилення від норми» [1, с. 95]), що позбавляє авторитетних владних акторів багатьох можливостей. Проблема лише в тому, що за своїм змістом мікровлада не пристосована для крупних поглинань, її перевагою є те, що вона не обтяжена, по-перше, розмірами (наприклад, Євромайданом управляла незначна група осіб), по-друге, активами та ресурсами (якщо додержуватися аналогії з попереднім прикладом, їм не було що втрачати і вони не мали на що опертися, крім своїх голосних заяв), по-третє, централізацією та ієрархією (цього не було через брак часу для створення). Але що більше мікровлада набуває тих характеристик, які характерні владі як такій, то більше вона перетворюється на той самий тип організації, який вона так успішно атакувала й усунула.

Щоби пояснити, як соціальні зміни впливають на владу, Н. Мойзес пропонує три підходи, означуючи їх категоріями: «революція безлічі» (вона затоплює бар'єри влади), «революція мобільності» (вона обходить ці бар'єри) та «революція ментальності» (що послаблює їх силу) [1, с. 94–132]. Свідками одного із видів революції безлічі (причому в прямому значенні цього слова) ми були на початку 2014 р. в Києві. Вияви революції мобільності (дедалі активніше переміщення

людей у всьому світі, урбанізація, циркуляція «розумів», обмін інформацією і новітні технології, що зменшують затрати і час на переміщення товарів, грошей, людей, інформації тощо) також відомі українському суспільству, але наразі грають не на нашу користь. Революція ментальності, що спричиняється здебільшого незадоволеними сподіваннями й супроводжується нерозумінням і несприйняттям ситуації в державі, зміною світогляду та способу мислення, на жаль, дуже часто стосується України, адже тут громадяни вже по-іншому оцінюють державну владу, по-іншому сприймаючи традиційні цінності, стандарти і норми та можливості сучасного світу загалом (відкритість держав для міграції, навчання, спілкування та інше). З огляду на сучасну ситуацію в Україні, ми можемо лише сподіватися на зміну ментального сприйняття й мобільне реагування українських громадян на владу в усіх сферах життєдіяльності нашої держави. В разі цього треба зауважити, що зазначені чинники стали викликами не тільки для української влади, така ситуація є світовою тенденцією.

На основі аналізу причин економічної та політичної кризи в одних державах і процвітання в інших американські вчені Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон пропонують концепцію подолання занепаду шляхом повалення владної еліти і створення суспільства з рівними економічними і політичними правами для кожного, де свобода буде визнана й реалізована як головна національна цінність [2]. Цей висновок вони зробили після тривалих досліджень стану різних держав світу на засадах різних так званих теорій нерівності, серед яких основними є три. Перша – географічна, походить від учення французького філософа Ш. Л. Монтеск'є, який уважав, що люди у тропічних широтах розморені теплом і більше схильні до лінощів, не виявляють прагнення щось змінити, а тому бідують і можуть легше потрапити під владу тиранів. Але дослідники одразу ж спростовують цю теорію швидким економічним розвитком у Сінгапурі, Малайзії та Боствані чи проривом Японії та Китаю у ряди економічних лідерів після тривалого стану стагнації [2, с. 56–63]. Друга теорія (культурна), започаткована німецьким соціологом М. Вебером, убачає джерело добробуту нації у рівні розвитку культури (релігії, етики, системи цінностей тощо). Але ця версія також відкидається, адже «більша частина населення Аргентини й Уругваю має європейські корені, проте їх економіка далеко позаду порівняно з Канадою та США; натомість Японія і Сінгапур, які ніколи не мали великої кількості переселенців з Європи, процвітають не гірше ніж багато європейських країн» [2, с. 68]. Третій із найвідоміших підходів до пояснення бідності чи багатства держав – теорія невігластва – тлумачить світову нерівність через те, що громадяни або їх правління не знають

(не мають достатніх знань), як зробити країну багатою. Однак навіть, попри те, що ця теорія, на відміну від попередніх, пропонує конкретний вихід – навчити правителів і політичних діячів, ця гіпотеза, як уважають згадувані професори-політологи, так само не підтверджується [2, с. 69–74]. Щоби подолати кризу в державі, не достатньо створити економічні й політичні інститути та зробити еліту освіченою і проінформованою (хоча і без цього не обійтися), необхідна ще свобода, бо тільки справді вільне суспільство здатне на правильний вибір, докорінну реформу та ефективні інновації.

Що стосується України у цьому контексті, то треба зауважити, що свобода як основний елемент демократії, конституційно визнаний і закріплений, не може сприяти розвитку держави, бо залишається лише декларативною категорією. Це не означає, що Україна не демократична держава, адже основні ознаки демократії (свобода слова, віросповідання, вибору, увага до інтересів меншості й водночас відстоювання множинності інтересів й інше) враховуються і навіть діють. Однак, згідно з позицією італійського політолога Дж. Компаньоні, яку відстоює також українська дослідниця Н. Латигіна, необхідні ще кваліфіковане управління й якісне право (закон). «Демократія, – зазначає українка, – не є ні універсальним засобом організації суспільства в цілому, ні вищою формою суспільного розвитку. Це лише та інституційна матриця, в межах якої організується управління суспільством» [3, с. 24]. Тож варто наголосити, що криза влади в українській державі пов'язана не так із декларативним визнанням пріоритету демократії, як її дієвою реалізацією.

З огляду на сучасні реалії українського суспільства, актуальною також є позиція британського науковця-соціолога М. Манна, який, розвиваючи теорію джерел соціальної влади М. Вебера, додав до економічної, політичної та ідеологічної форм влади четверту складову – автономію військової влади. Цей висновок він зробив у процесі бесіди зі своїм співвітчизником політичним соціологом Дж. Холлом [4]. Зокрема щодо військової влади вони обоє вважають, що світ перебуває у дивній ситуації: великі держави володіють зброєю катастрофічної потужності, але не можуть нею скористатися (це не доцільно); хоча кожна з цих держав не оминає можливості продемонструвати світові свої експансійні наміри, щоби забезпечити достатню кількість світових ресурсів для підтримки зросту власної економіки, саме тому вони й намагаються підкорити інші держави своїй волі у традиційній імперській манері [4, с. 38–39]. Прикладів такої поведінки у історії є чимало: римляни вважали, що несуть завойованим народам порядок і правосуддя; іспанці пропагували Слово Боже; британці поширювали вільну

торгівлю; французи виконували цивілізаційну місію; американці будують у всьому світі демократію; росіяни обстоюють права російськомовних громадян за межами своєї країни. Щоби подолати такий вплив, уважає Е. Холл, треба мати альтернативне місцеве правління, яке заручиться і внутрішньою, і світовою громадською підтримкою.

Що стосується військової влади в Україні, то вона (як і саме військо загалом) сформувалася на вимогу реальних подій зовсім нещодавно, і новітня мілітаризація країни аж ніяк не пов'язана з потребою продемонструвати наявність воєнних технологій і автономію офіцерського складу, а покликана забезпечити протистояння Російській Федерації як країні-агресору, якій війна корисна і навіть бажана в контексті демонстрації сили під прикриттям зазначеного місіонерства, що складно назвати цивілізованим. Згідно з попередньо описаною позицією Е. Холла, українська військова влада, як і державна влада загалом після подій зими 2013–2014 рр., мала колосальну внутрішню підтримку громадян, яку дедалі стрімкіше втрачає; про «занепокоєння» ситуацією в Україні з боку світової громадськості не говорили хіба що ледачі, але, крім незначних фінансових траншів Міжнародного валютного фонду, далі не йдеться. Тож, очевидно, що криза військової влади в Україні та відсутність її альтернативи тільки загострюють загальну кризову ситуацію державно-владних інституцій.

Про необхідність нового виду (військової і навіть воєнної) допомоги говорять американці, члени Ради з міжнародних відносин Е. Шмідт і Дж. Коен, коли йдеться про захист свободи слова та поширення інформації, зокрема в їх спільному дослідженні нового цифрового світу, де технології змінюють державу, бізнес і наше життя [5]. Тобто йдеться про ще один вид кризи влади. Так, вони вважають, що державна влада в цифрову епоху розосереджується, оскільки цілком можливими стають такі явища, як онлайн-суверенітет і заяви про віртуальну державність [5, с. 110], водночас вони підтримують думку колишнього Міністра оборони США Р. Гейтса, який ще 2009 р. назвав кіберпростір «п'ятим простором» воєнних операцій нарівні з сушею, морем, повітрям і космосом [5, с. 116]. Донедавна Інтернет описували як простір «беззаконня», яким неможливо керувати, але новітні дослідження демонструють владу держави над цією інформаційною мережею: через інфраструктуру зв'язку (лінії електропередач, комутатори, маршрутизатори й інше) можна обмежити (фільтрувати) доступ до матеріалів і навіть створити власні мережі. Прийоми кібератак і навіть кібервійни настосовують і терористичні групи, і державні уряди. І якщо дехто вважає, що Україна далека від таких «віртуальних реалій», то цілком помиляється. Адже кібервійна (або мовою вказаних дослідників «кодова» війна [5, с. 119–127]) може не стосуватися еко-

номічної чи політичної сфери і, за аналогією з відомою історією холодною війною, послуговується прийомами шпигунства, цілком імовірно і здебільшого чужими руками, в разі цього пересічні громадяни участі у кодових баталіях майже не беруть (хіба що спостерігають). Як не дивно, але в книзі, опублікованій ще 2013 р., автори описали можливий варіант вирішення мовного питання, зокрема в Україні: «Якщо комусь із членів Співдружності незалежних держав, асоціації пострадянських країн, набриднуть вимоги Москви затвердити російську мову як державну в цілому регіоні, вони зможуть поєднати зусилля і цензурувати весь російськомовний контент у національних мережах, обмеживши доступ громадян до будь-якої інформації про Росію» [5, с. 97]. Певною мірою так зробили країни Прибалтики або, наприклад, Грузія, де покоління молоді воліє спілкуватися радше англійською, ніж російською. Чи прийнятний такий варіант для України – покаже час, рішення – за державною владою, яка все ще перебуває у стані кризи.

Висновки. Загалом проблема кризи влади не стосується якогось окремого типу держав, не залежить від режиму правління, геополітичних характеристик чи соціокультурної інфраструктури, але цей «вірус» доволі швидко охоплює сучасний світ і руйнує засади традиційної моделі влади і сприяє зростанню скептицизму щодо владної системи як такої. Україна вкотре зіткнулася з цією проблемою – кризою влади, тепер, на жаль, ускладненою воєнними реаліями та новітніми технологіями. Пошук шляхів подолання цієї проблеми міститься не в одній науковій галузі й потребує міждисциплінарного підходу.

1. Мойзес Н. Конец власти. От залов заседаний до полей сражений, от церкви до государства. Почему управляют сегодня нужно иначе / Н. Мойзес. – М.: Изд-во АСТ, 2016. – 512 с.

2. Аджемоглу Д. Чому нації занепадають / Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон. – К.: Наш Формат, 2016. – 472 с.

3. Латигіна Н. Дефініція демократії: основні підходи / Н. Латигіна // Освіта регіону: Український науковий журнал: Політологія. Психологія. Комунікація. – 2013. – № 2. – С. 19–24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1026>

4. Манн М. Власть в XXI столетии: беседы с Джоном А. Холлом / М. Манн. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – 208 с.

5. Шмідт Е. Новый цифровой світ / Е. Шмідт, Дж. Коен. – Львів: Літопис, 2015. – 386 с.

Балинская О. М. Кризис власти: философско-правовой взгляд

Раскрыта философия кризиса власти, уяснено, в чем состоит сущность этого государственного явления: в исчерпании потенциала власти как

института или в ином восприятии ее социальными субъектами. На основании анализа современных мировых исследований по политологии и социологии сделан вывод, что проблема кризиса власти не касается отдельного типа государств, не зависит от режима правления, геополитических характеристик или социокультурной инфраструктуры, однако этот «вирус» охватывает современный мир, разрушает основы традиционной модели власти и способствует нарастанию скептицизма относительно системы власти как таковой.

Ключевые слова: власть, военная власть, государственная власть, концепция власти, кризис власти, теории неравенства, социальные изменения.

Balynska O. M. Power crisis: philosophical and legal view

The author outlines the new issues on the current understanding of the phenomenon of power: the problem of balance of power and its contents, changes of power priorities, whose power is stronger – information or weapons, etc. A person can perceive a political power as a constantly variable concept required for the functioning of the state, but far from the narrow circle of its life; since the state faces manifestations of power throughout life, for the most part it does not take care of the meaning of power and does not analyze the place of concentration or ways of its functioning, does not look for ranges of its proliferation and limitations.

Consequently, the goal of the article is to reveal the philosophy of the power crisis, to find out the essence if this state phenomenon: whether it consists in the exhaustion of power potential as an institution or in its different perception by social subjects.

Due to the analysis of current world research in political science and sociology, the author concludes that the crisis manifestations have become challenges not only for the Ukrainian authorities, but this situation is a global trend. In general, the problem of power crisis is not associated with any particular type of a state and does not depend on the mode of government, the geopolitical characteristics or socio-cultural infrastructure, but this «virus» rather quickly covers the modern world and destroys the foundations of the traditional model of power and gives rise to increasing skepticism concerning the power system as such.

It is not for the first time that Ukraine faces the problem of the power crisis, but now, unfortunately, complicated by realities of war and the latest technologies. Search for ways to overcome this problem lies in a single scientific field and requires a multidisciplinary approach.

In order to overcome the crisis in the country it is not enough to create economic and political institutions and make the elite educated and informed (though we can't do without it), but we need more freedom (not declarative), because only a truly free society is capable to a right choice, radical reform and effective innovations.

Key words: power, military power, state power, the concept of power, the power crisis, the theory of inequality, social change.

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ПРЕЦИЗІЙНИЙ ФЕНОМЕН ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

З огляду на сучасне уявлення про права людини як про моральний стандарт людської цивілізації, з'ясовано теоретико-правову сутність цього значущого наукового концепту, проаналізовано деякі підходи вітчизняних учених до осмислення феноменологічної прецизійності у визначеннях цього поняття. Наголошено на значенні пошуків оптимальних варіантів його науково-обґрунтованих дефініцій для правозастосовної практики.

Ключові слова: права людини, терміни, поняття, загальна теорія права, прецизійність, феномен.

Постановка проблеми. До тріади фундаментальних цінностей сучасної людської цивілізації віднесено, поряд з демократією та верховенством права, таку складну багатомірну практично значущу категорію як права людини. Будучи нормативною формою взаємодії індивідів, суспільства, держави права людини є ключовим елементом правової сутності людини. Вони окреслюють сферу автономії індивіда у взаємовідносинах з іншими особами, суспільством і державою, визначають обсяг його індивідуальної сфери. Коли йдеться про генезу цього правового феномена, то в науці зафіксовано процес історичного розвитку його сучасної концепції, що розпочинається ідеєю природних прав, утіленою у філософських ученнях мислителів Античності, а з еволюцією людської цивілізації поглиблених у добу Відродження, Нового часу та в наступні епохи. Отже, до змісту прав людини та їх розподілу прийнято підходити з конкретно-історичних позицій. Сучасний каталог прав людини, зафіксований у міжнародно-правових документах, – результат тривалого історичного становлення еталонів і стандартів, дотримання яких вважається нормою життєдіяльності цивілізованої спільноти. Водночас із цими нормативами розроблялися і формувалися в юриспруденції і різновекторні підходи до інтерпретації цього поняття, що і призвело до багатоманіття наявних його визначень. Тому актуалізується потреба певною мірою досягти уніфіковано осмисленого трактування змісту поняття прав людини, що конче важливо, з огляду на передбачувані у найближчій перспективі, розгляд і ухвалення підготовленої оновленої редакції Розділу другого Конституції

України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», де досягнуто певного рівня узгодженості з міжнародно-правовими актами з цієї проблематики.

Стан дослідження. Словосполучення «права людини» належало до низки найуживаніших понять у політико-правовому дискурсі другої половини XX століття, таким залишається і тепер, у перші десятиліття XXI століття. Цілком зрозуміла значна увага наукової спільноти до цього феномену, що певною мірою підтверджується поглядом відомого авторитетного фахівця з праволюднинної проблематики П. Рабіновича: «Сучасна новітня історія людства є історією боротьби саме за межі прав людини (а конкретніше – за юридичне закріплення та юридичну інтерпретацію таких меж)» [1, с. 14]. Зазначимо, що ця боротьба відбувалася у різних формах, під різними гаслами, а отже, різні смисли й значення вкладалися у це поняття. «Навіть термінологія зазнавала змін – від термінів «свободи», «вольності» через «природні права», «права чоловіка» до терміна «права людини», який був уперше вжитий ... у 1942 р. при підготовці до створення ООН» [2, с. 75].

Отже, понад сім десятиліть формувалася доволі складна структура цього явища, дослідники якого, за слушним зауваженням В. Мицика, «майже завжди починають з питання про поняття терміна «права людини» (що таке «права людини») і у більшості випадків (наприклад, Броунлі Ян чи Дарен О'Бірн) доходять невтішного висновку, що цей термін використовується часто, проте розуміється рідко» [3, с. 33–34]. Очевидно, на поліпшення цієї ситуації мають вплинути напрацювання концепції універсальності прав людини. Це зобов'язує звернути особливу увагу на виважено змістовну наповненість визначення поняття. У цьому напрямі протягом останніх років плідно працювала низка вітчизняних учених, серед яких П. Рабінович та колектив очолюваної ним Лабораторії прав людини, С. Головатий, О. Петришин, Р. Мартинюк, В. Мицик.

За останні роки вітчизняна юридична наука збагатилася десятками монографій, підручників, навчальних посібників, а також сотнями наукових статей, в яких певною мірою висвітлювалася означена проблематика. Автори цих публікацій, розглядаючи закономірності існування й розвитку державно-правових явищ, приділяли увагу контекстуальному понятійному апарату, разом і визначеності зазначеного концепту.

Отже, **метою** цієї статті є спроба узагальнити окремі поширені підходи учених до теоретико-правового осмислення феноменологічної прецезійності у визначенні поняття прав людини на основі аналізу сутності цього концепту.

Виклад основних положень. Формування понятійного апарату юридичної науки – одне із найактуальніших завдань на шляху її інтенсивного розвитку в напрямі євроінтеграційних процесів. Над виконанням його активно працюють відомі вітчизняні учені, які глибоко усвідомлюють не лише наукове, а й прагматичне значення таких досліджень. Академік М. Панов у цьому контексті зазначає: «Правові категорії і поняття відображають певний рівень (зріз) знань (інформації) у галузі державно-правових явищ, незалежно від того, включені чи не включені ці категорії і поняття у позитивне право – у закони чи підзаконні нормативно-правові акти. Ці наукові нормативно-правові утворення як результат наукового пізнання, безумовно, передують їх офіційному (нормативному) визнанню і закріпленню у правовій «матерії» у процесі правотворення» [4, с. 50].

Це слушне зауваження цілком стосується й феномена, про який йдеться та поняттєва інтерпретація якого значною мірою пов'язується із тим розумінням насамперед терміна «поняття», що й відображається на визначенні феномена. Тому, на наш погляд, окрім розгляду різноманітних дослідницьких підходів, «кожний з яких зумовлюватиме той чи інший, зазвичай неоднозначний результат наукового пошуку» (П. Рабінович), важливо акцентувати також на наукознавчому трактуванні лексем «поняття» і «термін».

Не вдаючися до глибокого аналізу, наведемо кілька визначень, запропонованих сучасними фахівцями з наукознавства, котрі вивчають закономірності функціонування науки, а також розвиток, структуру і динаміку наукової діяльності. То ж порівняймо: «Поняття – форма мислення, яка відображає істотні властивості, зв'язки і відношення предметів і явищ в їхній суперечності і розвитку; думка або система думок, що узагальнює, виділяє предмети деякого класу за визначеними загальними і в сукупності специфічними для них ознаками» [5, с. 169–170]. «Поняття – форма мислення, що відображає предмети і явища дійсності у вигляді сукупності їх загальних і відмінних ознак: виступає основним засобом формування та акумуляції досягнутих людиною наукових і практичних знань; вища форма думки, де відображаються суть предмета чи класу понять; носії понять – слова і терміни; зміст поняття – відображена у свідомості сукупність суттєвих ознак предмета чи ряду однорідних предметів» [6, с. 352].

Якщо у цих визначеннях трактувалися спільна філософська основа, адже зміст лексеми «поняття» відображається у свідомості сукупністю суттєвих ознак предмета чи низки однорідних предметів, то у запропонованому вітчизняними науковцями визначенні лаконічно передавалася суть концепту: «Поняття – відображення найбільш суттєвих і важливих предмету чи явищу ознак» [7, с. 140].

Як бачимо, у всіх наведених дефініціях наголошується на визначальному чиннику, якими є ознаки. Цей чинник присутній також і у визначенні М. Панова: «Правові поняття – основні одиниці розумової діяльності людини (її значень), які відтворюють суттєві, тобто загальні (типові) та відмінні ознаки (властивості, риси) фактів явищ, процесів, становищ у сфері держави і права» [4, с. 51].

Носії понять – слова і терміни. Враховуючи це, виникає бажання з'ясувати лексичну правомірність використання своєрідного гібридного неологізму «терміно-поняття», адже кожне із цих слів самостійно виконує своє змістове навантаження. Про тлумачення другого члена цього тандему зазначалася, а щодо першого, то наведемо формулювання цитованих науковців: «Термін (від лат. *terminus* – межа, кордон) – слово або словосполучення, яке точно й однозначно визначає чітко окреслене спеціальне поняття будь-якої галузі науки..., суспільного життя тощо, його співвідношення з іншими поняттями в межах спеціальної сфери» [5, с. 175].

Активно і широко вживаний професором П. Рабіновичем неологізм, на наш погляд, виправданий з огляду, насамперед, на можливість поглиблення теоретико-методологічних аспектів праволюдних досліджень, зокрема на збагачення їх терміно-поняттєвого інструментарію. І це стосується насамперед «того феномена, який відображається терміно-поняттям «права людини» (чисто «людські права»)» [8, с. 10]. Слушним, ми вважаємо, з методологічного погляду є й застереження авторитетного ученого: «Оскільки у науці (а в юридичній науці – особливо, та й до речі в юридичній практиці) основні терміни мають тлумачитися – в ідеалі – тільки однозначно, то зазвичай поняття про різні явища мають позначатися, відповідно, й різними термінами. Це правило набуває надзвичайно важливого значення, коли йдеться про правоназви, зокрема назви праволюдні» [8, с. 17–18]. Хіба що до цього варто додати ще й таке: коли йдеться про формування обґрунтування концепту «права людини», то треба, очевидно, подбати про надання йому належного рівня прецезійності («властивість, що визначається найвищою точністю» [9, с. 923]). Саме такий підхід дав змогу харківському ученому запропонувати чітко аргументоване визначення поняття: «Права людини – це основні можливості, необхідні для існування та розвитку особи, які визначаються універсальними, невід'ємними та рівними для кожного і мають гарантуватися державою в обсязі міжнародних стандартів» [10, с. 247].

Того ж року (2014) інший колектив харківських правознавців оприлюднив дещо відмінний варіант визначення: «Права людини – це невід'ємні можливості (соціально-економічні, політичні, культурні

тощо) вільної життєдіяльності, вільного самовизначення людини в суспільстві» [11, с. 297]. Безумовно, обидва визначення збагачують понятійний арсенал праволюднинної проблематики, однак у разі їх порівняння помітне ігнорування авторами другого варіанта аспекту державних гарантій. У цьому вбачається вплив на визначення поняття двох різнопланових підходів.

Натомість В. Мицик пропонує визначати означене поняття як політико-правову і юридичну категорію з урахуванням і природних, і позитивних прав людини: «Позитивні права людини – це певні блага і можливості, які не надаються, а лише охороняються і гарантуються державою, діють незалежно від їх законодавчого закріплення і державних кордонів, якими людина наділена внаслідок того, що вона є людиною від народження» [3, с. 36]. Автор уточнює, що термін «благо» він розглядає «як задоволення певних людських потреб». І далі, коментуючи запропоноване визначення, учений загалом характеризує сутність прав людини, що виявляється в їх основних властивостях: «В рамках ідеології лібералізму, – наголошує В. Мицик, – вони покликані забезпечити такі істотні блага, як недоторканість життя, честь і особисту гідність, особисту безпеку, рівність всіх людей перед законом, свободу віри і совісті, блага приватного і сімейного життя та ін. Такі права і свободи не в змозі надати нам юридичні гарантії їх забезпечення, передбачається, що вони, відповідно до загально визначеного принципу справедливості, повинні захищати нас від принижень і посягань на нашу гідність з боку державної влади і інших людей» [3, с. 36–37].

Чи можна вважати прийнятним і доцільним використання терміна «благо» у запропонованому визначенні поняття? Однозначно відповісти на це питання складно. І ось чому. Як уважають філософи права, «благо – філософсько-етична універсалія, яка має виражені метафізичні, онтологічні та соціальні ознаки... Надситуативна природа блага, його здатність до опору спробам прагматично мотивованих корекцій дають йому змогу виконувати важливу критеріальну функцію у філософських дискурсах із природно-правовою орієнтованістю» [12, с. 34–35].

З огляду на ці положення, маємо підстави вважати, що «прагматично мотивований» розгляд згаданим ученим соціологеми «благо» у значно спрощеному трактуванні викликає певний сумнів щодо доцільності використання цього терміна у зазначеній дефініції поняття прав людини. Однак спробу урізноманітнити і змістовно наповнити цю дефініцію варто визнати креативною, хоча процитоване авторське розуміння блага цілковито вкладається у сферу, що охоплює

найбільш значущі можливості, стандарти життєдіяльності людини. Отже, головним компонентом цієї дефініції визнано лексему «можливість, -вості», за тлумачним словником, це – «наявність умов, сприятливих для чого-небудь, обставин, які допомагають чомусь» [9, с. 536].

Зазначимо, що це слово стало своєрідною константою здебільшого визначення досліджуваного прецизійного феномену, що запропоновані вітчизняними ученими-теоретиками права. З цим солідарні і філософи права, які подають таке визначення: «Права людини – певні *можливості* (свободи) людини, необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно обумовлені досягнутим рівнем розвитку людства і закріплені як міжнародні стандарти» [12, с. 257].

Як зазначалося, і в цьому разі йдеться про будь-які суб'єктивні права індивіда чи особи, що передбачають десятки варіантів їх правомірної поведінки, а насамперед «про *фундаментальні можливості*, необхідні для гідного існування і розвитку людини у певних історичних умовах (наприклад, право на життя, свободу, право не зазнавати катувань чи примусової праці, прав на достатній рівень життя)» [10, с. 298].

Отже, можемо констатувати, що учені використовують доволі широкий спектр дослідницьких підходів, аби сформулювати на певному прецизійному рівні означені поняття. Слушним у цьому контексті є застереження професора П. Рабіновича: «Вирішення будь-якого дослідницького завдання визначальною мірою завжди залежить від того, який саме методологічний підхід (принцип) застосовано дослідником». Як уважає автор (із нею треба погодитися), «таким підходом є певна вихідна аксіоматична, здебільшого світоглядна ідея, яка визначає загальну стратегію (напрямок) дослідження, відбір досліджуваних фактів і – що є найважливішим – інтерпретацію результатів дослідження» [8, с. 11].

Грунтуючись саме на аксіоматичній ідеї у науковому пошуку в разі напрацювання поняттєвого інструментарію праволюднинної проблематики, з огляду на позиції належно апробованого потребового дослідницького підходу, який «належить до соціолого-позитивістської парадигми», професор П. Рабінович ще понад двадцять років тому запропонував (до речі, як зізнається, з певними уточненнями обстоює й донині) таку дефініцію загального поняття прав людини: «Основоположні права людини – це певні можливості людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем

розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів» [8, с. 12]. І таке визначення заслуговує на визнання його еталонним, навіть доктринальним, трансформація якого у легальне поняття певною мірою засвідчує факт переходу наукового знання про цей феномен у позитивно-правову сатисфакцію його. А це має особливе значення для інституціоналізації прав людини на національному рівні, тобто закріплення їх в Основному Законі – зокрема в Розділі другому чинної нині Конституції України, що очікує реформування (підготовлено Робочою комісією нова редакція цього розділу очікує розгляду у Верховній Раді України [13, с. 3–15].

Висновки. Безумовно, розглянуті деякі підходи до формування уявлення про такий загальноцивілізаційний феномен, як права людини, не вичерпує наукознавчу значущість необхідності дослідницьких пошуків оптимальних варіантів, зокрема таких, що відповідають сучасним потребам юридичної науки. Отже, у цьому напрямі в загальній теорії права очікують на нові концепції з обґрунтування дефініцій головного компонента категоріально-понятійного апарату праволюдності проблематики. Якими будуть ці пошуки, передбачити складно. Однак основою їх, безумовно, стануть наявні і певною мірою усталені через найрізноманітніші публікації (монографії, підручники, навчальні посібники, статті у фахових виданнях) визначення поняття права людини.

1. Рабінович П. М. Межі прав людини (деякі питання загальної теорії) / П. М. Рабінович // Український часопис прав людини. – 1997. – № 3–4. – С. 12–21.

2. Антонович М. Правова культура українського народу в сфері прав людини: історичний розвиток та сучасний стан / М. Антонович // Право України. – 2003. – № 12. – С. 75–79.

3. Мицик В. В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми захисту: підручник / В. В. Мицик. – К.: ВД «Промені», 2010. – 722 с.

4. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки / М. Панов // Право України. – 2014. – № 1. – С. 50–60.

5. Науково-педагогічне дослідження: навч. посібник / уклад. Н. Н. Чайченко та ін. – Суми: Ніко, 2013. – 180 с.

6. Чернілевський Д. В. Методологія наукової діяльності: навч. посібник / Д. В. Чернілевський, М. І. Томчук, О. А. Дубасенюк та ін.; за заг. ред. Д. В. Чернілевського. – 3-тє вид., переробл. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2012. – 364 с.

7. Зянько В. В. Основи науково-дослідної роботи: навч. посібник / В. В. Зянько, К. О. Ковань, Т. О. Журко. – Вінниця: ВНТУ, 2014. – 143 с.

8. Рабінович П. Основоволожні права людини: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження та викладання / П. Рабінович // Право України. – 2015. – № 2. – С. 9–23.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

10. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петрушин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 368 с.

11. Теорія держави і права: навч. посібник / А. М. Шульга, Л. В. Новікова, В. І. Сідоров та ін.; за ред. А. М. Шульги. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – 464 с.

12. Бачинін В. А. Філософія права: словник / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К.: Ін Юре, 2003. – 408 с.

13. Боровікова В. С. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина: сучасні українські реалії / В. С. Боровікова, О. М. Заверуха // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія Юридична. – 2016. – Вип. 2. – С. 3–15.

Боровікова В. С., Заверуха О. М. Права человека как прецизионный феномен историко-правовой науки

Исходя из современного представления о правах человека как о моральном стандарте человеческой цивилизации, уяснена теоретико-правовая сущность этого значимого научного концепта, проанализированы некоторые подходы отечественных ученых к осмыслению феноменологической прецизионности в определениях этого понятия. Акцентируется на значении поисков оптимальных вариантов его научно обоснованных дефиниций для правоприменительной практики.

Ключевые слова: права человека, термины, понятия, общая теория права, прецизионность, феномен.

Borovikova V. S., Zaverukha O. M. Human Rights as Precedent Phenomenon of Historic and Legal Science

As ideology of human rights is getting more and more widespread and demanded in state and social life, the fact which was initiated a few years ago of the constitutional reform that foreseen the substantial review and approaching to European standard by the second chapter of the Constitution of Ukraine is testified in the work, it also should be point out the fact, that the only actual is the consideration of a set of determined theoretical aspects of the problem in the national jurisprudence. Therefore, the aim of the article is the attempt to compile separate widespread in law science approaches of the outstanding Ukrainian scientists to the theoretical and legal interpretation of applying basic concepts and categories.

Taking into consideration current idea of human rights as defining principles of legal statutes of the individual, as well as moral standard of human civilization, philosophical and legal and legal and pragmatic essence of this scientific concept is found out, in particular the expediency of applying to it the

notion «concept» is substantiate, suggested by the famous scientists meaning of the definition of the most applied in modern jurisprudence notion is analyzed, the scopes of achievements of phenomenological precedent in these definitions are found out.

Outline the value of the scientific researches optimal version of the formation of the theoretical substantiated definition of the category, as a particular phenomenon, in which expressed particular opportunities (freedoms) of individual, required for its existence and progress in particular-historical conditions, objectively given by the reached level of human evolution and established as international standards is pointed out, that worked out by Lviv law school foundations of human rights recommendations on this issues can be established as standards, as logically valuable elements lied on the basis of this definition mostly take the consequences of the essence of this phenomenon.

Key words: *human rights, notions, concept, common theory of law, precedent, phenomenon.*

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

УДК 347.961

М. С. Долинська

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Розглянуто актуальні питання правового регулювання нотаріальної діяльності, зокрема правове регулювання діяльності праорганів нотаріату на території Візантійської імперії. Проаналізовано нормативний акт «Книги Епарха». Окреслено порядок доступу до професії табулярія як праоргану нотаріату. Зроблено висновок, що до цеху (корпорації) табуляріїв також належали викладачі законів і вчителі. Зауважено, що більшість норм «Книги Епарха» є актуальними і нині.

Ключові слова: *нотаріальна діяльність, табулярій, примікерій, кафедра.*

Постановка проблеми. Нотаріат розвивався зі змінами суспільного устрою та зазнавав постійного впливу з боку держави.

Очевидним є те, що після падіння Західної Римської імперії, інститут нотаріату надалі розвивався і на Заході, і на Сході Візантії, яка існувала до 1453 року.

Розгляд питання правового регулювання нотаріальної діяльності на території Візантії є важливим з огляду на реформування інституту нотаріату та нотаріального законодавства.

Стан дослідження. Питання історії нотаріату в Україні досліджували багато вітчизняних учених, зокрема: В. В. Баранкова, М. М. Дякович, Л. В. Єфіменко, М. Б. Кальницький, В. В. Комаров, О. І. Нелін, М. В. Никифорак, В. Д. Степаненк, В. М. Черниш, Л. Є. Ясінська (Шевчук) та ін.

У працях зазначених науковців висвітлювалися переважно загальні питання нотаріальної діяльності, проте недостатньо проаналізовано правове регулювання нотаріальної діяльності.

Метою статті є аналіз норм «Книги Епарха», відображення накопичення історико-правових знань щодо корпоративності праорганів нотаріату, а також порядку доступу до професії. Методологічною основою цієї статті є і загальнотеоретичні, і спеціальні методи, зокрема порівняльно-правовий та діалектичний.

Виклад основних положень. У Візантії становлення правового регулювання нотаріальної діяльності формувалося на основі рецепції еллінського законодавства. Розвиток правового регулювання праорганів нотаріату ґрунтувався на законодавстві імператора Юстиніана.

Наприклад: *Corpus juris civilis* – звід цивільного права – складається із чотирьох частин: Інституцій (у чотирьох книгах); Дигести або Пандекти – у 50 книгах; Кодексу – у 12 книгах та Новел – 168 нових законів (виданих після другої редакції Кодексу).

Як уважає більшість дослідників, у Візантії нотаріуси відомі як *tabularios* і *notarios*. В. Черниш стверджує, є думка про те, що термін «нотар» у Візантії не використовувався, а «табеліон» переважав над іншими принаймні у VI ст. н. е. Ми погоджуємося з ученим, що табеліони і табулярії – не тотожні поняття [1, с. 17].

Слушно зауважує І. Медведєва й інші науковці, зокрема: «Вперше табеліони згадуються на початку III ст. Ульпіаном (D.48.19.9.4-7), причому в одному ряду з юристами (*iuris studiosi*) і повіреними (*advocati*). Вказані їх функції (*instrumenta formare, libellos concipere, testationes consignare, testamenta ordinare vel scribere vel signare*), а також місця їх діяльності» [2, с. 100–101].

Як наголошує М. Долгов, у Дигестах тільки раз згадується про табеліонів в уривку з книги Ульпіана «Про обов'язки проконсула», але ці відомості настільки мізерні, що зробити якийсь висновок про походження, організацію та відносини цієї установи немає жодної змоги. Як уважає автор, безсумнівним зі змісту тексту є те, що: 1) табеліони за часів Ульпіана готували акти, судові папери, заповіти, що й передбачала їх діяльність, бо Ульпіан уважав, що проконсул міг заборонити їм ці дії на певний термін, або на весь час свого правління провінцією; 2) табеліони перебували під наглядом проконсула, як і юрисконсульти

та адвокати, 3) нагляд за ними з боку останнього здійснювався завдяки звичаю (*moris est*). Не значні відомості про табеліонів простежуються із діоклітіанівської і константинівської епох. В едикті Діоклетіана встановлюється розмір винагороди для табеліонів за складання паперів і документів відповідно до кількості рядків. Імператор Костянтин у двох конституціях (обидві 316 р.) забороняє декуріонам виконувати обов'язки табеліонів і вважає це недостатньо гідним заняттям [3].

У Візантії про нотаріат ідеться у *Corpus Juris Civilis*: у Кодексі Юстиніана: С. 4.21.17, а також С. 1.2.16.6 (3); С. 4.42.2; С. 8.53 (54).32; С. 11.54 (53), 1 рг. У тексті С. 4.21.17 міститься основа «Юстиніанової доктрини табеліонату» [2, с. 101–102], тобто візантійського нотаріату.

Ми погоджуємося, що детальніше нотаріат урегульований у Новелах Юстиніана: № 44, 47, 73. Зокрема 44 Новела, що видана пізніше наведеної конституції, логічно її доповнює, «трактуючи питання зовнішньої організації служби табеліонів» [2, с. 103–106].

В Інституціях Юстиніана нотаріату присвячено – І. 3.23 [4, с. 123].

Докладні «правила діловодства» значно уніфікували зміст нотаріальних документів та вимоги до них, а також дії табуляріїв у певних випадках. Наприклад, згідно з новелою Юстиніана (73.8), коли акт треба було скласти для неписьмених або малограмотних осіб, викликали двох табуляріїв, з яких один підписувався за неграмотного, а інший засвідчував акт [2, с. 103–107].

Законодавчі установи передбачали створення нотаріального акта, який би мав незаперечний характер, як і вся суть законодавства Юстиніана, модернізація і кодифікація якого формувалися, за висловом імператора, «з метою створення точних і незаперечних законів». І вони діяли ефективно. Саме завдяки цьому Юстиніан здобув репутацію «імператора, який ніколи не спить» [5, с. 40].

Уважаємо слушним те, що для дослідження становлення правового регулювання нотаріальної діяльності важливе значення має «Новела імператриці Ірини» (797–802) та «Книга Епарха» [6].

«Книга Епарха» – це збірник постанов, що регламентують діяльність торгово-ремісничих корпорацій Константинополя, текст якого поділений на 22 розділи, 19 з яких присвячені різним цехам.

Відмінність візантійських цехів Х ст. від римських колегій здебільшого полягала у тому, що римські колегії регулювалися державою настільки, наскільки колегії виконували обов'язкові «літургії»; візантійські ж цехи піддавалися внутрішньому державному регулюванню – сфера діяльності, якість виробництва, розміри, закупівля сировини і матеріалів – усе було під контролем епарха. Водночас основна мета цього контролю полягала, з одного боку, в зміцненні візантійського

державного апарату, а з іншого – у збереженні привілейованого становища заможної верстви константинопольських ремісників і торговців, тобто прошарку, статного, що існувала до кінця XI ст.; а також у підтримці візантійської державності [7, с. 21].

Водночас зауважуємо, що «Книга Епарха» не була завершеною працею, дійшла до нас у вигляді рукопису та була виявлена швейцарським ученим Жюлем Ніколем у Женевській бібліотеці 1892 року [4, с. 124].

Ми поділяємо погляд тих авторів, які вважають, що цінність «Книги Епарха» полягає у висвітленні внутрішнього життя цеху, насамперед цеху нотаріусів – табуляріїв [8, с. 124].

Перший титул книги має назву «Про табуляріїв», складається із 26 статей і збігається за текстом із 115 Новелою Лева VI [2, с. 119–122].

Варто наголосити, що процес призначення на посаду табулярія проходив у декілька етапів. Так, у «Книзі Епарха» передбачено, що особа, яка бажає бути прийнятою до табуляріїв, має бути обраною голосуванням, за умови проходження відповідного іспиту за головуванням прімікерія, тобто обраного табуляріями голови професійного об'єднання (цеху табуляріїв) та підпорядкованих йому табуляріїв [4, с. 125].

Іспит повинен підтвердити, що особа володіє необхідним знанням законів, мистецтвом письма більшою мірою, ніж інші. До майбутнього табулярія висувалися високі вимоги щодо людських якостей, а зокрема: не бути балакучим, зарозумілим, не вести розпусне життя [4, с. 125].

У нормативному акті зазначається, що він має бути: релігійним, із чистими помислами, освіченим, розсудливим, повинен говорити літературною мовою, вміти висловлювати думку, а відтак – уміло виявляти підробки в документах і двозначні вислови у тексті угод, що вводяться задля обману.

Важливими, на наш погляд, є норми про те, що, якщо хто-небудь буде викритий у тому, що під час прийому в корпорацію обійшов необхідні законом умови та постанови, то відповідатимуть також і ті, хто за нього свідчив [6].

Вимоги до табулярія встановлено у § 2 розділу 1 «Книги Епарха», зокрема: той, хто прагне бути обраним, зобов'язаний добре знати 40 титулів закону Енхїрідіон і 60 книг Василик, пройти курс енциклопедичної освіти, щоб не робити помилок під час складання документа і не допускати у проголошенні промов неприйнятних висловів. Він має бути зрілого віку, розвиненим і розумово, і фізично. У присутності табуляріїв під час загальних зборів повинен оформити власноруч документ (зобов'язання), не допускати у своїй діяльності нічого протиза-

конного, в іншому разі буде позбавлений посади. Тобто встановлено вимоги до табулярія праобразу нотаріуса [8, с. 123].

У документі також регулюється порядок обрання табулярія. Зокрема перед призначенням необхідно за допомогою свідків установити, що претендент «вільний» від усього того, що перешкоджає бути табулярієм, і після іспиту йому належить разом з усім зібранням табуляріїв і прімікерієм відправитися до славнішого єпарха міста, будучи одягненим в ефестрідю.

Усі члени корпорації повинні скласти присягу, поклявшись Богом та здоров'ям імператорів, що вони не з лестошів чи за протекцією, не через спорідненість або дружбу з кимось обрали його на цю посаду, а виключно за його чесноти, знання, розважливості і здібності до всього, що необхідно для цієї професії. Після скріплення печаткою присяги, затвердження обраного відбувається у секреті єпарха, його проводить той, хто є на посаді єпарха, після чого обраний приєднується до загальних зборів і зараховується до табуляріїв [6].

Наступний етап проходив у найближчому, за місцем його проживання храмі Божому за участю всіх табуляріїв, одягнутих в ефестрідю. У приміщенні церкви прімікерій урочисто посвячував нового табулярія, який присягав на Біблії та був призначений виконувати свої обов'язки на певному робочому місці – кафедрі.

Відтак встановлено не лише складання іспиту у відповідній комісії цеху табулярів, порядок призначення на посаду, але й прийняття присяги.

Якщо у X ст. право призначення світського табулярія належало корпорації, з 1043 р. – номофілаку, ректору вищої юридичної школи в Константинополі, то в пізньовізантійську епоху це здійснювалося імператорською простагмою [9, с. 275–279].

Діяльність табулярія проводилася з жорстким контролем з боку прімікерія.

Зокрема у § 5 розділу 1 документа зазначено, якщо табулярій, будучи викликаний прімікерієм із невідкладної справи, раз або двічі не з'явиться, то на перший раз повинен сплатити пеню у розмірі два кератит, вдруге – чотири, втретє – шість кератит. Якщо причиною цього свавілля є зневага, то нехай він буде покараний єпархом шляхом тілесного покарання [6].

Також у документі врегульовано випадки вчинення нотаріальних дій двома табуляріями одночасно та правила поведінки табуляріїв між собою.

З огляду на аналіз норм указанного документа робимо висновок, що до цеху (корпорації) табуляріїв також належали викладачі законів

і вчителі. Викладачі законів та вчителі призначалися наказом «епарха», причому попередньо проводиться голосування на загальних зборах табуляріїв і прімікерія, а також викладачів законів і вчителів.

Нормативним актом встановлено, що в разі цього викладач законів, за звичаєм, повинен виплатити «прімікерію дві номісми, загальним зборам – чотири номісми» [6]. З-поміж обов'язків викладачів законів, окрім навчання учнів, було складання законів, однак за складання «документів без особливого наказу епарха, без обрання та перевірки, передбачених для вступу до сімволографів, той повинен піддатися побоям і позбутися своєї посади» [6].

Табулярій мав право мати писаря, однак відповідно до § 24 нормативного акта перед прийняттям на роботу зобов'язаний «представити його загальним зборам і прімікерію, засвідчивши, що той гідний бути прийнятим на посаду писаря» та зі свого гонорару має виплачувати «по 2 кератит на кожен номісму» [6]. Тобто виникла приватна нотаріальна контора. Документ зобов'язував писарів табуляріїв виконувати лише накази своїх господарів (табуляріїв). Якщо писарі будуть займатися іншою роботою, то, піддавшись покаранню, повинні звільнитися без права прийому на роботу іншим табулярієм [6].

Нотаріуси Візантії водночас мали проводити добродійну діяльність. Відповідно до § 20 документа, якщо табулярія, «який зазвичай (постійно) обслуговує який-небудь благодійний заклад, архонтський будинок, монастир, притулок для старців, інший табулярій без причини буде намагатися відсторонити, то він повинен сплатити штраф у розмірі десяти номісму» [6].

Законодавцем встановлено вимоги до прімікерія – голови цеху табуляріїв, який обирався на загальних зборах табуляріїв та затверджувався епархом. Також документом надано право прімікерію після виходу на пенсію внаслідок хвороби, старості або немочі отримувати відповідну винагороду, що належить йому як колишньому прімікерію [4, с. 128].

Варто зауважити, що в § 23 документа не зазначено максимальної кількості табуляріїв. Натомість указується, що «загальна кількість сімволеографів не може перевищувати двадцяти чотирьох» [6].

Законодавець забороняв виконуючому обов'язки епарха, під приводом необхідності, давати заступників, призначати на посаду сімволеографів понад зазначене число (24). Скільки нотаріальних контор, стільки повинно бути і сімволеографів. У разі призначення виконуючим обов'язки епарха більшої кількості, його позбавляли пояса і звання [6].

Також у документі (§ 25) урегульовано порядок оплати табулярію за виконання нотаріальних дій, зокрема за укладення дого-

ворів. «І нехай не намагаються підвищити плату, і нехай не роблять різниці у ставленні окремої особи і залежно від характеру акта, тобто договорів про покупку, шлюбних дарчих, заповітів, угод. Хто ж буде викритий у спробі отримати велику плату, той нехай буде позбавлений кафедри і нехай стримає його епарх шляхом тілесного покарання» [6].

Доцільно зазначити висновок І. Медведєва, що із титулу дізнаємося про організацію нотаріальної служби у Константинополі та професійну підготовку нотаріусів. Цікаво, що використовується термін «табулярій-символеограф», а не табеліон [2, с. 119–122].

Спектр нотаріальних дій табуляріїв у VI ст. у Візантії був доволі поширеним. Відомий дослідник нотаріату Дж. Феррарі опублікував зразки офіційних нотаріальних документів, у яких є: посвідчення про передачу двору з орною землею та іншими угіддями; документи про призначення на посаду номіка (викладача в юридичній школі); грамота на священство; прохання на ім'я імператора; покази свідків; шлюбні контракти; акт про визнання завершеного навчання, що втратив чинність; зразки заповіту; документи про усиновлення, відпуск на волю, продаж раба і тварини; зразок присяги-обітничі богомолів тощо [5, с. 40].

Документи свідчать про затребуваність нотаріальної функції в цивільних, сімейних, адміністративних та інших правовідносинах. Їх перелік свідчить про те, що діяльність осіб, які виконували нотаріальні функції, була значущою у правовій системі, що існувала за умовного «переходу» від Античності до Середньовіччя. Проте за Юстиніана професія табулярія (*tabellione*) залишалася приватною, не мала публічного характеру, хоча їх діяльність і була певною мірою формалізована та контролювалася. Тому багато актів, наприклад, що стосувалися дарування, вимагали спеціальної процедури інсинуації, тобто підтвердження судом. Доцільно наголосити на висновках А. Єрьоменка про те, що саме за Юстиніана довіра суспільства до табуляріїв суттєво зміцнилася [5, с. 40].

Висновки. Першим відомим законодавчим актом, що регулював нотаріальну діяльність, була «Книга Епарха», або як називають деякі вчені – Нотаріальний кодекс. Зазначений документ є підтвердженням значущості у суспільстві табуляріїв, а також їх ранньофеодальної корпоративності.

1. Черниш В. М. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. М. Черниш. – К., 2003. – 200 с.

2. Медведев И. П. Очерки византийской дипломатики (частно-правовой акт) / И. П. Медведев. – Л.: Наука, 1988. – 264 с.
3. Долгов М. А. Краткая история нотариата / М. А. Долгов // В мире права. – 2001. – № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1146696>
4. Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні: монографія / М. С. Долинська. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 988 с.
5. Ерёмченко А. А. От античности к средневековью: нотариальный акт в контексте формирования доминант европейской цивилизации / А. А. Ерёмченко // Нотариальный вестник. – 2014. – № 12. – С. 37–43.
6. Византийская книга Эпарха. – М.: Издательство восточной литературы, 1962. – 296 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/X/Eparch/text.htm
7. Удальцова З. В. Отличительные черты феодальных отношений в Византии / З. В. Удальцова, К. А. Осипова // Византийский временник. – М., 1974. – Т. 36. – С. 3–30.
8. Долинська М. С. До питання рецепції візантійських норм, як передумови зародження нотаріального законодавства України / М. С. Долинська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – № 801. – С. 121–124.
9. Поляковская М. А. Рецензия на книгу: Медведев И. П. Очерки византийской дипломатики / М. А. Поляковская // Византийский временник – BYZANTINA XRONIKA. – М.: Наука, 1991. – Т. 52 (77). – С. 275–279.

Долинская М. С. К вопросу правового регулирования нотариальной деятельности в Византийской империи

Рассмотрены актуальные вопросы правового регулирования нотариальной деятельности, в частности правовое регулирование деятельности праорганов нотариата на территории Византийской империи. Проанализированы нормативные акты «Книги Эпарха». Определен порядок доступа к профессии табулярий как праоргана нотариата. Сделан вывод, что к цеху (корпорации) табуляриев также принадлежали преподаватели законов и учителя. Отмечено, что большинство норм «Книги Эпарха» актуальны и сейчас.

Ключевые слова: *нотариальная деятельность, табулярий, примикерий, кафедра.*

Dolynska M. S. On the issue of legal regulation of notarial activity in the Byzantine Empire

The article deals with the topical issues of notarial activity. The problems of legal regulation of ancient notary service board on the territory of the Byzantine Empire are considered. In the Byzantine Empire, the activity of ancient notary service board was described in the Code of Justinian, Justinian Novels, and Institutions of Justinian. The author analyzes of normative act of the Book of the Prefect or Eparch – a set of charters of the Constantinopolitan guilds of the Byzantine Emperor Leo VI the Wise (886-912), which was called the Notarial code

among notaries. The book of Eparch is the first known normative-legal act that regulated the activity of the tabularium – the ancient notary service board. The first chapter of the book is the college of notaries (contract lawyers). This is the longest chapter in the work and, as it can probably be associated with the reign of Leo VI, predates the other chapters. The chapter sets strict regulations for entry into the college of notaries.

This paper describes the procedure for access to the profession of the college of notaries including requirements to the applicants for specified posts. The candidate for the position must be an educated, intellectual and religious person of the mature age who: has the necessary knowledge of laws, correct language and is able to express opinions in a proper way; got encyclopedic education; passed an appropriate exam. The process of occupation of the tabularium post and swearing is traced. The college of notaries had to conduct its activity within the notarial district – Chair (department). The activity of the college of notaries was carried out under the hard control of primicarium. Tabularium had also to carry out charitable activity. The author concludes that the guild of tabularium (corporation) also included the Faculty of laws and teachers. The requirements for primicarium – a head of the guild that is elected at the general meeting and approved by the diocesan are settled. It is investigated that the normative act regulates the payment of tabularium for notarial acts, including the conclusion of contracts. The author notes that the normative act contains the term «tabularium-symbolograph». The standards of the Book of Eparch is a confirmation of high significance of tabularium in the society and its corporatism.

Key words: notarial activity, tabularium, primicarium, chair (department).

Стаття надійшла 31 жовтня 2016 р.

УДК 94(4778)

П. М. Лепісевич

ПРОТИСТОЯННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ І РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто питання діяльності ОУН у роки війни і повосенний період за незалежність Української держави, протистояння українських націоналістів і радянської влади під час Другої світової війни і після війни, за національне визволення. Розкрито історичні постаті учасників боротьби за незалежність України в ХХ столітті, ґрунтуючись на історичній правді та фактах, які

мають діаметрально протилежний зміст (хто вони, українські націоналісти: герої!? колаборанти!? зрадники!? нацисти!?). Відповідно до порушеної проблеми сформовано власну позицію.

Ключові слова: Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія, національно-визвольний рух, мобілізаційна політика, радянські партизани, військово-політичні сили, репресивні заходи, радянська пропаганда, повсюдне протистояння, силові структури, ліквідація.

Постановка проблеми. З 22 жовтня 1993 року увійшов у дію закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Згідно з ним вояки УПА, які брали участь у бойових діях проти німецьких загарбників на окупованій території України до 1944 року включно, визнані особами, які належать до учасників бойових дій. Отже, на індивідуальному рівні проблеми ОУН і УПА для цих ветеранів не має. Жодна політична сила в Україні не виступає за вилучення вказаного пункту зі закону.

Проблема виникає на рівні історичної оцінки військової формації, якою була УПА, і політичної сили, що її створила – Організація українських націоналістів [1, с. 40]. На індивідуальному рівні проблема є для тих бойовиків ОУН і військовиків УПА, які долучилися до боротьби після 1944 року і боролися виключно з радянською владою. Зі свого боку, органи радянської влади боролися з повстанським рухом не тільки силовими методами і репресіями проти пов'язаного з повстанцями місцевого населення, але й різноманітними засобами пропаганди. Ким були ці люди? Безумовно, вони були героями для більшості населення Західної України. І навіть для частини тих утікачів зі східних і центральних областей України, які після війни опинилися в еміграції. А проте треба сказати правду, що для більшості населення тієї України, за визволення якої боролися бандерівці, вони були не більше, ніж символ чогось дуже поганого (антирадянського). І це закономірно. Ми знаємо, як працювала величезна тоталітарна машина «потьмарювання мізків» (і це ми спостерігаємо сьогодні, як московська пропаганда намагається дискредитувати українську політику на сході України). Люди не мали власного політичного переконання і на пряму і тому не були спроможні чинити опір тоталітарній структурі.

Стан дослідження. Вагомий внесок у вивчення та дослідження національно-визвольного руху в Україні в ХХ столітті, військово-політичну діяльність ОУН й УПА, проведення спецоперацій НКВД-КГБ проти ОУН зробили відомі вчені: В. Косик, В. Сергійчук, А. Кентій, Г. Стародубець, І. Патриляк й ін. Окрім того, цю тему досліджували молоді історики: В. В'ятрович (голова Українського ін-

ституту національної пам'яті), М. Посівнич (член редакційної ради «Літопису УПА», науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) та Р. Забілий (директор Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького» у м. Львові).

Мета статті – зробити історико-правовий аналіз протистояння Організації українських націоналістів і радянської влади в роки Другої світової війни та повоєнний період.

Виклад основних положень. Однією з найвиразніших подій українського національно-визвольного руху ХХ століття стало утворення та діяльність Організації українських націоналістів, основою теоретичної та практичної діяльності якої був принцип безкомпромісної боротьби за національне визволення.

Заляканий репресіями, страшенним голодомором, Сибіром народ України, змушений повірити, що бандерівець чи мельниківець нічим не відрізняється від гестапівця, бо ні тоді, ні, власне, зараз майже ніхто не знав про розстріляних у Бабиному Яру націоналістів і закатованих у німецьких концтаборах. І все тому, що лідери нашого визвольного руху припустилися історичної помилки – вдалися по допомогу до фашистської Німеччини (як і половина тодішніх європейських країн) і Москва, скориставшись цим, зловтішно подає нам наших героїв зрадниками. І так, ким усе таки були оунівці?

Коли сперечалися щодо питання, чи визнавати УПА воюючою стороною в Другій світовій війні, то забувають основне: гітлерівський режим, так само як будь-який інший, не міг дозволити існування в своєму тилу не контрольованої ним збройної сили. З утворенням повстанської армії українські повстанці ставали воюючою стороною незалежно від свого бажання воювати з Німеччиною чи ні. Для тих, хто ототожнює Другу світову війну з Великою Вітчизняною, ОУН (б) і УПА не є її учасниками. Та й самі оунівці були б здивовані, якби їх назвали учасниками Великої Вітчизняної війни. Але критерій ставлення до Радянського Союзу не може застосовуватися при визначенні певної військово-політичної сили учасником війни з гітлерівською Німеччиною.

Факти стверджують, що вороже ставлення ОУН і УПА до Радянського Союзу (точніше до сталінського режиму) заважало їм брати активну участь у боротьбі з німецькими окупантами. Якби не існувало радянського чинника у війні, українські націоналісти воювали б з гітлерівською Німеччиною активніше. Жахлива окупаційна політика гітлерівців давала всі підстави для активної боротьби. Але націоналісти пам'ятали, що після Гітлера матимуть справу зі Сталіном.

Коли УПА виникла, то радянські партизани почали запитувати своїх керівників у ЦК КП (б) України і Український штаб партизанського руху, як до неї поставитися. 23 березня 1943 року перший секретар ЦК КП (б)У М. Хрущов надіслав на ім'я С. Ковпака і С. Руднева лист, у якому виклав офіційний погляд. «Треба виходити з того, – писав він, що керівники українських буржуазних націоналістів – це німецькі агенти». Далі він роз'яснював: «Деяка частина рядових учасників в цих загонах палко бажає боротися з німецькими окупантами, але вони обдурені буржуазними націоналістами». З огляду на класовий аналіз, М. Хрущов рекомендував: не вступати в контакт із цими загонами; не виступати збройно, якщо вони самі не нападуть; пам'ятати, що «головним і основним завданням є розгром Фашистської Німеччини і вигнання німецьких окупантів з нашої території» [2, с. 148].

Можна побачити, що М. Хрущов усвідомлював невідворотність перетворення УПА на учасника бойових дій проти окупаційної адміністрації. Керуючись головним для нього завданням, він радив не чіпати націоналістів: «Хай воюють з німцями, воювати доведеться, тому що німці не потерплять чужих збройних формувань у власному тилу». Однак бійці УПА для М. Хрущова і його команди не були звичайними ворогами, такими як солдати Вермахта. Вони вважалися зрадниками, для яких був потрібний особливий рахунок. Такий, наприклад, як продиктований начальником Українського штабу партизанського руху Т. Строкачем командиром партизанського з'єднання О. Сабурову 22 квітня 1943 р.: «Дії загону ім. 24-ої річниці Червоної армії по знищенню націоналістів схвалюю. В кожному випадку їх нападу – жорстоко карати. Листівками попередити, що за одного партизана буде знищено 15 оунівців та їх німецьких хазяїв» [3, с. 86].

Після проходження фронту основним засобом боротьби сталінської держави з національно-визвольним рухом стали мобілізації населення в Червону армію. Секретар Рівненського обкому КП (б) України В. Бегма запропонував М. Хрущову «здійснити поголовну мобілізацію чоловіків від 17 до 50 років життя в області й відправити подалі в тил східних областей, де їх розсортувати: частину до армії, а частину – в робочі батальйони». Ідея була прийнята і реалізована М. Хрущовим і Сталіном. Мобілізаційна політика у Західній Україні набула особливого підтексту: поряд з поповненням Збройних сил ставилося завдання позбавити такої можливості УПА, тобто підірвати ресурсну базу національно-визвольного руху. Варто зауважити, що ідея В. Бегми вдосконалена. Польові воєнкомати вже здобули великий досвід мобілізації населення у східних областях України. Замість того, щоб відправляти мобілізованих у тил, їх нерідко кидали в бій – ще не навчених. Звідси –

загальновідома жахлива різниця у бойових втратах між Вермахтом і Червоною армією [4, с. 28]. Націоналісти зрозуміли небезпеку і постаралися повідомити всіх, хто підлягав за віком мобілізації.

На початку 1945 року НКВС УРСР провів у сільській місцевості західних областей облік населення віком від 15 років. Відповідною інструкцією рекомендувалося «точно встановити, де знаходиться той чи інший громадянин чи громадянка. Родичів тих осіб, точне місце знаходження яких не буде встановлено, попередити під розписку: якщо ці особи не з'являться до органів радянської влади, вони вважатимуться учасниками банд і до їх родичів будуть ужиті репресії, включно до арешту і виселення». Ця акція виявилася ефективною. До 21 лютого 1945 року в Тернопільській області було зареєстровано 486 тис. родин. Виявилось, що 1 267 громадян перебувало у нелегальному становищі. Так, 872 родини, з яких походили нелегали, були виселені у віддалені регіони СРСР [4, с. 29].

Використовуючи передвоєнний досвід радянізації західних областей, керівники ОУН (б) попереджали, що співчуваючі визвольному руху можуть влаштуватися на роботу в радянських органах, але не повинні йти в НКВС. Повідомлялося що відділи НКВС провадять тактику маскування під відділи УПА, які шукали зв'язку, і таким способом виявляли справжні повстанські підрозділи.

Справді, перший заступник наркома внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенант Т. Строкач у 1944 році почав використовувати в оперативних цілях полонених учасників повстанського руху. Коли в листопаді 1944 року потрапив у полон командир куреня УПА на Волині Є. Басюк, він погодився на співпрацю з НКВС і був належно скомпроментований. Власюк очолив спецгрупу, що діяла під маскою УПА і підступно вбивала людей з підпілля.

Коли лінія фронту відійшла від західних кордонів, поповнення УПА боєприпасами та зброєю перетворилося на майже невирішену проблему: атакувати армійські склади й ешелони через їх посилену охорону повстанці не могли, а у відділах НКВС і НКДБ зброї було не багато. За цих умов відділи УПА і ОУН (б) активізували контакти з підрозділами Вермахта. Коли УПА перебувала в їхньому тилу, німці постачали зброю в помірних кількостях. Коли УПА опинилася в радянському тилу, німці виявили готовність давати зброю в будь-яких кількостях і навіть без компенсації.

Радикальна активізація боротьби радянських органів із повстанським рухом відбулася восени 9 жовтня 1944 року ц. р. нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія і нарком державної безпеки СРСР В. Меркулов підписали спільний наказ «Про заходи боротьби з оунівським

підпіллям та ліквідацію збройних банд ОУН в західних областях УРСР». Ліквідація підпілля доручалася військам НКВС. Головна увага зверталася на виявлення ліній зв'язку, конспіративних квартир і явочних пунктів, упровадження до районних, обласних і проводу ОУН агентури, виявлення складів зброї, продовольства і друкарської техніки. Рекомендувалося посилити репресивні заходи щодо родин активних учасників підпілля – заарештованих, забитих або перебуваючих на нелегальному становищі. Наполягалось на широкому втягуванні місцевого населення в агентурно-інформаційну роботу, в збройні групи сприяння. Чисельний склад військ НКВС визначався потребами боротьби з підпільним рухом. Кадровий потенціал цих військ був посилений через партизанські з'єднання, які мали досвід боротьби у західних областях [5, с. 30].

На початку лютого 1945 року біля м. Бережани Тернопільської області відбулася нарада членів головного проводу ОУН (б), на якій вирішували питання про перспективи та дальшої боротьби. Були присутні Р. Шухевич, М. Арсенич, Я. Бусель, Д. Грицай, П. Дужий, Р. Кравчук, В. Кук, Д. Маївський. Члени наради відмовилися задовольнити прохання С. Бандери організувати його перехід в Україну. С. Бандера залишився політичним лідером ОУН і її представником в еміграції. Головним було рішення продовжити боротьбу, сподіваючись на допомогу країн Заходу. Здійснювався перехід до дій чотами і роями (відділеннями). Пропонувалося очистити лави УПА від ненадійних і хитких елементів [6, с. 151–152].

У другій половині 1945 року спільними зусиллями внутрішніх військ й органів НКВС, НКДБ, з'єднань Радянської армії, військової контррозвідки і винищувальних батальйонів було встановлено тотальний контроль над кожним районом західних областей. Це допомогло визначити приблизну кількість боївків ОУН і підрозділів і підрозділів УПА, які оперували в них. За кожною боївкою або підрозділом УПА були закріплені оперативні групи з метою їх відстеження і ліквідації. Націоналістичне підпілля під організованим тиском зазнавало відчутних утрат. Колосальні втрати, заподіяні репресивними органами радянської держави учасникам повстанського руху, наочно ілюструють його масштаби. Не маючи будь-якої підтримки ззовні, повстанці трималися мужньо. Це засвідчує співвідношення між кількістю репресованих і тими, хто з'явився з повинною після оголошення амністії.

У листі до Й. Сталіна від 15 листопада 1945 року М. Хрущов писав, що розгром Німеччини і Японії, зміцнення воєнно-могутності і зростання міжнародного авторитету СРСР викликають розгубленість і почуття приреченості серед «залишків банд українсько-німецьких

націоналістів» [7, с. 395]. Життя показало, однак, що велетенська наддержавна не могла придушити підпільно-партизанську активність у західних областях УРСР упродовж десятка років – майже до середини 1950-х років.

Черговий етап повоєнного протистояння повстанців і влади пов'язаний з виборами до Верховної Ради СРСР в лютому 1946 року. Прагнучи забезпечити значну явку, органи радянської влади в добровільно-примусовому порядку залучали до пропагандистської компанії західноукраїнську інтелігенцію. Зі свого боку, УПА широко розповсюджувала серед населення заклики до бойкоту виборців. Ці заклики доповнювалися погрозами щодо тих, хто мав намір взяти участь в організації неправомірних виборів і тим підтримати владу [8, с. 776]. Була велика ймовірність того, що населення, яке не забуло вільних виборів у довоєнній Польщі, не погодиться солідаризуватися з чужою для нього владою. За цих умов Москва розгорнула в західних областях України безпрецедентну за масштабами і залученими силами акцію, що одержала назву «Велика блокада».

На території західних областей у січні–квітні 1946 року розміщено понад 3 500 гарнізонів регулярних військ, не рахуючи завжди присутні війська НКВС, а також 3 593 гарнізони, сформовані з винищувальних батальйонів. Цими силами владі вдалося заблокувати всі села і перекрити доступ до них повстанців. Останні пережили надзвичайно важку зиму, ведучи виснажливі бої. Однак «Велика блокада» не зламала їх [9, с. 399–400]. Виконуючи наказ командування УПА, командири територіальних частин повстанської армії і місцеві проводили ОУН перейшли до дій дрібними групами із засідок. Унаслідок цього великі операції проти УПА втратили сенс. За 1946 рік зареєстровано 1 619 повстанських акцій-диверсій на транспорті і в промисловості, нападів на адміністративні установи, на військовослужбовців, партійних працівників і активістів тощо.

Радянська пропаганда навіть у перші повоєнні роки за інерцією називала повстанців українсько-німецькими націоналістами. Пропагандисти не могли знайти раціонального пояснення поведінці людей, які під час «Великої блокади» були ізольовані від сіл і сиділи у не опалюваних схронах без руху, тому що сніг видавав сліди спостерігачам із літаків, що баражували над зимовим лісом. Чим керувалися вони, коли не здавалися владі? Адже влада неодноразово оголошувала амністію для тих, хто з'явиться з повинною.

Інформуючи ЦК КП (б) України про стан у західних областях, міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строчак 28 травня 1946 року у черговий раз заявив, що націоналістам завдано вирішальної поразки.

Цього разу, однак, він змушений був додати, що повстанці і підпільники, котрі залишилися в лавах визвольного руху, є націоналісти-фанатики, які вирішили боротися з радянською владою до кінця [10, с. 401–406].

Друга хвиля тотального наступу на сили визвольного руху розпочалася з огляду на вибори до Верховної Ради УРСР на початку 1947 року. Всі сільські виборчі дільниці знову були прикриті військами. На підставі агентурних розробок здійснювалися спецоперації силами МВС у керівних повстанських центрах і кадрах. У січні 1947 року загинув референт Служби безпеки проводу ОУН М. Арсенич. Утім повстанцям і підпільникам удалося й цього разу відновити сили. Перший секретар ЦК КП (б) України Л. Каганович, якому Й. Сталін доручив остаточну ліквідацію підпілля, одержав доповідну записку від компартійних функціонерів західних областей, в якій зазначалося, що дії українських повстанців є зухвалими і спрямовані, головню, проти господарсько-політичних заходів і нашого активу.

У січні–березні 1947 року боївки ОУН і підрозділи УПА провели, за даними радянських джерел, 272 акції. А 5 квітня 1947 року ЦК КП(б) України ухвалив постанову «Про посилення боротьби із залишками банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР». Постанова зобов'язувала органи державної безпеки забезпечити в найближчі півтора–два місяці ліквідацію вцілілих бандитських і керівних центрів ОУН. Однак під час чергової зустрічі з Й. Сталіном на початку червня Л. Каганович не спромігся відрепортувати про виконання цієї постанови. За квітень–червень 1947 року сили збройного підпілля здійснили 195 акцій.

Так, 17 серпня 1947 року ЦК КП(б) України прийняв ще одну постанову «Про хід боротьби із залишками банд і підпілля українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР». Кількість військово-чекістських операцій різко зросла. У віддалені регіони СРСР вивезено в 1947 році 26 332 родини (понад 77 тис. осіб) «банд-пособників», тобто утричі більше, ніж за попередні роки [11, с. 32].

Характеризуючи стан боротьби з повстанцями, М. Хрущов у рапорті Й. Сталіну від 10 березня 1948 року доповідав, що за три роки були ліквідовані всі великі формування УПА і значна кількість підпільних осередків ОУН, а залишки повстанців перейшли до терористичних дій окремими бойовиками і групами не більше п'яти осіб. В умовах, що виникли, він пропонував обмежити кількість бойових операцій і надати перевагу діям спецгруп і чекістсько-військових груп МВД.

Пріоритетним завданням для силових органів радянської влади ставало проникнення в підпільні організації, але не для того, щоб

одразу знищити яку-небудь конкретну боївку, а для систематичної і тривалої роботи з розшифрування зв'язків, розкладу визвольного руху зсередини, компрометації командного складу ОУН і УПА перед СБ ОУН. Ця тактика особливо поширювалася після призначення у 1949 році на посаду міністра державної безпеки УРСР М. Ковальчука (в роки війни він працював на високих посадах контр-розвідки СМЕРШ). Під жорстоким силовим тиском лави повстанців зменшувалися. Внаслідок військово-чекістських операцій і агентурно-оперативних дій МДБ і МВС, постійних депортацій у віддалені регіони СРСР прихильного до повстанців і підпільників населення і колективізації сільського господарства зникала масова база, на якій завжди ґрунтувався визвольний рух.

УПА як збройна формація вичерпала свої можливості. З огляду на це, і на підставі рішення Української головної визвольної ради головний командир УПА Р. Шухевич 3 вересня 1949 року видав наказ, згідно з яким усі повстанські відділи і штаби припиняли свою діяльність як бойові одиниці і органи управління. Особливий склад відділів і штабів долучався до підпільних структур ОУН (б) [12, с. 61–65; с. 353–356].

У 1948–1949 роках органи МВД і МВС з метою нищення і компрометації підпільників різко розширили масштаби і активність так званих спеціальних, або агентурно-бойових груп. Діючи під впливом повстанців і підпільників, спецгрупи виявили і знищували справжніх учасників визвольного руху або тих, хто їм співчував. Оцінюючи діяльність спецгруп, керівники МДБ УРСР зазначали, що в низці випадків з їх допомогою «вдалося створити в середовищі оунівців атмосферу взаємної недовіри, яка призводила часто до самознищення банд і їх ватажків».

З метою ізоляції учасників визвольного руху від місцевого населення спецгрупи грабували і розстрілювали людей, палили садиби, знищували худобу. Та порівняно швидко, в березні 1949 року МДБ УРСР відмовилося від такого способу боротьби з повстанським рухом і розформувало агентурно-бойові групи. Про мотиви цього рішення можна тільки здогадуватися. Але доцільно наголосити на оцінці спецгрупи УМДБ Рівненської області прокурором військ МВС Українського округу. У доповідній записці від 18 травня 1949 року в ЦК КП(б)У він писав, що діяльність згаданої спецгрупи «мала яскраво виражений бандитський характер і була відома місцевому населенню». Люди швидко розпізнавали хто є хто [13, с. 33].

Висновки. Досліджено, що на початках активної діяльності ОУН–УПА, починаючи з 1943 року, радянський уряд, у низці інструк-

тивних листів і вказівок давав чіткі інструкції щодо дискредитації національно-визвольного руху в західних областях України, всіляко демонструючи його не приховані зв'язки з Вермахтом. Із моменту звільнення України від німецько-фашистських військ посилюється агентурна робота радянської розвідки, спрямована на виявлення найактивніших груп ОУН–УПА. Після завершення Другої світової війни радянський уряд проводив тотальні репресивні та силові заходи сподіваючись на «**ефект залякування**» місцевого населення, провадилася потужна кампанія, спрямована на звинувачення ОУН–УПА в колабораціонізмі.

1. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 40.

2. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. – К., 2005. – С. 148.

3. Національне примирення чи конфронтація? Збірник документів / упоряд. О. М. Веселова. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 86.

4. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 28; С. 29.

5. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 30.

6. Посівнич М. Степан Бандера / М. Посівнич. – Х.: Клуб Сімейного Дозвілля, 2015. – С. 151–152.

7. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси / А. Кентій // Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956. – К., 2008. – Т. 2. – С. 395.

8. Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946–1951 рр.). Збірник документів і матеріалів / упоряд. О. Бежук, О. Вовк, М. Гавришко та ін.; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2011. – 776 с. (Серія «Український визвольний рух у XX столітті»).

9. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси / А. Кентій // Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956. – К., 2008. – Т. 2. – С. 399–400.

10. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси / А. Кентій // Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956. – К., 2008. – Т. 2. – С. 401–406.

11. Організація українських націоналістів і Українська повстанська Армія: фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 32.

12. Життя і боротьба генерала «Гараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 10 / упоряд. С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич. – К.–Торонто: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Вид-во «Літопис УПА»; Державний комітет архівів України; Центральний державний архів громадських об'єднань України; Галузевий державний архів Служби безпеки України. – С. 61–65; 353–356.

13. Організація українських націоналістів і Українська Повстанська Армія: фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 33.

Лепісевич П. М. Противостояние Организации украинских националистов и советской власти в годы Второй мировой войны и послевоенный период

Рассмотрены вопросы деятельности ОУН в годы Второй мировой войны и после нее в борьбе за независимость Украинского государства, противостояния украинских националистов и советской власти во время войны и в послевоенный период, движения за национальное освобождение. Раскрыты исторические личности участников борьбы за независимость Украины XX века исходя из исторической правды и фактов, которые имеют диаметрально противоположное содержание. Относительно затронутой проблемы (кто они, украинские националисты: герои!? предатели!? коллаборанты!? нацисты!?) сформирована собственная точка зрения.

Ключевые слова: Организация украинских националистов, Украинская повстанческая армия, национально-освободительное движение, мобилизационная политика, советские патризыны, военно-политические силы, репрессивные меры, советская пропаганда, послевоенное противостояние, силовые структуры, ликвидация.

Lepisevych P. M. Confrontation between the Organization of Ukrainian nationalists and Soviet authorities during the Second World War and the postwar period.

The formation and activities of the Organization of Ukrainian nationalists (the OUN) were one of the brightest pages of Ukrainian national liberation movement of the 20th century. The principle of uncompromising struggle for national liberation was the core of the theoretical and practical activities of the Organization. The scientific exploration of the activities of the Organization of Ukrainian nationalists for the independence of the Ukrainian State during the Second World War and the postwar period is carried out. The confrontation between the Organization of Ukrainian nationalists and Soviet authorities for national liberation during the Second World War and the postwar period is analyzed. Attempts to uncover the historical figures of participants in the struggle for independence of Ukraine in the 20th century, based on the historical truth and

facts that are diametrically opposite content, are made. Who are Ukrainian nationalists: Heroes?! Collaborators!? Traitors!? Nazis!? According to them, the author forms his own position.

Intimidated by the repressions, avowed famishment, Siberia, people of Ukraine were forced to believe that the «legitimate» OUN-M headed by Andrii Melnyk and the OUN-B (or OUN-R for «revolutionary») headed by Stepan Bandera were the same that Gestapo agents. Because neither at that time nor now, almost nobody knew about the executed nationalists in Babyn Yar and tortured people in German concentration camps.

Because the leaders of our liberation movement made a historical mistake – resorted to aid of Nazi Germany (as a half of then European countries) and Moscow. This fact presented our heroes as traitors. We should define: who were the members of the Organization of Ukrainian nationalists? We should create a national idea by ourselves and we should not repeat the mistakes of our heroic past.

Key words: *Organization of Ukrainian nationalists, Ukrainian Insurrectional Army, national liberation movement, mobilization politics, Soviet partisans, military and political forces, repressive measures, Soviet propaganda, postwar confrontation, power structures, liquidation.*

Стаття надійшла 8 лютого 2017 р.

УДК 342.4;351:35.086

А. Р. Лещух

КОНСТИТУЦІЙНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ОЗНАКИ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ У ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

Окреслено конституційно-процесуальну відповідальність, яка повинна стати однією із найважливіших правових форм реалізації одним з найголовніших, у правовій державі конституційних принципів відповідальності держави перед особою. Відповідальність суб'єктів конституційно-процесуальних відносин, безпосередньо встановлена Конституцією України, не «зливається» з юридичною однак має з нею спільні теоретичні риси.

Досліджено та проаналізовано на основі українського та закордонного досвіду через призму поняття юридичної відповідальності теоретичні і правові аспекти конституційно-процесуальної відповідальності, виокремлено характерні ознаки цього виду відповідальності й розглянуто можливість щодо запровадження цього інституту в науковий та правовий обіг України.

Ключові слова: *конституційний принцип, конституційно-процесуальна відповідальність, юридична відповідальність.*

Постановка проблеми. Аналізуючи поняття та види відповідальності, не можна не зауважити багатозначності цього терміна у філософії, політології, юриспруденції та в інших науках. Під конституційною відповідальністю у теорії права, загалом, розуміємо обов'язок, публічно-владних суб'єктів-порушників конституційних приписів, зазнати впливу несприятливих наслідків різноманітного (насамперед – політичного) характеру, що, своєю чергою, є засобом забезпечення правових норм завдяки специфічному механізму реалізації санкцій. Однак без налагодженого в Україні процесуально-правового механізму відповідальності владних суб'єктів і через відсутність у національній правовій системі конституційно-процесуальної відповідальності як окремого виду, право у сфері здійснення вищої державної влади приречене на малоефективне животіння, що не виправдає очікувань ні українського соціуму, ні сподівань наших європейських партнерів.

Стан дослідження. Наукові праці з проблем дослідження ознак конституційної відповідальності, статусних характеристик її суб'єктів містять значний обсяг відповідного матеріалу, однак щодо вивчення означеного предмета суто з процесуальної позиції, то він залишається малодослідженим, зокрема, у контексті проблем запровадження та реалізації процесуальних санкцій щодо відносин владарювання, співвідношення процесуального та матеріального змісту конституційної відповідальності тощо.

Дослідження безпосередньо процесуальної відповідальності, її характерних ознак за галузевим (юридичним) критерієм містяться у працях закордонних й українських дослідників-науковців: С. Авак'яна, С. Балана, К. Басіна, О. Батанова, Н. Батанової, Г. Ветрової, І. Зайцева, П. Елькінда, А. Єр'оміна, К. Жоля, О. Іваненко, Г. Іванцової, О. Іоффе, З. Ковклуна, В. Коркунова, В. Кравченко, О. Краснікової, Л. Кривенко, О. Лейста, Н. Лумана, В. Лучина, О. Мельника, Л. Наливайко, П. Недбайла, Л. Нудненко, Р. Павленка, І. Петрухіна, М. Пітцика, В. Погорілка, С. Полуніна, А. Сергєєва, О. Скачкової, А. Столярова, П. Трачука, В. Федоренко, Ю. Хабермаса, Н. Чечиної, О. Чуклової, Д. Шона, А. Юдіна, В. Яковлева, В. Яркова, А. Ярошенко й ін.

Метою статті є здійснення аналізу ознак конституційної, юридичної відповідальності та встановлення особливостей останніх стосовно конституційної процесуальної відповідальності, вироблення рекомендацій щодо вдосконалення правової бази для належного нормативно-правового регулювання інституту відповідальності у сфері здійснення державної влади, запровадження інституту конституційної про-

цесуальної відповідальності, оскільки нині наукових робіт – немає, а проблема процесуальної відповідальності у сфері конституційно-правових відносин взагалі не порушується, чинні нормативні акти, спрямовані на часткове вирішення цих проблем в Україні, недосконалі.

Причини цього у сфері організації та здійснення державної влади безпосередньо пов'язані не лише зі ставленням державних діячів, політиків до суспільства, а й з недосконалістю теорії юридичної відповідальності та певними доктринальними проблемами окресленої сфери досліджень. Досліджуючи поняття й ознаки юридичної та конституційно-процесуальної відповідальності, ми значною мірою будемо дотримуватися теоретично-правових конструкцій та позицій, сформованих і українськими, і закордонними науковцями, фахівцями у галузі теорії права, конституційного, конституційно-процесуального, адміністративного права та ін.

Виклад основних положень. На шляху неодноразових спроб українського політикуму щодо інтеграції нашої держави з іншими європейськими країнами, необхідно здолати ще немало перешкод, серед яких, зокрема, не лише забезпечення умов щодо реального захисту національних політичних, економічних інтересів, а й належного розвитку й удосконалення власної науки, законодавства для адаптації національної правової системи з міжнародною. Для входження в європейську сім'ю рівноправних держав Україна повинна намагатися, передусім стати правовою державою, завданням, якої є побудова громадянського суспільства з реальним забезпеченням захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина.

З огляду на це, перед українськими політиками та науковцями постає пріоритетне завдання – усунути таке ганебне явище як безвідповідальність наділених владою суб'єктів перед народом і законом за невиконання (неналежне виконання) функцій і повноважень щодо управління державою та реальне перенесення правопорушниками негативних наслідків за результати такої діяльності.

Обраний нами напрям дослідження щодо виділення ознак конституційно-процесуальної відповідальності потребує провадження, в необхідному для цього обсязі, узагальненого теоретичний огляду наявних наукових поглядів щодо поняття юридичної відповідальності.

Загалом проблема юридичної відповідальності, її теорія в науці є не новою, і привертаючи постійну увагу дослідників на загальнотеоретичному і галузевому рівнях, відноситься, за їхнім переконанням, до «вічних» [1, с. 9].

Як уважають українські дослідники теорія відповідальності у праві – це логічна складова наукових підходів щодо розуміння

природи та суті, принципів і функцій, форм реалізації та видів, витоків і розвитку історико-культурної традиції, соціальної поведінки та методології досліджень універсального правового явища, яким є відповідальність [2; 3].

Науковець С. Кондратьєва зазначає, що юридична відповідальність є матеріальним правоохоронним відношенням, що розвивається і завжди є інститутом матеріального права, що реалізується у відповідній процесуальній формі [4, с. 4–5].

Як гадає Ж. Овсепян – інститут юридичної відповідальності є основою відповідної галузі права і складовою усіх інших інститутів і присутній у кожному інституті й нормі галузі, становить інтегровану основу всієї системи галузі і правової системи (системи права) держави загалом» [5, с. 24].

Термін «юридична відповідальність» широко побутує в українській науково-правовій доктрині, однак у контексті дослідження суттєво звужує наше поняття усієї широти категорії відповідальності, зокрема, в конституційному аспекті, «зводячи» її до розуміння виключно в розумінні безпосереднього застосування щодо деліквента галузевової правової санкції за конкретне правопорушення.

В українських реаліях одним із найголовніших чинників, що свідчатиме про наявність у нашій державі режиму конституційної законності, повинен стати інститут конституційної (а згодом, сподіваємося, і – конституційно-процесуальної) відповідальності поряд з іншими видами юридичної відповідальності.

Науковець О. Лейст справедливо наголошує на тому, що «...для визначення конституційної відповідальності за правопорушення не можна залишати ґрунт права, звертаючись до понять і категорій інших соціальних і філософських наук» [6, с. 28].

Дотримуючись цієї слушної думки та зважаючи на мету нашого дослідження, перелічимо ознаки конституційно-правової (як виду юридичної) відповідальності, наведені за результатами аналізу теоретичних джерел науковцем Ю. Ткаченком: 1) завжди передбачена нормами права; 2) підставою настання завжди є вчинення правопорушення; 3) має чіткий, встановлений законодавством, процесуальний характер; 4) пов'язана зазвичай з державно-владною діяльністю; 5) має примусовий характер; 6) має визначений вид і форму; 6) основний наслідок, що настає для суб'єкта відповідальності – правовий, додатковий – політичний або моральний [7, с. 652].

З погляду Ю. Ткаченка, конституційно-правова відповідальність – це самостійний вид юридичної відповідальності, що забезпечується примусовою силою держави та українського народу, має

законодавчо встановлений порядок реалізації, сутність якої виявляється в необхідності зазнавати суб'єктом, що вчинив конституційно-правове правопорушення (делікт), несприятливих правових наслідків, безпосередньо передбачених конституційним законодавством, з метою захисту Конституції, стабільності конституційного ладу, прав і свобод особи в Україні [8, с. 307].

Тобто наявний конституційний делікт – настає конституційно-правова відповідальність, у поняття конституційно-правової відповідальності автор не вкладає таких уточнюючих конструкцій, як от: конституційно-правовий статус публічно-владного суб'єкта, не вказує на політичний характер охоронюваних відносин владарювання та на деякі інші характерні ознаки цього виду відповідальності. А як бути з порушеннями конституційно-процесуального характеру у сфері державної влади?

Точнішим і ширшим, на наш погляд, є визначення зазначене науковцем І. Кресіною: «Конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади – це юридична відповідальність політичного характеру, що існує у сфері конституційних відносин і реалізується у відповідальному ставленні суб'єктів конституційно-правових відносин (позитивний аспект) до здійснення їх правового статусу та компетенції, а у випадках його порушення – у примусовому застосуванні заходів впливу (негативна відповідальність), суть яких полягає у вилученні зі сфери політики та позбавленні права здійснювати державну владу» [9, с. 36].

У разі цього єдиною підставою притягнення особи до відповідальності науковець І. Кресіна (як і попередній автор) називає конституційно-правовий делікт – протиправне, винне (навмисне або необережне) діяння (дія або бездіяльність) органу публічної влади або посадової особи такого органу, яке завдало шкоди або створило небезпеку заподіяння шкоди суспільним відносинам у сфері здійснення публічної влади і за яке законодавством передбачена конституційно-правова відповідальність [9, с. 37].

Дослідник Н. Батанова вважає підставою настання конституційно-правової відповідальності ті обставини, за яких відповідно до конституційно-правових норм вона настає [10, с. 63].

Однак Конституція України, як головне джерело конституційно-правової відповідальності, закріплюючи лише основи конституційно-правової відповідальності, не передбачає (та й не повинна передбачати) виключного переліку конституційних деліктів (обставин її настання), а окремий закон щодо врегулювання цих відносин не прийнятий.

Окрім того, законодавець не передбачив ні в Конституції України, ні у кодексах, законах застосування жодних дієвих санкцій до правопорушника за «неспроможність» чи небажання належно процесуально реалізувати власний конституційний статус (зловживання владою) в інтересах суспільства і держави у будь-якій із гілок влади (народний обранець, глава держави, урядовець, суддя у сфері здійснення конституційної юрисдикції й ін.).

Конституційно-правова відповідальність не дає відповіді на це питання, хоча й є самостійним видом відповідальності з притаманними їй елементами: механізмом, суб'єктами і санкціями. Ця відповідальність, що безпосередньо пов'язана з відносинами владарювання та впливає з дій (бездіяльності) владно-політичних суб'єктів, закономірно, повинна передбачати також і власний процесуальний аспект. Тобто конституційний статус суб'єкта (учасника) вказаних правовідносин, який наділений деліктоздатністю у «матеріальному» та «процесуальному» плані, можна вважати основною характерною ознакою конституційної відповідальності. Це пояснюється тим, що об'єктивна сторона конституційного делікту закріплюється переважно регулятивними нормами, що визначають правовий стан цього владного суб'єкта-правопорушника, а суспільна небезпека правопорушення полягає у підриві авторитету органу здійснення державної влади.

Однак в українській правовій системі для процесуальної відповідальності поки що не знайшлося «вільної» ніші серед інших видів відповідальності, що переважно залишає безкарними такі явища у сфері здійснення державної влади, як: «кнопкодавство», відсутність народного обранця без поважних причин у сесійній залі під час голосування, порушення інших парламентських процедур, процесуальні порушення конституційних приписів главою держави, урядовцями, невиконання рішень Конституційного Суду України й ін. [11].

Як гадає науковець О. Чуклова, процесуальна відповідальність – це юридичний обов'язок суб'єктів процесуальних правовідносин діяти відповідно до приписів процесуальних норм або сумлінно використовувати надані права, не зловживати ними, що виражається в їх правомірній поведінці, а в разі процесуального правопорушення або зловживання правом обов'язок правопорушника – перетерпіти несприятливі наслідки, передбачені санкцією порушеної процесуальної норми, яка виражається в засудженні і правообмеженні особистого і (або) майнового характеру [12, с. 8–9].

Як узагальнена теоретична конструкція процесуальної відповідальності наведене визначення є достатньо коректним, однак варто зазначити, що деякі закордонні вчені-адміністративісти вважають, що

для визнання процесуальної відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності відсутні достатні правові передумови та об'єктивна необхідність, оскільки діючі норми свідчать про не виправдане ускладнення доктрини юридичної відповідальності [13, с. 421].

Частково ґрунтуючись на цій позиції та очевидно, вважаючи її правильною, науковець М. Макарейко у своєму дослідженні процесуальної відповідальності як правового явища, розвинув її та висловив думку, про те, що: «В даний час відсутня необхідність формування і подальшого розвитку процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності», та як аргумент своєї позиції, застосував вузький галузевий підхід до цього загальнонаукового феномену, стверджуючи в разі цього, що «...забезпечення правопорядку під час відправлення правосуддя повинно здійснюватися за рахунок традиційних видів юридичної відповідальності: адміністративно-правової, цивільно-правової, дисциплінарно-правової, кримінально-правової» [14, с. 242].

Далі він узагалі робить висновок, що «...так звана процесуальна відповідальність, по суті, є адміністративно-правовою», хоча й водночас не заперечує відносно наявності об'єктивної необхідності реформування нормативного правового регулювання інституту юридичної відповідальності шляхом «визволення» процесуальних галузей права від норм, що встановлюють відповідальність за порушення встановленого порядку організації діяльності суду [14, с. 242].

Можливо у правовій системі, зокрема, в адміністративному праві і процесі сусідньої держави є достатньо норм, що встановлюють відповідальність за порушення встановленого порядку організації діяльності органів державної влади і управління (тобто у сфері конституційно-правових відносин), а вищі органи влади та посадовці, досягнувши ідеалу громадянського суспільства в державі, працюють виключно в напрямі конституційних процедур і настільки демократично та законно, що суспільство не має нагальної потреби контролювати владу і вимагати притягати правопорушника до відповідальності за конституційний делікт (процесуальне правопорушення), тож немає потреби запроваджувати нові види відповідальності.

Характер конституційно-процесуальної відповідальності, на відміну від конституційно-правової, полягає не лише у вилученні суб'єкта зі сфери політики та позбавленні його права здійснювати державну владу (імпічмент, відкликання, відставка), адже процедурний проступок може мати різний ступінь складності – «кнопкодавство» народного депутата, за сприянням якого, з порушенням принципу особистого голосування, прийнято закон для усієї держави від імені

колег чи пропуск народним обранцем засідання парламенту без поважних причин, як наслідок неприйняття потрібного закону! Правові, політичні та моральні наслідки цих учинків різні, але обидві обставини входять до складу діянь протиправного характеру, спрямованих на порушення конституційно визначених процедур (законодавча діяльність), тобто впливають із процесу організації і порвадження однієї із гілок державної влади, що є частиною усього конституційного процесу в державі, а також – зі змісту права та обов'язку суб'єкта-правопорушника брати безпосередню участь у відносинах здійснення цієї влади, що пов'язано безпосередньо з конституційним (політичним) статусом останнього.

Порушення політичних або моральних норм суб'єктом державно-владних відносин не може вважатися підставою конституційної відповідальності у тому разі, якщо вони закріплені у нормах права (порушник може нести, відповідно, політичну, моральну відповідальність). Однак, якщо внаслідок, наприклад, аморального вчинку народного депутата, політика (перекрикування опонента, кидання предметів, обливання водою, заведення сторонніх осіб до приміщень, де безпосередньо функціонує державний орган, блокування виступу, трибуни тощо) збивається (порушується) ритм його роботи (або взагалі припиняється робота) державного органу влади (парламент, уряд й інше) і порушується регламентована конституційна процедура, тому й постає логічне питання про притягнення правопорушника до процесуальної відповідальності. Тим більш, коли немає можливості притягти правопорушника до відповідальності за таке порушення конституційних приписів у межах конституційно-правової чи будь-якого виду суто юридичної відповідальності.

Висновки. Стрімкий розвиток суспільно-політичних відносин в Україні у напрямі становлення громадянського суспільства вимагає надання реальних результатів від ґрунтовних наукових досліджень змісту та елементів юридичної відповідальності, та як наслідок – запровадження принципово нового, для нашої держави і суспільства, особливого виду відповідальності у сфері здійснення вищої державної влади – конституційно-процесуальної відповідальності.

Ми вважаємо, конституційно-процесуальна відповідальність відрізняється від інших (суто юридичних) видів відповідальності, насамперед: чіткою регламентацією сфери застосування (конституційний процес, організація і провадження державної влади); об'єктно-суб'єктним складом (реалізація статусних характеристик учасником конституційно-правових відносин політичного характеру); юридизованою основою (норми конституційного процесуального права);

фактичною підставою (правопорушення (обставини конституційного, кримінального, адміністративного, дисциплінарного, процесуального, морального та іншого характеру)); особливим порядком (формою) реалізації (особливі і суб'єкт, і різновид актів застосування цього виду відповідальності).

Стосовно закріплення в українському законодавстві інституту конституційної відповідальності (тим більше – конституційно-процесуальної) з усіма необхідними елементами, із реальним механізмом її застосування, а не лише передбачення конституційних основ для такої відповідальності, то є побоювання, що це невідкладне питання ще протягом тривалого періоду залишатиметься лише ціллю для нашої правової системи і суспільства загалом. Хоча законодавче закріплення цього виду відповідальності – обов'язок для держави і вимога сьогодення.

1. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность / С. Н. Братусь. – М.: Городец-издат, 2001. – 208 с.

2. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія: монографія / І. Безклубий, С. Бобровник, І. Гриценко та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. – К.: Грамота, 2014. – 448 с.

3. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія / В. К. Гришук. – 2-е вид., перероб. та доп. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. – 768 с.

4. Кондратьева С. Л. Юридическая ответственность: соотношение норм материального и процессуального права: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / С. Л. Кондратьева. – М., 1998. – 23 с.

5. Овсепян Ж. И. Юридическая ответственность и государственное принуждение (общетеоретическое и конституционно-правовое исследование) / Ж. И. Овсепян. – Ростов н/Д: «Эверест», 2005. – 276 с.

6. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву: (теоретические проблемы) / О. Э. Лейст. – М.: МГУ, 1981. – 239 с.

7. Ткаченко Ю. В. Особливості конституційно-правової відповідальності / Ю. В. Ткаченко. – К.: Форум права. – 2013. – № 3. – С. 652–656 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index

8. Ткаченко Ю. В. Конституційно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності / Ю. В. Ткаченко // Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України» (м. Харків, 20–21 листопада 2013 року); Нац. акад. прав. наук України. – Х., 2013. – С. 304–307.

9. Кресіна І. О. Інститут імпичменту: порівняльний політико-правовий аналіз / І. О. Кресіна, А. А. Коваленко, С. В. Балан. – К.: Юридична думка, 2004. – 176 с.

10. Батанова Н. М. Конституційно-правова відповідальність як вид конституційно-правових відносин / Н. М. Батанова // Часопис Київського університету права. – К., 2009. – № 2. – С. 60–66.

11. Лещух А. Р. Конституційно-процесуальний та морально-етичний аспекти відповідальності народного депутата України за порушення конституційних приписів / А. Р. Лещух // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична; гол. ред. В. В. Серета. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – Вип. 4. – 412 с. – С. 194–204.

12. Чуклова Е. В. Понятие, основания и виды процессуальной ответственности: теоретический аспект: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Е. В. Чуклова. – Краснодар, 2009. – 26 с.

13. Серков П. П. Административная ответственность в российском праве: современное осмысление и новые подходы / П. П. Серков. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2012. – 480 с.

14. Макарейко Н. В. Процессуальная ответственность как правовое явление / Н. В. Макарейко // Актуальные проблемы экономики и права. – 2015. – № 3. – С. 238–243.

Лещух А. Р. Конституционная процессуальная ответственность: признаки и необходимость введения в правовую систему Украины

Очерчена конституційно-процесуальна відповідальність, котра повинна стати важливішою правовою формою реалізації одного з головних в правовому державстві конституційних принципів – відповідальності державства перед особою. Відповідальність суб'єктів конституційно-процесуальних відносин, безпосередньо встановлена Конституцією України, не «сливається» з юридичною, однак має з нею загальні теоретичні риси. Досліджені та проаналізовані на основі українського та зарубіжного досвіду крізь призму поняття юридичної відповідальності теоретичні та правові аспекти конституційно-процесуальної відповідальності, виділені характерні ознаки цього виду відповідальності та розглянуто можливість введення цього інституту в науковий та правовий оборот України.

Ключевые слова: конституционный принцип, конституційно-процесуальна відповідальність, юридична відповідальність.

Leshchukh A. R. Constitutionally – procedural liability: the signs and necessity of introduction into the legal system of Ukraine

Constitutionally – procedural liability should be one of the most important legal forms of realization one of the most important in the legal state the constitutional principle of state responsibility to the individual. In our opinion, the liability of subjects of constitutionally – procedural relations (public powerful entities, authorized to perform state functions) is established directly by the Constitution of Ukraine, because of «politic» power is not «merged» with legal one, but has with it a common ground (general theoretical aspects). In this research article based on Ukrainian and foreign experience, through the prism of the concept and elements of legal responsibility the theoretical and legal aspects of the constitutionally – procedural liability are examined and analyzed, the particular characteristics of this kind of liability are highlighted and is considered the possibility of introducing this institution in scientific and legal turnover of Ukraine.

Because of the power of its direction, constitutionally – procedural liability has all chances to become in Ukraine one of the most effective legal mechanisms of responsibility of subjects of public authority – as a separate type of liability. The legislator, in particular, with the theoretical and legal structures, must build on the concept and elements of the constitutionally – legal responsibility – subjects, the grounds and circumstances of the use, to establish clear procedures and sanctions, and so on. The article presents the analysis of the signs of constitutional and legal liability, the establishment of the peculiarities of the latter relative to constitutional procedural liability.

The ultimate goal of the research is the development of specific recommendations on improvement of legal regulatory of institutes responsibility in the field of state power, in particular, the introduction into the legal system of the institute the constitutional procedural liability, as at present, relevant scientific works – are missing, and the problem of procedural responsibility in the field of constitutionally – legal relations does not rise. Current regulations aimed at addressing the issues raised in this article in Ukraine is still far from perfect.

We believe that the reasons for this situation with the responsibility in the field of organizing and exercising of state power are directly related not only with the attitude of politicians to society, but also with the imperfection of the theory of legal liability and certain doctrinal issues of designated research.

Key words: *constitutional principle, constitutionally – procedural liability, legal liability.*

Стаття надійшла 3 березня 2017 р.

УДК 342.97.351.74(477)

**В. В. Новіков,
В. С. Боровікова**

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМ ІНСТИТУТУ СВОБОДИ СОВІСТІ

Досліджено проблеми свободи совісті в різних сферах суспільних відносин. Розглянуто різні аспекти цього феномену: правовий, економічний, етичний, філософський, гносеологічний, соціальний. Наголошено на правовому аспекті свободи совісті, що дає змогу проаналізувати наявні правові гарантії віруючих, невіруючих й атеїстів, визначити перспективи їхнього подальшого розвитку. Резюмовано, що на основі комплексного соціально-правового аналізу свободи совісті можна зробити висновок: найважливішими аспектами свободи совісті є соціальний, філософський і правовий.

Ключові слова: *свобода совісті, правовий аспект, правосвідомість, економічний аспект, мораль, етичний аспект, релігія, філософська категорія, гносеологічний аспект, соціальний аспект.*

Постановка проблеми. Сучасна Українська держава прагне подолати суперечності між законодавчими актами і практичним вирішенням проблем свободи совісті. Проте реальне забезпечення свободи совісті можливе лише за умови врахування змін в економічній, політичній, духовній, організаційній сферах суспільства. Рівень справжнього забезпечення свободи совісті обумовлений історичними, соціальними, правовими і політичними аспектами.

Удосконалення науково-методологічної основи свободи совісті і практики її застосування – необхідна умова гармонійного розвитку українського суспільства. Прояснення пов'язаних з цим питань сприятиме ефективному і справедливому вирішенню наявних проблем у сфері державно-конфесійних відносин.

Теоретичне і методологічне дослідження проблем свободи совісті можливе тільки тоді, коли враховується специфіка і сутність цього поняття. Ефективність соціально-правового аналізу свободи совісті вдосконалюється, коли простежується взаємозв'язок різних аспектів проблеми. Розглядаючи свободу совісті в різних сферах суспільних відносин, можна виділити аспекти цього феномену. Найбільш суттєвими з них, як гадають сучасні дослідники, є: правовий, економічний, етичний [1, с. 59].

До вказаних аспектів свободи совісті можна додати ще філософський – в разі якого питання про свободу совісті розглядається з огляду на проблему совісті взагалі, а загальносоціологічний – враховує зв'язок проблеми свободи і свободи совісті. Крім того, є психологічний, релігійний та гносеологічний аспекти дослідження поняття свободи совісті, безпосередньо пов'язані з світоглядними і суспільно-політичними підставами [2, с. 86].

Стан дослідження. Дослідженню різних аспектів свободи совісті присвячували свої роботи і класики соціально-філософської думки, і правознавці: Р. Гегель, Т. Гобс, Д. Дендро, Ж.-Ж. Руссо, С. Алексєєв, М. Бабій, В. Гараджи, А. Купріянов, А. Ловіноков, М. Лубська, Н. Михайлівська, А. Пчелинцев, В. Фарбер, А. Шуба, Л. Ярмола й ін.

Проте не зважаючи на широкий інтерес до проблем свободи совісті в сучасній літературі, не приділено належної уваги комплексному соціально-правовому аналізу свободи совісті. Потрібно звернути увагу на аналіз правових гарантій віруючих і невіруючих з метою їх подальшої розробки.

Мета статті полягає в узагальненні і конкретизації соціально-правових уявлень про свободу совісті та формуванні узагальненого обґрунтування її проблем.

Виклад основних положень. Правовий аспект свободи совісті є одним з найбільш розроблених у спеціальній літературі. Ставлення до нього дослідників на різних етапах історичного розвитку суспільства було різним [3].

Коли характеризують правовий аспект свободи совісті, то приділяють увагу законодавчому регулюванню і забезпеченню державою нормативних взаємовідносин між повноправними громадянами, в основі якого в цьому разі є їх ставлення до релігії. Недооцінка цього аспекту часто виступає однією з причин помилкових дій у реалізації державно-церковної політики. В СРСР, в умовах тоталітарного режиму, пропонувалося розглядати свободу совісті лише як особисте право радянських громадян, наголошувалося, що свобода совісті є індивідуальною, чим і відрізняється від інших їхніх прав і свобод [4, с. 71].

Таке твердження створювало хибне уявлення про те, що свободу совісті треба розглядати автономно від інших демократичних прав і свобод. У той час як свобода совісті є одним з найважливіших демократичних прав людей невід'ємною частиною інституту прав і свобод, і визначається рівнем розвитку демократизму.

У кінці 70-х – початку 80-х років минулого століття висловлювалася думка про пріоритетність виділення правового аспекту свободи совісті, що призводило до ідеологізації чинного права. Право перепліталося з політикою та ідеологічною теорією, активно виступало як ідеологічний чинник формування світогляду людей [5, с. 62–80].

Подібні погляди спричинювали певні рекомендації. Суть їх зводилася до того, щоб завдяки глибокому роз'ясненню правових знань у суспільстві підняти рівень світогляду до атеїстичного. В разі цього ефективним засобом морально-ідеологічного виховання вважався народний суд, судовий розгляд щодо віруючих і релігійних об'єднань [6, с. 167].

Такі подання тоді суперечили не тільки принципам свободи совісті, але й радянському законодавству про релігійні культу. Відтак дискредитувалося важливе демократичне право людей на свободу совісті. Теоретичні помилки тлумачення правового аспекту свободи совісті спричинювали на практиці до грубих порушень принципів демократії. У справжньої демократії не повинна існувати практика поділу людей за релігійною, національною чи расовою ознакою (ст. 24 Конституції України).

Зведення проблем свободи совісті лише до правового аспекту призводило до штучного звуження обсягу цього поняття – до підміни світоглядних принципів демократії, до ідеологізаторства. З іншого боку, аналіз цього аспекту свободи совісті дає змогу зробити висновок

про те, що було б доцільно виділяти і таку відносно самостійну форму суспільної свідомості, як правосвідомість. Вона становить сукупність поглядів й ідей, що виражають відношення до права, законності, до того, що є правомірним або неправомірним. Правосвідомість ґрунтується на правовій ідеології, відображає певні соціальні та світоглядні позиції.

Правовий аналіз свободи совісті дає змогу з урахуванням сутності та специфіки поняття проаналізувати наявні правові гарантії віруючих, невіруючих і атеїстів, а також перспективи їх подальшого розвитку. Однак ці положення не завжди враховуються. Різні дослідники, під час аналізу правових особливостей аспекту свободи совісті, пропонували відмежувати свободу відправлення релігійних культів і свободу атеїстичної пропаганди від свободи совісті, після чого свободу відправлення релігійних культів рекомендувалося розглядати як самостійне право, а свободу атеїстичної пропаганди як складову інших демократичних прав: свободи слова і свободи друку [7, с. 67].

Ми вважаємо, що всебічної підтримки заслуговує погляд Ю. Розенбаума про те, що з юридичних позицій свобода совісті «означає дозволене і гарантоване законами право громадян вільно і самостійно визначати своє ставлення до релігії, виконувати його, діяти згідно з цим ставленням за умови дотримання законності і встановленого в країні правопорядку» [4, с. 94].

Осмилення правового аспекту свободи совісті дає змогу виробити дієвий механізм юридичної захищеності віруючих різних конфесій, а також невіруючих і атеїстів, їх право свободи світоглядного вибору, однакове розуміння законів і юридичну відповідальність за їх дотримання. Можна визнати, що в сучасних умовах правовий аспект представляє свободу совісті як складову прав людини.

У сучасному суспільстві відбуваються складні інтеграційні процеси становлення єдиної економічної структури суспільства, зростає рівень взаємозалежності суб'єктів ринку один від одного. Це сприяє досягненню взаєморозуміння і терпимості між людьми незалежно від їх світоглядних уявлень. Економічний аспект свободи совісті виділяється під час соціально-філософського аналізу взаємовпливу політичних і правових учень, у процесі формування уявлень про свободу совісті, а також у взаємозв'язку уявлень про свободу совісті з економічним розвитком.

Визначальним чинником становлення і розвитку економічних відносин є цілеспрямована діяльність людей, спрямована на створення споживчих цінностей, і матеріальних, і духовних. Заразом вплив економічної структури суспільства на різні рівні суспільного розвитку

виявляється опосередковано, частіше через сферу політики і права. Помилки і прорахунки, допущені в економічній політиці, надають деформуючий вплив на обсяг демократичних прав і свобод. У дію вступають об'єктивні, незалежні від людей економічні закони, що нав'язують їм відповідну логіку розвитку подій. Наприклад, якими б прогресивними не були правові принципи свободи совісті в умовах поєднання командно-адміністративних й економічних структур, їх практичне забезпечення має численні труднощі, насамперед, з огляду на поширення командно-адміністративних методів управління і на цю сферу демократичних прав і свобод [8, с. 12–17].

В умовах регульованої ринкової економіки роль і значення економічного аспекту свободи совісті буде зростати. Господарсько-економічна та фінансова діяльність релігійних і атеїстичних організацій в умовах розвитку громадянського суспільства вимагає вироблення механізму забезпечення матеріальних гарантій свободи совісті.

Варто зазначити і те, що релігійні організації виділяють значні кошти у Фонд миру, на реконструкцію і реставрацію культових будівель, багато з яких є історико-архітектурними пам'ятками. Кошти, що виділяються для таких цілей спрямовують на задоволення інтересів усіх громадян, незалежно від їх ставлення до релігії та атеїзму. Подібна благодійна діяльність призводить до того, що частина коштів релігійних організацій знову повертається державі, суспільству.

У міру становлення в Україні відносин сучасного громадянського суспільства зростає значущість особистісної позиції, відповідальності людини перед суспільством за свої дії і вчинки. З огляду на це, особливо зосереджуються на процесі переходу індивіда від правосвідомості до моральної свідомості. Розвивається процес посилення громадського інтересу до моральних проблем свободи совісті. Це обумовлює виділення і теоретичне дослідження морального аспекту цього явища. Етичний аспект свободи совісті на відміну від філософського дає змогу дослідити механізм формування моральної переконаності особистості в правильності світоглядного вибору між релігійними конфесіями або між релігійним і матеріалістичним світоглядами, морального обґрунтування вчинків і дій.

Справжня свобода совісті полягає не просто у здатності людини діяти у відповідності зі своєю мораллю, зі своїми уявленнями про добро і зло, а в здатності усвідомити науково обґрунтовані справжні критерії моральності, у здатності організувати своє життя у відповідності з цими критеріями. У цьому значенні свобода совісті виступає як соціально-правове поняття на протигагу етичним поняттям «свобода» і «совість».

Поняття совісті визначається як усвідомлення власного ставлення до моральних вимог, які відповідають приписам суспільства, соціального середовища. Совість виступає як самооцінка особистістю своїх учинків і дій, на основі знання норм суспільної моралі. В моралі, відтак, постійно відбувається процес взаємодії норм суспільної моралі та моралі індивідуальної, групової. Ідеальним розвитком цього процесу стає збіг норм суспільної моралі з моральними переконаннями особистості. В релігійній свідомості спостерігається, по суті, та сама взаємодія рівнів моралі. В обох видах моралі діє один і той самий механізм морального регулювання.

Дослідження морального аспекту свободи совісті дає можливість нам розглянути механізм формування моральної переконаності суб'єкта і при релігійному, і при матеріалістичному світоглядах. Цей механізм залежить від взаємодії об'єктивного і суб'єктивного чинників. Об'єктивна сторона цього процесу розкривається через сприйняття конкретно-історичних суспільних явищ, відносин, процесів, пов'язаних з інтересами, верств, груп і суспільства загалом. Суб'єктивний чинник залежить від того, як кожний індивід усвідомлює навколишню дійсність і через якісь особистісні, вольові, емоційні якості формується переконання в істинності прийнятого рішення. Совість виявляється не тільки у формі раціонального усвідомлення морального значення скоєних дій, але і у формі емоційних переживань за правильність своїх учинків у разі зіставлення їх з ідеалами і оціночними критеріями, на які орієнтується особистість.

Переконання особи в тому, що її світоглядні уявлення справедливі, щирі, сприяють утвердженню в житті високоморальних ідеалів. Зазвичай, є початком економічних, політичних і правових вимог. Проте, переконання особистості можуть бути й істинними, і помилковими, ґрунтуватися на релігійних та нерелігійних уявленнях та цінностях тощо. В разі цього надзвичайно важливо, наскільки це переконання сприяє утвердженню в житті суспільства загальнолюдських цінностей та розвитку прогресивних тенденцій.

В. Фарбер стверджував, що совість і свобода це насамперед етичні категорії [9, с. 176]. Етичний аспект свободи совісті передбачає свободу особистості керуватися її власним бажанням і поглядами під час вибору світогляду, тобто повну свободу сповідувати чи не сповідувати будь-яку релігію, виконувати або не виконувати обряди, користуючись своїми громадянськими і політичними правами. У такому розумінні свобода совісті – це насамперед здатність особистості до самоконтролю, до моральної оцінки власних дій на основі розуміння своєї відповідальності за них [10, с. 18].

Розглядаючи етичний аспект свободи совісті, треба враховувати взаємозв'язок таких понять, як «відповідальність» і «громадянськість». Відомий етик О. Дробницький наголошує, що «совість це здатність людини адекватно оцінювати свої вчинки ...переконання, за істинність яких вона відповідає, проте сама по собі не гарантується суб'єктивними переживаннями і самопереконаннями» [11, с. 337]. Проблема відповідальності та громадянськості є актуальною під час дослідження взаємозв'язку «особистість—суспільство». Гуманістична традиція ґрунтується на тому, що не тільки особистість повинна нести цивільну відповідальність за свої вчинки і дії перед суспільством, але і, навпаки, товариство повинно враховувати інтереси і потреби особистості і створювати необхідні умови для задоволення особистісних потреб. Виокремлюючи серед розглянутих проблем, проблеми забезпечення свободи совісті, тобто конкретизуючи загальносвітоглядну теорію свободи і відповідальності, можна зробити висновок, що в демократичному суспільстві повинні бути створені необхідні умови для задоволення віруючими їх релігійних потреб, так само, як і для невіруючих, атеїстів повинні бути створені необхідні умови щодо задоволення їх інтелектуальних і культурних потреб.

Недооцінка етичного аспекту призводить до недооцінки права на атеїстичний або релігійний світогляд, на звільнення совісті від впливу релігії або вибір особистістю релігійного спрямування.

Будучи одночасно філософською та правовою категоріями, свобода совісті розглядається в єдності цих аспектів, у їх нерозривному взаємозв'язку, взаємодії та взаємовпливі. Така єдність визначає основу категорії свободи совісті. Оскільки філософія і право як різні форми суспільної свідомості не тотожні, то і поняття філософського і правового аспектів свободи совісті також не є тотожним. Органічне поєднання двох аспектів дослідження поняття свободи совісті дає шлях до вирішення внутрішньоособистісного конфлікту. Ця суперечність полягає у необхідності приналежності особи до певної держави і суспільства і можливості вибору однієї з відомих релігійних систем.

Загальносоціологічний аспект дослідження свободи совісті орієнтує на загальносвітоглядні проблеми, сприяє виявленню зв'язків цього поняття з такими філософсько-правовими категоріями, як «свобода», «свобода волі», «відповідальність» та ін. Такий підхід дає змогу показати, що поняття «свобода» становить усвідомлену необхідність діяти у відповідності зі своїми знаннями, уявленнями й переконаннями у виборі світоглядної позиції між релігійним і атеїстичним світорозумінням. Зазначалося, що низка авторів пропонують розглядати свободу совісті як сукупність двох понять: «совість» і «свобода» [12].

З огляду на це, свобода совісті може розумітися як соціальна необхідність.

Свобода особистості, суспільства загалом виявляється не в імпортованій незалежності від об'єктивних законів, а в здатності вибирати та приймати рішення. У теологічних концепціях нерідко стверджується, що справжня свобода можлива лише в межах релігійного світогляду, а свобода вибору співвідносна зі свободою релігії, віросповідання. Водночас наголошується, що пізнати сутність трансцендентного неможливо, що це знання ірраціональне. Марксистське релігієзнавство вирішувало цю проблему суто матеріалістично. Однак вибір особистості між матеріалістичним і релігійним світоглядами залежить від ступеня інформованості особистості, знання закономірностей розвитку. Що вищий рівень знань, то впевненішим буде вибір; що більший ступінь незнання, то більша спокуса компенсувати відсутність знань або вульгарним матеріалізмом, або декларованим атеїзмом, або релігійним фанатизмом.

Гносеологічний аспект дослідження поняття свободи совісті, безпосередньо пов'язаний зі світоглядними і суспільно-політичними підставами. Саме ці проблеми належно соціально не осмислені і практично не забезпечені щодо свободи совісті.

Формування ставлення особистості до релігійного світогляду здійснюється під впливом майнових, станових, моральних, ціннісних, національних уявлень у тривалому процесі самопізнання і самовизначення. У цьому процесі складно взаємодіють такі чинники, як сприйняття особистістю навколишнього світу, залежне від об'єктивних закономірностей і суб'єктивних особливостей особистості, а також ставлення особистості до навколишнього світу крізь призму релігійних і нерелігійних уявлень.

Розглядаючи гносеологічний аспект свободи совісті, можна відзначити полярні світоглядні основи поняття свободи совісті: релігійне і атеїстичне, які становлять протилежні сторони єдиного комплексу проблем, пов'язаних із розумінням свободи совісті. Політико-правові приписи, засновані на абсолютизації державних і політичних інтересів, надмірна політизація проблем свободи совісті загострюють протиставлення релігійного і атеїстичного світоглядів, ведуть до деструктивних міжконфесійних суперечностей і внутрішньо конфесійних розколів.

Екстраполюючи це теоретичне положення на сферу соціально-го, ми розглядаємо проблему взаємин «особистість—суспільство». З огляду на це, доцільно зробити висновок про те, що між віруючими і невіруючими, між представниками різних релігійних систем є не

тільки світоглядна відмінність та конфесійна протидія, але й можливість взаємодії та співробітництва. Сферою такого співробітництва може бути не тільки діяльність щодо реалізації загальнолюдських цінностей, вирішення проблем загальносвітового значення, але і більш приватні явища й процеси, зокрема побутові. Відтак можна обґрунтувати принцип єдності всіх членів сучасного суспільства, їх рівноправність незалежно від ставлення до релігії. Історія становлення і розвитку уявлень про свободу совісті дає нам великий фактичний матеріал про зв'язок цих уявлень зі світоглядом, політичними поглядами, правом та іншими сторонами суспільної свідомості.

Загалом під час аналізу наукової літератури можна спостерігати недооцінку світоглядних підстав свободи совісті, абсолютизацію ролі та значення правового аспекту поняття, недооцінку ролі і значення особового чинника в реалізації свободи совісті. Аналіз свободи совісті часто зводиться до виділення правового і морального аспектів без урахування специфіки поняття свободи совісті, актуальності інших його сторін і аспектів.

Висновки. Отож, соціально-правові дослідження свободи совісті неможливо уявити без розгляду її в різних аспектах, у їх взаємозв'язку, що в сучасній літературі часто ігнорується. Ґрунтуючись на комплексному соціальному аналізі свободи совісті можна зробити висновок, що найважливішими з аспектів свободи совісті є соціальний, філософський і правовий. Соціальний і філософський аспекти є теоретичною основою аналізу свободи совісті. Правовий аспект, із урахуванням сутності та специфіки поняття свободи совісті, дає змогу проаналізувати наявні правові гарантії віруючих, невіруючих й атеїстів, а також перспективи подальшого розвитку цих гарантій. Ефективність таких досліджень дає можливість ґрунтовніше розглянути соціально-філософський та правовий аспекти як найважливіші в теоретичному аналізі свободи совісті. Однак соціальне дослідження свободи совісті є неповним без урахування тих історичних змін, які зазнав цей феномен у процесі свого розвитку.

1. Бражник В. І. Право. Релігія. Атеїзм: Правовий зміст наукового атеїзму / В. І. Бражник – К.: Наукова думка, 1989. – 206 с.

2. Марітен Ж. Людина і держава / Ж. Марітен; пер. з англ. Т. Ліфніцевої. – М.: Ідея-Пресс, 2000. – С. 86.

3. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 381 с.

4. Розенбаум Ю. А. Радянська держава і церква / Ю. А. Розенбаум. – М., 1985. – 119 с.

5. Агешин Ю. А. Політика і право. Нариси теорії / Ю. А. Агешин // Держава, право, демократія. Нариси теорії. – М., 1978. – С. 62–80.
6. Писманик М. Р. Індивідуальна релігійність і її подолання / М. Р. Писманик. – М., 1984. – С. 167.
7. Кимелев Ю. А. Наука і релігія. Історико-культурний нарис / Ю. А. Кимелев, Н. Д. Полякова. – М.: Наука, 1988. – 173 с.
8. Шахов М. О. Релігійне знання, об'єктивне знання про релігію і наука / М. О. Шахов // Питання філософії. – 2004. – № 11. – С. 12–17.
9. Фарбер В. Е. Свобода і права людини в радянській державі / В. Е. Фарбер. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1974. – 188 с.
10. Новиков М. А. Свобода совести как философско-этическая категория: дисс. ... канд. филос. наук / М. А. Новиков. – М., 1980. – 26 с.
11. Дробницкий О. Р. Понятие морали / О. Р. Дробницкий. – М.: Наука, 1974. – 388 с.
12. Бабій М. Ю. Свобода совісті: філософське антропологічне і релігієзнавче осмислення / М. Ю. Бабій. – К.: Вища школа, 1994. – 85 с.

Новиков В. В., Боровикова В. С. Отдельные аспекты проблем института свободы совести

Исследованы проблемы свободы совести в различных сферах общественных отношений. Рассмотрены отличительные аспекты этого феномена: правовой, экономической, этический, философский, гносеологический, социальный. Отмечен правовой аспект свободы совести, позволяющий проанализировать существующие правовые гарантии верующих, неверующих и атеистов, определить перспективы их дальнейшего развития, поскольку недооценка данного аспекта выступает причиной ошибочных действий в реализации государственно-церковной политики. Подытожено, что на основании комплексного социально-правового анализа свободы совести можно резюмировать: наиболее важными аспектами свободы совести являются социальный, философский и правовой.

Ключевые слова: *свобода совести, правовой аспект, правосознание, экономический аспект, мораль, этический аспект, религия, философская категория, гносеологический аспект, социальный аспект.*

Novikov V. V., Borovikova V. S. Some aspects of the problems of institution of freedom of conscience

This article investigates the issue of freedom of conscience in various areas of public relations. The different aspects of this phenomenon are mentioned: the legal, economic, ethical, philosophical, epistemological and social. Particular attention is paid to the legal aspect of the freedom of conscience, which allows to analyze the existing legal guarantees of believers, irreligious and atheists, to determine the prospects for their further development. Attention is drawn to the fact that the reduction of the problems of freedom of conscience only to the legal aspect leads to the substitution of ideological principles of a democratic society and to indoctrination. The various points of view of scientists on freedom of conscience as an ethical, moral and personal categories are analyzed in the work. It is

summarized that on the basis of complex social and legal analysis of the freedom of conscience the following conclusion can be drawn, that the most important aspects of freedom of conscience is social, philosophical and legal.

Social and philosophical aspects are theoretical basis of the analysis of freedom of conscience. Legal aspect allows to consider with the assistance of the essence and specificity of the notion of freedom of conscience and analyze the existing legal guarantees of believers, irreligious and atheists, and also perspectives of further development of these guarantees. The efficiency of such type of research allows to consider social and philosophical as well as legal aspect as the most essential in the theoretical analysis of freedom of conscience. However, social research of freedom of conscience is incomplete without taking into consideration those historical changes, that the mentioned phenomenon experienced on its way of progress.

Key words: *freedom of conscience, the legal aspect of justice, the economic aspect, the moral, ethical dimension, religion, philosophical category epistemological aspect, the social aspect.*

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

УДК: 347.672(438)/1918-1939 pp./

О. Б. Онишко

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН СПАДКУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЯХ ЗАХІДНИХ ВОЄВОДСТВ ПОЛЬЩІ (1918–1939 pp.)

Розглянуто правове регулювання спадкових відносин на територіях західних воєводств Польщі у міжвоєнний період. Визначено характерні риси предмета спадщини, підстави набуття спадщини, умови позбавлення спадщини та наслідки відмови від спадщини. Особливістю регулювання спадкових відносин було призначення куратора чи опікуна над спадковим майном, доки спадкоємець набуде прав власника. Важливим елементом регулювання спадкових відносин є визначення в законі переліку зобов'язань спадкодавця, які надалі переходили на спадкоємця (наприклад, зобов'язання з утримання неповнолітніх, виділення зі спадкового майна коштів на поховання тощо).

Ключові слова: *спадкові відносини, спадкодавець, спадкоємець, відкриття спадщини, заповіт, відмова від спадщини, договір спадкування.*

Постановка проблеми. Спадкові відносини на територіях західних воєводств Польщі, що охоплювали: Познаньське, Поморське і Сілезьке воєводства, які до утворення II Речі Посполитої знаходилися під пануванням Пруссії [1, с. 425], провадилися за нормами Німецько-

го цивільного кодексу 1896 р. та польських законів, прийнятих після 1918 р. Окремі види зобов'язань щодо спадкування, зокрема укладення договору спадкування, права та обов'язки сторін за таким договором регулювалися у тогочасній Польщі ще й нормами Зобов'язального кодексу 1933 р., який набрав чинності 1934 року. Враховуючи розмаїття законодавства, наявний у міжвоєнний період партикуляризм щодо чинності різних нормативно-правових актів у сфері спадкових відносин унеможлилював ефективну їх реалізацію не лише на територіях західних воєводств, а й у Польщі загалом.

Стан дослідження. Наукові здобутки з цієї проблеми досліджено у працях відомих польських правників кінця XIX – початку XX століття, які займалися питаннями формування цивільного права загалом і спадкового права зокрема в умовах виникнення та розбудови нової тоді Польської держави – Другої Речі Посполитої зокрема: В. Абрахам, Ф. Бердовський, Ф. Золл, С. Голуб, Х. Конік, Е. Маргуліс, С. Самолевич й ін. Це були відомі польські науковці у сфері цивільного права, більшість із яких були членами кодифікаційної комісії Польщі щодо створення єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері регулювання цивільно-правових відносин. Варто згадати й українських правників тієї епохи: С. Дністрянського, К. Левицького, С. Федака, М. Шухевича. У сучасний період, частково, цієї тематики торкалися у своїх наукових дослідженнях: І. Й. Бойко, В. В. Гомонай, М. В. Гримич, В. С. Макарчук, Б. М. Ринажевський, Н. Я. Рудий, а також польські історики права, такі як: З. Зажицкі, К. Суйка-Зелінська, С. Плаза й ін.

Мета статті – охарактеризувати, що становило предмет спадкування, права та обов'язки спадкодавця і спадкоємців, умови позбавлення спадщини, правові наслідки відмови від спадщини, суб'єктів спорядження опису спадкового майна, межі відповідальності спадкоємця за спадкові зобов'язання на територіях західних воєводств Польщі (1918–1939 рр.).

Виклад основних положень. У всіх чинних на території Польщі нормативно-правових актах існувало два види спадкування: за законом і за заповітом.

Німецький цивільний кодекс визначав, що спадкування за законом наставало у разі: 1) відсутності заповіту; 2) смерті спадкоємця до відкриття спадщини; 3) визнання судом спадкоємця негідним спадщини; 4) відмови від спадщини; 5) відсутності дозволу місцевої влади на отримання спадщини [2, с. 128–130].

У разі смерті спадкоємця після відкриття спадщини права на спадщину переходили до його родичів. Спадкодавець міг виключити

спадкоємця по закону зі заповіту, визначивши іншого спадкоємця, або, розподіливши спадщину між тими спадкоємцями, що залишилися.

Предметом спадкування було майно чи майнові права спадкодавця. Немайнові права втрачалися зі смертю спадкодавця, однак із окремими винятками. Так, наприклад утрачалось право на участь у спілці, якщо інше не було вказане у статуті.

Спадкування за заповітом ґрунтувалося на відносинах спорідненості, шлюбу і, зрештою, громадянської приналежності. Смерть спадкодавця або визнання його померлим і було моментом відкриття спадщини.

Предметом спадщини була власність і права спадкодавця у господарській сфері. Однак були винятки. Так, одні права припинялися зі смертю спадкодавця (наприклад, членство у спілці), а інші – переходили до спадкоємців (скажімо, відшкодування моральної шкоди за смерть спадкодавця, перешкоджання заручинам, тощо) [3, с. 74]. Спадкові відносини сторін здебільшого залежали від їх волевиявлення. Успадкувати можна права на володіння власністю, майновими патентами, зразками та товарними знаками, авторське право. Не були предметом спадщини права, які спадкоємець, унаслідок смерті спадкодавця, набував від третіх осіб (наприклад, рента вдови, страхівка, відшкодування внаслідок убивства спадкодавця). Якщо вартість спадкового майна перевищувала 5 000 злотих, то спадкоємець повинен був отримати дозвіл місцевої влади для отримання спадщини [4, с. 2153].

Спадкоємець міг бути позбавлений спадщини у разі вчинення ним дій, які суперечили «добрим звичаям», а саме: визнаний винним у смерті спадкодавця, або позбавив останнього дієздатності; умисно спричинив неправомірне волевиявлення спадкодавця на власну користь протиправним способом; правомірне розпорядження останньої волі спадкодавця приховане спадкоємцем, підроблене чи перероблене [5, с. 280–284]. Цікавим є те, що законодавець визначав, що останні дві умови є несуттєвими у разі, коли спадкодавець пробачав негідні дії спадкоємця.

Спадкоємцем могла бути особа, яка існувала у момент відкриття спадщини. Виняток становили ненароджені, але зачаті діти, а також, якщо спадкодавець заснував товариство, а його державна реєрація відбулася після смерті спадкодавця. Набуття спадщини відбувалося автоматично зі смертю спадкодавця, якщо останній після відкриття спадщини не відмовився від неї. Відтак поняття «нічийної спадщини» (лат. – *hereditas iacens*) у німецькій правовій доктрині не існувало.

Якщо розмір спадщини перевищував 5 000 злотих, юридична особа як спадкоємець повинна отримати дозвіл місцевої влади на спадщину.

Спадкоємець міг бути позбавлений спадщини, якщо виявлено, що він вчинив певні порушення стосовно спадкодавця, які суперечили «добрим звичаям». Отож негідними спадщини вважалися особи, які: 1) були винні у смерті спадкодавця, вчинили замах на його життя, що призвело до неієздатності останнього; 2) умисно перешкоджали спадкодавцю у написанні чи припиненні дії розпорядження останньої волі; 3) підступом або погрозами змусили спадкодавця до написання заповіту; 4) підробили, переробили, пошкодили чи приховали заповіт спадкодавця (ст.ст. 187, 189 Кримінального кодексу Польщі) [6].

Не позбавлялися спадщини особи, якщо підступ, погрози щодо спадкодавця чи підробка заповіту не мали юридичних наслідків і спадкодавець пробачив винного.

Спадкування за законом провадилися за класичною схемою: спадкоємцями першої черги були діти спадкодавця, друга черга у спадкуванні належала батькам спадкодавця [7, с. 220]. Якщо один із батьків помер, то його частка належала його нащадкам. У разі відсутності нащадків частина спадку переходила до другого з подружжя. Спадкоємцями третьої черги були дідусі та бабусі спадкодавця та їх нащадки. П'ята черга спадкоємців – прадіди й прабабусі та їх нащадки, в разі чого померлі родичі на їх нащадки спадкоємцями не були. Якщо прадідусі та прабабусі померли, то спадкоємцем був їх нащадок, який мав із спадкодавцем хороші взаємини.

На територіях західних воєводств Польщі існувало і таке поняття, як відмова від спадщини. Відтак спадкоємець мав право відмовитися від спадщини протягом шести тижнів після оголошення розпорядження останньої волі спадкодавця. Однак були винятки щодо спадкодавців і спадкоємців, які проживали поза межами держави і з моменту, коли спадкоємець довідався про визнання його у такому правовому статусі. У такому разі термін мали продовжити до шести місяців [8, с. 157–159]. Право відмови від спадщини було предметом спадкування і нащадки спадкоємця не могли оскаржувати рішення свого родича про відмову від спадщини.

На строк, який передбачався для прийняття спадщини, спадкодавець встановлював куратора спадкового майна, який називався тимчасовим спадкоємцем. Якщо тимчасовий спадкоємець прийняв спадщину, а надалі відмовився від неї, то його дії характеризувалися як право – чини без уповноважень [9, с. 64].

Усі його подальші правочини щодо розпорядження спадковим майном не мали законної сили. Однак з метою охорони інтересів спадкового майна та третіх осіб існували винятки щодо окремих правочинів. Так, наприклад виплату спадкових претензій (боргів) повинен

здійснити тимчасовий спадкоємець, навіть у разі його відмови від спадщини.

Відмова від спадщини оформлялася нотаріально і надсилалася до відповідного місцевого спадкового суду. Відмова від спадщини допускалася і через представника, чий повноваження теж оформлялися нотаріальним актом. Позбавлені дієздатності особи мали право відмовитися від спадщини лише через своїх законних представників і за наявності рішення суду опіки.

Спадкоємець мав право прийняти або відмовитися від спадщини загалом, а не в окремих її частинах. Виняток становили способи набуття спадщини: за законом, за заповітом, та за договором спадкування. Якщо укладено кілька заповітів або договорів спадкування, між одними й тими ж спадкоємцем і спадкодавцем, то це входило в одну групу правовідносин. Отож спадкоємець мав право прийняти договір спадкування і відмовитися від заповіту. Натомість, якщо кілька частин спадщини містилися в одному заповіті, то спадкоємець або приймав його, або відмовлявся.

Однак прийняття спадщини не вимагало особливої форми і складення жодних додаткових актів, а могло відбутися навіть шляхом учинення конклюдентних дій.

Доки спадкоємець не прийняв спадщину, право опіки над спадковим майном належало Гродському місцевому суду*, і розміри опіки також встановлював суд. Так, суд міг винести рішення про опечатання спадкового майна, покладення грошового еквіваленту спадщини на депозит, забезпечити умови зберігання у банку коштовностей та цінних паперів, складення опису предметів спадщини, а також установа куратора спадщини [10, с. 50–52]. Куратор здійснював правочини відповідно до норм Зобов'язального кодексу Польщі, а саме розділу «Про опіку і піклування». Відносини куратора щодо спадщини припинялися згідно з рішенням Спадкового суду. Якщо спадкодавцем була зачата, але ненароджена особа, Суд опіки встановлював куратора для

* До 1929 р. у Польщі не було єдиної організації системи правосуддя. В окремих місцевостях діяли суди, які керувалися різними законодавчими нормами відповідно до чинних нормативно-правових актів. У 1919 р. через уніфікацію судової системи створено Верховний суд, а 1 січня 1929 р. – і суди загальної юрисдикції. То були так звані Гродські суди (як суди I інстанції, які вирішували дрібні справи), Округні суди (як суди I інстанції вирішували справи, які становили більш резонансне значення для суспільства) і Апеляційні суди (розглядали апеляційні скарги як суди II інстанції). Також у Гродських судах створені окремі відділи, які розглядали справи неповнолітніх [1, с. 488–489; 496–501].

ненародженого спадкодавця, і не обов'язково, щоб функції куратора спадщини і куратора ненародженого спадкодавця виконувала одна особа.

У разі відсутності заповіту чи спадкового договору спадкування провадилося відповідно до закону, і, якщо протягом шести тижнів не зголосився спадкоємець чи Спадковий суд не знайшов такого, то спадщина переходила до Скарбу Держви. Спадкодавець міг відмовитися від заспокоєння спадкових претензій кредиторів, якщо з моменту прийняття спадщини не пройшло трьох місяців.

Прерогативою для спадкоємців було те, що із прийняттям спадщини вони не набували боргових зобов'язань спадкодавця, а лише зобов'язань, які стосувалися спадкового майна. До спадкових зобов'язань належали:

1. Зобов'язання спадкодавця, які не були припинені під час його життя;

2. Зобов'язання спадкодавця, які виникали у разі відкриття спадщини, а саме:

– записи, надання уповноважень для вчинення правочинів;

– правові розпорядження, чинні протягом 30 днів після оголошення спадщини (наприклад, розпорядження для подружжя, яке залишилося, про надання дозволу для проживання в помешканні родичів спадкодавця);

– обов'язок надання утримання матері ще ненародженого спадкоємця;

– кошти на поховання;

– кошти на оголошення спадкодавця померлим.

3. Зобов'язання, які виникали з урегулюванням справ щодо особи, яка розпоряджалася спадщиною (куратор спадку, виконавець заповіту, розпорядник спадковим майном, обраний на конкурсній основі, тимчасовий спадкоємець або попередньо призначений спадкоємець) [4, с. 2154].

4. Зобов'язання, пов'язані з особистими та майновими правами, які належать до спадщини (наприклад, обов'язок виплати матеріальної шкоди, завдані тваринами, податковими виплатами й ін.).

5. Кошти, витрачені на відкриття спадщини, опечатання чи зняття з депозиту спадкового майна.

У Німецькому цивільному кодексі існувало поняття «спорядження опису спадкового майна». Такий опис міг провадитися за ініціативою спадкоємця або на вимогу Спадкового суду, який своїм рішенням установлював термін виконання – від одного до трьох місяців, з дня отримання спадкоємцем рішення суду [8, с. 220]. Термін міг бути

продовжений, після закінчення попереднього терміну – встановлений новий. За опис спадкового майна відповідав спадкодавець або суд. В обох випадках вони визначали нотаріусів для вчинення вказаних нотаріальних дій. Зміст опису спадкового майна містив перелік усіх особистих і майнових прав і зобов'язань, які належали до спадку в момент його відкриття з оцінкою їх вартості.

Кожен зі спадкових кредиторів мав право вимагати від спадкоємця скласти присягу у суді щодо включення до опису спадкового майна усього наявного майна. У разі небажання скласти таку присягу, повторно явитися до суду для складення такої присяги, спадкоємець потрапляв у необмежену боргову кабалу щодо спадкового кредитора, який вимагав складення присяги [7, с. 228].

Основними засобами обмеження відповідальності спадкоємця, за спадкові зобов'язання, були розпорядження спадковим майном й оголошення конкурсу на розпорядження спадщиною. Вказівки щодо призначення особи розпорядником спадщини міг залишити спадкодавець, якщо не потрапив у боргову кабалу власних кредиторів. Визначення розпорядника спадщини можна домагатися лише протягом двох років, після відкриття спадщини. Його встановлював Спадковий суд, рішення якого оголошувалося публічно.

До визначення розпорядника відповідальність за цілісність спадкового майна ніс спадкоємець. Після призначення розпорядника спадщиною спадкоємець не мав жодних прав на розпорядження спадковим майном чи окремими його частинами, і всі розпорядження, видані ним, вважалися неактуальними. Припинення розпорядження спадщиною відбувалося тоді, коли всі претензії кредиторів були задоволені. Після цього усе спадкове майно, яке після цього залишилося, видавалося спадкоємцю.

Відкриття торгів щодо продажу спадкового майна провадилося у разі, коли його кількість не була достатньою для задоволення вимог кредиторів. Банкрутство спадщини могли оголосити навіть, коли спадкоємець мав можливість його викупити [14].

Спадщина, яка переходила до кількох спадкоємців, становила спільну сумісну власність. Кожен співвласник мав право розпоряджатися своєю частиною спадкового майна, зокрема продавати чи давати в оренду, однак здійснював це лише у формі нотаріального акта. У разі продажу інші співвласники були наділені першочерговим правом купівлі.

Кожен спадкоємець міг вимагати виділення його частки майна з цілої спадщини, якщо інше не заборонялося законом або розпорядженням останньої волі спадкодавця [7, с. 318–322]. Відтак право

на виділення частини спадщини могло переноситися на певний час, з огляду на певні обставини (наприклад, народження іншого спадкоємця).

Спадкодавець не міг змусити спадкоємців чекати поділу спадщини більше ніж 30 років. Така норма припиняла свою дію і через смерть одного зі співвласників спадкового майна. Поділ спадщини був також можливий і внаслідок укладення договору між спадкоємцями. Укладенню такої угоди передувала виплата боргів спадкодавця і навіть у разі недосягнення згоди між спадкоємцями, про поділ спадщини, таке рішення ухвалювалося у судовому порядку за позовом одного зі спадкоємців [5, с. 287–288].

Після отримання спадщини Спадковий суд надавав спадкоємцеві свідоцтво державного зразка на право володіння спадковим майном, яке містило: прізвище спадкодавця, обсяг спадкового майна чи його частини, обмеження прав спадкоємця щодо спадщини, якщо це пов'язано зі встановленням наступного спадкоємця чи виконавця заповіту. Таке свідоцтво видавалося на вимогу: спадкоємця, спадкового кредитора, виконавця заповіту, розпорядника спадковим майном або розпорядника майном, який визначився внаслідок оголошення конкурсу.

Висновки. З огляду на зазначене, доцільно наголосити, що спадкові відносини у західних воєводствах Польщі у міжвоєнний період характеризувалися деталізацією правових випадків за наявності настання тих або інших обставин під час: набуття та відмови від спадщини, наявності кількох спадкоємців, виплати боргових зобов'язань спадкодавця, визначення розпорядника спадщиною чи виконавця заповіту, складення опису спадкового майна чи інших спадкових наслідків. Багато норм Німецького цивільного кодексу стосувалися задоволення прав і законних інтересів спадкових кредиторів. Важливим критерієм захисту прав учасників спадкових відносин було й функціонування на колишніх німецьких територіях Спадкового суду, який вирішував питання і щодо пошуку спадкоємців, і видавав свідоцтво на володіння спадковим майном. Надалі, після уніфікації судової системи у Другій Речі Посполитій, Спадкові суди перестали функціонувати й усі питання, що стосувалися спадкових відносин, вирішували суди загальної юрисдикції – Гродські місцеві суди.

1. Bardah J. Historia państwa i prawa polskiego / J. Bardah, B. Leśnodorski, M. Pietrzak. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985. – 654 s.

2. Бернгефт Ф. Гражданское право Германии / Ф. Бернгефт, И. Колер. – С.-Петербург, 1910. – 425 с.

3. Ohanowicz A. Prawo cywilne b. dzielnicy pruskiej / A. Ohanowicz // Encyklopedia prawa obowiązującego w Polsce. – Cz. 3. – Poznań, 1925. – 180 s.
4. Encyklopedia podręczna prawa prywatnego / pod. red. H. Konika. – Warszawa: Biblioteka polska, 1939. – Zeszyt I–X. – 2728 s.
5. Lisowski Z. Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej / Z. Lisowski. – Poznań: Drukarnia Państwa, 1933. – 720 s.
6. Kodeks karny. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Dz.U. 1932 nr 60 poz. 571 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>
7. Marjański A. Ustawy cywilne obowiązujące na Ziemiach Zachodnich. Kodeks cywilny niemiecki. Kodeks zobowiązań. Ustawy związkowe / A. Marjański. – Kraków, 1937. – 435 s.
8. Meyer P. Das Erbrecht des Bürgerlichen Gezetzbuchs für das Deutsche Reich / P. Meyer. – Marburg: Lieferung, 1904. – 328 s.
9. Nagórski Z. Prawo cywilne spadkowe / Z. Nagórski. – Warszawa: Druk. Zakładu Graficznego B. A. Buraty, 1922. – 201 s.
10. Ohanowicz A. Zarys prawa cywilnego byjey dzielnicy pruskiej / A. Ohanowicz. – Poznań: Fiszer i Majewski, 1922. – Cz. 2: Zobowiązania. – 126 s.
11. Prawo upadłościowe. Ustawa Rzeczypospolitel Polskiej z dnia 27 października 1934 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

Онышко О. Б. Правовое регулирование наследственных отношений на территориях западных воеводств Польши (1918–1939 гг.)

Рассмотрено правовое регулирование наследственных отношений на территориях западных воеводств Польши в междувоенный период. Определены характерные черты предмета наследства, основания приобретения наследства, условия лишения наследства и последствия отказа от наследства. Особенностью регулирования наследственных отношений являлось назначение куратора или опекуна над наследством, пока наследник вступит в права наследования. Важным элементом регулирования наследственных отношений было указание в законе перечня обязательств наследодателя, которые в дальнейшем пререходили к наследнику (например, обязательства по содержанию несовершеннолетних, выделение из наследственного имущества средств на погребение и т. п.).

Ключевые слова: наследственные отношения, наследодатель, наследник, открытие наследства, завещание, отказ от наследства, договор наследства.

Onyshko O. B. Legal regulation of inheritance relationships in the wester regions of Poland (1918–1939)

The legal regulation of succession in the Western regions of Poland in the interwar period are considered in the article. Main features of the subject of the legacy, bases of acquiring of legacy, conditions of deprivation of legacy are determined. The peculiarity of regulation of heritable relationship was the appointment of a curator or guardian of heritable property until to the time as the

successor become the owner's rights. An important element for regulating of heritable relationship was determination in law the list of obligations of heridator which went to the successor (for example obligation according to the juvenile maintenance, selection from the inherited property money for burial).

An important fact for the protection of the members of heritable relationship was activity the Probate court in the ex-Germany lands. This court are resolved the question about the searching of the successors in law and are gaved a certificate for hereditary property. After the unification of the judiciary in the Poland the Probate courts are stoped to function and all heritable questions are considered local courts – Grodskiy local courts.

The heir had the right to accept or refuse of the gross estate in whole but not in the separate parts. Exceptions were the ways of heritage receiving: by law, by testament, by inheritance contract. If there is concluded a few testaments or few inheritance contracts between the same grantor and successor that included the one group of relationships.

Key words: inheritance relationships, testator, grantor, successor, heritage opening, testament, refusal of heritage, inheritance contract.

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

УДК 34:322(477)

Ю. Ю. Пайда

СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ ЯК ОБ'ЄКТ РЕГУЛЮВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ НОРМ

Розкрито релігійні правовідносини – складне соціальне явище, що входить до складу релігійної системи як сукупності внутрішньоузгоджених і взаємопов'язаних релігійних норм (приписів), які здійснюють нормативний вплив і регулювання специфічних видів суспільних відносин, об'єднаних у певну внутрішньо узгоджену систему.

Ключові слова: суспільство, суспільні відносини, релігійний комплекс, соціально-нормативне регулювання, правова держава, релігійні правовідносини, релігійні норми, співвідношення релігії і права, внутрішньоцерковна сфера.

Постановка проблеми. Релігійні правовідносини зумовлюються та характеризуються змістом релігійних норм, визначаючи зміст та суть релігійної системи. Релігійні правовідносини – це історично утворена, об'єктивно наявна сукупність внутрішньоузгоджених та взаємопов'язаних соціальних відносин, що врегульовані релігійними нормами (релігійна діяльність релігійних організацій, віруючих, релігійна

свідомість тощо). Релігійні норми (канони), своєю чергою, визначаються характером таких суспільних відносин, засобів, за допомогою яких здійснюється нормативний вплив на суспільні відносини віруючих: релігійні дії та поведінку.

Стан дослідження. Окремі аспекти цієї проблеми досліджувались у працях: С. Алексєєва, В. Бабкіна, М. Вільданової, С. Зівса, С. Кечек'яна, М. Козюбри, О. Костенко, С. Лисенкова, О. Малько, М. Марченко, М. Матузова, Г. Муромцева, В. Нерсесянца, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, В. Селіванова, В. Сінюкова, О. Сурілова, О. Шебанова, Г. Шершеневича, В. Хропанюка й ін.

Мета статті полягає у дослідженні релігійних норм, що вважаються різновидом соціальних, виявляються у формі джерела права, виступають регулятором суспільних відносин, спричинюють і закріплюють визначену поведінку суб'єкта релігійних суспільних відносин, визначають умови за яких означені суспільні відносини виникають, змінюються чи припиняються.

Виклад основних положень. Суспільство – особливий вид соціальної системи, який виступає як найширша інтегруюча система з чітко визначеними граничними умовами соціальності. Політика, господарство, наука, релігія, право, виховання є окремими функціональними системами суспільства, кожна з яких відображається у ньому та суспільних відносинах її суб'єктів [1, с. 57].

Суспільні відносини за своїм змістом є результатом утілення знань про те, якою має бути поведінка їх учасників та реалізацією конкретних зразків поведінки, що містять певні види соціальних норм. Релігійні правовідносини, врегульовані релігійними нормами, є поведінкою учасників релігійних суспільних відносин. Релігійні правовідносини, як різновид суспільних, наявні паралельно як інші види (політичні, правові, культурні тощо): є дійсними, походять від релігійно-нормативних текстів, які свідчать про необхідність виникнення таких відносин; визначають та узгоджують поведінку суб'єктів таких відносин; пов'язані з релігійною поведінкою суб'єктів; учасники релігійних правовідносин наділені повноваженнями вимагати дотримання та виконання приписів релігійних норм (віруючими, кліром, священнослужителями, державою, Церквою та іншими релігійними організаціями чи громадами).

Релігійні правовідносини як система є складним явищем, що формується з різних елементів та структурних зв'язків між ними. До структурних елементів релігійних суспільних відносин необхідно віднести: об'єкт, суб'єкт, зміст та форму, без якої не можна з'ясувати сутність змісту релігійних суспільних відносин [2].

Об'єктом регулювання релігійних норм є специфічний різновид суспільних відносин – релігійні: релігійна діяльність і поведінка віруючих та кліру, релігійний культ, або сукупність обрядових дій. В разі цього культовими можуть бути не тільки дії, але й бездіяльність, що зазначаються у релігійних нормах: утримання від трудової діяльності в суботні дні (іудаїзм), від прийому їжі в денний час протягом місяця рамадан (іслам), від вживання тих чи інших продуктів їжі (харчові заборони різноманітних релігій), від укладання шлюбу з іновірцями тощо [3, с. 115].

Суб'єктами релігійних суспільних відносин є особи, які є носіями передбачених релігійними нормами суб'єктивних прав та обов'язків і співвідносять із ними свою поведінку. Коло суб'єктів офіційних релігійних правовідносин визначається та закріплюється Церквою [4, с. 435]. Віднедавна коло таких суб'єктів поступово розширюється. До того ж, один і той самий суб'єкт може бути суб'єктом безпосередньо релігійних правовідносин і суб'єктом інших суспільних відносин (наприклад, священнослужитель як людина і громадянин є суб'єктом конституційних, цивільно-правових та інших правових відносин, а як член православного приходу вступає у внутрішньо-приходські релігійні відносини, що врегульовані релігійними нормами).

Як тільки у конкретного суб'єкта з'являються умови (релігійно-нормативні факти), які передбачені гіпотезою релігійних норм, абстрактне правило релігійних норм та загальні релігійні відносини доповнюються межею конкретної можливої чи належної поведінки. Оскільки релігійні суспільні правовідносини виникають у соціальному середовищі, до них долучаються різні соціальні суб'єкти, серед яких важливу роль відіграють носії соціально-релігійного авторитету, до яких можна апелювати на випадок релігійних конфліктів і які уповноважені вимагати виконання відповідних обов'язків (держава, Церква, релігійні організації та громади тощо).

Суб'єктами релігійних правовідносин можуть бути: а) громадяни держави, іноземні громадяни, особи без громадянства – віруючі; б) священники; в) клір [4, с. 184]; г) ченці [5, с. 92]; г) приєднані до церкви; д) миряни. Крім того, необхідно визнати статус суб'єкта релігійних відносин за Церквою, релігійними організаціями та громадами, права та обов'язки яких здійснюються через їх представників – фізичних осіб.

Ступінь впливу релігії пов'язаний з її місцем у суспільстві, а це місце є константним та змінюється в контексті процесів сакралізації (лат. *sacer* – священний) і секуляризації (лат. *saecularis* – світський) [6]. Сакралізація означає залучення до сфери релігійного санкціону-

вання форм суспільної й індивідуальної свідомості, діяльності, відносин, поведінки людей, інститутів, посилення впливу релігії на різні сфери суспільного й приватного життя. Секуляризація, навпаки, спричинює послаблення впливу релігії на суспільну й індивідуальну свідомість, до обмеження можливості релігійного санкціонування різних видів діяльності, поведінки, відносин і інститутів, «входження» релігійних індивідів і організацій до різних нерелігійних сфер життя.

Установлювані будь-якою релігією правила поведінки є особливим видом соціальних норм – релігійні норми, а не компонентом моральності, права або будь-яких інших соціальних систем. Говорячи про релігійну норму, варто мати на увазі, що правило поведінки – це лише одна з її складових. Окрім того, норма охоплює вказівки на священне джерело правила поведінки й надприродні засоби його забезпечення. Для Біблії, Корану, Талмуду та інших «священих» книг характерне розмежування складових релігійних норм, відсутність у багатьох з них індивідуальної санкції, що й спричинює необґрунтоване ототожнення «вірша», в якому викладається лише правило поведінки, з усією релігійною нормою. Релігійні норми мають усі необхідні ознаки соціальної норми, це правила поведінки людей, які належать до сфери релігійного культу, сімейних і інших суспільних відносин. Релігійна норма, як і інші соціальні норми, має загальний характер, що виявляється в наступному:

– релігійна норма є зразком поведінки віруючих людей у тій або іншій ситуації, еталоном певних відносин;

– приписи певної норми стосуються не конкретного індивіда, а широкого кола людей: послідовників цієї релігії (членів Церкви, релігійних організацій) або їх частини (священнослужителів, мирян тощо).

Передбачаючи конкретні варіанти поведінки в типових життєвих ситуаціях, релігійні норми впливають на свободу й свідомість людей, формують їх соціальну поведінку й тим самим регулюють відповідні суспільні відносини, що виявляються насамперед у діях або бездіяльності їх учасників. Одна зі специфічних особистостей цих норм полягає в тому, що вони регулюють і такі відносини, які є поза сферою впливу інших соціальних норм, – відносини, що виникають у разі відправлення культу.

Релігійні норми здебільшого мають авторитарний характер, формулюються як веління, що необхідно виконувати всупереч вимогам будь-яких інших норм, навіть до заборони дії останніх. Кожна релігія, ґрунтуючись на свободі надприродних чинностей і істот, очікує від своїх послідовників «сліпої» дисципліни, неухильного дотримання своїх приписів. Релігійні норми повинні виконуватися, незважаючи

на невідповідність їх указівок поглядам, бажанням віруючих. Ці норми відрізняються від моральних, правових і інших соціальних норм насамперед тим, що їх основою є релігійні, а не будь-які інші ідеї, взаємопов'язані з вірою в надприродне. Релігійні норми розглядаються віруючими як веління надприродних чинників або їх представників на землі – верховних служителів культу. У первісних релігіях творцями й охоронцями релігійних приписів і заборон уважалися тотемічні предки. Згодом як джерело релігійних правил поведінки виступали божества й, нарешті, у монотеїстичних релігіях – бог. У «священних» книгах різних релігій релігійні норми формулюються як божественні веління. У Біблії, наприклад, вони йменуються заповідями, веліннями, уставами, Законами Бога, наголошується на їх святості. Церковні правила видаються богословами для конкретизації «Законів Божих» [7, с. 705].

Правові та релігійні норми можуть вільно співіснувати в суспільстві, законодавстві, правовій практиці. Розвиток, становлення, конкуренція та співвідношення норм релігії відбуваються паралельно з правовими нормами. Велике значення має історичний чинник розвитку державно-церковних відносин, саме він визначає напрям взаємодій цих норм. Соціальні норми відрізняються своєю різноманітністю. Серед соціальних норм великий вплив на право має мораль, але вона, своєю чергою, не має чіткого закріплення, як правові норми в законодавчій сфері та релігійні норми в релігійних книгах і канонічному праві.

У сучасному суспільстві право вважається регулятором суспільного життя, що претендує на певний універсалізм, адже кожний на території держави має узгоджувати свою поведінку з правилами, за якими вона визнає значення обов'язкових. Професійні юристи, працюючи в межах такого сильного типу регулювання, не завжди можуть коректно співвіднести його з іншими типами, здатними ефективно впливати на людську поведінку, діючи одночасно з правом, але по-своєму і не завжди узгоджено з ним. Одним із них є релігія. Потрібно констатувати, що як чинник соціального регулювання релігія для представників юриспруденції суттєвою мірою є «річчю в собі». Їм відомо, що релігія – важлива форма духовного опанування людиною світу, в якому вона живе, що вона відіграє суттєву роль у житті і збалансованому існуванні людини і суспільства, зрештою, що наявна соціально-релігійна система може відчутно впливати на функціонування правової системи. І все ж особливості цього регулятора, як і різноманітні аспекти його співвідношення з правом, осмислені в юриспруденції, очевидно, недостатньо попри безумовну актуальність цього питання [8].

Сучасний світ залишається переважно (якщо не повною мірою) релігійним, і, як виявляється, це стосується не тільки усталеного традиційного, а й цілком сучасного суспільства (суспільства постмодерну), здебільшого формально емансипованого в релігійному відношенні. Складно заперечувати, що байдуже, скептичне або негативне ставлення до конкретної, усталеної релігії неодмінно викликає до життя менш авторитетні, поспішні сурогатні форми, які повинні більшою чи меншою мірою замінити традиційні релігійні практики. Це давно осмислено і на філософсько-теоретичному, і політичному рівнях; навіть такий хрестоматійний вільнодумець, скептик і матеріаліст, як Ф. М. Вольтер, свого часу абсолютно недвозначно визнавав, що в політичному плані без релігії неможливо обійтися [9, с. 234]. Тому проблема співвідношення релігії і права, як виявляється, – це постійно перспективний напрям міждисциплінарних досліджень, що має допомогти фахівцям (релігієзнавцям і правознавцям) глибше зрозуміти специфічний предмет їх досліджень, а головне – більш предметно уявити складну і суперечливу картину соціально-нормативного регулювання. Саме тому дослідження проблеми співвідношення релігії і права як соціальних регуляторів є доволі нерівномірним: є певні традиції її дослідження в межах філософської, антропологічної, історичної, соціологічної (позитивне релігієзнавство), богословської наук і Україна не виняток. Але на філософсько-правовому і теоретико-правовому рівнях такі дослідження в ній тільки з'являються у вигляді переважно наукових статей і перших дисертаційних робіт.

Релігія – специфічна сфера соціальної практики, зумовлена детермінованістю життя людини об'єктивними обставинами і постійно обмеженими можливостями розумно і доцільно впливати на них, унаслідок чого розумність і доцільність обставин визнаються вищими за людські. На певному етапі культурно-історичного розвитку людини і суспільства, відчуття і осмислення численних незрозумілих і непереборних залежностей людей від зовнішніх обставин здатні поєднуватися в їх уяві у відсторонено-містичне поняття «доля», а найчастіше уособлюються як розумна і могутня сила, що стоїть над людьми і зумовлює від початку і до кінця порядок їх існування в наявному світі. В цьому, мабуть, і полягає ідея Бога, в якому вигляді він не поставав би перед людиною – починаючи від тотемного символу чи священного каменю, і закінчуючи антропоморфним образом Бога-Батька, або сприйняттям його як абсолютної ідеальної сутності, що поступово розгортає і реалізує себе в історичному бутті Всесвіту [10, с. 63–64]. Йдеться про соціолого-позитивний підхід до розуміння релігії та її когнітивних і соціальних витоків. Оскільки людському суспільству

завжди не вистачає життєво важливої, практично перевіреної інформації про умови власного існування і через те, що воно не здатне з впевненістю, зі знанням справи управляти ними, у ньому завжди є відчутний простір для людських сподівань і віри; за св. Августином Аврелієм, за нездатністю розуміти залишається вірити [11]. Відповідно можна сміливо припускати існування релігії стільки, скільки буде продовжуватися в часі інтелектуальна і соціальна історія людства.

Зазначеною онтологічною сутністю релігії зумовлюються, як виявляється, її соціальні функції. В цьому контексті ми хотіли б звернути увагу на найсуттєвіших із них, а саме:

– когнітивно-пізнавальну. Релігійна сфера – це насамперед сфера пізнання; зрештою, гносеологічним корінням релігії є цілком конструктивні абстракції про об'єктивні, зовнішні закономірності, за якими провадиться і розвивається життя людини і її світу, і ці абстракції можна вважати, безумовно, науковими, але такими, що відповідають інформаційній базі і логіко-аналітичному апарату конкретного історичного моменту. Та й взагалі в формально-релігійних межах вироблено значний масив позитивного знання наукового значення; в цьому аспекті релігія насправді є «сестрою», до того ж, «сіамським близнюком» науки. Особливістю когнітивного процесу в межах релігії можна вважати його метафізичну домінанту: в основі релігійного пізнання є зазвичай низка догматів (формально незмінних положень світоглядно-логічного порядку), які за всієї можливої гнучкості, все ж об'єктивно стримують невгамовну людську уяву і фантазію, без яких жодний прогрес у пізнанні не є можливим;

– функцію, яку з певною умовністю можна назвати «ціннісно-ідеологічною». Аксиологічна складова є абсолютно закономірною: в межах будь-якої релігійної системи обов'язково визначається, що на певний момент часу є безумовно позитивним, корисним у взаємовідносинах людей в матеріальному і в духовному аспектах, до того ж, визначені стандарти позитивного неодмінно фіксуються, сакралізуються в той чи інший спосіб і різнобічно підтримуються як передумова стабільного існування соціумів. Що ж до ідеології, то, можливо, в цьому разі цей термін застосовано не дуже вдало, мається на увазі комплексне уявлення про: а) космогонію наявного стану речей (пояснення буття та його витоків); б) апологію суспільства (ціннісне пояснення історії походження і теперішнього стану соціуму. Це завжди повинно бути, оскільки славне минуле і достойне сьогодення – передумова стабільності в думках і почуттях людей; суспільство без легендарного ідеологічного супроводження – неповноцінне); в) апологію влади (ціннісне пояснення і виправдання розподілу повноважень у соціумі, що

суттєво забезпечує потрібний рівень підкореності загалу інститутам влади і відповідну керуваність соціумом). Навіть у найдавніших культурно-релігійних пам'ятках різних народів можна спостерігати всі зазначені елементи;

– функцію «соціального заспокоєння». Це – найважливіша за реальним соціальним значенням функція релігії, завдяки якій людина позбувається зайвих сумнівів відносно того, як вона оцінює світ, в якому живе, що і як вона робить у ньому. Зрештою, в основі спокійного існування людини (з розгляду її психологічної природи) має бути низка світоглядних і ціннісних позицій, які для неї є безсумнівними, єдиноправильними, які не повинні піддаватися корекції, оскільки вона здатна зламати людське життя в його основі, позбавити сенсу. Історія свідчить, що різкі перепади в усталених системах світобачення, які найчастіше опосередковані релігійно, сильно і небезпечно розбалансують суспільство; що ж до людей, то здебільшого вони реагують на ці перепади надзвичайно деструктивно (різке зростання агресивності, насильницької злочинності, вияв тваринних інстинктів, звернення застосування доступних способів штучного заспокоєння, «спалахи» психічних захворювань, суїцидів тощо); більш-менш спокійно може почуватися лише безпринципна меншість;

– функцію регулятивну. У певному розумінні вона резюмує дію всіх попередніх, інтегрує їх в єдиний конкретний соціальний результат. У межах цієї функції, з одного боку, впорядковується індивідуальне буття віруючих людей, насамперед у духовному (але не тільки в духовному) аспекті; з іншого – впорядковуються суспільні відносини на основі єдиного ціннісно-світоглядного фундаменту і ствердження конкретних стандартів взаємного сприйняття людьми одне одного та їх взаємної поведінки. Саме те, що релігія є чинником, який визначає людські думки, почуття, поведінку через обов'язкові правила і стандарти і відповідно впорядковує конкретне соціальне середовище загалом, що саме в цьому полягає її інтегративна соціальна роль, дає підстави розуміти її як окремих специфічний спосіб (тип) соціального регулювання [12].

Із останнього твердження зрозуміло, що необхідним структурним компонентом релігії як соціального інституту є її нормативний комплекс, тобто система стандартів того, як потрібно розуміти оточуючий світ, предмет віри і як будувати свою поведінку відповідно до цих уявлень. Зрозуміло, що ці стандарти не є простими побажаннями тим, кому вони адресовані. Як і будь-які соціальні норми, вони мають необхідний обсяг імперативності, тобто роблять своїх адресатів конкретно зобов'язаними (щоправда, міра цієї зобов'язаності може бути різною, до того ж вона згодом може змінюватися). Релігійний нормативний комплекс є доволі складним за структурою і охоплює, зокрема,

норми, що визначають: 1) предмет віри, а саме – сакральний об'єкт, з наявністю якого ця релігія пов'язує основні причинно-наслідкові залежності. Це – специфічно релігійна сукупність норм, яка визначає те, що спрощено можна назвати «символом віри» (сукупність догматів, світоглядних позицій, адекватних зовнішніх знаків, їх сутність та логіку); 2) принципи віри (загалом кожна релігія потребує повної і чесної відданості, послідовності, готовності до жертв; 3) стандарти самооцінки. Це – важливий момент: механізм релігійного регулювання обов'язково передбачає саморефлексію кожного віруючого; для цього сформульовано розгорнуті «стандарти відповідності» (вимоги до особистої поведінки), за якими окрема людина може всебічно оцінити сама себе; 4) стандарти ставлення до єдиновірців; 5) стандарти ставлення до іновірців; 6) стандарти ставлення до релігійних керівників, до Церкви, якщо саме така організаційна форма підтримує конкретний культ (три останні категорії стандартів передбачають не просте споглядання, а активну поведінку, практичне вираження цих стандартів в адекватних діях); 7) зрештою, численні стандарти процедурного і ритуального характеру (момент ритуалу як надзвичайно дієвого механізму впливу на психологічний стан людини і програмування її адекватної поведінки гранично повно і ефективно використовується в межах релігійного регулювання). Окреме місце в релігійному нормативному комплексі займає дуже складне зведення правил-стандартів, що регулюють внутрішньо-церковне життя в різноманітних аспектах – від питань релігійної догматики, канонів і принципів до детального визначення усіх аспектів церковної ієрархії на рівні церковних органів і окремих категорій священнослужителів, територіальної організації діяльності Церкви тощо [13, с. 172–174].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що хоча праву і релігії притаманні певні риси подібності, однак вони є різними регуляторами, мають очевидну специфіку і можуть відчутно дисонувати стосовно одне одного. В разі цього йдеться, головню, про суперечності доктринального характеру, тому практичну взаємодію і практичні суперечності релігійного і правового регуляторів потрібно розглядати щоразу конкретно, відповідно до моменту часу, місця у соціальному просторі і в контексті наявної ситуації.

1. Теория государства и права: учебник / С. С. Алексеев, С. И. Архипов, В. М. Корельский и др.; ред. В. М. Корельский, В. Д. Перевалов. – М.: Инфра-М-Норма, 1997. – 570 с.

2. Иванова З. Д. Юридические факты и возникновение субъективных прав граждан / З. Д. Иванова // Советское государство и право. – 1980. – № 2. – С. 31–39.

3. Ткаченко Ю. Г. Методологические вопросы теории правоотношений / Ю. Г. Ткаченко. – М.: Юридическая литература, 1980. – 176 с.
4. Суворов Н. С. Учебник церковного права / Н. С. Суворов; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – 504 с.
5. Павлов А. С. Курс церковного права / А. С. Павлов. – 1902. – 539 с.
6. Ориу М. Основы публичного права / М. Ориу; под ред. Н. Челяпова, Е. Пашуканис. – М.: Изд-во Ком. Акад., 1929. – 783 с.
7. Коваль І. В. Церква в системі інститутів громадянського суспільства / І. В. Коваль // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – К., 2005. – Вип. 30. – С. 703–709.
8. Кудояр О. М. Державно-церковні відносини в Україні (ІХ–ХХ ст.) / О. М. Кудояр // Християнство на межі тисячоліть (економічні, правові, історичні та культурологічні аспекти): матер. Міжнар. молодіжної науково-практ. конф., 15–16 березня 2001 р. / ред. Л. І. Буряк. – К., 2001. – С. 150–153.
9. Вольтер Ф. М. Бог и люди: статьи, памфлеты, письма: в 2-х т. / Ф. М. Вольтер. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1961. – Т. 1. – 441 с.
10. Рибачук М. Ф. Національне відродження і релігія / М. Ф. Рибачук, О. І. Уткін, М. І. Кирюшко; НАН України, Інститут національних відносин і політології. – К.: Асоціація «Україна», 1995. – 208 с.
11. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз / О. В. Шуба. – К.: Криниця, 1999. – 323 с.
12. Рибачук М. Громадянське суспільство і церква / М. Рибачук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchnuku/21/4.pdf
13. Бабій М. Свобода релігії і державно-конфесійні відносини в Україні / М. Бабій // Актуальні питання соціально-значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні: зб. наук. і богословських праць. – К., 2004. – С. 172–178.

Пайда Ю. Ю. Общественные отношения как объект регулирования религиозных норм

Раскрыто сложное социальное явление – религиозные правоотношения, которые являются составляющей религиозной системы как совокупности внутреннесогласованных и взаимосвязанных религиозных норм (предписаний), осуществляющих нормативное воздействие и регулирование специфических видов общественных отношений, объединенных в определенную внутреннесогласованную систему.

Ключевые слова: *общество, общественные отношения, религиозный комплекс, социально-нормативное регулирование, правовое государство, религиозные правоотношения, религиозные нормы, соотношение религии и права, внутрицерковная сфера.*

Paida Yu. Yu. Public relations as an object of regulation of religious norms

The article is devoted to reveal the contents of religious relations as a complex social phenomenon, that is an element of the religious system as a set of coherent and related religious norms (regulations) that carry out regulatory impact

and regulation of specific types of social relations united in a certain, internally coherent system. It deals with some contradictions of doctrinal nature, which must be taken into account when considering the legal relationship according to the time, place in space, and in the context of the current situation. The rules of conduct installed by any religion are a special kind of social norms that are religious norms, but not a component of morality, law or any other social systems. Speaking of the religious norm it is worth paying attention to the fact that the rule of conduct is just one of its components. Envisaging specific ways of behaviour in typical everyday situations, religious norms affect people's freedom and minds, form their social behaviour and thereby regulate the corresponding social relations that occur primarily in the actions or inactivity of the participants. Religious norms are largely authoritarian and are formulated as an imperative that must be performed by breaking any other rules and even prohibiting them directly. Legal and religious norms can easily coexist in a society, the law, and legal practice. An essential structural component of religion as a social institution is its regulatory complex that is a system of standards of how we must understand the surrounding world, the subject of faith and how to build their behavior according to these ideas. Although law and religion have some similarities, but they are different regulators that have clear specifics and can significantly not correspond to one another.

Key words: *society, social relations, religious complex, social and normative regulation, legal state, religious and legal relationship, religious norms, correlation between religion and law, internal church sphere.*

Стаття надійшла 2 лютого 2017 р.

УДК 340.13

О. С. Руданецька

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ПОКАЗНИК ЖИТТЄЗДАТНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто ефективність правової політики як показник життєдіяльності суспільства, яке визначає міру можливого впливу системи правових явищ на становлення, регулювання й розвиток суспільних відносин. Між системою права і соціальними результатами її дії завжди є акти людської діяльності, які зумовлюють суспільно значущі наслідки.

Окреслено, що на поведінку людей правова політика впливає не тільки безпосередньо, але і через систему соціальних, особистих, психологічних чинників, які діють на індивідів одночасно зі системою права та системою законодавства.

Ключові слова: *правова політика, ефективність правової політики, державна політика.*

Постановка проблеми. Визнаючи доцільність групування всіх підходів у межах дедуктивних й індуктивних теорій, нині є потреба в спеціальній науковій конструкції, моделі правової політики, яка поєднувала б найкращі теоретичні узагальнення й емпіричні дослідження, а отже, відповідала б викликам сучасного політичного процесу, пропонуючи конкретні дії і програми, з огляду на доцільність і відповідність цілям усіх груп населення.

Питання ефективності правової політики стосується всіх сфер суспільного життя, з огляду на це, створення ефективної правової політики стало б однією з основних передумов успішного запровадження правової реформи в Україні, спрямованої на формування принципово нової правової системи.

Стан дослідження. У спеціальній літературі розгляд проблем правової політики досліджувалися у працях представників української та зарубіжної юриспруденції, серед них: А. Колодій, О. Лавринович, Л. Шипілов, О. Тодика, М. Панов, А. Коробова й ін.

Мета статті – теоретико-правовий аналіз проблем ефективності здійснення правової політики та формування пропозицій щодо подальшого вдосконалення цього виду політики.

Виклад основних положень. З огляду на складність і суперечливість соціально-економічного й політичного розвитку нашої країни, назріла потреба в теоретичному осмисленні й розробленні науково обґрунтованого інструментарію, який позитивно впливав би на ефективність процесу державної розбудови. Не маючи теоретичних знань із конкретної державотворчої практики, не можна виконати стратегічного завдання – побудувати на теренах України демократичну державу і громадянське суспільство.

Нині доволі відчутним є брак узагальнювальних досліджень щодо концептуалізації організаційно-управлінських засад державної політики загалом і правової зокрема в реальному соціально-економічному та соціокультурному середовищі з високою динамікою соціальних процесів. Досі не створено розгорнутої теоретичної моделі правової політики, недостатньо визначено її змістовні, структурні та функціональні особливості, не розроблено концептуального механізму формування та здійснення такої політики в Україні. Це, своєю чергою, суттєво ускладнює проведення реформаційних суспільних перетворень, відтак актуальності набуває проблема надання їм чіткішої соціальної спрямованості, динамізму й ефективності. Отож доречним був би докладний аналіз наявних моделей державно-управлінських структур – суб'єктів правової політики та вироблення концепції ефективної її реалізації в умовах постійних соціально-економічних змін.

Будучи предметом дослідження багатьох наук (політичної науки, державного управління, права, економіки, соціології тощо), комплексне дослідження правової політики можливо лише за умов поєднання їх зусиль. Сучасні уявлення про правову політику ґрунтуються на солідній науковій спадщині. Усі наявні знання можна умовно поділити на дві групи теорій, як це пропонують зробити М. Говлет та М. Рамеш: групу дедуктивних теорій та групу індуктивних теорій [1, с. 12–13].

Серед дедуктивних теорій в аналізі творення правової політики застосовують три його підтипи, котрі різняться ґрунтовною одиницею аналізу, – суспільний вибір, класовий аналіз і неоінституціоналізм. Усі вони побудовані «згори вниз». Щодо індуктивних теорій, то вони побудовані «знизу вгору». Тобто залежать від нагромадження емпіричних досліджень будь-яких явищ для своїх вихідних даних, із яких вони намагаються синтезувати узагальнювальні судження. За своєю суттю ці теорії менш згруповані, ніж дедуктивні, часто не мають об'єднаної чи уніфікованої сукупності теоретичних суджень, які можна застосувати під час розгляду конкретного випадку, проте вони завжди «розбудовуються». Серед індуктивних теорій виділяють теорію економіки достатку, теорію плюралізму і корпоративізму та державництво (етатизм) як наукову теорію [2, с. 96]. Їх можна розрізнити за тим, чи фокусуються вони на окремих особах, групах або інститутах у своїх спробах пояснити політичний світ і творення правової політики.

Утім, наука про політику не може розвиватися через застосування якоїсь однієї загальнотеоретичної конструкції, дедуктивної чи індуктивної. Розвиток теорії в науці про політику має відбуватися на «середньому рівні», коли теорія політики не може і не має бути чимось більшим, ніж частина розвитку більш загальної теорії політичних явищ.

У будь-якому разі можемо констатувати, що на сьогодні права політика є складним явищем, яке можна дослідити, якщо підходити до цього комплексно, міждисциплінарно, враховуючи всебічні знання про державну політику в межах науки про політику.

Загалом визнаючи доцільність групування всіх підходів у межах дедуктивних й індуктивних теорій, вважаємо, що зараз є потреба в спеціальній науковій конструкції, моделі правової політики, яка відповідала б середньому рівню, тобто поєднувала б у собі найкращі теоретичні узагальнення.

Така модель має пропонувати конкретні дії та програми з урахуванням доцільності і відповідності цілям усіх груп населення сучасних країн світу.

Відповідно можна говорити про нові можливості наукового пошуку в межах правової політики для країн пострадянського простору, які звикли витлумачувати правову політику як дії суто держави щодо урегулювання всіх сфер життя. Сучасність спонукає розширювати коло учасників політичного процесу, а отже, і коло суб'єктів правової політики, виокремлюючи «правову політику» та «політику держави» як окремі дефініції політичного аналізу [3, с. 102].

В Україні нині зростає увага до проблем формування і здійснення правової політики, а також усвідомлення її як окремого виду державної політики. Ефективна правова політика може стати однією з передумов успішного впровадження правової реформи в Україні, яка спрямована на формування принципово нової правової системи.

Отож щодо ефективності правової політики. Термін «ефект» означає виконання, дію, а ефективність – це результат, наслідок причин, сил, дій [4, с. 36]. У широкому розумінні, ефективна діяльність передбачає, що в найкоротший час використовують найдешевші засоби для досягнення бажаних цілей [4, с. 12]. Тобто ефективність правової політики можна охарактеризувати як співвідношення між фактичними результатами правової політики і тими цілями, яких намагаються досягти.

Нині, коли громадяни України чекають позитивних результатів від здійснюваних у країні реформ у правовій, політичній, економічній, соціально-культурній та інших сферах, особливо актуальним є вирішення проблем ефективності правової політики. У цьому аспекті підвищення ролі права, як найефективнішого способу практичного здійснення політики [5, с. 12], зумовлено не лише збільшенням кількості прийнятих нормативно-правових актів чи розширенням сфери правового регулювання, а й підвищенням якості системи законодавства та правозастосування. Практичне завдання, яке на сучасному етапі розвитку української державності є актуальним, – це прогнозування розвитку законодавства, підвищення його соціальної ролі, якості, ефективного впливу на розвиток суспільних відносин [6, с. 3].

Ефективність правової політики загалом визначається рівнем правомірності повсякденної діяльності у сфері права, рівнем професійності юридичної діяльності спеціальних суб'єктів із реалізації наданих їм повноважень у сфері права. По суті, ефективність правової політики є результативною характеристикою її дії, яка свідчить про здатність права вирішувати відповідні соціально-правові проблеми, керуючись, звісно, законодавством держави [7, с. 124].

Ефективність правової політики значною мірою залежить від правильного визначення мети, тобто встановлення передбачуваних

і бажаних для законодавця результатів здійснення правової політики. Це важливо і в процесі правотворчості, і реалізації права [4, с. 122].

У процесі вивчення ефективності, на наше переконання, важливо дотримуватися підходу, за яким визначався б реальний соціальний ефект правової політики. Зазначимо, що про позитивні наслідки соціальної ефективності правової політики можна говорити тоді, коли узгоджено індивідуальні, групові і суспільні інтереси. Оскільки правова політика може бути спрямована на перетворення наявних відносин, то її ефект правової політики варто оцінювати, з огляду на те, у якому напрямі і в який спосіб за допомогою права вплинуто на суспільні відносини, як змінився їх зміст під впливом юридичних засобів.

Якщо вдосконалювати законодавство, то це передбачає й удосконалення правової політики, а отже, і суспільних відносин, із економічним і соціальним розвитком. Юридичні норми мають відповідати реальним можливостям, моделювати суспільні відносини, що існують, але ще не остаточно розвинулися. Відповідно, ефективну правову політику можна забезпечити завдяки взаємодії відображеного в праві досягнутого рівня розвитку суспільних відносин із прогностичними, програмними моментами, тобто через закріплення в праві найближчих і перспективних цілей [8].

Зауважимо, що термін «ефективність» не є абсолютним синонімом корисності. Корисність – це співвідношення цілей і результатів, яких не було передбачено на законодавчому рівні. Непередбачувані результати можуть бути корисними і некорисними, навіть шкідливими. Тож законодавство у сенсі досягнення цілей правових норм може бути ефективним, але з огляду на значні негативні результати може бути соціально шкідливим, не корисним для суспільства [9, с. 5].

Про ефективність закону може йтися лише тоді, коли ще на стадії проекту всебічно вивчено громадську думку та закріплено її в законодавчому акті. Тобто результатом правотворчості, вивчення потреби на законодавчому рівні є закон, вивчення дії якого дає змогу визначити його ефективність, доцільність, наукову обґрунтованість тощо. Це, своєю чергою, впливає і на законотворчий процес, даючи змогу відкоригувати чинне законодавство, підвищити його рівень. З огляду на зазначене, важливою умовою ефективності законодавства є об'єктивна оцінка, що має ґрунтуватися на науково-соціологічному прогнозуванні, взаємозв'язку ще майбутнього закону та соціально-економічної ситуації, а також закону і гарантій прав особи.

Серед завдань юридичної науки та практики вельми актуальним є удосконалення правореалізації, оскільки ефективність закону виявляється під час його застосування або в процесі дії (ефективність

недіючого закону дорівнює нулю). У такому разі можна говорити не тільки про регулятивну функцію закону, а й своєрідну охоронну, оскільки закон стає перешкодою на шляху беззаконня, можливості вирішення проблем протиправними засобами [10, с. 335].

Із удосконаленням механізму правового регулювання суспільних відносин доводиться мовити про комплексний вплив усіх елементів правової системи на основні сфери суспільного життя. Особливо важливим є правове регулювання господарських відносин. Чітка робота правового механізму безпосередньо впливає на ефективність і якість виробничої діяльності, реалізацію соціально-економічних програм уряду.

Ефективність правової політики залежить, зокрема, і від рівня правосвідомості та правової культури суспільства, тобто обізнаності учасників суспільних відносин із нормами права, усвідомлення їх необхідності та цінності, перетворення нормативних велінь на особисті установки. Правосвідомість і правову культуру можна охарактеризувати як «будівельний матеріал» для законодавця, який враховують і під час прогнозування реакції на реалізацію тих чи інших норм права.

Щоправда, правосвідомість як психологічне (оціночне) ставлення учасників правовідносин до закону може слугувати і гальмівним чинником у разі, коли правові норми не збігаються з об'єктивно ustalеними соціальними зв'язками. За таких умов у суспільстві формується правовий нігілізм, що може супроводжуватися негативним ставленням до правової системи держави загалом.

Отже, ефективність правової політики є своєрідною «продуктивністю праці» соціальної цінності правових стимулів й обмежень. Посприяття ефективності можуть обставини, у яких оптимально реалізуються цінності права, що дає змогу задовольнити інтереси суб'єктів права.

Оптимальну міру ефективності правових стимулів можна визначити як максимально можливу за конкретних умов реалізацію правомірних інтересів якомога більшої кількості суб'єктів [11, с. 56–57]. Це пов'язано з тим, що у процесі дії будь-яка правова настанова згодом перетворюється на свою протилежність: скажімо, зараз вона сприяє задоволенню певних громадських потреб, є корисною і необхідною, а через деякий час – це перешкода для їх задоволення, яку потрібно знищити.

Підсумовуючи зазначене, можемо констатувати, що процес здійснення правової політики має бути цілеспрямованим, а її розвиток відбуватися через підвищення якості чинних норм, посилення їх соціальної віддачі. Удосконалення правової політики пов'язане

з удосконаленням суспільних відносин, із правовим, економічним і соціальним розвитком. Про її ефективність можна висновувати з оцінки правової корисності досягнутих результатів.

Висновок. Доцільність правової політики виявляється через ефективність юридичного впливу, що полягає в досягненні поставлених цілей та найбільшої суспільної корисності отриманих результатів, у відсутності в їх структурі різноманітних несприятливих наслідків і деформаційних чинників.

1. Говлет М. Дослідження державної політики: цикли та підсистема політики / М. Говлет, М. Рамеш; пер. з англ. О. Рядова. – Львів: Кальварія, 2004. – 262 с.

2. Рыбаков О. Ю. Формы реализации правовой политики / О. Ю. Рыбаков // Правовая политика и правовая жизнь. – 2003. – № 2. – С. 5–14.

3. Куціпак О. В. Правова політика як засіб організації правового життя / О. В. Куціпак // Держава і право. Юридичні і політичні науки: зб. наук. праць; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – Вип. 51. – С. 100–105.

4. Саймон Г. А. Адміністративна поведінка: дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції / Г. А. Саймон; пер. з англ. Р. Ткачука. – К.: АртЕк, 2001. – 376 с.

5. Мироненко Н. М. Возрастание роли права в ускорении НТП / Н. М. Мироненко. – К.: Знання, 1986. – 120 с.

6. Бобровник С. В. Система законодавства України: актуальні проблеми та перспективи розвитку / С. В. Бобровник, О. Л. Богінич; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Наукова думка, 1994. – 124 с.

7. Бідей О. Ефективність правової політики / О. Бідей // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 5. – С. 123–125.

8. Музиченко Г. В. Концепт «державна політика» в сучасній науці / Г. В. Музиченко // Держава і право. Юридичні і політичні науки: зб. наук. праць; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – Вип. 52. – С. 616–623.

9. Бабкін В. Д. Право і закон: співвідношення понять / В. Д. Бабкін // Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти: матер. XIII історико-правової конф. (Чернівці, 20–22 травня 2005 р.). – Чернівці: Рута, 2005. – С. 3–9.

10. Богінич О. Л. Природно-правові та державно-правові засади правової системи України / О. Л. Богінич // Вступ до теорії правових систем / Н. М. Оніщенко та ін.; за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Юридична думка, 2006. – С. 318–338.

11. Євграфова Є. П. Система національного законодавства в контексті права (лібертарно-легістський підхід): монографія / Є. П. Євграфова. – К.: КНТ, 2007. – 184 с.

Руданецкая О. С. Эффективность правовой политики как показатель жизнеспособности общества

Рассмотрена эффективность правовой политики как показатель жизнедеятельности общества, которое определяет меру возможного влияния системы правовых явлений на становление, регулирование и развитие общественных отношений.

Между системой права и социальными результатами ее действия всегда присутствуют акты человеческой деятельности, обуславливающие общественно значимые последствия. Акцентируется, что на поведение людей правовая политика влияет не только непосредственно, но и через систему социальных, личных, психологических факторов, которые действуют на индивидов одновременно с системой права и системой законодательства.

Ключевые слова: правовая политика, эффективность правовой политики, государственная политика.

Rudanetska O. S. Efficiency of legal policy as a measure of the viability of the society

The national legal policy sets the internal and external objectives for the development of our country. It is proved that the legal policy of Ukraine should be based on the implementation of the international legal standards, generally accepted constitutional principles and national values, democratic institutions into the strategy of the country development. At the same time, it is important to take into account the opinion of the population of the country, its legal culture and legal consciousness. In future, this legal policy will promote increasing the level of trust to statutory authority and the optimal achievement of declared political goals. Universally recognized legal heritage of civilized nations should be the basis of the formation of legal policy of the modern Ukrainian State.

The process of legal policy must be purposive, and its development is carried out by raising the quality of existing standards, strengthening their social impact. Improvement of legal policy is closely connected with the process of the improvement of legal regulation, state and powerful, political and constitutional, economic and social development. Its efficiency can be evaluated with legal usefulness of achieved results.

In general, the efficiency of the legal policy is one of the indicators of the viability of the society that defines the measure of the possible influence of the system of legal phenomena on the establishment, regulation and the development of public relations. There are always the acts of human activity between the law system and its social results.

They predetermine socially meaningful consequences. Under such conditions, the efficiency of the legal policy is the efficiency of the law system and its consequences. Moreover, the legal policy affects the behavior of people not only directly, but also through a system of social, personal, psychological factors acting on individuals simultaneously with the law system and the legislation system.

Key words: legal policy, efficiency of legal policy, state policy.

Стаття надійшла 3 лютого 2017 р.

О. В. Ряшко, Л. О. Остапенко

БОРОТЬБА ІВАНА ФРАНКА ЗА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАН ЖІНКИ В УКРАЇНІ

*Ідеал мій – це жінка мисляча,
розумна, чесна ... любляча, гаряча,
сердечна та щира ...*

Іван Франко

Проаналізовано літературно-публіцистичну, а також громадсько-політичну діяльність великого сина українського народу І. Я. Франка, спрямовану на боротьбу за захист прав, свобод і особистого сімейного життя і щастя жінок. У своєму протистоянні з наявною політико-правовою системою І. Франко важливу роль відводив формуванню у народі високих патріотичних ідеалів і цінностей, кращих традицій, високої духовності, культури і моралі. Філософ і мислитель пов'язував їх із боротьбою за соціально-правовий стан жінки.

Ключові слова: *боротьба, сім'я, жінка, соціальний стан, духовність, свідомість, традиції, право, культура, щастя, краса, неволя.*

Постановка проблеми. Іван Якович Франко ввійшов в історію як активний борець за соціальне і національне визволення українського народу з-під гніту Австрійської, а також Російської імперій. Цю діяльність він пов'язував із соціально-правовим захистом українських жінок. Своїм могутнім талантом і щирим співчуттям до жіночої долі сформував глибокі соціально-філософські ідеї, які були спрямовані на їх соціально-правовий захист.

У своїй книзі «Іван Франко та рівноправність жінок» відома українська письменниця і патріотка Ірена Книш наголосила: «Слід пригадати українським жінкам того, хто їх любив, страждав через них, навчав їх, виховував і вивів на широку арену культурного й громадсько-політичного життя свого народу» [1, с. 5].

І. Франко увійшов в історію національної і світової науки, культури і мистецтва як геніальний письменник, поет, драматург, філософ, історик, економіст, публіцист, перекладач, літературний критик. У своїй творчій громадсько-політичній діяльності мислитель акцентував на необхідності визволення української жінки з неволі, створенні

для неї необхідних соціально-економічних, політичних, правових, культурно-просвітницьких умов щодо включення на рівні з чоловіками до активної, духовної, культурної, політичної та громадської діяльності.

Стан дослідження. Проблеми наукової, літературної, філософської, публіцистичної, громадсько-політичної діяльності І. Франка присвячені праці відомих франкознавців: М. Возняка, Р. Горака, Я. Грицака, Н. Горбача, І. Драча, Є. Калиновича, Є. Кирилюка, П. Колесника, Я. Мельника, О. Лисенка, С. Смаль-Стоцького й ін. У сучасній науці тема боротьби І. Франка за соціально-правовий статус жінки недостатньо висвітлена. До неї свого часу звернулася І. Книш, яка в Канаді опублікувала низку праць. Такий стан із об'єктивною необхідністю потребує уваги з боку дослідників.

Мета статті – аналіз боротьби І. Франка за соціальний і правовий статус жінки в Україні.

Виклад основних положень. Формулюючи свою соціально-політичну програму боротьби за соціальне і національне визволення народу, І. Франко надіявся на інтелігенцію, яка своєю діяльністю повинна пробудити духовне життя нації. Каменяр наголошував, що для цього потрібно насамперед багато працювати і створювати духовні, науково-популярні літературні праці, що спрямовані на формування патріотичної свідомості народу. Для реалізації цієї програми важливу роль відігравав жіночий рух. «Народ, – писав І. Франко, – есть тая разумная скала, на око холодная і пасивна. Але во внутрі її дримають іскри великого вогню. Треба доброї сталі, треба сміливої і совісної праці, щоб з того каменю викресати іскру. Такою сталлю повинна бути інтелігенція» [2, с. 318].

Учений сподівався на жіночий рух, у якому активною силою виступали освічені, талановиті, духовно озброєні патріотки. І. Франко був прихильником і борцем за те, щоб жінки активно виходили на публіку будь-то в літературі, промислі чи в житті [3, с. 133].

Письменник велику надію, покладав на молодих талановитих жінок літераторів і публіцистів. Як уважав учений і філософ, активістки своєю творчою і соціально-практичною діяльністю володіють великим потенціалом і можливістю щодо впливу на свідомість жінок і включення їх в активну політико-громадську і культурно-просвітницьку діяльність. Перший відкрив перед читачами значущість поетичного слова Лесі Українки, високо цінував талант О. Кобилянської, особисто підтримував Наталю Кобринську. Він популяризував твори О. Пчілки, Л. Василевської, О. Романової, Н. Кибальчич, Н. Романович-Ткаченко й ін.

Н. Кобринська, яку називали Апостолкою українського жіноцтва, виступала за те, щоб «поборювати відсталі, традиції, й доказувати силу й спосібність дану жінці природою, пробивати свіжі шляхи в майбутнє» [4, с. 9].

І. Франко з великою радістю вітав, і всіляко підтримував письменниць, які першими в Україні розпочали літературну діяльність. Відтак він перший після Т. Шевченка своїм могутнім талантом став на захист соціально-економічного, політико-правового і культурно-духовного життя українських жінок.

Замислюючись над проблемою ролі і місця жінки в суспільстві, І. Франко насамперед звертався до культу матері і материнства. Мислитель дав глибоку філософсько-соціальну характеристику жінці-матері: «Звання жінки, – говорив він, – є надзвичайно відповідальним, вона є і жінкою і матір'ю, що своєю працею утримує «родину і хазяйство». Але найвищим званням жінки, наголошував І. Франко, є «звання жінки яко матері. Тут вона стоїть на висоті природнього, морального і громадського достоїнства, – вона єсть кормилиця чоловічства!» [5, с. 560].

«Мати, – говорить письменник, – виконує велику Богом дану місію, вона не тільки народжує і дає життя дитині, але й виховує її». «В материнському вихованні, – зауважує Франко, – лежить основа того чим дитя в житті станеться, під її, оком dorостає і дозріває дитина» [5, с. 561].

Чим відрізняється жінка від чоловіка? На це питання І. Франко відповів, що для чоловіка характерними ознаками є «сила, повага, постійність, сміливість, розум, розпорядок; ознаки жінки то прелесть, податливість, терпеливість і певний делікатний такт» [5, с. 562].

Важливу роль виконує жінка в формуванні духовності, морально-психологічного клімату не тільки своєї родини, але й фізичної і моральної сили народу, де «добра мати єсть душею того життя!».

Як уважав І. Франко, якщо жінка не виконує свого обов'язку, то це негативно відображається на «моральній і фізичній силі держави» [5, с. 562]. Мислитель глибоко поєднував філософію життя з педагогікою виховання, де їй відводить важливу роль. І. Франко дотримувався погляду, що у вихованні дитини певну роль відіграє материнський інстинкт, але для високого духовного і морального виховання майбутнього громадянина «вимагають більшого наукового керівництва... знання, свідомості, обучения» [5, с. 563]. Письменник закликав майбутніх молодих матерів робити все необхідне, щоб «виховати своїх дітей на здорових, тілесно і морально розвитих, добрих, обществу полезних і щасливих людей» [5, с. 563].

І. Франко закликав молодих жінок удосконалюватися в інтелектуальному, духовному і моральному плані. «Як може мати, – запитує він, – стати для дитини першим духовним і моральним джерелом із котрого дитина має черпати для себе здоровий, життєвий напій, если то джерело висхле або мутне?» [5, с. 563]. Письменник не оминув і проблему ролі місця жінки як господині. Якщо жінка як дружина «занедбає обов'язки газдині, то упадає гражданское существовання родини» [5, с. 564]. Для І. Франка, як і для Т. Шевченка, проблема культу матері посідає центральне місце. Варто зазначити, що І. Франко любив свою матір, слухався своєї матері та шанував її. Він знав, що «молодість у бідності» – це те саме, що «без мами дитина», відчував, що «нема кращої любові в світі над материну любов святу» [6, с. 49]. Він перед смертю згадував свою маму, і що «одна і тільки вона зайняла в його душі місце окремішне й незаступиме. Вона в житті була йому провідною зорею» [6, с. 49].

У багатьох своїх творах розкрив тему любові матері до своєї дитини, сенс і смисл жіночого щастя. В оповіданні «Маніпулянтка», письменник розкрив глибину материнського почуття, радість материнства.

«Ах Боже говорила Ольга маленьке-маленьке дитяточко, знати, що воно має, могли його нести і тулити до себе, – що за щастє! Неба не хочу, тільки один день такого щастя! Бачити, як воно манюсіньке тріпочеться, як простягає до тебе пухкенькі, кругленькі рученята, як усміхається рожевими усточками, як приляже до твоєї груді всім своїм дрібненьким еством – і чути, що воно твоє частина тебе самої» [7, с. 318].

У журналі «Зоря» І. Франко надрукував свою працю «Жіноча неволя в руських піснях народних». У цій роботі автор показав складне становище жінки-трудівниці в умовах галицького села. Це науково-дослідна праця, написана на основі пісенного матеріалу, що зібрані переважно автор, а також М. Павлик і сестри Ольга та Михайлина Рошкевичі. На підставі аналізу вибраних пісень, їх змісту, І. Франко класифікував різні вияви жіночої неволі: страждання дівчат, що віддалилися за нелюба, нерозважлива любов, знущання від свекрух, бідкування за нелюбим чоловіком, за п'яницею, за ледачим і розтратним, якого спершу полюбила, за зрадливим, що до іншої ходить ... У всіх цих випадках нещасного подружжя жінки повинні турбуватися про дітей, щоб вивести їх в люди [8, с. 210–253]. Філософ називав це головним путом, що приковує жінку до чоловіка, хоч би й нелюбого. Найбільше горе, яке вона терпить, – це, коли чоловік п'яниця. Не даром пісня остерігає матір:

*Ой дбай, мати дбай,
Замуж доньку віддай,
Та не дай її за п'яниченька,
Спаде красонька з її личенька...*

І. Франко з болем писав, як важко і болісно відчуває і переживає жінка, коли бачить, що її чоловік пропиває «криваво спрацьоване добро», а її нещасну карає і тільки просить його, щоб «не бив її при людях та не калічив її лица і не робив таким способом їй в стиду перед людьми» [8, с. 230].

Про гірку долю бідної Марти, розповідав письменник. У неї чоловік п'яниця, який заради горілки готовий навіть рідних дітей віддати в неволю. *«Ось і нині! Неділя свята, людям радість, відпочинок, а у неї з дрібними дітьми нема щораз укусити Марта помріяна сумна. Та голодна, вона «сита побоями та слізьми»* [9, с. 34].

Чоловік Марти – Цвях – із уст цього покидька звучать слова щодо його дітей: *«Нехай їх чорти беруть, про мене! Буду я ще ними турбуватися! Нехай ідуть так само на роздобутки, як я! А не хочуть, то нехай здихають! Я про них дбати не буду!»* [9, с. 34]. Мислитель глибоко філософськи проник у сутність проблеми кохання, наявних реалій, бажань і можливостей і в цьому аспекті вічних суперечностей між батьками і дітьми.

Письменник говорив про те, що хоча дівчина мріє про майбутнє щире кохання у шлюбі з любим, але в житті, усе відбувається значно складніше. У багатьох ці дівочі мрії не здійснюються.

*Не всі тії сади родять, що порозцвітали
Не всі тії шлюби беруть, що ся покохали...*

«Мати більше глядить на то, чи жених заможний, чи є у нього воли та корови, а дівчина глядить на стан хороший та на чорні брови – відси стара як світ суперечка між чуттям і розумом, між надто гарячою молодістю, а надто холодною старістю» [5, с. 213].

Життя молодій дівчині, яку видали батьки заміж за багатого, якого вона не любить, є причиною страждання! Так у пісні мати просить, щоб донька, яку насильно видали заміж, сказала своєму чоловікові: *«Сивенький соколик»*, а донька відповідає:

*Воліла би-м, моя мамко, каменя глодати,
Ніж би-м мала нелюбові соколе казати...*

У цьому аспекті І. Франко зазначав, що у «наших дівчат дуже живе й сильне почуття свободи власної волі, що вони не уважають, так як великоруських жінчини, своїм першим обов'язком – у всім покорятися мужчинам» [8, с. 214]. Багато розмірковував над темою нерозважливості любові. Писав про сумну долю тих дівчат, котрі «дали волю нерозважливій любові; їх ждала ганьба перед цілою громадою» [8, с. 218]. Варто зауважити, що в деяких селах таких нещасних жорстоко карали, а тих, хто «з боязні перед ганьбою навіть ішли на тяжкий злочин і вбивали своїх дітей, як у Шевченка «У неділю у селі» *Титарівну*, що втопила свою дитину, закопують в яму разом із трупом тої дитини [8, с. 218]. Він указував на те, що серед наших дівчат таке явище траплялося не часто. «Більша часть покриток воліла, безперечно, наражати себе на ганьбу і сором, ніж піднімати руку на свою власну кров» [8, с. 219].

І. Франко у своїх творах розглядав проблему обману дівчат чи насильного їх гвалтування. З великим болем писав поет про морально-психологічний стан обманутої, а потім залишеної на поневірянні й смерть жінки. Надзвичайно яскраво із глибоким болем співчуття про одну з таких нещасних пише в поемі «Сурка».

Сурка – це бідна єврейська дівчина, кругла сирота, яка працює в корчмаря Юдки.

*Без батька і рідної неньки,
Відмалку поміж чужими,
Відмалку в тяжкій роботі...*

Юдка насильно гвалтує бідну беззахисну дівчину. Сурка, як і всі жінки, мріє про дитятко, вона стає матір'ю дитини – батьком якої є Юдка.

*Нехай же буде й у мене
Дитя маленьке! Боже,
Як же ж любить його буду!
Ті ручки й ніжки дрібні
Своїми гріти устами!*

Коли Юдкова дружина дізналась, що батько дитини її чоловік, вона виганяє Сурку.

*Аж як прийшлося мені родить,
Тоді корчмарка дізналась.
Ой, ой, що гвалту, що крику!
Мене із корчми прогнала.
Хоч сніг був, вітер і студінь.*

Сурка опинилася на вулиці. Була зима, а вона голодна, та знесилена зі своїм немовлям втрачає всяку надію знайти притулок.

*Що ж, замерзаю, то й добре!
Не буду більше терпіти.
Та плач тихенький дитини,
Мов ніж, пройшов моє серце,
Прогнав ту думку погану.
Ні, ні, сама я най гину,
Та за що ж гинути біднятку?
І, всієї сили добувши,
Я викопалась із снігу.*

Заради дитини Сурка була готова пройти через важкі випробування. Вона заявляє:

*Я не боюся роботи
І не лякаюсь нічого
Як лиш дитина зо мною.
Для неї все я готова [10, с. 139–143].*

У своїх творах письменник прославляв і схилився перед красою українських жінок і дівчат. Ось як описував І. Франко образ сільської дівчини Маланки. «Висока, струнка. Лице її червоне, як калина, горіло здоровим рум'янцем, чорні очі палали якимось палким огнем, а рожеві губи... просвічували до сонця, мов рубини... Гарна була в отій білій сорочці вишиваній на рукавах та на ковнірі, з отим червоним дешевеньким намистом на шії, з отими важкими темно-каштановими косами» [9, с. 56].

Свої ніжні та глибоко хвилюючі почуття до коханої поет висловлював так:

*За що, красавице, я так тебе люблю,
Що серце треплеться в грудях несамовито,
Коли проходиш ти повз мене гордовито?
За що я тужу так, і мучусь, і терплю? [11, с. 127–128].*

І хоча поет схилився перед чарівною дівочою красою, але для сімейного життя вона повинна відповідати таким вимогам: «Насамперед, дружина, – говорить Франко, – повинна бути чоловікові товаришем, другом та помічником у праці. І це найголовніше. А тому на

перших порах між чоловіком і жінкою може й не бути великої любові. Достатньо симпатії та співпраці, а спільна мета зближить обидвох – виникне сильне кохання» [8, с. 121].

Які об'єктивні причини негативно впливають на сімейне щастя? Таке питання ставив І. Франко. Проблему руйнування сімейного щастя він вбачав «у поганому економічному порядку... Зріст убожества народного, як ми вже бачили, доводить мужика, а то й його жінку до п'янства» [8, с. 121].

Мислитель писав, що «руське родинне життя могло б зложитися далеко краще і гуманніше, скоро б тільки не скривлював його тиск економічних обставин» [8, с. 241]. Неодноразово наголошував, що на родинне життя величезний вплив має «тиск поганих обставин економічних... що і на заході Європи, в краях далеко освіченіших, розваляє і нищить родинне життя робітників» [8, с. 245].

«Ми можемо бути певні, – заявляв Франко, – що з поліпшенням економічних обставин у нашого народу, з знесенням бідності та пониження, в котрих він тепер знаходиться, загине і велика часть тої жіночої неволі» [8, с. 245].

Чітко бачив, що проблеми сім'ї пов'язані не тільки з економічними чинниками, але й освітньо-інтелектуальними, моральними і правовими.

Письменник і вчений вважав, що при «лихих чоловікові» жінка має важку проблему – турбота про дітей та їх подальшу долю. Вона розуміє, що велика частина її неволі полягає в економічній залежності від чоловіка.

І. Франко зазначав, що складачі народних пісень про жіночу долю – здебільшого жінки, у «котрих любов – найбільші святощі, єдина прикраса бідного, а так часто і безсердечно потопленого та поламаного життя» [8, с. 253].

У своїй літературній, науково-творчій діяльності чи не вперше оголосив боротьбу за соціально-правове становище жінки, її рівності, свободи, активної праці в громадському і політичному житті як важливого чинника і детермінанти соціального і національного визволення українського народу.

Висновки. Важливе місце в творчості І. Франка займала проблема боротьби за соціально-правове становище жінки. Серед вітчизняних письменників, які аналізували різні аспекти цієї складної, соціально-філософської, правової, морально-психологічної проблеми, найбільш глибоко і всебічно, а також комплексно, досліджував її І. Франко.

І. Франко описав соціальний стан і долю української жінки, він підтримував жіночий рух, у якому активну роль відігравали талановиті

вітчизняні письменниці і громадські діячки: Леся Українка, О. Кобилянська, Н. Кобринська, О. Пчілка, О. Левицька, М. Рошкевич, О. Бажанська, К. Попович, Ю. Шнайдер й ін. Це по суті перші українські феміністки, їх патріотична діяльність і просвітницький рух спрямовувалися на формування нової світоглядної філософії – розкріпачення жінки, її участь в активній науково-просвітницькій, духовній, політико-правовій діяльності. Мислитель із сумом описав мораль і традиції, які існували в галицькому українському суспільстві і сім'ї, глибоко розкрив об'єктивні причини, які негативно впливали на стан родини. Це насамперед політико-правове та економічне становище жінки. Усю надію він покладав на феміністичний рух, у якому важливу роль відіграла освітянсько-духовна та просвітницька діяльність серед українських жінок. І. Франко як філософ глибоко розкривав соціально-економічні причини неволі і безправності жінок, указував шлях їх вирішення. Вивчаючи і замислюючись над творчістю українського генія та пророка, можна сміливо констатувати, що проблема жінки в Україні є, незважаючи на закладені Конституцією України права і свободи, заразом є багато проблем, про які писав, говорив і боровся І. Франко. Отож І. Франко у своїй літературній, публіцистичній і громадсько-політичній діяльності виступав активним борцем за права і свободи українських жінок.

1. Книш І. Іван Франко та рівноправність жінки. У 100 річчя з дня народження / І. Книш. – Вінніпег, 1956. – 155 с.

2. Франко І. Наше теперішнє положення / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 46. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 306–336.

3. Франко І. Зміст «Альманаху жіночого» / І. Франко // Додаткові томи до зібрання творів у 50-ти т. – Т. 53 / редкол. М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2008. – 832 с.

4. Книш І. Жінка вчора й сьогодні. Вибрані статті / І. Книш. – Вінніпег, 1958. – С. 9–12.

5. Франко І. До редактора видавництва «Herders conversations Lexicon» / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 50. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 357–369.

6. Воротняк Т. Оповідання / Т. Воротняк // Іван Франко: твори в 20-ти т. – Т. 2. – К.: Вид-во художньої літератури, 1950. – С. 288–337.

7. Франко І. Маніпулянтка. Оповідання / І. Франко // Іван Франко: твори в 20-ти т. – Т. 2. – К.: Вид-во художньої літератури, 1950. – С. 288–337.

8. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 26. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 210–253.

9. Франко І. Основи суспільності. Повість із сучасного життя / І. Франко; післямова В. Ф. Погребенника. – К.: Молодь, 1986. – 200 с.

10. Франко І. «З вершин і низин». Вибране / І. Франко. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1954. – С. 139–143.

11. Франко І. «За що красавице, я так тебе люблю» / І. Франко // Поезія. Твори: в 2-х т. – Т. 1. – К.: Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1986. – 622 с.

12. Горак Р. Іван Франко / Р. Горак. – Львів, 2000. – Кн. 1. – 546 с.

Ряшко Е. В., Остапенко Л. А. Борьба Ивана Франко за социально-правовое положение женщины в Украине

Проанализована литературно-публицистическая, а также общественно-политическая деятельность великого сына украинского народа И. Я. Франко, направленная на защиту прав, свобод, личной жизни и счастья женщин. В своем противостоянии с существующей политико-правовой системой писатель важную роль отводил формированию у народа высоких патриотических идеалов и ценностей, лучших традиций, высокой духовности, культуры и морали. Философ и мыслитель связывал их с борьбой за социально-правовое положение женщины.

Ключевые слова: *борьба, семья, женщина, социальные-положение, духовность, сознание, традиции, право, культура, счастье, красота, неволя.*

Ryashko O. V., Ostapenko L. O. Fighting of Ivan Franko at social-legal status of women in Ukraine

The great son of the Ukrainian people Ivan Franko went down in history not only as a genius writer, poet, playwright, literary critic, publicist, ethnographer, but also as an ardent fighter for the rights and freedom of the Ukrainian people. The great revolutionary linked closely this problem with the social and legal status of the Ukrainian woman, her place and role in the social-political, economic and legal relations. In his struggle with the existing political-legal system Franko assigned an important role to the formation in his people of the high patriotic ideals and values, the best traditions, high spirituality, culture and moral. Philosopher and thinker, he linked those closely with the struggle for social and legal, spiritual-cultural status of women in the society and in the state. Franko made tremendous efforts to disseminate feminist ideas among women.

In his creative activity the thinker made emphasis on the necessity of liberation of the Ukrainian woman from bondage, establishment of relevant social and economic, political, cultural-educational conditions to involve women equally with men in the active cultural, public and political activity.

Forming his program, Franko believed in the intellectuals who by their activity must awaken spiritual-patriotic life of the nation, and for this purpose, emphasizes the writer, first of all it is necessary to work hard creating spiritual, scientific-popular literary works aiming at the formation of national-patriotic awareness of the people, his readiness to lead active struggle for his social and national liberation.

Franko pinned great hopes on the «women's movement» where in the mobilizing force will be the talented, nationally conscientious, educated women.

Franko was a zealous supporter and fighter who struggled to bring women actively «onto the public arena anywhere in literature... crafts or social-political and cultural-educational life». The scientist deeply believed in the young talented women of letters and women-publicists. In the philosopher's opinion women-activists by their creative social-practical activity possess great potential and opportunity to exert influence on the world out look and conscience of women and ingeneral on the formation of public thought.

With great joy Franko not only welcomed, but also supported readily those women, who were the first to step onto the road of literary, social-educational activity. as a philosopher, Franko deeply exposed the socio-economic reasons of bondage and rightlessness of women, showed the way to liberation. Franko was one of the first after T. Shevchenko to stand up as an ardent fighter for the social and political rights of the Ukrainian women.

Key words: *struggle, woman, family, social status, spirituality, conscience, traditions, law, culture, happiness, beauty, bondage.*

Стаття надійшла 30 січня 2017 р.

УДК 351.72(477)«18/19»

С. І. Церковник

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЛЬВІВСЬКОГО СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ (друга половина XIX – початок XX століття)

Розглянуто становлення і діяльність Львівського Ставропігійського інституту у другій половині XIX – на початку XX століття та його роль у політичному, соціально-економічному, науковому, культурному та правовому розвитку Східної Галичини. Подано характеристику правових основ діяльності Ставропігійського інституту в формі аналізу організаційно-розпорядчих й установчих документів – статутів й уставів, а також проаналізовано організаційно-правову структуру Ставропігійського інституту та повноваження членів установи, що детально характеризує правовий статус і специфіку діяльності наукового закладу.

Ключові слова: *Ставропігійське братство, Ставропігійський інститут, устав, статут, сеньйор, Загальні збори, Керівна рада.*

Постановка проблеми. Історія становлення та діяльності Львівського Ставропігійського інституту, як новітньої української наукової інституції на теренах Східної Галичини достатньо складна та сягає у далеке минуле, а конкретно у 1586 рік, коли у Львові утворено

Львівське Успенське братство. Братство діяло на теренах Речі Посполитої та в умовах достатньо жорсткої дискримінаційної, подекуди відверто антиукраїнської політики правлячого режиму.

У кінці XVIII століття Львівське Успенське братство змушене адаптуватися до нових політичних і правових реалій, що зумовлено входженням Галичини до складу Австрійської імперії. Релігійні реформи, які були розпочаті у 70–80-х роках XVIII століття в Австрії поставили нові виклики у діяльності Братства та зумовили його реорганізацію у правовому тогочасному австрійському законодавстві. І хоча діяльність Інституту впродовж усього періоду існування мала чітко виражений релігійно-просвітницький характер, можна стверджувати, що заклад був науковою установою, яка мала статус закладу національного значення, була визнана австрійською владою та представляла інтереси українського народу в Австрійській та Австро-Угорській імперіях.

Стан дослідження проблеми. Проблему історико-правових засад становлення та діяльності українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття наразі детально не проаналізували вітчизняні правники. Зазвичай цю проблематику досліджували в історичному аспекті, а не у правовому полі. Порушували діяльність таких інституцій відомі учені початку XX століття, зокрема К. Левицький, М. Лозинський, М. Чубатий.

Аналізуючи діаспорні розвідки, в контексті дослідження становлення та діяльності українських наукових, громадських і культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття, можна виділити наукові розвідки І. Лисяка-Рудницького, М. Стахіва, С. Ярославина й ін.

У добу незалежності України, позбавлені контролю і цензури з боку держави, вітчизняні історики та правники отримали можливість висвітлювати минуле з позицій наукового бачення, використовуючи відкритий доступ до великого масиву архівних документів і закордонних видань. В останні два десятиріччя з'явилася низка наукових праць, переважно історичного спрямування, присвячених хоча б частково цій проблематиці. Зокрема відзначаємо праці В. Великочого, Р. Гарата, І. Гурака, І. Зуляка, Р. Кухара, В. Лукашів, Н. Мисака, Т. Панфілової, С. Пахолківа, Р. Петріва, Н. Попової, О. Рубльова, Б. Савчука, Г. Сіромської, О. Сухого, П. Хмельовського, Л. Шологона, Ю. Юрківа.

У контексті нашого дослідження виокремлюємо з-поміж інших О. Киричук «Ставропігійський Інститут у громадському житті Галичини (друга половина XIX – початок XX ст.)» та І. Орлевич

«Діяльність Львівського Ставропігійського Інституту (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.)».

Однак до цього часу немає жодної фундаментальної праці, яка б давала правову оцінку діяльності українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття. Ця стаття буде спробою частково усунути наявні прогалини в юридичному змісті такої діяльності.

Метою статті є аналіз історико-правових засад становлення та діяльності Львівського Ставропігійського інституту в другій половині XIX – першій половині XX століття. Ця мета дає підстави виокремити низку **завдань**, зокрема: з'ясувати передумови становлення українських наукових інституцій на теренах Східної Галичини у складі Австрійської імперії; проаналізувати організаційно-правову структуру Львівського Ставропігійського інституту; охарактеризувати права й обов'язки членів і посадових осіб Інституту; виявити роль Ставропігійського інституту в національному русі на західноукраїнських землях.

Виклад основних положень. У фондах Львівського державного історичного архіву міститься інформація про історію заснування і самого Ставропігійського братства, і створення на його основі Ставропігійського інституту, який став однією з перших вітчизняних наукових та просвітницьких інституцій на теренах України загалом і Східної Галичини зокрема.

Отримавши у 1790 році правовий статус «Інституту», Ставропігійський інститут, затверджений цісарським декретом від 16 лютого 1793 року, хоч і був створений замість Братства, проте за структурою і напрямом діяльності цілком від нього відрізнявся. Інститут був науковою установою, обмежувався книговидавничою діяльністю, веденням справ друкарні і бурси, опікою над Церквою. На початку XIX століття австрійським урядом ухвалено низку нормативних документів, які стали основою для діяльності Ставропігійського інституту у Львові («рішення львівського магістрату 1809, 1813 та 1817 рр.» [1]).

Однак ці документи до кінця не регламентували засад діяльності Ставропігії і щодо взаємовідносин із владою, і стосовно внутрішньої організації. На практиці внаслідок розтягнених у часі заходів австрійської влади функції Ставропігії поступово звужувалися. До 50-х років XIX століття Ставропігія перебувала у підпорядкуванні місцевого уряду, а фактично кожна сфера діяльності Інституту потрапила в чітку залежність від австрійського законодавства. Оскільки останнє слово у вирішенні важливих питань залишалося за владними колами, демократичні та самоврядні засади Ставропігії поступово згорталися.

Ці тенденції непокоїли діячів Ставропігії, які надсилали численні петиції до уряду, головню домагаючись розширення своїх прав [2, с. 10–11].

З моменту утворення Львівський Ставропігійський інститут демонстрував повну прихильність наявній владі та діяв чітко у відповідності до чинного законодавства.

Короткочасна громадсько-політична активність діячів Ставропігії у контексті «весни народів» виявилася ситуативною і не продовжувалася. Щодо політичної орієнтації членів Інституту, то він не становив єдиного моноліту. Серед його діячів були прихильники різних політичних напрямів, що віддзеркалювало тогочасні складні й суперечливі процеси першої хвилі українського національного відродження. Після поразки революції 1848–1849 років, коли віру в підтримку Габсбургів утрачено, окремі діячі Інституту перейшли на русофільські позиції. Інші зберегли вірність українським національним ідеалам і згодом поповнили народовський табір [2, с. 17].

Варто зазначити, що традиції Братства міцно вкоренились у життєдіяльності Інституту, що чітко виразилось у низці нормативних документів, які регламентували і діяльність та статус Інституту, і слугували правовою підставою до формування установчих документів, які характеризували його організаційно-правову структуру.

Ці факти чітко прослідковуються у проекті статуту та текстах присяги членів і виборних осіб Інституту, які фактично дублюють основні засадничі положення Ставропігійського братства [3].

Ставропігійський інститут успадкував майно Братства і зберіг за собою право функціонування як самостійної економічної одиниці. Однак насправді правове поле Австрії унеможливило його повну фінансову незалежність. Цісарський рескрипт 1790 року про реорганізацію Братства в Інститут юридично встановлював контроль держави над фінансами та майном Ставропігії.

Суттєво обмежувало фінансово-економічну самостійність Інституту також і те, що австрійська влада зарахувала його до розряду фондаций, тобто колективних податкоплатників. Відтак Ставропігійський інститут міг проводити фінансові операції лише з дозволу місцевої влади. У певному сенсі тут був позитивний момент: контроль із боку держави запобігав фінансовим зловживанням керівників Ставропігії, а виявлені факти порушень можна було винести на загальний осуд [2, с. 11–12].

Доцільно наголосити на організаційно-управлінській структурі Інституту, яка формувалася на підставі діючого австрійського законодавства.

Найвищим органом Ставропігії були загальні збори. На них обговорювали і вирішували питання, що суттєво впливали на діяльність і фінансово-господарське становище Інституту – вибір голови (сеньйора) і Ради правління, планування нових, або припинення різних заходів, перевірка щорічних звітних положень, зміни в Раді правління, прийняття нових і виключення членів, їх покарання, надання стипендій тощо. До обов'язків Ради належало і внутрішнє регулювання діяльності Інституту, і презентація його у зовнішніх зносинах. До складу Ради, крім сеньйора, що її очолював та його заступника віце-сеньйора, входили керівники відділів, які відповідали за певні ділянки роботи Інституту – настоятелі (або префекти) Церкви, школи, друкарні, книгарні тощо. Свої функції члени Ставропігії виконували безкоштовно, а на потреби Інституту складали щомісячні внески. Склад Ради старійшин затверджувався у Галицькому губернаторстві та Окружному старостві, губернаторство видавало розпорядження і щодо проведення засідань Ради старійшин. У першій половині XIX століття важелі керівництва Інститутом зміщувалися в бік сеньйора, що всіляко заохочувалося австрійською владою. Про згортання демократичних традицій Ставропігії свідчить і той факт, що керівні посади у ній надовго зосереджувалися в одних руках. Це створювало певне підґрунтя для посадових зловживань, яким, щоправда, діячі Ставропігії неодноразово намагалися запобігти [2, с. 11–12].

Державно-правове визнання церковного статусу Ставропігійського інституту відбулося після підписання 1855 року Австрійською імперією Конкордату з Ватиканом. За Інститутом було закріплене «право голосу» у собороправному церковному житті на правах «третього чину» після священства й чернецтва. Правове регламентування світської діяльності Ставропігійський заклад отримав лише після оформлення статуту у 1863 році. Цього ж року почав виходити її пресовий орган – щорічник «Временник Ставропігійського Інституту». Надалі статuti періодично змінювалися і доповнювалися відповідно до нових віянь часу. Компетенція Інституту охоплювала найрізноманітніші сфери суспільного життя: культурну, освітню, меценатську, фінансову, наукову, релігійну. У дочірній залежності від нього перебувала культурно-просвітницька установа – Народний дім. Правовий статус Ставропігіону унеможлилював його політичну діяльність [4, с. 11].

Завдання, які ставив перед собою Ставропігійський інститут, надавали йому рис релігійної та культурно-просвітницької установи. Вимоги до кандидатів у члени Ставропігії (приналежність до греко-католицького обряду, української національності та посідання вагомого місця в суспільній ієрархії), перетворювали її на замкнуту, елітарну

українську інституцію, яка об'єднувала відомих представників науки, культури, промислових кіл, чиновництва. Маючи на меті піднесення морального рівня українців Львова, члени Інституту мусили бути зразком добродійності і моральності. Давня слава Братства сприяла високому авторитету Ставропігії серед тогочасної української інтелігенції, членство в Інституті слугувало своєрідною ознакою національної свідомості [2, с. 11]. Найліпше цей момент простежується у статутах, текстах присяги та огляді діяльності інституту у 1868 році [5].

Наприкінці XVIII – у 60-х роках XIX століття у господарській сфері Інститут діяв як комерційне підприємство, яке володіло нерухомим і рухомим майном, численними фондами, церквою, школою, друкарнею, літографією (з 1846 року), книжковим магазином, виступало дебітором і кредитором. Доходи Ставропігійського інституту в досліджуваний період формувалися з наступних джерел: 1) відсотки від капіталу «основного фонду» і добровільні пожертви; 2) чинш з оренди нерухомості; 3) прибутки з друкарні та продажу книжок; 4) доходи з богослужіння в Успенській церкві; 5) відсотки від позик; 6) платня за навчання деяких учнів [2, с. 12–13; 6].

Видатки Інституту включали наступні статті: 1) будівництво і реставрація нерухомого майна; 2) забезпечення церковних потреб (платня священикам, дякам, купівля церковного інвентарю); 3) утримання школи (проживання і харчування учнів); 4) видатки на роботу друкарні та книгарні (оплата праці робітників, ремонт і оновлення інвентарю); 5) витрати на управління (канцелярський матеріал, освітлення, опалення тощо). Пріоритет у витраті коштів члени Ставропігії надавали догляду за Церквою та будинками, в разі цього приносячи в жертву інші галузі діяльності, як, наприклад, утримання школи та забезпечення в ній належного рівня освіти. Ставропігійський інститут також укладав кошти у ті сфери, які приносили йому найбільші прибутки – видавництво, будова нових помешкань тощо. Останнє значно сприяло зростанню основного фонду й нерухомості, яка перебувала у власності установи [2, с. 13].

Вагоме місце у веденні фінансово-майнових справ Інституту належало управителеві майна, хоч у другій чверті XIX століття його функції були суттєво обмежені на користь сеньйора. Безпосередні грошові операції виконував касир, вони реєструвалися в рахунковій книзі. Для контролю за фінансовими справами Інституту створювалися ревізійні комісії, що мали запобігати зловживанням з боку посадових осіб Ставропігії [2, с. 13].

У другій половині XIX – на початку XX століття Інститут функціонував як власник, який володів значними обіговими й депозитними

капіталами, доволі великими сумами пожертвувань і заповітів громадян, які формувалися в іменні фонди, потужною поліграфічною базою [4, с. 11].

Значна матеріальна база Інституту давала йому можливість фінансувати культурно-освітні й громадські акції, утримувати Церкву, бурсу, друкарню, музей (з 1886 року), безкоштовно надавати помешкання церковнослужителям, вести на правах братства всі церковні справи: сплату податків, ремонтні й реставраційні роботи, забезпечення богослужбовими книгами і церковним начинням, врешті провести в Успенському храмі реставраційні роботи. Однак на зламі XIX–XX століть з огляду на переорієнтацією низки українських меценатів, крайової і державної влади на матеріальну підтримку товариств української орієнтації, у фінансовому становищі Ставропігійського інституту окреслилися симптоми певної кризи. Це штовхало його діячів на пошуки контактів із заможними верствами Росії, що, своєю чергою, знаходило відгос серед російських слов'янофілів і правлячих кіл [4, с. 11–12].

Ставропігійський інститут був замкнутою структурою, належність до якої обмежувалася високими вступними внесками й обов'язковою рекомендацією двох авторитетних членів. Протягом XIX століття до Ставропігії приймали лише мешканців Львова. На початку XX століття, через утрату Інститутом колишнього впливу через русофільську орієнтацію, до його складу почали приймати «видатних людей руської національності з провінційних околиць». Членство у Ставропігії було пожиттєвим. Обряд вступу до Ставропігії супроводжувався прийняттям обітниць, яка прирівнювалася до «ординації духовних осіб» (таїнства священства). Він передбачав чітке дотримання ритуалу, порушення якого ставило під сумнів достовірність членства. На цій підставі церковним і світським судами в 1922–1924 роках було визнано недійсним «українофільський» склад Інституту, обраний у 1915 році після втечі до Росії його попереднього керівництва [4, с. 12].

Кількісні напрацювання Інституту в цій сфері були доволі значними: він утримував церковно-дяківську бурсу, високопрофесійний церковний хор, організовував різноманітні культурні заходи (урочисті вечори, концерти тощо), популяризував кращі зразки духовної й світської пісенно-музичної культури, надавав меценатську допомогу в освіті малозабезпеченої української молоді, забезпечував потреби Церкви в богослужбовій літературі, проводив археологічні дослідження, заснував перший у Галичині український музей; його члени створили цілу низку шкільних підручників і фундаментальних історичних досліджень.

Завдання Ставропігійської друкарні насамперед передбачало забезпечення літературою «вищих» верств українського суспільства у Галичині. Це були естетично оформлені, нерідко ілюстровані, дорогі видання релігійного й наукового змісту. Наприкінці XIX століття дорога русофільська література, писана незрозумілим для народу «язичієм» або російською мовою, не витримала конкуренції з популярними «народовськими» виданнями. Видані Ставропігією шкільні підручники згодом також дедалі менше відповідали потребам шкільної молоді. Після судового процесу над деякими членами Інституту 1882 року цю функцію разом із державними дотаціями перейняла «Просвіта» [4, с. 15].

Культурно-освітня програма Ставропігійського інституту орієнтувалася на просвітницькі ідейні віяння, які через специфіку етносоціального й економічного розвитку Галичини, дещо затримувались у часі. Вона передбачала видання наукової, церковної, шкільної й повчально-моральної літератури, організацію культурного дозвілля для вищих верств українського суспільства, надання меценатської допомоги малозабезпеченій молоді для здобуття освіти, утримання бурси.

Освітня діяльність Ставропігії реалізувалася передусім у бурсі, що мала характер дяківської школи й інтернату, де забезпечували навчання, проживання та харчування дітей із провінції. Тут вивчали церковнослов'янську й українську мови, церковний обряд і спів. В основі навчання вихованців бурси була методика християнської педагогіки, використання ігор-табу, які мали виховувати самодисципліну юнаків. Консервативний підхід до виховання молоді не відповідав тогочасним запитам української галицької суспільності й викликав її справедливі нарікання. У 1880-х роках під тиском цих настроїв Інститут реформував бурсу, поділивши її на два відділи: дяківський і ремісничий, що ґрунтувався на старій бурсі, та новий – гімназійний, учні якого одночасно відвідували німецьку гімназію. Крім того, Ставропігійський інститут започаткував формування стипендійних фондів, із яких на конкурсній основі вихідцям із бідних українських родин надавалася матеріальна допомога для здобуття вищої освіти [4, с. 15–16].

Не зважаючи на дещо відсторонену діяльність і деякий скепсис щодо участі членів Інституту у національно-визвольному русі (І. В. Орлевич), усе ж констатуємо, що починаючи з 1848 року діяльність Ставропігійського інституту отримало новий поштовх. Це було пов'язане з активізацією українського національного руху на теренах Австрійської імперії і, зокрема, у Східній Галичині.

Одним із найважливіших напрямів діяльності Ставропігійського інституту була наукова робота, підпорядкована програмі Собору руських учених 1848 року. Вона передбачала збір і систематизацію фактичного матеріалу та створення на цій основі фундаментальних праць. У цей час Інститут зробив вагомий внесок у розвиток тогочасної історичної науки в Галичині, особливо в галузі дослідження давньоруської історії, релігієзнавства, топоніміки, лінгвістики, джерелознавства, археології, етнографії, а також у сфері колекціонування, збереження, наукового опрацювання й реставрації матеріальних пам'яток духовної культури. Наприкінці 1880-х років на основі виставок Народного дому й Інституту був заснований перший у Галичині український музей, який гідно репрезентував культурні надбання українців, засвідчував їхню багату історичну та культурно-мистецьку традицію [4, с. 16].

Ми вважаємо, найдосконалішим із правового погляду був Устав Ставропігійського інституту у Львові, укладений впродовж грудня 1911 – лютого 1912 років. У статті ми хочемо навести витяги з цього документу, які стосуються організаційно-правової структури організації та повноважень членів установи, що детально характеризує правовий статус і специфіку діяльності Ставропігійського інституту.

Установами Інституту є: а) Церква Успенія Пресвятої Богородиці з часівнею і вежею Корнякта; б) ритуальна школа і обрядово-співоча бурса для бідної руської молоді греко-католицького обряду; в) типографія і литографія; г) книжна лавка; д) музей церковних й інших древностей; е) архів грамот й актів, які відносяться до історії інституту [7, арк. 23; 8, арк. 17]

Цілями Інституту є релігійна, просвітницька, культурна і благодійна. Завдання: а) зберігати святу християнсько-католицьку віру за східногрецьким обрядом у руського народу; б) підтримувати руську народність і сприяти її культурному розвитку; в) турбуватись про просвіту, релігійну освіту і облагородження своїх одновірців; г) сприяти руській молоді, що навчається, обох статей [7, арк. 24].

Згідно зі ст. 4 Уставу Ставропігійського інституту від 8 лютого 1912 року «Права та обов'язки», Інститут зобов'язаний покривати зі своїх доходів: а) видатки на утримання Церкви; б) належне відправлення публічних богослужінь, для виконання інших душпастирських обов'язків; в) утримання ритуальної школи і обрядово-співочої бурси; розпоряджатись стипендійними, добродійними фондами відповідно до волі їх фундаторів і виконувати згідно з цим свої обов'язки; г) упорядковувати та розвивати музейну та архівну справу [7, арк. 24].

Права і обов'язки Інституту.

Ст. 5 а) право патронату над Церквою Успення Пресвятої Діви Марії у Львові; б) право управління майном Церкви, приходу; в) право призначати і звільняти вчителів ритуальної школи; г) право брати участь у церковних Синодах; д) право оголошувати свою думку та подавати меморіали та петиції у справах, які торкаються Греко-Католицької Церкви та греко-східного обряду; е) право на погодження кандидатур на митрополичий та єпископський престоли [7, арк. 24].

Склад Інституту.

Ст. 6. Ставропігійський Інститут складається із членів-мирян, руської народності та греко-католицького обряду. Чисельність Інституту і прийняття нових членів залежить від вільного розсуду Інституту.

Ст. 7. У члени Інституту можуть бути прийняті лише повнолітні, повноправні громадяни, із взірцевою моральною поведінкою, що відрізняються любов'ю до своєї Віри, обряду та своєї Батьківщини, мають відповідну освіту та знання, поручителів і можуть бути корисними в діяльності Інституту.

Ст. 8. Кандидати в члени повинні бути представлені Керівній раді двома членами Інституту. Про попереднє прийняття кандидатів вирішує Керівна рада на одному з найближчих своїх засідань, на яких повинно бути присутнім не менше 10 членів Ради рішенням 2/3 голосів та рекомендує таким чином кандидати на остаточне затвердження Загальними зборами.

Ст. 9. Кожний новоприйнятий член приносить на засіданні Керівної ради на ім'я сеньйора Інституту обітницю та отримує від сеньйора грамоту про прийняття, що виконує функцію членської легітиматії [7, арк. 25].

Керівництво Інституту.

Ст. 12. На чолі Ставропігійського Інституту стоїть сеньйор як голова Інституту та два сеньйори (віце сеньйори), як його заступники.

Сеньйор або у разі його відсутності віце сеньйор, репрезентує Інститут, головує на засіданнях Загальних зборів і Керівної ради.

Вибори Сеньйора відбуваються під головуванням найстаршого за віком члена Загальних зборів.

Ст. 13. Справами Інституту управляє: а) Загальні збори членів Інституту; б) обрана з їх числа Керівна рада [7, арк. 26].

Загальні збори.

Ст. 14. Загальні збори членів Інституту відбувається кожного року, переважно, в перший тиждень після Пасхи. В інших випадках,

які передбачені Уставом, Загальні збори можуть скликатися на позачергове засідання на письмову вимогу принаймні 15 членів із питань, що мають важливе значення для діяльності Інституту і де вказується цілі та мета зібрання.

Члени Інституту повинні бути запрошені на засідання Загальних зборів поіменно, через видання відповідного циркуляру, підписаного сеньйором чи його заступником із вказанням у ньому предмета наради. Запрошення осіб, які не є членами Інституту, відбуваються на розсуд Керівної ради.

Ст. 15. Компетенція Загальних зборів: 1) вибори сеньйора, віце сеньйорів і Керівну раду; 2) вибори ревізійної комісії; 3) перевірка щорічних рахунків і діловодства; 4) дозвіл на купівлю, продаж, заміну, заставу майна Інституту, будівництво та перебудову споруд; 5) зміна способу управління; 6) виплата стипендій; 7) виплата зарплат для членів та співробітників Інституту; 8) прийняття в члени Інституту; 9) розгляд скарг членів Інституту щодо їх виключення; 10) відсторонення членів Керівної ради; 11) вироблення напрямів діяльності Інституту; 12) вирішення головних завдань, які стоять перед Інститутом. Ст. 16. Загальні збори приймають рішення абсолютною більшістю голосів [7, арк. 26–27].

Керівна рада.

Ст. 17. Керівна рада складається з сеньйора, двох віце сеньйорів і дванадцяти членів. Вона обирається з низки членів Інституту Загальними зборами на один рік. ...

Ст. 19. У Керівну раду може бути обраний кожний член Інституту, який висловить свою готовність виконувати покладені на нього обов'язки. ... Ст. 21. Керівна рада здійснює управління усіма справами Інституту та представляє Інститут у внутрішніх та зовнішніх справах. Обов'язки Керівної ради: 1) попереднє прийняття кандидатів у члени з метою подальшого затвердження кандидатур Загальними зборами; 2) виключення членів зі складу Інституту; 3) управління майном та фондами Інституту, а також розпорядження прибутками; 4) призначення терміну позачергового засідання Загальних зборів і підготовка порядку денного і для позачергового, і чергового засідання Загальних зборів; 5) представлення на розгляд Загальних зборів рахунків і звітності про діяльність Ради, а також про управління майном та фондами Інституту за останній рік; 6) укладення договорів купівлі-продажу та інших угод; 7) ведення спорів й укладання угод; 8) розподіл повноважень; 9) представлення Інституту перед третіми особами, владою та урядом; 10) прийняття та звільнення чиновників, діловодів та обслуги Інституту та застосування дисциплінарних стягнень.

Ст. 22. Керівна рада обирає зі своїх членів: 1) префектів: а) Церкви; б) типографії і літографії; в) ритуальної школи та бурси; г) книжкової крамнички і магазину; д) каси; е) музею та архіву; є) бухгалтерії; 2) референтів з юридичних справ; 3) прокуратора; 4) секретаря-діловода. Окремо були прописані інструкції для секретаря інституту [9] там для директора канцелярії та каси інституту» [10].

Ст. 24. До обов'язків прокуратора належить: а) контроль над діловодством канцелярії і над збереженням справ; б) нагляд за належним розподілом стипендійних та інших фондів, а також доходів (капіталів) Інституту.

Ст. 26. Для легітимності рішень Ради потрібна присутність голови та хоча б семи членів Ради. Рішення ухвалюються абсолютною більшістю голосів [7, с. 27–28].

Ревізійна комісія.

Ст. 32. Ревізійна комісія складається із трьох членів, які обираються на рік на засіданні Загальних зборів. Обов'язки комісії: 1) здійснювати контроль за фінансовими справами Керівної ради; 2) перевіряти щомісячно доходи і видатки в усіх галузях управління; 3) перевіряти бухгалтерські і касові рахунки, які стосуються майна Інституту та усіх фондів за останній рік; 4) про результати ревізійної діяльності представляти в письмовому вигляді Керівній раді та сенйору зі своїми зауваженнями та пропозиціями; 5) представляти Загальним зборам доповідь про фінансову діяльність Керівної Ради, про майновий стан Інституту, про стан фондів і про результати ревізійної діяльності з пропозиціями відносно проблемних питань та покращення господарства Інституту [7, арк. 29]. В архівних фондах Центрального державного історичного архіву у Львові міститься низка справ щодо діяльності Ревізійної (перевірочної) комісії із аналізом поточних річних балансів і бюджетів на наступний рік [11; 12; 13; 14; 15; 16].

Права й обов'язки членів інституту.

Ст. 33. Кожен член Інституту має право: 1) брати участь у засіданнях Загальних зборів, вносити пропозиції щодо обрання членів Керівної ради та Ревізійної комісії; 2) вникати в діяльність Керівної ради та вносити свої пропозиції щодо діяльності Керівної ради та Інституту; 3) вносити пропозиції щодо нових членів та виключення діючих із складу Інституту, а також вносити питання про позбавлення члена Керівної ради своєї посади; 4) користуватися музеєм та архівом Інституту. С. 34. Члени Інституту, які не входять у склад Керівної ради, мають право вільно брати участь у її засіданнях [7, арк. 30].

У часи національно-визвольних змагань 1917–1921 років Ставропігійський інститут продовжував свою активну наукову та

просвітницьку діяльність, усіляко підтримуючи вітчизняне державотворення на західноукраїнських землях, і забезпечуючи правове підґрунтя цього процесу. Як свідчать архівні документи «Члени брали активну участь у відновленні незалежної держави та воювали в УГА» [17, арк. 26–30; 18, арк. 18].

Висновки. У другій половині XIX – на початку XX століття Ставропігійський інститут діяв у двох правових сферах: світського правового поля Австро-Угорської імперії – як громадсько-культурне товариство, і канонічного церковного права – як релігійна інституція, яка у своєму внутрішньому житті керувалася наданими їй ще наприкінці XVI століття Константинопольським патріархом і на початку XVIII століття Апостольським престолом правилами Ставропігії. Такий статус відрізняв Ставропігію від інших громадських інституцій Галичини.

Попри втрату зі середини XIX століття монополії єдиної світської організації галицьких українців, Ставропігія продовжувала залишатися до початку 1890-х років впливовим осередком культурного та релігійного життя, шляхом наукових, зокрема, історичних, досліджень своїх членів сприяла утвердженню окремішньої від польської національної самоідентифікації галицьких українців.

Протягом 1850–1880-х років учені Ставропігіону зробили вагомий внесок у розвиток історії, архівознавства, лінгвістики, топоніміки, джерелознавства, етнографії, релігієзнавства, археології, музеєзнавства. На зламі 1880–1890-х років Інститут заснував перший у Галичині український музей, який засвідчував багату історичну та культурно-мистецьку традицію галицьких українців.

У кінці XIX – на початку XX століття велася активна робота з упорядкування Статуту Інституту з метою його вдосконалення та правової відповідності чинному австрійському законодавству.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ). – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 9.

2. Орлевич І. В. Діяльність Львівського Ставропігійського Інституту (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / І. В. Орлевич. – Львів, 2000. – 23 с.

3. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 2.

4. Киричук О. С. Ставропігійський Інститут у громадському житті Галичини (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / О. С. Киричук. – Львів, 2001. – 22 с.

5. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 3.

6. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 130.

7. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 5.
8. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 15.
9. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 172.
10. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 173.
11. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 23.
12. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 24.
13. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 25.
14. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 26.
15. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 29.
16. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 30.
17. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 21.
18. ЦДІАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Од. зб. № 22.

Церковник С. И. Историко-правовые основы становления и деятельности Львовского Ставропигийского института (вторая половина XIX – начало XX века)

Рассматриваются становление и деятельность Львовского Ставропигийского института во второй половине XIX – в начале XX века и его роль в политическом, социально-экономическом, научном, культурном и правовом развитии Восточной Галичины. Представлена характеристика правовых основ деятельности Ставропигийского института в форме анализа организационно-распорядительных и уставных документов – статуты и уставы. Также проанализирована организационно-правовая структура Ставропигийского института и полномочия членов учреждения, что подробно характеризует правовой статус и специфику деятельности научного заведения.

Ключевые слова: *Ставропигийское братство, Ставропигийский институт, устав, статут, сеньйор, общее собрание, руководящий совет.*

Tserkovnyk S. I. Historical and legal basis of the formation and activities of Lviv stavropihiysk institute (second half of the nineteenth – early twentieth century)

The historical and legal analysis of the formation and activities of Stavropihiysk Institute in the second half of the nineteenth – early twentieth century and the role of the Institute in the political, social and economic, scientific, cultural and legal development of Eastern Galicia is carried out. The tasks set out by Stavropihiysk Institute granted him the features of religious, cultural and educational institutions. The requirements for the membership of Stavropihia (belonging to the Greek Catholic rite, Ukrainian nationality and possession of a meaningful place in the social hierarchy), turned it into an isolated, elite Ukrainian institution that brings together the prominent representatives of science, culture, industrial circles, the officials. Stavropihiysk Institute was an isolated structure, membership of which was limited by high entrance fees and a mandatory recommendation of two influential members.

The article deals with the legal framework of Stavropihiysk Institute in the form of analysis of the organizational and administrative, statutory documents –

statutes and ordinances, and also the analysis of the organizational and legal structure of Stavropihiysk Institute and powers of members of the institution which describes in detail the legal status and specifics of the scientific establishment is carried out.

One of the main activities of Stavropihiysk Institute was a scientific work subjugated to the program of Council of Rus scientists in 1848.

It included the collection and systematization of factual material and creation on the basis of fundamental works. At this time the Institute has made a significant contribution to the development of the contemporary historical science in Galicia, especially in the study of ancient history, religious studies, linguistics, source, archeology, ethnography, as well as in collecting, conservation, scientific study and restoration of material monuments of spiritual culture.

Key words: Stavropihiysk brotherhood, Stavropihiysk Institute, charter, statutes, seigneur, general meeting, leading council.

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

УДК 340.132.6

В. А. Яценко

ПРИНЦИПИ ТА ПРАВИЛА ТЛУМАЧЕННЯ ДОГОВОРУ

Розглянуто принципи тлумачення договору: принцип автентичності, волевиявлення сторін, єдності предмета і мети договору та загальноприйнятті принципи (сумлінності, ефективності дії договору й ін.). Проаналізовано наявні підходи та запропоновано власний алгоритм розуміння смислу договірних зобов'язань.

Наголошено, що семантичний аналіз повинен бути пов'язаний з юридичним змістом договору, що дає можливість з'ясувати значення слів і термінів у конкретному контексті. Доведено важливість дотримання формально-логічного закону тотожності.

Ключові слова: принципи тлумачення, алгоритм тлумачення, лексико-семантичний аналіз, правочин, права й обов'язки сторін.

Постановка проблеми. Сучасна практика тлумачення договірних відносин формується на певному законодавчо визначеному алгоритмі, але механізм його реалізації, що здійснюється через відповідні правила і прийоми, потребує подальшого наукового опрацювання.

Стан дослідження. Характерною особливістю публікацій є те, що саме договірне право стало об'єктом фундаментальних досліджень лише нещодавно, тобто, протягом останніх 10–15 років. Серед вітчизняних джерел однією з найгрунтовніших, на наш погляд, є монографія

С. М. Бервено з договірного права України. В ній автор аналізує теоретичні проблеми формулювання та функціонування договірного права відповідно до вступу Цивільного кодексу України, який набув чинності 1 січня 2004 року. Монографія стосується аналізу змісту договору, однак термін «формулювання», вважаємо, не зовсім вдалим, оскільки стосується більше форми, а не змісту. Це знакове визначення поняття більше семантичного плану [1, с. 7–8].

Що стосується тлумачення, то однією з найбільш плідних є відносно нова монографія З. М. Юдіна: «Загальна теорія інтерпретації договору», в якій окреслено загальнотеоретичні підстави тлумачення і дається інтерпретація договорів окремих видів, разом і міжнародних.

Правда, З. М. Юдін розводить поняття правил і способів тлумачення договору, що, вважаємо, є доволі спірним, як і правила та способи стосуються одного – змісту [2, с. 69].

Під час дослідження теми використано також навчальний посібник А. Ф. Черданцева «Тлумачення права та договору». Хоча він не позбавлений, як ми вважаємо, зайвої психологізації, оскільки автор більше оперує поняттями «воля», «волевиявлення» (воля, опредмечена думкою) [3, с. 97–98].

Окрім того, варто назвати теоретичне дослідження І. І. Зазуляк, де розкриваються суттєві умови договору. Є також низка публікацій в періодичних виданнях. Наприклад, Ю. В. Кошиля «Роль каузи у тлумаченні договору» й інші, а також довідкова інформація в Інтернет-ресурсі.

Мета: розкрити механізм тлумачення договору як складової його змістовної визначеності.

Виклад основних положень. Ми вважаємо, що тлумачення – це, головню, інтерпретація змісту договору, з'ясування його смислу і доведення отриманих даних до зацікавленої сторони чи сторін.

Тобто, йдеться про розуміння змісту договору. Оскільки розуміння є однією з головних категорій герменевтики, як визнаного правознавцями методу пізнання правових явищ, то саме герменевтична методологія використана у нашому аналізі проблеми тлумачення.

Тлумачення договірних відносин провадиться на принциповій основі. І хоча в науковій літературі питання принципів тлумачення договору майже не розглядається, вважаємо, що вони мають місце у тлумаченні, оскільки є основними, висхідними положеннями всього процесу тлумачення, які і визначають, власне, всі прийоми, правила, способи тлумачення.

Найзагальнішою вимогою тлумачення є необхідність виконання передбаченого ст. 213 Цивільного кодексу порядку тлумачення, що виступає своєрідною умовою досягнення його автентичності [4].

Звідси, серед принципових положень одне з перших місць належить принципу автентичності. Він означає, що мета, зміст, умови договору, власне, і всі процедури, пов'язані з його виконанням, здійснюються за повної принципової згоди сторін договору.

Автентичне тлумачення може бути втілене в з'ясуванні змісту термінів у тексті договору, в додатках до договору, в яких повніше, детальніше розписано умови дії договору, та інших документах, що супроводжують договірний процес (заяви, декларації, протоколи тощо).

Наступним принципом, що впливає з автентичності, є принцип волевиявлення сторін, тобто їх намір досягти певного результату, який фіксує правдиву волю, намір, бажання, устремління сторін. У разі цього, в процесі тлумачення важливо з'ясувати те, наскільки бажання і наміри об'єктивно відображені у змісті договору.

Ще один важливий принцип тлумачення – єдності предмета і мети договору. Тобто, в предметі договору його мета має розкриватися у всіх її складових. Отже, це співвідношення мети і предмета договору вказує на те, що мета є головною категорією, від якої залежить результативність виконання договору.

Окрім того, у цій сфері мають місце і загальноприйняті принципи, наприклад, сумлінності, ефективності дії договору й інші, які також визначають конкретні правила та прийоми тлумачення.

Останні фактично є своєрідним алгоритмом поведінки суб'єкта тлумачення. Зокрема З. М. Юдін сформулював тринадцять правил тлумачення [2, с. 95], які, вважаємо, доволі повно розкривають цей алгоритм і, в принципі, є такими, якими може керуватися суб'єкт тлумачення. Наведемо короткий зміст цих правил: «Словам і виразам договору слід надавати того значення, яке визначене самими сторонами. Якщо сторони в тексті договору або іншому документі не визначили значення слів і виразів, то їм надається те значення, яке ... визначене законом..., яке склалося в юридичній науці і практиці, ... у відповідній літературній мові, ... у контексті договору, ... кожен пункт договору слід тлумачити у взаємозв'язку з іншими його положеннями, мета договору встановлюється на основі аналізу сукупності всіх умов договору» й ін.

Цього ж алгоритму дотримується і А. Ф. Черданцев. Але враховуючи, що його монографія опублікована на три роки раніше, то, очевидно, йому належить авторство. Що цікаво і А. Ф. Черданцев,

і З. М. Юдін апелюють до міркувань Є. Васьковського, цивіліста ще XIX століття. Тобто принципово нових правил тлумачення договору, які підняли б цей процес на якісніший рівень, не було сформовано. Тому закономірною була поява у 2008 році навчального посібника «Новітнє тлумачення норм права», який практично ґрунтується на аналізі цивільно-правових відносин. Із погляду практики тлумачення, він найповніше розкриває цей алгоритм, однак знову ж таки, не містить чогось принципово нового. Тому є потреба доповнення даних правил міркуваннями не лише практичного, а й теоретичного змісту.

Насамперед варто зазначити, що перші сім правил А. Ф. Черданцева і З. М. Юдіна за змістом є лексико-семантичними [2, с. 108]. Їх роль спрямована на визначення відповідності термінів і понять їх законодавчому значенню і традиційному розумінню. Загалом це герменевтичний підхід – розуміння термінів і всього тексту договору. Але оскільки це ще й вольова дія, то тут мають працювати не лише граматичні, а й психологічні, юридичні та інші закономірності.

Тобто семантичний аналіз повинен бути пов'язаний з юридичним змістом договору, що дає можливість з'ясувати значення слів і термінів у певному конкретному контексті. Наприклад, у суперфіціальному договорі. Глава 34 ЦК регламентує новий для вітчизняного законодавця інститут права користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій).

Предметом договору в цьому разі є надання землекористувачеві права володіння та користування чужою земельною ділянкою для її забудови та подальшої експлуатації зведених будівель і споруд. Договір не передбачає переходу права власності на земельну ділянку, але землекористувач набуває права власності на будівлю, яка споруджена на цій земельній ділянці, що регламентується ч. 2 ст. 415 ЦК України.

Відтак у процесі тлумачення такого типу договору є важливим встановлення не лише загальноовизнаного значення головних термінів, а саме, володіння та користування, а й чітка їх юридична кваліфікація відповідно до прав і обов'язків сторін. Наприклад, якщо договір є строковим, то які права виникають у користувача земельною ділянкою після припинення права користування? В цьому разі важливе також розмежування понять права власності: на земельну ділянку і на забудову, що формує різні правочини.

Наступний важливий момент граматично-семантичного правила є дотримання формально-логічного закону тотожності, тобто, вживання термінів і понять у договорі в єдиному значенні. Відповідно до ч. 3 ст. 213 ЦК (Тлумачення змісту правочину) – «при тлумаченні змісту

правочину беруться до уваги однакове розуміння як у всьому тексті договору так і в процесі його реалізації»[4].

Заразом варто зазначити, що логіка семантичного тлумачення, через наявність власних закономірностей пізнання може суперечити логіці юриспруденції, що ускладнює пошук алгоритму дій суб'єкта тлумачення і може призвести до помилкових висновків, а відтак, і неправильного тлумачення. Отже, є потреба розробки такого алгоритму, який був би спроможний поєднати різні підходи в єдину систему і, одночасно, відповідав вимогам Цивільного кодексу України. Тобто, яка послідовність дій суб'єкта тлумачення найліпше відповідає потребі з'ясування смислу договору.

У цьому разі доцільно звернутися до формально-логічного засобу пізнання. Зокрема одна з перших його вимог – віднесення до роду або різновиду того чи іншого явища. Це означає з'ясування належності договору до певного різновиду відносин: цивільних, господарських, адміністративних.

Ця процедура важлива, оскільки лише своєрідність кожного з різновидів правовідносин власне, і формує логіку тлумачення. Якщо йдеться про цивільні відносини, то насамперед доцільно встановити право і дієздатність суб'єктів договору, їх усвідомлення значення своїх дій, що фактично зазначає правдивість договору.

Наприклад, договір іпотеки, коли майно, яким володіють співвласники, передається в заставу одним зі співвласників без згоди інших. Такі випадки непоодинокі, особливо що стосується майна подружжя.

Згідно зі ст. 578 ЦК України майно, що є у спільній власності, може бути передано у заставу лише за згодою усіх співвласників. Відповідно до ч. 1 ст. 60 Сімейного кодексу України майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один із них не мав із поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

Ч. 3 ст. 65 СК України встановлено, що для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого подружжя має бути подана письмово. Згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, має бути нотаріально посвідчена.

Згідно з ч. 1 ст. 18 Закону України «Про іпотеку» іпотечний договір укладається між одним або декількома іпотекодавцями та іпотекодержателем у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідчен-

ню. За змістом ч. 4 ст. 369 ЦК України правочин щодо розпорядження спільним майном, учинений одним зі співвласників, може бути визнаний судом недійсним за позовом іншого співвласника у разі відсутності в одного з них необхідних повноважень.

Наступне – установлення сутнісно-змістовних особливостей договору, тобто, кола прав і обов'язків сторін, місце, умови, терміни, порядок їх реалізації. Фактично йдеться про предмет договору і ознаки, які його характеризують: кількість, якість, виокремлення індивідуальних ознак об'єктів, їх ціна й інше. Тобто, договір про що, якою мірою він має бути реалізованим і в який термін, які результати, наслідки його виконання для сторін.

З'ясування того факту, чи не суперечить зміст договору ЦК й іншим законам України. Оскільки договірні відносини мають місце в різних сферах суспільного життя, то важливо встановити несуперечливість договірних зобов'язань усьому комплексу нормативних актів, які їх регулюють.

У разі цього важливо врахувати те, що згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 року [5] це має оцінюватися відповідно до законодавства, яке діяло на момент учинення правочину. У разі визнання його недійсним (нікчемним й оспорюваним) договір розглядається у позовному провадженні в порядку цивільного судочинства відповідно до вимог ст. 15 Цивільно-процесуального кодексу України.

Відповідно до цього, найчастіше виникають суперечності щодо майна, яке входить в умови договору. До того ж, навіть суди різних інстанцій іноді по різному тлумачать майнові претензії суб'єктів правочину. Цікавим є приклад розгляду практично всіма судовими інстанціями позову Могилів-Подільського міжрайонного прокурора, який діє в інтересах особи, до товариства з обмеженою відповідальністю «Дністер-Агро» про розірвання договору оренди землі.

Так, у травні 2014 року Могилів-Подільський міжрайонний прокурор звернувся до суду з указаним позовом в об'єднанні якого зазначив, що відповідач порушив умови взятих на себе зобов'язань за договором оренди, оскільки в 2013 році не виплатив позивачу як орендодавцю орендну плату, а також від укладення договору оренди не використовує земельну ділянку за цільовим призначенням, що спричинило, зокрема, до її занедбання та зниження якісних показників ґрунту. Рішенням Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області позов було задоволено [6, с. 1].

Однак Апеляційний суд Вінницької області рішення суду першої інстанції скасував й ухвалив нове, яким у задоволенні позовних

вимог відмовив. Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ рішення Апеляційного суду Вінницької області залишено без змін.

У цьому разі суд першої інстанції визнав невиконання орендної плати та невикористання орендарем земельної ділянки за призначенням важливими умовами договору оренди і на підставі цього ухвалив рішення про розірвання цього договору. Апеляційний суд Вінницької області та Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, керуючись положеннями ст. 651 ЦК України: зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом, не вважали ці умови суттєвими, тому залишили позов без задоволення.

Отже, одне з наступних важливих правил тлумачення договору – врахування суттєвих умов його реалізації. Тобто таких, без яких договір не може бути укладеним. Наголосимо ще раз на попередньому прикладі – розірвання договору оренди землі.

У заяві до Верховного Суду України про перегляд судових рішень заступник Генерального прокурора України порушив питання про скасування ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ і рішення Апеляційного суду й залишення чинним рішення Могилів-Подільського міжрайонного суду, посилаючись на неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, а саме, положення п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, а також ст. 651 ЦК України та ст.ст. 24, 15, 31, 32 Закону України «Про оренду земель».

Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України висловила, за цією справою, свою правову позицію, якою підтримала рішення суду першої інстанції і прийняла Постанову «Про розірвання договору оренди землі та повернення земельної ділянки» [6, с. 5]. Це рішення обґрунтовано певними обставинами, серед яких головними були саме суттєві умови договору.

Суд ґрунтувався на тому, що договір може бути розірваний або змінений за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі значного порушення умов договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. З огляду на зміст ст. 31 Закону України «Про оренду землі» суд установив, що вагомим у цьому разі є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої ним шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала під час укладення договору. Це насамперед належний

стан земельної ділянки (а вона була забур'янена та залісна) і невіплата орендної плати.

У разі ухвалення рішення суд ґрунтувався також на змісті ч. 1 ст. 32 Закону України «Про оренду землі», яка передбачає можливість дострокового розірвання договору оренди землі на вимогу однієї зі сторін за рішенням суду в разі невиконання сторонами обов'язків, передбачених ст.ст. 24, 25 цього Закону й умовами договору, в разі «випадкового знищення чи пошкодження об'єкта оренди, яке істотно перешкоджає передбаченому договором використанню земельної ділянки». На момент укладання спірних договорів було визначено, серед іншого, умови використання та цільове призначення земельних ділянок, які передаються в оренду, умови збереження стану об'єкта оренди.

Із урахуванням визначених законодавчих норм й важливих умов договору оренди земельної ділянки Верховний Суд України встановив, що тривалим невикористанням земельної ділянки сільськогосподарського призначення ТОВ «Дністер-Агро» як орендарем не виконані значні умови договору, тому суд першої інстанції зробив обґрунтований висновок про задоволення позовних вимог [6].

Наступний крок тлумачення – встановлення юридичної кваліфікації договору, тобто, з'ясування його відповідно до того, чи іншому різновиду діяльності. Як відомо, є низка договорів: оренди, підряду, купівлі-продажу тощо.

Саме юридична кваліфікація встановлює тип договору зі з'ясуванням усіх його параметрів. Наприклад, у договорі купівлі-продажу найважливішим є кваліфікація предмета купівлі-продажу, яким є товар як річ, яка може піддаватися обігу (ст. 656 ЦК України).

Під час аналізу юридичної кваліфікації важливо встановити, чи нотаріально посвідченим є правочин, якщо це передбачено законом, бо в іншому разі він має бути визнаний недійсним.

Одним із наступних правил тлумачення договору може бути врахування співвідношення частини і цілого в предметі договору. Якщо частка втілює елементи цілого, то вона виражає і його суть, тобто, в цьому разі – предмет договору в його цілісності. Якщо ні, то важливим буде установлення співвідношення частки з іншими частинами цілого, що дасть змогу сформулювати уявлення про його зміст. Особливість цієї ситуації в тому, що тут досягається вивідне знання, отримане індуктивним методом.

Викладений в статті порядок (алгоритм) тлумачення дає можливість виявити і з'ясувати найзагальніші суттєві ознаки договору і зрозуміти його смисл. Що ж стосується способів і прийомів тлумачення, то ця логіка передбачає застосування не якогось окремого

способу (граматичного, психологічного тощо), а низки засобів, прийомів пізнання у їх сукупності.

Висновки. Тлумачення договору передбачає єдність загальних вимог до тлумачення норм права і специфіку конкретної сфери правовідносин, яка регулюється цим договором. Алгоритм тлумачення охоплює суб'єктивну і об'єктивну сторони змісту договірних зобов'язань і ґрунтується на правилах формальної логіки і діалектики.

1. Бервено С. М. Проблеми договірної права України: монографія / С. М. Бервено. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 392 с.

2. Юдін З. М. Загальна теорія інтерпретації договору: монографія / З. М. Юдін. – Одеса: Фенікс, 2008. – 156 с.

3. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учеб. пособие / А. Ф. Черданцев. – М.: Юнити Дана, 2003. – 381 с.

4. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–24 зі змінами.

5. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 9.

6. Про розірвання договору оренди землі та повернення земельної ділянки: Постанова Верховного Суду України від 20 січня 2016 року № 6. – 1998. – С. 15.

7. Кошиль Ю. В. Роль каузи у тлумаченні договору / Ю. В. Кошиль // Університетські наукові записки. – 2007. – № 1. – С. 141–145.

8. Цивільно-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42 зі змінами.

9. Про оренду землі: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 46–47 зі змінами.

10. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22 зі змінами.

11. Про іпотеку: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38 зі змінами.

Ященко В. А. Принципы и правила толкования договора

Рассмотрены принципы толкования договора принцип аутентичности, волеизъявления сторон, единства предмета и цели договора и общепринятые принципы (добросовестности, эффективности действия договора и др. Проанализированы существующие подходы и предложен собственный алгоритм понимания смысла договорных обязательств. Отмечено, что семантический анализ должен быть связан с юридическим содержанием договора, это дает возможность выяснить значение слов и терминов в конкретном контексте. Доказана важность соблюдения формально-логического закона тождества.

Ключевые слова: *принципы толкования, алгоритм толкования, лексико-семантический анализ, сделка, права и обязанности сторон.*

Yashchenko V. A. The principles and rules of contract interpretation

The current practice of interpretation of contractual relations is based on certain legally prescribed algorithm, but the mechanism of its implementation, put into effect through appropriate rules and techniques, needs further scientific studying.

Interpretation of contractual relations is carried out on the principles basis. Although the scientific literature almost doesn't consider the principles of treaty interpretation; it is believed that they have a place in the interpretation, as being basic, ascending terms of the whole process of interpretation, which determine, in fact, all the techniques, rules, and methods of interpretation.

The following principles of interpretation have been considered: the principle of authenticity, the principle of will expression of the parties, the unity of the subject and purpose of the contract and generally accepted principles (good faith, effectiveness of the contract etc).

Also it is stressed that semantic analysis is to be associated with the legal content of the contract, which allows finding out the meaning of words and terms in this particular context. Also it's important to comply with the formal – logical law of identity.

It should be noted that the logic of semantic interpretation, due to its own knowledge patterns, may conflict with the logic of jurisprudence. In this case it is advisable to seek formal logical tools of knowledge, that is reference to the genus or kind of a phenomenon, establishing essential and meaningful features of the treaty, to ascertaining the fact whether or not the content of the contract contradicts the Civil Code and other laws of Ukraine, taking into account the essential conditions of its realization, establishing the legal qualification of the contract, taking into account the ratio of part and whole in the subject contract.

The conclusion has been made that the interpretation of the contract envisages the unity of the general requirements to the interpretation of the law and specifics of any areas of legal relationships governed by this contract. Interpretation algorithm includes subjective and objective content aspects of contractual obligations and is formed on the rules of formal logic and dialectics.

Key words: *principles of interpretation, interpretation algorithm, lexical and semantic analysis, transaction, the rights and obligations of the parties.*

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

Розділ 2

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.41

В. М. Адам

ЗАКОН ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОМІРНОСТІ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Досліджено Закон – гарант забезпечення правомірності – як основний із нормативно-правових актів у сфері земельних правовідносин. Проаналізовано поняття «нормативно-правовий акт», «закон», «земельне законодавство»; дійсний стан і перспективи подальшого розвитку останнього. Осмислено галузевий рівень проблеми, а саме: використання й охорону земельних ресурсів, а також контролю за цією діяльністю з боку органів державного управління та громадськості крізь призму закону.

Ключові слова: *нормативно-правовий акт, закон, земельне законодавство, земельні правовідносини, використання земельних ресурсів, охорона земельних ресурсів, контроль за використанням й охороною земельних ресурсів.*

Постановка проблеми. Земельні правовідносини повсякчас були об'єктом підвищеного наукового інтересу, зокрема, як особлива підгалузь цивільного, господарського права. Інститут земельного права – специфічний, пролягає на межі публічного та приватного, компілює підгалузі аграрного, екологічного, водного, морського, повітряного, лісового права тощо.

Забезпечити правомірність використання та охорони земельних ресурсів, а також ефективний контроль за земельними правовідносинами, надзвичайно складно. З огляду на значну майнову цінність, об'єкти земельного права неодноразово зазнають неправомірних дій та опиняються у центрі корупційних схем зі сторони осіб публічного та приватного права. Саме тому забезпечення та гарантування принципу правомірності у сфері земельних правовідносин – запорука націо-

нальної, економічної та екологічної безпеки держави. А втілити це все на практиці можливо лише засобами точної й неухильної реалізації позитивного права, головним джерелом якого постає нормативно-правовий акт, а саме – закон.

Стан дослідження. Теоретичні й методологічні аспекти правомірності у сфері земельних правовідносин в Україні досліджували багато вчених, серед яких: Г. Балюк, Д. Бамбіндра, В. Боклаг, А. Бейкун, Ю. Вовк, О. Вівчаренко, В. Гуревський, Д. Добряк, Л. Новаковський, А. Сидор, А. Третяк, А. Шевченко та багато інших, і, попри все, тому цю важко назвати розкритою повною мірою.

З огляду на зазначене, детальніше розкриття та доповнення сфери знань про закон як основний засіб забезпечення правомірності у сфері використання й охорони, а також контролю за земельними ресурсами, є основною **метою** нашого дослідження.

Виклад основних положень. Основний Закон уперше за всю історію нашої держави визнав землю основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, а земля відповідно до Конституції є основною матеріальною і фінансовою базою розвитку суспільства.

Грунтовний аналіз Земельного кодексу свідчить, що він характеризує новий етап у розвитку земельного законодавства України, закріплює принципово нові підходи до регулювання земельних відносин, містить положення, які є новими для сучасного етапу становлення ринкової системи в Україні, а також створює необхідну юридичну основу для розвитку ринку земель на рівні стандартів і вимог країн Європейського Союзу.

За відносно недовгий строк в Україні створено земельне законодавство, відповідно до якого відбувається реформування земельних відносин. З метою розвитку положень нового Земельного кодексу прийнято понад 50 законодавчих й інших нормативно-правових актів, які регулюють земельні відносини і є основними для формування ринку земель. Головними серед них є закони: «Про землеустрій», «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про особисте селянське господарство», «Про фермерське господарство», «Про оренду земель», «Про державну експертизу землевпорядної документації» та «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» [1, с.12].

У теорії держави і права законодавство розглядається як сукупність законів й інших правових актів держави, що забезпечують правове регулювання суспільних відносин на її території і залежно від своєї юридичної сили утворюють певну ієрархічну систему, яку об'єднує

Конституція держави. Первинним компонентом, початковим елементом земельного законодавства є нормативно-правовий акт, що охоплює певні земельно-правові норми.

Земельне законодавство не тотожне поняттю земельного права, вони співвідносяться одне з одним як форма і зміст. Земельне законодавство не можна вважати простою оболонкою правового змісту. Діалектика їх співвідношення полягає в тому, що земельне законодавство виступає формою самого існування земельно-правових норм, засобом їх організації, що надає нормам визначеності і об'єктивності.

Обов'язкова ознака земельного законодавства – наявність основного, стержневого акта, що визначає зміст і форму інших земельно-правових актів, визначає їх взаємозв'язок і взаємозалежність, обумовлює єдність земельного законодавства. Завдання Земельного кодексу України як систематизуючого акта полягає у встановленні висхідних принципів положень правового регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення земельних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на земельний фонд, збереження родючості ґрунтів, ландшафтів й інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Як зазначає О. Погрібний, нормативно-правові акти органів державної влади чи місцевого самоврядування містять загальнообов'язкові вимоги, норми, правила, що регулюють економічні й екологічні суспільні відносини у галузі використання та охорони земель, розраховані на багаторазове застосування і є засобом встановлення нових чи зміни або скасування раніше прийнятих земельно-правових норм. Вони є формою вираження і закріплення земельної політики держави як важливого чинника, що впливає на формування і розвиток юридичних інститутів у сфері правового регулювання земельних відносин [2, с. 250].

Земельне законодавство відповідно до його вузького розуміння це лише закони й інші законодавчі акти (постанови), що приймаються Парламентом. Підзаконні нормативно-правові акти до складу земельного законодавства не входять. Такою є необхідна теоретична база верховенства будь-якого закону.

На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що одним із наслідків вузького тлумачення поняття «земельне законодавство» є підвищення його ефективності, водночас відсутність чіткого, нормативно закріпленого визначення поняття «земельне законодавство» створює проблеми в правотворчій і правозастосовній діяльності і систематизації земельних нормативно-правових актів [3, с. 410].

Розбудовуючи Україну як демократичну правову державу, необхідно взяти за принцип підвищення ролі закону. Для цього необхідно відносити до земельного законодавства лише ті акти, які є законодавчими за своєю суттю, тобто були прийняті єдиним органом законодавчої влади – Верховною Радою України.

Дізнавшись, що становить закон як основа законодавства у сфері земельних правовідносин, розгляньмо тему їх окремих видів, а саме – використання й охорони земельних ресурсів, а також контролю у цій сфері.

Усі землі в межах державних кордонів України, незалежно від форм власності, видів господарювання і цільового використання, становлять єдиний земельний фонд України.

Наша держава має могутній природно-ресурсний потенціал. Земельний фонд України становить 5,7% території Європи. В разі цього на загальноєвропейському фоні його вирізняє важливість сільськогосподарських угідь, особливо ріллі, що пов'язано з високою природною якістю українських земель, завдяки в їхньому складі чорноземів. Так, сільськогосподарські угіддя України становлять 18,9% загальноєвропейських, а рілля – відповідно 26,9%. Відносно території нашої країни сільськогосподарські угіддя займають 41,84 млн. га, або 69,3% території, разом 33,19 млн га ріллі (55%), 7,03 млн га природних кормових угідь сіножатей і пасовищ (12,6%) [1, с. 18].

На жаль, доводиться констатувати, що ефективність використання земель в Україні значно нижча, ніж у середньому в Європі. Головними причинами низької віддачі земельного потенціалу в Україні є тривале безгосподарне ставлення до землі, помилкова стратегія максимального залучення земель до обробітку, недосконалі техніка і технологія обробітку землі та виробництва сільськогосподарської продукції, не виважена цінова політика, недодержання науково обґрунтованих систем ведення землеробства, зокрема внесення недостатньої кількості органічних добрив, низький науково-технічний рівень проектування, будівництва й експлуатації меліоративних систем, недосконала система використання і внесення мінеральних добрив і невиконання природоохоронних, комплексно-меліоративних, протиерозійних й інших заходів [1, с. 17].

Розвиток різних форм власності та господарювання на землі без суворого і надійного державного екологічного та митного контролю за ввезенням небезпечних відходів, брак відповідної законодавчої бази призвели до споживацького ставлення до землі. Використання у великій кількості мінеральних добрив, пестицидів й інших хімічних препаратів, разом промислове і радіаційне забруднення може ще більше

ускладнити екологічну ситуацію в Україні, знизити відтворювальну здатність біосфери й екологічну стійкість агроландшафтів.

З огляду на цю ситуацію, держава планує вжити певні заходи щодо збалансування використання і відновлення земельних ресурсів.

Державну політику використання земель визначає система правових, організаційних, економічних й інших заходів, що мають природоохоронний, ресурсозберігаючий і відтворювальний характер. Зокрема проводиться інвентаризація земель, закріплених за населеними пунктами, промисловими підприємствами, підприємствами, установами та організаціями транспорту, зв'язку, оборони, лісового фонду, інших земель. Виявляються площі, що їх використовують нерационально, або не за цільовим призначенням; визначають землі, що належать до загальнодержавної і комунальної власності; резервуються землі для науково-дослідних робіт і спеціалізованого сільськогосподарського виробництва, природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного й історико-культурного призначення; створюється державний реабілітаційний фонд земель з угідь, що потребують ужиття заходів для відновлення їхньої родючості; здійснюється кадастрова оцінка земель, розробляється науково-методична і нормативна документація з визначення базових цін на землю; створюється державна система управління якістю земельних ресурсів і визначається її місце в органах державного управління, а також визначаються принципи розмежування обов'язків держави, землевласників і землекористувачів щодо охорони земельних ресурсів; упроваджується ґрунтозахисна система землеробства; розробляються проекти землеустрою з контурно-меліоративною організацією територій, відповідно до яких проводяться роботи щодо створення захисних лісових насаджень, будівництва протиерозійних гідротехнічних споруд і забезпечується їх необхідна експлуатація [1, с. 12].

Що стосується державного управління у сфері земельних відносин, то найпоширенішим із її видів є контроль.

Залежно від об'єкта, суб'єкта та просторово-територіальної поширеності в цій сфері розрізняють три види контролю за використанням й охороною земель: державний, самоврядний та громадський.

Так, О. Сушинський зазначає, що державний контроль – вид діяльності держави, що полягає у здійсненні нею відповідними засобами та способами специфічного контрольно-владного впливу держави на стан суспільних відносин [4, с. 267].

Державний контроль ґрунтується на чітких конституційних засадах, функціонує на основі встановлених норм права і завжди тягне за собою певні юридичні наслідки. Це говорить про те, що в основі його виникнення і в процесі здійснення виявляється його права субстанція.

Державний контроль характеризується низкою ознак: насамперед, державний контроль провадиться уповноваженими органами влади; затверджується в нормах, що визначають функції і правомочність контролюючих суб'єктів, держава наділяє контролюючих суб'єктів повноважними у здійсненні конкретних дій; закріплює повноваження контролюючих суб'єктів у відповідних нормативно-правових актах.

Отже, на здійснення державного контролю за використанням й охороною земель уповноважено багато органів. Практично кожен із них має відповідні структурні підрозділи.

Державний контроль за використанням й охороною земель виконують уповноважені органи виконавчої влади по земельних ресурсах, а за дотриманням вимог законодавства про охорону земель – спеціально уповноваженими органами з питань екології та природних ресурсів.

Чинне законодавство України розрізняє такі методи здійснення державного контролю за використанням й охороною земель, дотриманням вимог законодавства України про охорону земель і моніторингу ґрунтів:

- 1) проведення перевірок;
- 2) розгляд звернень юридичних і фізичних осіб;
- 3) участь у роботі комісій в разі прийняття в експлуатацію меліоративних систем і рекультивованих земель, захисних лісонасаджень, протиерозійних гідротехнічних споруд й інших об'єктів, які споруджуються з метою підвищення родючості ґрунтів і забезпечення охорони земель;
- 4) розгляд документації із землеустрою, пов'язаної з використанням й охороною земель;
- 5) проведення моніторингу ґрунтів й агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення [5].

Самоврядний контроль за використанням й охороною земель провадиться сільськими, селищними, міськими, районними й обласними радами.

Громадський контроль за використанням та охороною земель здійснюється громадськими інспекторами, які призначаються відповідними органами місцевого самоврядування і діють на підставі положення, затвердженого центральним органом виконавчої влади по земельних ресурсах [6, с. 43].

Саме завдяки державному, а також самоврядному та громадському контролю за використанням та охороною земель здійснюється моніторинг виконання положень чинного законодавства, забезпечується попередження земельних правопорушень, виявляються відхилення

від норм чинного законодавства в разі використання земельних ділянок громадянами та юридичними особами, а також надаються вказівки щодо усунення земельних правопорушень та в разі необхідності ухвалюються рішення щодо притягнення осіб, які допускають зазначенні порушення, до юридичної відповідальності [7, с. 106].

Висновки. Правовий режим використання й охорони земельних ресурсів, як особливий вид земельних правовідносин, повинен провадитися відповідно до чіткого й неухильного дотримання нормативно-правових актів земельного законодавства. Головним є закон, оскільки він є джерелом права, що видається вищим законодавчим органом – Верховною Радою України.

З метою забезпечення режиму правомірності у зазначеній сфері є низка органів держави та місцевого самоврядування, а також громадських організацій та об'єднань громадян, завданням яких є контроль за використанням і охороною земельних ресурсів, щоб уникнути неправомірних дій та зловживань. Діяльність останніх також чітко регламентована земельному законодавству, що не тотожне поняттю земельного права, а є його сутністю, внутрішнім змістом.

1. Шевченко А. Контроль у сфері державного управління земельними ресурсами / А. Шевченко. – Суми: СДУ, 2014. – 23 с.

2. Погрібний О. Джерела земельного права та земельні правовідносин // Земельне право України: підручник / О. Погрібний; за ред. О. Погрібного та І. І. Каракаша. – Вид. 2, перероб. і доп. – К.: Істина, 2009. – 410 с.

3. Сидор В. Поняття земельного законодавства України / В. Д. Сидор // Держава і право. – 2011. – № 51. – 768 с.

4. Сушинський О. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти: монографія / О. Сушинський. – Л.: ЛРІДУ УАДУ, 2002. – 468 с.

5. Вівчаренко О. Окремі аспекти контролю за використанням та охороною земель в Україні / О. Вівчаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/16917/%CE>

6. Зінченко Т. Сучасний стан використання земельних ресурсів агломерацій / Т. Зінченко // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21. – 367 с.

7. Болаг В. Формування та розвиток державної політики у сфері управління земельними ресурсами в Україні / В. Болаг // Право та державне управління. – Запоріжжя: КПУ, 2010. – 136 с.

Адам В. М. Закон как основа обеспечения правомерности в сфере земельных правоотношений

Исследуется закон – гарант обеспечения правомерности – как первостепенный из нормативно-правовых актов в сфере земельных правоотношений.

Проанализированы понятия «нормативно-правовой акт», «закон», «земельное законодательство»; раскрыты действительное состояние и перспективы дальнейшего развития последнего. Осмысливается отраслевой уровень проблемы, а именно: использование и охрана земельных ресурсов, а также контроль за этой деятельностью со стороны органов государственного управления и общественности сквозь призму закона.

Ключевые слова: *нормативно-правовой акт, закон, земельное законодательство, земельные правоотношения, использование земельных ресурсов, охрана земельных ресурсов, контроль за использованием и охраной земельных ресурсов.*

Adam V. M. The law as the basis of ensuring legitimacy in the field of land legal relations

The article deals with the study of the law that is the guarantee of providing legitimacy and the basic normative and legal act in the field of land legal relations.

The author carries out the theoretical and legal analysis of the concept of «normative and legal act», «law», «agrarian legislation»; examines the current state and prospects of the further development of the latter; investigates the branch level of the problem: the use and protection of land resources, as well as the control over this activity by public administration bodies and the public in the light of the law. Land legal relations always were the object of the increased scientific interest as a special subsector of civil, economic law. The institution of agrarian law is specific; it lies on the boundary of public and private law, compiles agricultural, ecological, water, maritime, air, forest law, etc. It is extremely difficult to ensure the legitimacy of the use and protection of land resources, as well as the effective control of land legal relations. Taking into consideration the significant property value, the objects of agrarian law are repeatedly subjected to wrong acts and they find themselves in the center of corruption schemes of public and private law parties. That is why the provision and guarantee of the principle of legitimacy in the field of land legal relations is the key to the national, economic and environmental security of the State. And it is possible to realize this by means of precise and steady implementation of positive law, the main source of which is the normative and legal act, namely – the law. The legal regime of the use and protection of land resources as a special kind of land legal relations should be carried out in accordance with a clear and strict compliance with the normative and legal acts of the agrarian legislation. The main role is given to the law, because it is a source of law issued by the highest legislative body – the Verkhovna Rada of Ukraine.

In order to ensure the legitimacy in this area there are a number of state bodies and local self-government bodies, as well as social organizations and associations of citizens; their task is to control the use and protection of land resources in order to avoid wrong acts and abuse. The activity of such organizations is regulated by the agrarian legislation, which is not identical to the concept of agrarian law, and it is its essence, an internal content.

Key words: *normative and legal act, law, agrarian legislation, land legal relations, use of land resources, protection of land resources, control over the use and protection of land resources.*

Стаття надійшла 29 листопада 2016 р.

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИМОГ КРЕДИТОРІВ У СУДОВІЙ ПРОЦЕДУРІ РОЗПОРЯДЖЕННЯ МАЙНОМ БОРЖНИКА

Досліджено механізм забезпечення вимог кредиторів як сторін у справі про банкрутство і захист їхніх майнових інтересів, з метою створення подальших необхідних умов для відновлення фінансового становища боржника і збереження його майнових активів із застосуванням системи заходів із нагляду та контролю в судовій процедурі розпорядження майном боржника. Проаналізовано та виокремлено ефективні заходи забезпечення вимог кредиторів й обґрунтовано доцільність способів їх законодавчого удосконалення, що забезпечить реальне й ефективне розпорядження майном боржника.

Ключові слова: кредитор, боржник, арбітражний керуючий (розпорядник майна), банкрутство, судова процедура, справа про банкрутство.

Постановка проблеми. Створення необхідних умов для відновлення фінансового становища боржника зі збереженням його майнових активів можливе лише зі застосуванням ефективних важелів правового регулювання. Зокрема аналіз чинного законодавства і практики його застосування дає підстави зрозуміти про необхідність розширення та удосконалення судових процедур банкрутства, як головного механізму відновлення платоспроможності боржника і задоволення вимог кредиторів, щоб уникнути виникнення практичних проблем у відносинах банкрутства, які недобросовісний боржник й окремі кредитори використовують як засіб перерозподілу власності, рейдерства чи уникнення від проведення розрахунків із кредитором.

Нормативна база, яка регулює розпорядження майном боржника як судову процедуру банкрутства, не дає достатніх умов для захисту майнових інтересів конкурсних, поточних і заставних кредиторів, а для боржника за допомогою системи заходів нагляду та контролю не створює правових підстав для подальшого відновлення його платоспроможності, що, своєю чергою, впливає на економічну систему країни загалом.

Стан дослідження. Теоретичну основу дослідження, становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі господарського, цивільного, цивільно-процесуального, господарсько-процесуального права, зокрема: Н. В. Асєєвої, Р. Г. Афанасьєва, А. А. Бутирського,

О. М. Бірюкова, І. О. Вечірко, В. В. Джуня, С. М. Грудницької, Г. Ф. Шершеневич, С. В. Мінковський, Б. М. Полякова, П. Д. Пригузи, М. І. Тітова, В. В. Радзивилок й ін.

Метою дослідження є всебічний аналіз механізму забезпечення вимог кредиторів і їх майнових інтересів у судовій процедурі.

Виклад основних положень. Відповідно до преамбули Закону «Про банкрутство» (Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом») визначено, що цим Законом установлено умови та порядок відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом і застосування ліквідаційної процедури з метою повного або часткового задоволення вимог кредиторів [1]. Отже, захист інтересів кредиторів, як сторони у справі про банкрутство і створення подальших необхідних умов для відновлення фінансового становища боржника, збереження його майнових активів втілюється в судовій процедурі через відповідну систему заходів із нагляду та контролю [2, с. 52].

Закон «Про банкрутство» у ч. 1 ст. 18 визначає, що Господарський суд за клопотанням сторін або учасників справи про банкрутство чи за своєю ініціативою вживає заходів щодо забезпечення вимог кредиторів [1].

Заходи щодо забезпечення вимог кредиторів у процедурі розпорядження майном можна поділити на загальні, що застосовуються в підготовчому засіданні в разі порушення справи про банкрутство (ст.ст. 66, 67 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК), ч. 9 ст. 16 Закону «Про банкрутство»), і спеціальні, які визначені тільки ст. 18 Закону «Про банкрутство», і застосовуються за клопотанням арбітражного керуючого, сторін, інших учасників провадження або з власної ініціативи суду [2, с. 52].

Науковець П. Д. Пригуза зазначає, що з порушенням справи про банкрутство встановлюються обмеження щодо суб'єктивного впливу певних осіб на об'єктивне буття підприємства, з огляду на це поведінка членів органів управління боржника впорядковується на інтереси інших учасників провадження у справі про банкрутство, які вимагають від боржника такої поведінки і скеровують її, що сприяє вирішенню проблем неплатежу та завдань провадження [3, с. 271]. Отже, можна визначити те, що у процедурі розпорядження майном боржника діє принцип, відповідно до якого боржник має право продовжувати здійснювати поточну господарську діяльність і ухвалювати рішення, які безпосередньо не заборонені Законом «Про банкрутство».

Оскільки у процедурі розпорядження майном боржника керівництво підприємства боржника не відсторонюється від управління

підприємством й управління його майном (ч. 11 ст. 22 Закону «Про банкрутство»), а функції розпорядника майна мають лише контрольний і наглядовий характер, недобросовісні керівники боржника мають широкі можливості приховування майнових активів боржника, ухилення від виконання своїх господарських зобов'язань. З огляду на це, саме застосування заходів забезпечення вимог кредиторів створює підстави виконання вимог ст.ст. 1–27 Закону «Про банкрутство» та мети процедури розпорядження майном у справі про банкрутство [2, с. 53].

Обов'язковими загальними заходами забезпечення вимог кредиторів для всіх боржників у разі порушення справи про банкрутство є заборона боржнику і власнику майна (органу, уповноваженому управляти майном боржника) ухвалювати рішення щодо ліквідації, реорганізації боржника, а також відчужувати основні засоби і предмет застави, які застосовуються, враховуючи приписи ст. 67 ГПК України та ч. 9 ст. 16 Закону «Про банкрутство». До них належить призначення судом арбітражного керуючого (розпорядника майна), який відповідно до судового рішення (ухвали) Господарського суду забезпечує виконання процедури розпорядження майном і вживає заходи для захисту майна боржника. Заходи, які передбачені ч.ч. 1, 2 ст. 18 Закону «Про банкрутство», є у своїй підставі спеціальними і застосовуються залежно від результатів виконання процедури розпорядження майном боржника й інших чинників, які створюють обґрунтовані підстави для їх застосування [4]. Ужиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів у справі про банкрутство є правом суду і мають ґрунтуватися на балансі інтересів боржника та його кредиторів і оцінюватися насамперед на достатніх доказах або обґрунтованих припущеннях, що невжиття відповідних заходів унеможливить або ускладнить задоволення грошових вимог кредиторів у подальших процедурах банкрутства [2, с. 54].

Відповідно до п. 73 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про банкрутство» від 18.12.2009 р. визначено, що у виборі заходів, які застосовуються для забезпечення вимог кредиторів, останні не повинні унеможливлювати здійснення оперативно-господарської діяльності боржника тобто не повинні мати характер повної заборони на перерахування коштів, укладення угод, передачу майна, а також у разі накладення арешту на майно чи в разі введення заборони розпорядження майном судам обов'язково необхідно зазначати конкретне майно щодо якого вживаються заходи забезпечення та визначати конкретні дії, які забороняються вчиняти органам управління боржника [5].

Враховуючи зазначене на підставі поділу заходів забезпечення вимог кредиторів у судовій процедурі розпорядження майном боржника, можуть бути покладені різні кваліфікаційні підстави:

1. За критерієм їх змісту та направленості, що зобов'язують здійснити або не здійснювати правову дію, заходи можна поділити на:

– господарсько-правові, які зобов'язують боржника передати цінні папери, майно, інші цінності на зберігання третім особам, учинити або утримуватися від учинення певних дій або вжити інші заходи для збереження майна боржника (ч.1 ст. 18 Закону «Про банкрутство»), які позбавляють керівника боржника права без згоди розпорядника майна або суду укладати правочини (договори), перелік яких визначений в ч. 8 ст. 22 Закону «Про банкрутство»;

– організаційно-правові, що передбачають відсторонення (усунення) керівника боржника від посади та покладення тимчасово виконання обов'язків боржника на розпорядника майна (ч. 2 ст. 18 Закону «Про банкрутство»), припинення повноважень керівника боржника або виконавчих органів його управління (ч.ч. 12, 13 ст. 22 Закону «Про банкрутство»);

– реорганізаційно-правові, які позбавляють права орган управління боржника без згоди розпорядника і до припинення процедури розпорядження майном ухвалювати рішення про ліквідацію або реорганізацію боржника, виплату дивідендів, проведення боржником емісії цінних паперів, про вихід зі складу учасників боржника юридичної особи, про придбання в акціонерів раніше випущених акцій боржника (ч.ч. 5, 6 ст. 22 Закону «Про банкрутство»).

2. За критерієм, що створює підстави відновлення господарської діяльності боржника та його платоспроможності, заходи можна поділити на ті, що:

– скасовують обмеження та арешти щодо розпорядження майном боржника, якщо такі обмеження або арешти перешкоджають господарській діяльності боржника та відновленню його платоспроможності (ч. 7 ст. 22 Закону «Про банкрутство»);

– передбачають можливість накладення з моменту порушення справи про банкрутство, арешту на майно боржника (ч. 15 ст. 17 Закону «Про банкрутство») або арешт на конкретне рухоме майно боржника (ч. 1 ст. 18 Закону «Про банкрутство») з метою забезпечення інтересів конкурсних кредиторів у справі про банкрутство.

3. За критерієм їх застосування заходи можуть поділитися на:

– заходи, які застосовуються виключно за ухвалою Господарського суду, в провадженні якого знаходиться справа про банкрутство (ч. 15 ст. 17, ст. 18 Закону «Про банкрутство»);

– заходи, які визначені у ч.ч. 5–8 ст. 22 Закону «Про банкрутство», і як наслідок, підлягають безумовному виконанню боржником з моменту порушення справи про банкрутство, введення судом проце-

дури розпорядження майном і призначення розпорядника майна боржника [4].

4. За критеріями визначення їх у нормативних актах заходи забезпечення вимог кредиторів у процедурі розпорядження майном боржника можуть поділятися на:

- загальні, які передбачені ст. 67 ГПК України, ч. 9 ст. 16 і можуть застосовуватись у процедурі розпорядження майном;
- спеціальні, що визначені тільки положеннями ч. 15 ст. 16 і ст. 18 Закону «Про банкрутство».

5. За критерієм суб'єкта, що має повноваження на подання письмових клопотань до суду про вжиття заходів забезпечення вимог кредиторів у процедурі розпорядження майном боржника:

- конкурсні кредитори;
- учасники провадження;
- розпорядник майна;
- за власною ініціативою – Господарський суд, у провадженні якого знаходиться справа про банкрутство (ч. 1 ст. 18, ч. 7. ст. 22 Закону «Про банкрутство») [2, с. 55–56].

Згідно з п. 2 ч. 16 ст. 16 Закону «Про банкрутство» передбачено, що у разі вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів копія ухвали надсилається також установам, що здійснюють облік нерухомого та рухомого майна (органам державної реєстрації речових прав, державним нотаріальним конторам, органам державної автомобільної інспекції за місцезнаходженням (місцем проживання) боржника тощо, установам банків, що обслуговують рахунки боржника, незалежним реєстраторам, особам, які ведуть облік цінних паперів, що належать боржнику (зберігачу, депозитарію, утримувачу), а також установі, що веде державні реєстри обтяжень майна [1]. Ця норма виконується з метою ефективного та реального забезпечення всіх вимог кредиторів і задоволення їх майнових інтересів у процедурі розпорядження майном боржника.

Заходи забезпечення вимог кредиторів, що застосовуються у процедурі розпорядження майном, є попередніми й підготовчими. Такі заходи й у сукупності, й окремо направлені на захист інтересів кредиторів, на забезпечення збереження й ефективне використання майнових активів боржником, на визначення фінансового становища боржника і створюють підстави для визначення подальшої судової процедури банкрутства. Натомість заходи, що застосовуються під час процедури судової санації, формуються з організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних умов (ч.ч. 2–5 ст. 28 Закону «Про банкрутство»), і є основними, які в сукупності направлені

на відновлення платоспроможності боржника та запобігання визнання боржника банкрутом. Такі заходи обов'язково визначаються в разі затвердження плану санації (ст. 29 Закону «Про банкрутство»). У разі процедури ліквідації заходи, навпаки, направлені лише на задоволення вимог кредиторів шляхом продажу майна боржника (ч. 1 ст. 37 Закону «Про банкрутство») [2, с. 57].

Щодо заходів забезпечення вимог кредиторів, то відповідно до ч. 3 ст. 18 Закону «Про банкрутство», вони діють до дня введення судом процедури санації і призначення керуючого санацією або до винесення судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури і призначення ліквідатора, або до припинення провадження у справі, проте суд має право скасувати або змінити заходи щодо забезпечення вимог кредиторів до настання вказаних обставин [1].

З огляду на судову практику розгляду справ про банкрутство, йтиметься про ефективні заходи забезпечення вимог кредиторів у процедурі розпорядження майном боржника, що створюють обґрунтовані підстави охорони і збереження майна боржника й захищають майнові інтереси кредиторів у справі, до яких можна віднести: накладення арешту на нерухоме та рухоме майно боржника, заборона керівнику боржника без погодження з розпорядником майна укладати правочини (договори), відсторонення керівника боржника від посади. Неefективні, що не сприяють захисту прав боржника та інтересів кредиторів, оскільки законодавцем не визначений відповідний порядок і механізм, що створює й забезпечує можливість їх виконання у процедурі банкрутства. До таких заходів забезпечення можна віднести передачу на зберігання майна та інших цінностей боржника третім особам, заборона керівнику на укладання інших значних правочинів [2, с. 58].

З огляду на зазначене варто зробити висновок про необхідність удосконалення заходів забезпечення вимог кредиторів у справі про банкрутство. Зокрема у разі відсторонення керівника боржника від посади (ч. 2 ст. 18 Закону «Про банкрутство») необхідно, враховуючи положення ст. 46 (відсторонення від роботи) Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП), у разі припинення повноважень керівника (ч. 12 ст. 22 Закону України) необхідно враховувати положення Глави III (трудовий договір) КЗпП України [6], що створить підстави захисту трудових інтересів керівника боржника. Також необхідно вдосконалити положення ч. 7 ст. 22 Закону «Про банкрутство», що надають право Господарському суду, за заявою розпорядника майна, скасовувати будь-які арешти майна боржника й інші обмеження, оскільки законодавством України не визначено правових підстав щодо можливості

скасування Господарським судом арештів, які накладені в межах виконання судових рішень в інших справах (цивільних, господарських, кримінальних), що обґрунтовано створює підстави, які унеможливають відновлення господарської діяльності та платоспроможності боржника [2, с. 58].

Висновки. Зауважимо, що застосування заходів щодо забезпечення вимог кредиторів провадиться з метою захисту інтересів кредиторів, як сторони у справі про банкрутство, і створення подальших необхідних умов для відновлення фінансового становища боржника і збереження його майнових активів. У науковій літературі заходи щодо забезпечення вимог кредиторів поділяють на загальні та спеціальні.

1. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 року № 2343-ХІІ (зі змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/page>

2. Мінковський С. В. Розпорядження майном боржника у процедурі банкрутства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / С. В. Мінковський; НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. – К., 2015. – С. 227.

3. Пригуза П. Д. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції з 18.01.2013 р. (доктр. тлум. норм права неплатоспроможності та ст.ст. 1–21) / П. Д. Пригуза, А. П. Пригуза. – Херсон: ТДС, 2013. – 304 с.

4. Мінковський С. В. «Забезпечення вимог кредиторів – як захід відновлення порушених інтересів кредиторів у справі про банкрутство» від 27.02.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** http://www.kpi.ua/ua/option=com_content&view=article&id=769%3A2402214-22&catid=94%3A4-0214&Itemid=117&lang=ru.

5. Про судову практику у справах про банкрутство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. № 15 // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1026>

6. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VIII (зі змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page>

Мелех Л. В., Круць К. И. Механизм обеспечения требований кредиторов в судебной процедуре распоряжения имуществом должника

Исследуется механизм обеспечения требований кредиторов как стороны по делу о банкротстве и защиты их имущественных интересов с целью

создания дальнейших необходимых условий для восстановления финансового положения должника и сохранения его имущественных активов с применением системы мероприятий по надзору и контролю в судебной процедуре распоряжения имуществом должника. Проанализированы и выделены эффективные меры обеспечения требований кредиторов и обоснована целесообразность путей их законодательного усовершенствования, что способно обеспечить реальное и эффективное распоряжение имуществом должника.

Ключевые слова: кредитор, должник, арбитражный управляющий (распорядитель имущества), банкротство, судебная процедура, дело о банкротстве.

Melekh L. V., Kruts K. I. The mechanism of the guaranteeing of creditors' claims during the trial procedure of the management of the debtor's property

The article is dedicated to the research of the mechanism of the guaranteeing of creditors' claims and the defense of their property interests as one of the sides in the bankruptcy court case with the aim of creation of further necessary conditions for the restoration of debtor's financial stability and the preservation of debtor's property assets with the help of supervision and control measures during the court trial. The analysis and differentiation of the effective measures of the guaranteeing of creditors' claims and justification of advisable ways of their perfection will ensure the effective disposition of debtor's assets.

The creation of necessary conditions for the restoration of debtor's financial stability with the preservation of his property assets is possible only with the effective legal regulations. The analysis of the existing law and its practical application particularly gives reasons for understanding the necessity of the amendments of the bankruptcy trial procedures as the main mechanism of the restoration of debtor's solvency and the satisfaction of creditors' claims which will decrease the possibility of occurrence of practical bankruptcy-related problems which unconscionable debtors and some creditors exploit to redistribute the property assets, to start raiding, or to avoid payment. The legislation that regulates the disposition of debtor's property during the bankruptcy court procedure does not provide the necessary conditions for the protection of property interests of unsecured, secured, and preferred creditors; and as for the debtors, even with the help of supervision and control measures, it does not create legal grounds for further restoration of debtor's solvency which in its turn generally affects the country's economy. The theoretical basis of the study constitutes of the works of the domestic and foreign researchers in the fields of economical law, civil law, civil procedural law, and economical procedural law, in particular N. V. Asyeyeva, R. H. Afa-nas'yeva, A. A. Butyrs'kyy, O. M. Biryukov, I. O. Vechirko, V. V. Junya, S. M. Hrud-nys'ka, H. F. Shershenevych, S. V. Min'kovs'kyy, B. M. Polyakova, P. D. Pryhuza, M. I. Titova, V. V. Padzyvyluk, and others. The aim of the study is an in-depth analysis of the mechanism of guaranteeing of creditors' claims and their property interests in judicial proceedings.

Key words: creditor, debtor, arbitration manager (property manager), bankruptcy, judicial proceeding, bankruptcy case.

Стаття надійшла 31 жовтня 2016 р.

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ЗАРЕЄСТРОВАНИХ БЕЗРОБІТНИХ

Досліджено особливості професійного навчання зареєстрованих безробітних. Визначено умови та порядок проходження професійного навчання. Розглянуто особливості складного договірної юридичного оформлення організації надання цієї соціальної послуги на основі дослідження суттєвих умов угод, які опосередковують відносини у цій сфері.

Проаналізовано положення чинного законодавства України, зарубіжних країн, матеріали судової практики та наведено пропозиції щодо удосконалення правового регулювання організації професійного навчання зареєстрованих безробітних.

Ключові слова: професійне навчання, зареєстрований безробітний, зайнятість, соціальна послуга, договір про професійне навчання.

Постановка проблеми. Одним із найвагоміших чинників, який підвищує конкурентну здатність осіб на ринку праці є відповідний рівень професійної кваліфікації. Здобути чи удосконалити певні знання та навички людина здатна лише в процесі навчання. Реєстрація особи у встановленому порядку [1] як безробітної надає можливість їй скористатися правом на професійне навчання, яке є важливою складовою соціального захисту громадян і водночас ефективним регулятором ринку праці у кожній країні. Актуальність обраної теми пояснюється необхідністю вивчення та правового осмислення теоретичних і практичних проблем, пошуку шляхів удосконалення чинного законодавства в частині документального оформлення правовідносин у сфері професійного навчання.

Стан дослідження. Питанню соціальних гарантій у сфері зайнятості громадян приділено належну увагу у вітчизняній науці трудового права та права соціального забезпечення. Багато науковців, зокрема: Н. Б. Болотіна, В. С. Венедиктов, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, В. Г. Ротань, С. А. Сільченко, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, Н. М. Хуторян, О. М. Ярошенко й інші вивчали правові питання підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників. Сьогодні правові аспекти професійного навчання, зокрема зареєстрованих безробітних, займають важливе

місце у доктрині трудового права та права соціального забезпечення. Утім, нині немає комплексних правових монографічних досліджень щодо теоретичних і практичних проблем юридичного оформлення правовідносин, які виникають в означеній сфері [2; 3].

Мега статті полягає у необхідності дослідження законодавчих положень та висловлених обґрунтованих пропозицій щодо усунення законодавчих прогалин у сфері професійного навчання безробітних.

Виклад основних положень. Насамперед доцільно зазначити, що згідно з ч. 2 ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 р. № 1533-III одним із видів соціальних послуг є професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації у професійно-технічних і вищих навчальних закладах, зокрема в навчальних закладах державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях [4].

У ст. 35 Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI передбачено, що професійне навчання зареєстрованих безробітних це професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації, спрямовані на здобуття та удосконалення професійних знань, умінь і навичок, підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, що здійснюються за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття [5].

Отже, професійне навчання є безкоштовною соціальною послугою для зареєстрованих безробітних. Воно фінансується за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Важливо також додати, що законодавець не роз'яснює терміни, за допомогою яких сформульоване визначення професійного навчання зареєстрованих безробітних.

Утім законодавство Республіки Молдова вказує на професійну підготовку як на комплекс професійних навичків, які дають змогу будь-якій особі провадити спеціалізовану діяльність у галузі конкретного ремесла чи професії. Професійна перепідготовка визначається як здобуття знань, специфічними для іншої професії чи ремесла, які відрізняються від раніше отриманих. Натомість, підвищення кваліфікації передбачає удосконалення професійних навичків у тій самій кваліфікації [6].

Організація професійного навчання безробітних провадиться територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції.

Основним підзаконним нормативно-правовим актом, який регулює питання договірної оформлення відносин щодо професійного навчання є Порядок професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України від 31.05.2013 р. № 318/655 (далі – Порядок № 318/655) [7]. У пункті 1.2 цього акту передбачено, що професійне навчання безробітних організовується на замовлення роботодавця або для самозайнятості, провадження підприємницької діяльності, поточної та перспективної потреби ринку праці з урахуванням побажань безробітних.

Професійне навчання безробітних може відбуватися і в професійно-технічних та вищих навчальних закладах, зокрема в навчальних закладах державної служби зайнятості, і на підприємствах, в установах, організаціях.

Відповідно до п. 6.1 Порядку № 318/655 така професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації організовується на договірних засадах із безробітними, роботодавцями, навчальними закладами.

Для організації відповідного професійного навчання територіальними органами укладаються у письмовій формі договори з: навчальним закладом (договір про професійне навчання безробітних у навчальному закладі); безробітним (договір про професійне навчання безробітного); роботодавцем (договір про організацію професійного навчання безробітних на замовлення роботодавця); безробітним і роботодавцем (договір про професійне навчання безробітного у роботодавця).

Також, у ст. 35 Закону України «Про зайнятість населення» передбачено, що для підвищення конкурентоспроможності безробітних на ринку праці, сприяння їх самозайнятості територіальні органи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, організують професійне навчання за укрупненими (інтегрованими) робітничими професіями та іншими професіями, що користуються попитом на ринку праці.

На основі аналізу зазначених правових норм можна зробити висновки, що право на професійне навчання має кожен, хто бажає отримати професійну підготовку або перепідготовку чи підвищити кваліфікацію. В разі цього достатньо лише зареєструватися як безробітний. Жодних інших вимог до претендента на проходження професійного навчання законодавством України не встановлено.

Щоправда у багатьох країнах визначені не тільки загальні умови одержання професійного навчання, але і черговість надання такої соціальної послуги. Зокрема в Білорусії, Узбекистані [8], Киргизії [9] професійне навчання проводиться у наступних випадках:

- неможливо знайти відповідну роботу через відсутність у безробітного кваліфікації (спеціальності);
- потрібно змінити професію (спеціальність, вид занять) з огляду на відсутність роботи, яка відповідає професійним навикам, що є у безробітного;
- безробітним утрачена здатність або виникли протипоказання до виконання роботи за попередньою професією (спеціальністю) [10].

Аналогічне положення міститься у законодавстві Республіки Казахстану, Киргизії тощо. У законодавчих актах Республіки Таджикистану зазначено, що професійне навчання здійснюється і тоді, коли воно сприятиме працевлаштуванню [11].

У разі цього в ст. 19 Закону Республіки Казахстан «Про зайнятість населення» від 6. 04. 2016 р. передбачено, що у пріоритетному порядку право пройти професійне навчання мають такі категорії як інваліди; батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники та ті, хто виховує дітей – інвалідів; безробітні, які перебувають на обліку центру зайнятості більше шести місяців; особи, які вперше шукають роботу і раніше не працювали та не мають кваліфікації; особи, які звільнені з місць позбавлення волі і або пройшли примусове лікування [12].

Важливо також зазначити, що і перелік закладів, які можуть надавати професійне навчання є все ж обмеженим, тому, як видається, мали б бути визначені категорії осіб, яким надаються переваги в отримання такого виду соціальної послуги. Зокрема навчальні заклади, які бажають взяти участь у організації професійного навчання для зареєстрованих безробітних, повинні пройти відбір. Порядок здійснення останнього врегульовано наказом Міністерства соціальної політики України від 16.05.2013 р. № 269 «Про затвердження Порядку відбору навчальних закладів для організації професійного навчання зареєстрованих безробітних та їх проживання в період навчання» [13].

У п. 9 зазначено, що комісія, яка затверджується керівником територіального органу Державної служби зайнятості, здійснює відбір навчальних закладів завдяки розгляду й оцінюванню пропозицій навчальних закладів за критеріями прийнятності пропозицій та формує за результатом відбору переліку навчальних закладів за окремими професіями (спеціальностями, напрямками або галузями знань) для професійного навчання зареєстрованих безробітних та (або) проживання зареєстрованих безробітних під час навчання.

У разі цього у п. 15 цього акту передбачено, що рішення комісії є підставою для укладення договорів із навчальними закладами про професійне навчання зареєстрованих безробітних та (або) проживання зареєстрованих безробітних під час навчання. Заразом, якщо професійне навчання здійснюється за індивідуальними навчальними планами й індивідуальними навчальними програмами у роботодавця чи в навчальних закладах на його замовлення, зокрема стажування у нього, тоді процедура відбору не застосовується (п. 11 Порядку відбору навчальних закладів для організації професійного навчання зареєстрованих безробітних та їх проживання в період навчання за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття) [13].

Первинною ланкою у договірному процесі щодо організації професійного навчання зареєстрованих безробітних є договір про професійне навчання безробітних у навчальному закладі. Він укладається у письмовій формі між територіальним органом Державної служби зайнятості та навчальним закладом, який пройшов у встановленому порядку відбір. Отже, він є двостороннім, без участі зареєстрованого безробітного у погодженні його змісту.

Передусім йдеться про суттєві умови, без яких такий договір не може укладатися. Вони викладені у п. 6.2 Порядку № 318/655, де предметом договору про професійне навчання безробітних у навчальному закладі визначено забезпечення професійного навчання безробітних за професією (спеціальністю, напрямом або галуззю знань) із зазначенням виду та строку професійного навчання та у разі потреби забезпечення проживання безробітних у період навчання відповідно до списків осіб, що додаються до договору [13].

Отже, договір про професійне навчання безробітних у навчальному закладі укладається у письмовій формі тільки з тим закладом, яким пройшов відбір із зазначенням умов, без яких він існувати юридично не може.

Вважаємо, що таке формулювання умов договору не зовсім точно передає зміст викладеного. Адже видається, що списки осіб додаються тільки тоді, коли є потреба у їх проживанні. Насправді список осіб, які будуть проходити професійне навчання є невід'ємною складовою договору про професійне навчання безробітних у навчальному закладі. Відповідно, якщо таких бажаючих немає, то і договір укладеним бути не може. Тому, як видається, важливі умови цього договору, які визначені законодавством, потребують доопрацювання. Ними є тільки предмет, вид і строк професійного навчання. Усі інші питання сторони можуть погоджувати на власний розсуд.

Ширший перелік обов'язкових умов цього договору визначено у законодавстві Республіки Естонії. До суттєвих умов належать такі: кількість учасників навчання; час проведення навчання і тривалість у навчальних годинах, і також навчальна програма; спосіб оцінки результатів навчання; загальна вартість навчання і ціна навчальної години для учасника; умови оплати за навчання [14].

Також зазначимо, що законодавством не встановлені строки укладення договору про професійне навчання безробітних у навчальному закладі одразу після ухвалення рішення комісією щодо обрання того чи іншого навчального закладу для організації професійного навчання. Вочевидь він може бути укладений у будь-який час, коли є потреба у направленні зареєстрованого безробітного на навчання.

Однак потрібно зауважити, що відповідно до 6.3 Порядку № 318/655, на підставі договору з навчальним закладом між територіальним органом і безробітним укладається договір про професійне навчання, предметом якого є направлення безробітного на професійне навчання за професією (спеціальністю, напрямом або галуззю знань) із зазначенням виду професійного навчання, найменування навчального закладу та проходження ним повного курсу навчання у визначені строки [13].

Отже, договір про професійне навчання теж є двостороннім. Він укладається тільки між безробітним і територіальним органом Державної служби зайнятості.

На цьому етапі виникнення відносин щодо організації такого навчання можна спостерігати безпосередню участь зареєстрованого безробітного у погодженні умов цього договору. Його укладення залежить від того, що був підписаний договір про професійне навчання безробітних у навчальному закладі. Незважаючи на те, що організація професійного навчання відбувається тільки через укладення письмових договорів, типової форми для них у законодавстві України немає.

Ми вважаємо, що довільне укладення договору про професійне навчання порушує право особи на професійне навчання.

Заразом примірна форма договору про проходження професійного навчання з безробітним затверджена законодавством багатьох країн. Зокрема в Республіці Білорусії примірна форма затверджена щодо договору про професійне навчання, який укладається між безробітним та органом з праці, зайнятості та соціального захисту. Така форма договору застосовується тоді, коли безробітному гарантується працевлаштування у разі успішного його завершення, якщо цьому передувала заявка роботодавця. Тоді укладається трьохсторонній договір між безробітним, органом з праці, зайнятості та соціального захисту

й організацією. Відносини між органом праці, зайнятості та соціального захисту також укладаються на основі примірної форми [15].

Щодо направлення, на наш погляд, його потрібно розглядати як результат взаємного погодження умов професійного навчання. Водночас, безробітний виражає своє волевиявлення на укладення такого договору через подання заяви у довільній формі з проханням направити його на професійне навчання за певною спеціальністю. Проте законодавством подання заяви, як необхідного елементу виникнення таких правовідносин, не передбачається.

Направлення безробітного оформляється за встановленою формою. У ньому передбачаються такі умови як строк і вид професійного навчання, спеціальність, професія, навчальна програма тощо. Важливо зазначити, що ні у договорі, ні у направленні не зазначаються відомості про розмір допомоги в період навчання та тривалість її виплати тощо. Це теж можна віднести до недоліків законодавства. В разі цього не передбачено умови про те, що з цим направленням безробітний ознайомлюється під розписку.

Набагато більшою за обсягом є типова форма направлення у законодавстві Республіки Білорусії. У ній обов'язково зазначається дата та підпис безробітного, який ознайомився з направленням.

Зазначимо, що законодавство загалом не передбачає обов'язку територіальних органів Державної служби зайнятості роз'яснювати особі умови проходження професійного навчання. Зрештою передумовою професійного навчання мала б бути належно проведена профорієнтаційна робота.

За законодавством Республіки Молдова, безробітні, які направляються на профнавчання, проходять профконсультування з метою ознайомлення з ринком праці, вимогами до рівня кваліфікації професій (спеціальностей), можливостями та умовами навчання. В разі цього безробітним пропонуються декілька можливих і доступних варіантів вибору професій (спеціальностей) або місця навчання, з яких вони можуть вибрати найбільш прийнятні [16]. Результати профконсультування є невід'ємною частиною направлення за законодавством Республіки Білорусії [15].

В Україні договір про професійне навчання між безробітним і роботодавцем укладається тільки, якщо він навчається за індивідуальним планом або проходить стажування. В усіх інших випадках укладається договір про організацію професійного навчання безробітних на замовлення роботодавця. Сторонами цього договору є тільки територіальний орган Державної служби зайнятості та роботодавець-замовник кадрів.

Зокрема згідно з 6.4. Порядку № 318/655 у разі замовлення роботодавцем організації професійного навчання безробітних у навчальному закладі та їх працевлаштування після завершення навчання територіальним органом укладається договір з роботодавцем [13].

До договору про організацію професійного навчання безробітних на замовлення роботодавця додається список безробітних, які будуть працевлаштовані після завершення навчання. Ми вважаємо, такий договір мав би укладатися із залученням ще і третьої сторони. Йдеться про тих зареєстрованих безробітних, перелік яких є невід'ємним додатком до цієї письмової угоди.

Заразом доцільно було б у законодавстві передбачити укладення трьохстороннього договору про професійне навчання окремо з кожним зареєстрованим безробітним. У такий спосіб, як видається, можна було б оптимізувати формулювання прав, обов'язків і відповідальності сторін цього договору.

Судова практика свідчить про те, що за своїм характером такий договір є господарсько-правовим. У разі цього важливо, щоб зміст договору відповідав вимогам, які висуваються до такого виду письмових угод. Проте назву він може мати зовсім іншу. Зокрема в одній зі судових справ судом встановлено, що товариством з обмеженою відповідальністю був направлений директору районного центру зайнятості гарантійний лист про те, що товариство гарантує працевлаштування особи, яка зареєстрована як безробітна, після навчання на курсах Державного центру зайнятості «Виконання робіт на ПК за програмою користувача». Гарантійний лист підписаний директором цієї юридичної особи.

Із урахуванням зазначеного, суд робить висновок, що підписаний гарантійний лист підтверджує факт укладання угоди між районним центром зайнятості та юридичною особою, відтак товариство зобов'язане працевлаштувати громадянина [17].

Укладення договору про професійне навчання в усіх випадках, передбачено у зовсім новому за станом прийняття Законом Республіки Казахстан «Про зайнятість населення» від 6 квітня 2016 р. № 482-V. Така угода отримала законодавчу назву «соціальний контакт», до погодження умов якої залучаються одразу чотири суб'єкти. Сторонами такого договору є центр зайнятості населення, організація, що буде провадити навчання, роботодавець і безробітний. У соціальному контракті мають бути зазначені такі суттєві умови: права та обов'язки його сторін, умови оплати навчання, умови дострокового розірвання і джерела фінансування професійного навчання [18].

На наш погляд, аналогічного положення дуже бракує в українському законодавстві. Адже зовсім не логічно укладати угоди з

центром зайнятості та роботодавцем, без участі тих безробітних осіб, які повинні бути працевлаштовані. Заразом роботодавець заздалегідь бере на себе договірний обов'язок працевлаштувати таких осіб після успішного закінчення ними навчання. Їх перелік є невід'ємним додатком цього договору. Відповідно контракт повинен бути індивідуальним щодо кожного безробітного, який проходить професійне навчання. Він повинен укладатися за єдиними уніфікованими правилами. Відповідно і зміст усіх договорів буде відомий кожній зі сторін, що дасть змогу уніфікувати виклад усіх положень.

Отже, професійне навчання безробітних організовується тільки на договірних засадах. У разі цього укладаються різні за своїм змістом окремі цивільно-правові договори з безробітним, роботодавцем і навчальними закладами. Форма такого договору може бути тільки письмова.

Важливо також зазначити, що роботодавець-замовник кадрів, який має право брати участь у визначенні змісту навчання, кваліфікаційної атестації безробітних, забезпечувати проходження виробничого навчання та виробничої практики або стажування безробітних і зобов'язаний протягом 30 календарних днів із дня завершення навчання працевлаштувати безробітних.

У разі безпідставного невиконання зобов'язань, визначених договором, роботодавець відшкодовує територіальному органу загальну суму витрат на професійне навчання, проїзд до місця розташування навчального закладу та в зворотному напрямку, проживання у період навчання.

Як видається, визначення строку виконання обов'язком роботодавця щодо працевлаштування громадян не є конкретизованим з огляду на положення трудового законодавства та правил укладення трудового договору. Адже роботодавець має право на вільний добір кадрів, у разі цього він не лише повинен прийняти на роботу безробітного, але й того, який зазначений у переліку відповідно до укладеного договору.

Це певною мірою створює певні обмеження у правовому регулюванні цих питань, тому що не має ще встановленого правового зв'язку між безробітною особою та майбутнім роботодавцем. Бо договір про професійне навчання між роботодавцем і працівником не укладається. Звичайно роботодавець може і відмовити в укладенні трудового договору, але матиме відповідні матеріальні затрати, пов'язані з відшкодуванням витрат на навчання цього безробітного. Вважаємо, що професійне навчання за замовленням роботодавця повинне гарантувати працевлаштування безробітного на певний строк. Такі програми доволі успішно функціонують у різних країнах світу.

Наприклад, у Республіці Болгарії роботодавець зобов'язаний укласти договір з безробітною особою на період щонайменше 12 місяців, а також договір з інструктором/наставником на період такої ж тривалості. Цей захід спрямований на забезпечення стабільності зайнятості і навчання під конкретне робоче місце безробітних осіб із низьким рівнем освіти і кваліфікації для подальшої роботи. В разі цього на кожну особу, працевлаштовану в межах цього заходу, з державного бюджету виділяються кошти на такі цілі: заробітна плата розміром 240 левів, додаткові виплати, передбачені трудовим законодавством; щорічна оплачувана відпустка відповідно до ст. 155 Кодексу законів про працю; нарахування на фонд заробітної плати – прибутковий податок, відрахування на загальнообов'язкове пенсійне, соціальне і медичне страхування в розмірах, не менших від установленого законодавством мінімуму; додаткові виплати інструкторам/наставникам, які проводять навчання, розміром 140 левів протягом щонайбільше 24 місяців [19].

Також потребують доопрацювання законодавчі положення в частині відповідальності роботодавця за відмову у працевлаштуванні після закінчення професійного навчання. Зокрема в апеляційному порядку вирішувалася судова справа, зміст якої полягав у тому, що між міським центром зайнятості та приватним підприємством укладено договір. Предметом останнього було працевлаштування шести зареєстрованих безробітних після закінчення повного курсу професійного навчання за направлення міського центру зайнятості за професією, навчальною програмою «муляр». У межах виконання зазначеного договору міським центром зайнятості укладено договори на проходження професійного навчання з такими безробітними громадянами.

Відповідно до п. 6.4. Порядку № 318/655 у разі безпідставного невиконання зобов'язань, визначених договором, роботодавець відшкодовує територіальному органу загальну суму витрат на професійне навчання, проїзд до місця розташування навчального закладу та в зворотному напрямку, проживання у період навчання.

Суд уважає, якщо роботодавець доведе, що є об'єктивні обставини, які унеможливають виконання ним своїх обов'язків за договором, то він не буде зобов'язаний відшкодовувати центру зайнятості понесені витрати. Таке зобов'язання визначається на рівні договору. У ньому встановлено, що роботодавець не несе відповідальність за відсутність об'єктів будівництва. З цього пункту також випливає, що роботодавець працевлаштує направлених центром зайнятості осіб за наявності робочих місць на момент звернення. Якщо такі місця будуть відсутні, роботодавець звільняється від відповідальності за відмову

у прийнятті на роботу. З цією умовою договору позивач погодився, оскільки підписав його та не оспорював [20].

Також це питання є цікавим для аналізу судового рішення з касаційної скарги роботодавця. Суд робить обґрунтований висновок, що навіть якщо безробітний здобув інший фах, ніж було замовлено, але може виконувати свою роботу, то відмова від працевлаштування є безпідставною [21].

Висновки. Професійне навчання є безкоштовною соціальною послугою, яка організовується територіальним органом Державної служби зайнятості на добровільних засадах, не інакше як за волевиявленням зареєстрованого безробітного. З аналізу законодавчих положень випливає, що умови професійного навчання в Україні для громадян чітко не визначені, крім набуття статусу безробітної особи. В разі цього перелік закладів, які можуть надавати професійне навчання є все ж обмеженим, тому, як видається, мали б бути визначені категорії осіб, яким надаються переваги в отриманні такого виду соціальної послуги.

Відносини професійного навчання опосередковуються загалом чотирма відокремленими договірними зв'язками, в основі яких є письмові договори довільної форми. Такий законодавчий підхід, на наш погляд, потребує уніфікації договорів для того, щоб захистити передусім право зареєстрованих безробітних, які проходять професійне навчання, на якісне надання цієї соціальної послуги. Натомість питання встановлення в українському законодавстві типової форми договору про професійне навчання потребує подальшого наукового дослідження та є доволі дискусійним.

Уважаємо за необхідне доповнити Закон України «Про зайнятість населення» наступним положенням: «Договір про професійне навчання на замовлення роботодавця укладається територіальним органом Державної служби зайнятості, організацією, що буде здійснювати навчання, роботодавцем та безробітним. У ньому мають бути передбачені наступні істотні умови: права та обов'язки його сторін, умови оплати навчання, умови дострокового розірвання і джерела фінансування професійного навчання».

Роботодавець-замовник кадрів зобов'язаний укласти трудовий договір із безробітною особою, яка успішно завершила професійне навчання на період щонайменше 12 місяців.

Відтак передумовою виникнення відносин у сфері організації професійного навчання зареєстрованих безробітних, мав би бути єдиний договір професійного навчання, у погодженні умов якого повинні брати участь усі суб'єкти, що несуть відповідальність за належне його виконання.

Такі доповнення, ми вважаємо, зможуть гарантувати якісне надання соціальної послуги професійного навчання зареєстрованим безробітним.

1. Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2013 р. № 198 // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 62.

2. Шабанов Р. І. Професійне навчання в системі заходів сприяння зайнятості населення / Р. І. Шабанов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. – 2014. – Вип. 5. – Т. 1. – С. 331–337.

3. Бідюк Н. М. Професійне навчання безробітних у США: теорія і практика: монографія / Н. М. Бідюк. – Хмельницький, 2009. – 541 с.

4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

5. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 24. – Ст. 1284.

6. Об утверждении Положения о порядке организации профессионального обучения безработных: Постановление Правительства Республики Молдовы от 05.09.2003 г. № 1080 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=295665&lang=2>

7. Про затвердження Порядку професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних: наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України від 31.05.2013 р. № 318/655 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 51.

8. О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Узбекистан «О занятости населения»: Закон Республики Узбекистан от 1.05.1998 г. № 616-I [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=51763#51796

9. О содействии занятости населения: Закон Кыргызской Республики от 3. 08. 2015 г. № 214 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111258>

10. Об утверждении Положения о порядке организации профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации безработных: Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 12.10.2006 г. № 1334 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://trud.grodno-region.by/ru/zaniatost/obuch>

11. О содействии занятости населения: Закон Республики Таджикистан от 28.12.2005 г. № 137 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://medt.tj/documents/main/normativno-pravovie-akti/zakonodatelnie-akti/ru/02525-ru.pdf>

12. О занятости населения: Закон Республики Казахстан от 6.04. 2016 г. № 482-V [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38847468#pos=1;-307

13. Про затвердження Порядку відбору навчальних закладів для організації професійного навчання зареєстрованих безробітних та їх проживання в період навчання: наказ Міністерства соціальної політики України від 16.05.2013 р. № 269 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 45.

14. Об условиях и пособиях рынка труда: Закон Эстонской Республики от 28.09.2005 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ruseadused/ЗАКОН%20ОБ%20УСЛУГАХ%20И%20ПОСОБИЯХ%20РЫНКА%20ТРУДА_01.07.2015.pdf

15. Об утверждении Положения о порядке организации профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации безработных: Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 12.10.2006 г. № 1334 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://trud.grodno-region.by/ru/zaniatost/obuch>

16. О подготовке и переподготовке безработных: Постановление правительства Республики Молдова от 27.10.1992 г. № 697 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=293524&lang=2>

17. Постанова Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 03.07.2014 р. по справі № 804/8432/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39952078>

18. О занятости населения: Закон Республики Казахстан от 06.04.2016 г. № 482-V [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38847468

19. Досвід Болгарії у формуванні та впровадженні політики житлових субсидій та заохочення до працевлаштування одержувачів соціальної допомоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.case-ukraine.com.ua/udoskonalennya-mexanizmiv-nadannya-zhitlovix-subsidij/>

20. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 30.09.2014 р. по справі № 823/2001/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40713658>

21. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 16. 08.2012 р. по справі № К-3306/07 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25743729>

Мокрицкая Н. П. Проблемы и направления совершенствования законодательства Украины в сфере профессионального обучения зарегистрированных безработных

Исследуются особенности профессионального обучения зарегистрированных безработных. Определены условия и порядок прохождения профессионального обучения. Рассмотрены особенности сложного договорного юридического оформления организации предоставления этой социальной услуги на

основании исследования значимых условий сделок, опосредующих отношения в этой сфере.

Проанализированы положения действующего законодательства Украины, зарубежных стран, материалы судебной практики и приведены предложения по совершенствованию правового регулирования организации профессионального обучения зарегистрированных безработных.

Ключевые слова: профессиональное обучение, зарегистрированный безработный, занятость, социальная услуга, договор о профессиональном обучении.

Mokrytska N. P. Problems and ways of improving the legislation of Ukraine in the field of vocational training of the registered unemployed

The article deals with the features of the vocational training of the registered unemployed as a free service, which is financed at the expense of Social Insurance Fund of Ukraine in case of unemployment. The conditions and the procedure of the vocational training are determined. It is proved that the conditions of the vocational training for citizens in Ukraine are not clearly identified, with the exception of the acquisition of the status of the unemployed person. In addition to that, a list of institutions that can provide vocational training is still limited, so you need to predict a preferential right to receive this type of social service for particular categories of citizens.

The features of the comprehensive contractual legal registration of the vocational training organization based on the research of the essential terms of the agreements that mediate relationships in this field are considered. It is substantiated that the successful completion of the vocational training on the instruction of the employer should ensure the employment of the unemployed for a period of at least 12 months.

In this case, a territorial body of the State Employment Service, the organization that will carry out the training, an employer and the unemployed conclude the agreement on vocational training on the instruction of an employer. The agreement must provide the following essential conditions: rights and duties of its parties, terms of payment, conditions of anticipated dissolution, and sources of financing of vocational training.

It is concluded that the referral for the vocational training can be considered as the result of a mutual agreement of conditions of vocational training based on the arbitrary application of unemployed persons with a request to send them to vocational training for a particular profession. The jobless would familiarize with the referral against receipt.

The provisions of the current legislation of Ukraine and foreign countries, the records of the court practice are analyzed. The suggestions of improving the legal regulation in the field of vocational training of the registered unemployed are made.

Key words: vocational training, registered unemployed, employment, social service, agreement on vocational training.

Стаття надійшла 3 лютого 2017 р.

НОВАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАХИСТУ ВІД РЕЙДЕРІВ

Проаналізовано законодавство щодо проведення реєстраційних дій, новації якого забезпечують захист речових прав на нерухоме майно суб'єктів господарювання від рейдерства на стадії державної реєстрації. Вказані посягання вчиняють рейдери з метою заволодіння майном шляхом сумнівного набуття права розпоряджатися активами та корпоративними правами, використовуючи прогалини у законодавстві. Охарактеризовано позитивні та негативні аспекти внесених змін до реєстраційного законодавства. Запропоновано відповідні зміни у законодавстві для запобігання рейдерству в Україні.

Ключові слова: корпоративні права, реєстрація, рейдерство, речові права на нерухоме майно, суб'єкти господарювання.

Постановка проблеми. Представники легального бізнесу на всіх можливих зустрічах звертають увагу на захист майнових і корпоративних прав. Суб'єкти господарювання уже тривалий час перебувають під загрозою посягань на їх корпоративні права та незаконного заволодіння власністю. Рейдери, вдосконалюючи способи захоплення, дуже часто вчиняють посягання на власність підприємств, через здійснення реєстраційних дій, що має деструктивний вплив і на економіку загалом, і на майновий стан суб'єктів господарювання. З огляду на це, виникла необхідність захистити суб'єкти господарювання, шляхом внесення відповідних змін у законодавство щодо попередження рейдерського захоплення. Для цього 6 жовтня 2016 року був прийнятий і 2 листопада 2016 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності» № 1666-VIII від 6 жовтня 2016 року [1] (далі – Закон), який отримав назву – антирейдерський.

Стан дослідження. Ще до прийняття вказаного Закону вчені та практики обговорювали зміни, описуючи його позитивні та негативні аспекти. Одразу після його прийняття – обговорення було продовжено, та виокремлено основні шляхи, які можуть використовувати представники суб'єктів господарювання при захисті від посягань на їх корпоративні права та майно. Зокрема зміни до законодавства та загальнотеоретичні положення щодо реєстраційних дій були предметом дослідження наступними вченими та практиками: С. Бевзенком, С. Жілічем,

Б. Деревянком, І. Крочук, І. Маркевичем, А. Молчановим, В. Морозом, М. Саєнко, Г. Смолином, О. Туркот й ін. Ми вважаємо, що варто провести узагальнення досліджень, які були проведені, виокремити основні аспекти та запропонувати шляхи подальшого вдосконалення законодавства.

Метою статті є визначення основних новацій під час виконання реєстраційних дій, які захищатимуть суб'єктів господарювання від посягань на їх нерухоме майно та корпоративні права. Проаналізувати та виокремити позитивні та негативні аспекти законодавства в разі захисту суб'єктів господарювання від рейдерських посягань.

Виклад основних положень. Відповідно до Пояснювальної записки, метою вказаного Закону є забезпечення захисту прав власності, економічних інтересів громадян та інвесторів, а також зменшення ризиків незаконного заволодіння майном. Зазначений Закон було розроблено для захисту прав власності під час реєстраційних дій, посилення адміністративної та кримінальної відповідальності суб'єктів реєстраційних дій, учасників незаконної змови. Перший заступник Міністерства юстиції України П. Мороз зазначає, що у співпраці з бізнесом ґрунтовно проаналізували схеми, що сьогодні застосовують рейдери, та запропонували пакет нововведень, що унеможливають застосування злочинних алгоритмів [2].

Варто звернути увагу на такі основні положення Закону, які сприяють суб'єктам господарювання під час захисту від посягань на їх корпоративні права та майно.

1. Законом внесено зміни у Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року № 1952-IV [3] (далі – ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав»), зокрема визначено, що державний реєстратор у разі проведення державної реєстрації обов'язково використовує відомості Державного земельного кадастру, Єдиного реєстру дозвільних документів (виконання підготовчих і будівельних робіт, засвідчення прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів й інші) і Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР).

Ми вважаємо, що вказані зміни є актуальними, тому що особи, які подають неправдиві відомості реєстратору не будуть мати змоги незаконно заволодіти майном і корпоративними правами суб'єкта господарювання, оскільки для останнього встановлено обов'язок використовувати відомості з Державного земельного кадастру, Єдиного реєстру дозвільних документів та ЄДРСР.

2. Законом визначено, що реєстраційні дії на підставі рішень судів проводяться виключно на підставі рішень, отриманих унаслідок

інформаційної взаємодії Державного реєстру прав та ЄДРСР, без подання відповідної заяви заявником [3].

Уважаємо вказані зміни є позитивними, оскільки власникам майна не потрібно самостійно звертатися до реєстраторів для внесення відомостей щодо набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав та сплачувати відповідний адміністративний збір. Також вказані зміни захищають суб'єктів господарювання від використання рейдерами підроблених рішень.

Щодо цього М. Саєнко зазначає, що деякі судові рішення (пов'язані з правом власності на нерухомість) відсутні у вказаному реєстрі протягом кількох років [4]. Варто погодитись із вказаним практиком та передбачити у законодавстві відповідальність за неналежне виконання посадових обов'язків представниками судів у частині невнесення або за умисне затягування із внесенням рішень у ЄДРСР.

Указане нововведення спричинить перешкоди рейдерам у разі вчинення посягань на майно суб'єктів господарювання, зокрема під час використання підроблених судових рішень і вразі здійснення реєстраційних дій на підставі таких. Проте, ми вважаємо, що реєстраторам необхідно здійснювати перевірку у ЄДРСР щодо наявності ухвал про відкриття провадження у районних або апеляційних судах щодо вказаної справи за номером справи, або за назвою суб'єкта господарювання. Необхідно не забувати, що представники суб'єкта господарювання мають право переглянути рішення суду за нововиявленими обставинами або оскаржити його в апеляційному суді, продовживши строки для пред'явлення апеляційної скарги.

3. Законом внесено зміни щодо нотаріального засвідчення справжності підпису: на заяві про вихід із товариства, на рішенні щодо внесення змін до відомостей про юридичну особу, на установчому документі, передавальному акті та розподільчому балансі юридичної особи та ін. (Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [5] (далі – ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб»)).

Уважаємо, що нотаріальне посвідчення підпису на документах надасть можливість суб'єктам господарювання захистити їх власність та корпоративні права від рейдерських посягань, оскільки особа повинна з'явитися до нотаріуса особисто. Ця вимога робить організаційно-правову форму АТ схожою із організаційно-правовою формою ТОВ, тому що у першому випадку установчі документи змінюються на основі рішення загальних зборів акціонерів, коли голоси підраховуються за принципом «одна акція – один голос», а в іншому – майнові права учасників ТОВ захищені положеннями статуту, в якому може

бути прописана обов'язкова особиста присутність певного учасника або усіх разом у разі внесення змін реєстратором. Також у разі утворення великого об'єднання вищих навчальних закладів пропонується використовувати форму ТОВ з передбаченням у його статуті положень, що під час ухвалення стратегічних питань з організації діяльності усього великого ВНЗ чи навчального комплексу, потрібна одногосподарність або кваліфікована більшість. Якщо ці стратегічні питання закріпити у Статуті, а також указати, що внесення змін до статуту можливі лише після згоди усіх учасників, – то загроза рейдерства так само як і загроза майновим правам учасників цього ТОВ майже унеможлиблюється [6, с. 289].

Тут різниця у тому, що акціонер з'являється особисто не до державного реєстратора, а до нотаріуса, і форма АТ не змінюється на ТОВ чи іншу більш захищену від рейдерства організаційно-правову форму суб'єктів господарювання. Тому варто запропонувати внести зміни до законодавства щодо обов'язкового нотаріального посвідчення підписів: засновників на установчих документах і при заснуванні, і ліквідації юридичної особи; голови, секретаря, учасників зборів на протоколі та установчих документах після внесення змін до них; осіб, які візують рішення органу.

4. Законом внесено наступні зміни у ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб» та у ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав»: передбачено контроль за діяльністю, шляхом постійного моніторингу законності реєстраційних дій щодо нерухомості та суб'єктів господарювання в Єдиному державному реєстрі, з метою виявлення порушень порядку в разі здійснення реєстрації, який проводить Міністерство юстиції України.

Уважаємо позитивними та підтримуємо внесення вказаних змін у законодавство, оскільки у суб'єктів господарювання наявний додатковий захист від незаконних дій реєстраторів.

5. Також Законом відмінено принцип екстериторіальності, зокрема внесено зміни у Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб», відповідно до яких державна реєстрація проводиться в межах області та Києва.

Уважаємо позитивними вказані зміни, оскільки проведення державної реєстрації в межах області буде спричиняти перешкоди рейдерам із інших областей вносити зміни у реєстр щодо набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав.

А. Молчанов зазначив, що завдяки принципу екстериторіальності у віддалених населених пунктах незаконно реєструвалися права на

нерухомість чи бізнес на підставних осіб. Віддаленість таких реєстраторів суттєво ускладнювала процес захисту бізнесу від рейдерів [7].

6. Законом внесено зміни у ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав», зокрема зазначено, що в разі виявлення невідповідності у Державному реєстрі та в документах, пріоритет надають відомостям, на підставі яких проведені реєстраційні дії.

На наш погляд, це може ускладнити процедуру захисту прав суб'єктів господарювання. Варто зазначити, що зміни про переведення документів на право власності на нерухомість в електронну форму безумовно є позитивним кроком. Але варто пам'ятати, що з запровадженням нововведень у процедуру реєстрації нерухомості необхідно одразу вносити зміни до Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України щодо доказової бази, яку треба використовувати при вирішенні спору за участі суб'єкта господарювання [8, с. 158].

Позитивними є зміни щодо надання за бажанням заявника виписки та витягу з Державного реєстру прав у паперовій формі з проставленням підпису та печатки державного реєстратора [5; 3], оскільки у разі виявлення невідповідності в судовому порядку представники суб'єкта господарювання зможуть пред'явити письмовий документ із проставленим підписом і печаткою державного реєстратора. Вказаний документ буде належним письмовим доказом.

7. Законом внесено зміни у ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав» щодо зупинення реєстраційних дій на підставі заяви власника об'єкта нерухомого майна про заборону вчинення вказаних дій. Також указаним законом внесено зміни щодо відновлення відповідних дій на підставі заяви власника, що є позитивними, оскільки до набрання рішенням суду про заборону вчинення реєстраційних дій законної сили, суб'єкти господарювання зможуть зупинити проведення вказаних дій, через подання заяви реєстратору.

8. Законом внесено зміни у ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав» щодо невідкладного повідомлення реєстратором власника об'єкта про відновлення реєстраційних дій, що є позитивними, оскільки одним із засобів захисту майнових прав від рейдерських захоплень є повідомлення власників про перереєстрацію прав. Якщо рейдери подають реєстратору рішення про скасування заборони вчинення реєстраційних дій, то власник майна зможе зупинити проведення вказаних дій.

У разі цього, як зазначає С. Жіліч: «Для оперативного повідомлення реєстратор повинен використати телекомунікаційні технології: електронну пошту, телефон, факс» [4].

Варто погодитись із вказаним юристом, оскільки за допомогою сучасних технологій реєстратор зможе невідкладно повідомити суб'єкта господарювання про вчинення незаконних дій щодо майна та корпоративних прав.

Також Законом унесено зміни у ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав» щодо ухвалення реєстратором рішення про відновлення реєстраційних дій, якщо власником після подання заяви про заборону вчинення вказаних дій протягом 10 робочих днів, не подано рішення суду, що набрало законної сили.

Рішення суду або заява власника об'єкта нерухомого майна про заборону вчинення реєстраційних дій реєструється у Державному реєстрі прав [5].

Указані зміни є позитивними, оскільки до заяви про заборону вчинення реєстраційних дій повинно бути обов'язково долучене рішення суду.

Це може спричинити для рейдерів негативні наслідки, оскільки, подавши неправдиві відомості реєстратору щодо власності на майно, вони не зможуть долучити відповідне рішення суду.

Законом також передбачено невідкладне повідомлення власника реєстратором у випадку подання/отримання заяви на проведення реєстраційних дій щодо його майна [3].

На наш погляд, запропонована правова норма є позитивною, оскільки суб'єкт господарювання буде невідкладно повідомлений реєстратором про вчинення будь-яких дій щодо майна та корпоративних прав. Відтак представники зможуть зупинити проведення реєстраційних дій, які вчиняють рейдери.

9. Законом унесено зміни щодо зупинення реєстраційних дій, внесення запису про скасування державної реєстрації прав, запису про скасування рішення державного реєстратора, які здійснюються протягом двох годин з моменту реєстрації відповідної заяви/рішення суду в Державному реєстрі прав [3]. Тобто через дві години після подання реєстратору заяви або рішення суду буде зупинено проведення реєстраційних дій, що надасть суб'єктам господарювання у найкоротші строки припинити проведення незаконних дій рейдерами.

Дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єкта державної реєстрації прав можуть бути оскаржені до Міністерства юстиції України та його територіальних органів протягом 60 календарних днів [3].

Указані зміни є позитивними, оскільки продовження терміну до 60 днів надасть можливість суб'єкту господарювання тривалий час для оскарження незаконних дій реєстратора, які здійснені на прохання рейдерів.

Законом установлені вимоги щодо виконання Міністерством юстиції України, протягом п'яти робочих днів, рішень щодо: притягнення до адміністративної відповідальності державного реєстратора, уповноваженої особи суб'єкта державної реєстрації прав; надіслання до Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату при Міністерстві юстиції України подання щодо анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; скасування акредитації суб'єкта державної реєстрації прав [3].

Відтак нотаріуси внаслідок проведення незаконних дій можуть бути притягнені до адміністративної відповідальності, а їх свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю можуть бути анульованими.

Передбачена кримінальна відповідальність за зловживання власними повноваженнями державним реєстратором, суб'єктом державної реєстрації прав, державним виконавцем, приватним виконавцем, у вигляді позбавлення волі на строк до восьми років з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна або без такої.

Нормативно-методичні матеріали щодо проведення державного контролю у сфері державної реєстрації визначені в Порядку здійснення контролю у сфері державної реєстрації, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2016 року № 990 [9]. Міністерство юстиції України та його територіальні органи в межах території, на якій вони здійснюють свою діяльність, забезпечують організацію його виконання.

Уважаємо, що вказані зміни будуть позитивними та спричинять перешкоди рейдерам у разі вчинення незаконних реєстраційних дій за участі реєстратора. Підвищення відповідальності знизить появу так званих «чорних» нотаріусів.

Висновки. Прийняття Закону безумовно є актуальним і необхідним для захисту суб'єктів господарювання від рейдерських захоплень майна та корпоративних прав. Міністерство юстиції України, яке було ініціатором нововведень неодноразово збирало круглі столи для аналізу та виокремлення норм законодавства, які потребують внесення змін і доповнень, з метою захисту суб'єктів господарювання та ство-

рення перешкод для рейдерів під час здійснення ними посягань. У статті на основі висловлювань науковців і практиків проаналізовано новачіі щодо реєстраційних дій, виокремлено їх позитивні та негативні аспекти. Авторами надано пропозиції щодо внесення відповідних змін у законодавство для вдосконалення системи захисту суб'єктів господарювання у сфері державної реєстрації нерухомого майна.

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності: Закон України від 6 жовтня 2016 року № 1666-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 47. – Ст. 11.

2. Мороз П. Антирейдерський закон Мін'юсту: з якими змінами його прийняла Верховна Рада? / П. Мороз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://investgazeta.info/blogs/item/1075-antirejderskij-zakon-min-yustu-z-yakimi-zminami-jogo-prijnyala-verkhovna-rada>

3. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 року № 1952-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 51. – Ст. 553.

4. Вачаев О. Новый антирейдерский закон: здравая невыполнимая идея / О. Вачаев [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://hubs.ua/authority/novy-j-antirejderskij-zakon-zdravaya-nevy-polnimaya-ideya-92044.html>

5. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.

6. Деревянко Б. В. Забезпечення прав власників майна приватних ВНЗ при їх реорганізації / Б. В. Деревянко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 286–291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10dbvpir.pdf>, с. 289

7. Молчанов А. Запобіжники від шахраїв / А. Молчанов // Закон і бізнес. – 10.12.2016–16.12.2016. – № 50 (1296) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/126738-chi_budut_efektivnimi_zakonodavchi_novovvedennya_poklikani_p.html

8. Туркот О. А. Щодо рейдерських посягань на нерухоме майно суб'єктів господарювання / О. А. Туркот // Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «П'ятнадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 21–22 жовтня 2016 року): у 2-х ч. – Ч. 1. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. – 233 с. – С. 157–159.

9. Порядок здійснення контролю у сфері державної реєстрації: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2016 року № 990 // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249617674>

Смолин Г. В., Туркот О. А. Новації законодавства по захисте от рейдерів

Анализируется законодательство о проведении регистрационных действий, новации которого обеспечивают защиту вещных прав на недвижимое имущество субъектов хозяйствования от рейдерства на стадии государственной регистрации. Разъясняется, что указанные посягательства совершают рейдеры с целью завладения имуществом путем сомнительного приобретения права распоряжаться активами и корпоративными правами, используя пробелы в законодательстве. Охарактеризованы положительные и негативные аспекты внесенных изменений в регистрационное законодательство. Предложены соответствующие изменения в законодательстве для предотвращения рейдерства в Украине.

Ключевые слова: корпоративные права, регистрация, рейдерство, вещные права на недвижимое имущество, субъекты хозяйствования.

Smolyn H. V., Turkot O. A. Innovations of legislation on protection from raiders

Raiders commit encroachments on entities for obtaining property and corporate rights. They change the ways of capture of companies every day. Entities are vulnerable of raid in Ukraine. Legislation contains gaps, which raiders used to make capture. Raiders commit a large number of attacks in Ukraine in the implementation of registration actions. Legislation on registration was not perfect and therefore can not protect entities from raider attacks. Lawmakers must accept the changes, by which entities would be able to protect their business from attacks. The Ministry of Justice of Ukraine called roundtables repeatedly to install and isolation of the legislation, that require amendments and additions. Lawmakers adopted the law (the Law of Ukraine «On amendments to certain legislative acts of Ukraine on improving state registration of rights to real estate and protection of property rights» № 1666-VIII, 6 October, 2016) to protect entities against attacks on their property and corporate rights. The law should protect the economic interests of citizens and investors and their rights on property. The authors pointed out and explained in the article innovations of legislation, which protect property and corporate rights from raiders at the registration. The negative and positive aspects of the law are described in the article. Scientists – lawyers and practical workers discussed the changes that were made in the law. The authors of article analyzed the points of views of scientists – lawyers and practical workers on amendments to the legislation on the registration of real estate and corporate rights. Law is a positive act, but imperfect. Gaps need to be addressed in the law to prevent their use by raiders. The authors of article have proposed to amend the legislation on the registration of real estate and corporate rights. The proposed changes to the legislation will protect entities from raider attacks on property and corporate rights during the registration.

Key words: corporate rights, registration, raid, property rights to real estate, entities.

Стаття надійшла 3 лютого 2017 р.

Розділ 3

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 342. 351.96.537.7

**В. А. Бондаренко,
Н. О. Пустова**

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ

Розглянуто проблеми парламентського контролю в системі державного контролю, їх співвідношення. Розкрито форми державного контролю, зокрема парламентського. Висвітлено роль парламентського контролю у системі державного контролю, його об'єкт і функції з огляду на досвід країн-членів Європейського Союзу у сфері діяльності органів виконавчої влади. Подано авторське визначення парламентського контролю.

Ключові слова: державний контроль, парламентський контроль, співвідношення державного та парламентського контролю.

Постановка проблеми. Виконання контролю займає важливе місце в діяльності Верховної Ради України. Державний контроль виникає з сутності влади та держави. Але як будь-який елемент цих категорій, має своє місце в державному управлінні. Це місце визначається функціями державного управління, цілями та ієрархією державної влади. Парламентський контроль як один із видів державного контролю, є неодмінною умовою сталого конституційного ладу в країні. Проте ніні практично відсутні нормативні правові акти, що регламентують процедури здійснення парламентського контролю, який є одним з найважливіших засобів забезпечення законності та реалізації сучасної правової політики, своєрідною моделлю взаємодії різних гілок влади у вирішенні найактуальніших питань, пов'язаних із подальшим розвитком країни.

Стан дослідження. Окремі питання державного контролю тією чи іншою мірою досліджували у своїх працях такі вчені: В. Б. Авер'янов, Л. Р. Біла, С. В. Додін, Ю. П. Битяк, А. С. Васильєв, Р. А. Калюжний, Л. В. Коваль, Н. Р. Малишева, В. Ф. Опришко, П. М. Рабінович, А. О. Селіванов, В. Ф. Сіренко, О. Ф. Фрицький, В. В. Цветков й ін.

Дослідженню окремих аспектів проблем вітчизняного парламентаризму присвятили свої праці такі вчені, як: О. Ф. Андрійко, Ю. Г. Барабаш, А. З. Георгіца, В. Журавський, М. І. Козюбра, В. І. Курило, О. В. Майданник, О. М. Музичук, Є. В. Назаренко, В. Ф. Опришко, П. М. Рабинович, В. І. Селиванов, Ю. М. Тодика, В. О. Шамрай, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко й ін. Високо оцінюючи внесок учених у висвітленні парламентського контролю, варто визнати, що європейська інтеграція України ставить перед дослідником нові завдання, які потребують вирішення.

Метою статті є аналіз парламентського контролю як самостійного конституційного інституту в системі державного контролю.

Виклад основних положень. Правове регулювання відносин у сфері організаційного забезпечення ефективності контролю обґрунтовано вважається одним із найактуальніших питань в умовах необхідності адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу на основі підвищення ефективності контролю на державному, обласному та місцевому рівнях. Приклади конструктивної взаємодії органів влади і суспільства в Європейському Союзі вказують на необхідність включення діалогових механізмів у політико-комунікативний процес в Україні. За допомогою реалізації конвенціональних моделей інформаційно-комунікативної взаємодії органів влади та суспільства можливе досягнення значного зниження конфліктності та соціально-політичної напруги [1, с. 181]. Право громадян на інформацію, право на безпосередню участь в управлінні справами держави разом із правом на звернення є презумпцією того, що джерелом влади в Україні є народ. Це формує концептуальну основу такого правового явища, як державний контроль. Державний контроль – одна з форм виконання державної влади, здійснювана в цілях організації виконання законів і інших нормативних актів, додержання державної дисципліни, належного використання фінансових коштів і майна, яке належить до державної або комунальної власності, організації роботи з пропозиціями, електронними петиціями, заявами та скаргами громадян.

Державний контроль – поширена форма діяльності державних органів і посадових осіб, багато з яких тією чи іншою мірою наділені можливістю виконання контролю щодо інших підприємств, установ і організацій та їх посадових осіб, правом давати певні доручення, ставити завдання тощо. У всіх сферах державного управління вищий державний орган завжди здійснює в будь-якій формі контроль над підлеглими йому органами. До цього спричинює те, що у держави наявна універсальна контрольна функція, що впливає із сутності публічної, державної влади.

Категорія владарювання представлена в сутності контрольної діяльності через наявність у суб'єкта державного контролю владних повноважень, які можуть застосовуватися щодо підконтрольного об'єкта. О. М. Музичук виділяє такі владні повноваження, властиві контролюючому органу: давати підконтрольним об'єктам обов'язкові для виконання вказівки про усунення виявлених недоліків; ставити перед відповідними державними органами питання про притягнення до відповідальності осіб, винних у виявлених порушеннях; самостійно застосовувати заходи державного примусу в конкретних випадках [2, с. 25].

Державний контроль, з огляду на зазначене, має кілька відмінних рис, які виділяють його в самостійну юридичну категорію.

Державний контроль має публічно-правовий характер, тобто суб'єкт державного контролю – завжди носій публічної (державної) влади. Діяльність таких суб'єктів строго регламентована і провадиться в межах установленної компетенції; об'єкт державного контролю або безпосередньо підвідомчий його суб'єкт володіє стосовно об'єкта владними повноваженнями, через що має можливість отримати повну, всебічну інформацію про діяльність підконтрольного об'єкта з метою її аналізу. Відтак формується можливість контролю доцільності діяльності об'єкта.

Наступною значущою особливістю державного контролю є перевірка законності, під яким розуміють дотримання нормативної бази та контрольна перевірка нормативних правових актів, прийнятих об'єктом за напрямом своєї діяльності. Отримавши об'єктивну інформацію про діяльність об'єкта, контролюючий суб'єкт уживає заходи щодо корегування діяльності об'єкта, виявлення причин і умов, що сприяють порушенню доцільності або законності діяльності, з метою недопущення аналогічної поведінки об'єкта і, як наслідок, підвищення ефективності його діяльності. Така в загальному виді сутність державного контролю.

Державний контроль як санкціонована та регульована державою діяльність не може і не повинна здійснюватися безцільно. Під загальною метою державного контролю розуміється підвищення ефективності виконання державою та її органами своїх функцій, підтримання режиму законності і захист прав і свобод громадян [3, с. 163]. Ця найбільш загальна й абстрактна мета державного контролю містить у собі посилання до формування конкретніших цілей і завдань щодо здійснення державного контролю за конкретними органами державної влади та їх посадовими особами. Контрольна функція притаманна загалом державі, з огляду на принцип поділу влади. Загальна контрольна

функція делегується органам законодавчої, виконавчої та судової влади. Кожна з названих гілок влади виражається в системі певних органів і посадових осіб. У кожного виду державного органу визначений свій профіль діяльності, однак контрольна функція в тій чи іншій формі притаманна кожному з цих органів.

Державний контроль має багато різновидів. У юридичній літературі можна зустріти класифікацію державного контролю за різними підставами. Такими підставами класифікації форм державного контролю можуть бути: природа суб'єктів контрольної діяльності; завдання, що стоять перед ними; зміст діяльності; характер повноважень, якими наділений суб'єкт контролю; стадії контрольної діяльності; характер взаємовідносин між суб'єктом та об'єктом контролю; правові наслідки здійснення контролю та ін. [4].

Найбільш загальною підставою класифікації державного контролю є виділення його форм, ґрунтуючись на виді суб'єкта, який його виконує.

Виділяють такі форми державного контролю:

– президентський контроль, що розглядається як діяльність глави держави та заснованих ним контролюючих органів за виконанням органами виконавчої влади країни законів, указів, розпоряджень, доручень, послань Президента, прийнятих до виконання державних програм, і який спрямований на виявлення різних відхилень, помилок, зловживань, недоліків в організації систем державного управління, зокрема адміністративної, фінансової, господарської діяльності, і ухвалення на цій основі необхідних рішень;

– парламентський контроль, що виконується органами законодавчої (представницької) влади [5, с. 26];

– контроль органів виконавчої влади, здійснюваний органами та посадовими особами органів виконавчої влади всередині системи виконавчої влади. Він може мати своїм об'єктом будь-які управлінські дії та рішення, що приймаються та виконуються адміністрацією. До його сфери входять не тільки прийняті та чинні адміністративні акти, але й ті, що знаходяться в процесі розробки та прийняття. Контроль може стосуватися будь-яких дефектів, помилок і недоліків адміністративної діяльності, зумовлених і незаконністю, і недоцільністю адміністративно-правових актів. Основною метою є практичні управлінські цілі (вдосконалення діяльності адміністративних органів);

– судовий контроль – перевірка конституційності чи законності правових актів органів законодавчої або виконавчої влади, яка провадиться судами в порядку, встановленому законом у разі розгляду справ, віднесених до їх компетенції.

Значущою видається класифікація державного контролю за характером взаємозв'язку суб'єкта та об'єкта контролю.

У науковій літературі контроль поділяють на внутрішній (відомчий) і зовнішній. Під внутрішньовідомчим контролем розуміється такий спосіб взаємодії суб'єкта та об'єкта контролю, в разі якого забезпечується підпорядкованість другого щодо першого, тобто суб'єкт контролю у цьому разі володіє конкретними владними повноваженнями щодо об'єкта контролю з огляду на те, що розташовується вище в ієрархії органів державної влади, організаційно при цьому маючи приналежність до тієї ж гілки влади.

Найпоширеніший внутрішньовідомчий контроль в органах державної влади, що належать до виконавчої та судової гілок влади.

Зовнішній контроль передбачає, що об'єкт контролю не перебуває в прямому або непрямому підпорядкуванні у суб'єкта контролю, однак, незважаючи на це, суб'єкт контрольної діяльності володіє контрольними повноваженнями щодо об'єкта контролю, і така форма державного контролю найбільше притаманна, наприклад, органам прокуратури та парламентам.

Однією з найважливіших форм державного контролю є парламентський контроль, який найчастіше є загальнополітичним (державно-правовим) і значно рідше як адміністративно-політичний контроль.

У президентських і парламентських державах основним призначенням (метою) контролю законодавчого (представницького) органу виступає передусім парламентський контроль над діяльністю уряду. В Україні парламент є засобом забезпечення розвитку суспільних відносин і створення необхідних правових засад і гарантій для гідного і благополучного існування громадян. У різних державах місце парламентського контролю у системі повноважень державних органів у контексті поділу влади визначається по-різному.

Англійські вчені С. Уейд і Г. Філіпс, розглядаючи функції парламенту Великобританії, головною з них уважають саме функцію парламентського контролю, наступною за значущістю – законодавчу функцію, а на третє місце ставлять «різні функції», до яких відносять судові функції слідчого комітету для розслідування будь-якої справи, що має державне значення і ін. [6, с. 117, 145].

Дещо інший погляд на проблему можна зустріти в іншого англійського дослідника Д. Кумбса. Він виділяє п'ять груп парламентських повноважень, перше місце серед яких відводить впливу на уряд (вотум недовіри, міністерська відповідальність тощо). Далі ним зазначаються такі повноваження: видання законів; затвердження бюджету; контроль адміністрації (депутатський запит, спеціальні комісії

з розслідування діяльності тих чи інших органів тощо); організація роботи самого парламенту [7, с. 5].

Також цікавий погляд Дж. Медісона, який у їх спільних з А. Гамільтоном і Дж. Джеєм політичних статтях називав верхню палату парламенту «рятивним контролем над урядом». «З її наявністю, – писав він, – безпека народу стає вдвічі надійніше» [8, с. 410].

В юридичній літературі висловлюється інший погляд, який полягає у тому, що контрольний характер повноважень парламенту, такий як парламентський запит, правом на подання якого володіють депутати Верховної Ради України, надає ознаки контрольного органу парламенту, що суперечить його правовій природі як представницького та законодавчого органу державної влади, а також ідеї незалежності державних органів у разі виконання власних повноважень у межах реалізації принципу поділу влади.

Ми вважаємо, незважаючи на наявний принцип поділу влади (ст. 6 Конституції України) на законодавчу, виконавчу та судову, які є самостійні, це не може означати їх повну ізоляцію один від одного. Сенс поділу влади полягає не тільки в тому, щоб не допускати концентрації всієї влади в руках якогось одного органу, але і в тому, щоб створювати механізм «стримувань і противаг». Окрім того, за будь-якої форми поділу влади повинен забезпечуватися контроль законодавчої влади над виконавчою, над усіма її ланками, охоплюючи силові структури.

Прагнення вивести виконавчу владу загалом або окремі її ланки з-під контролю не можна виправдати ні теоретично, ні практично. Основне призначення парламентського контролю полягає в тому, щоб парламент від імені народу, який обрав його, забезпечував належний контроль діяльності виконавчої влади.

У зарубіжній літературі є погляд, згідно з яким інститут парламентського контролю виділяється в окрему значущу функцію вищого законодавчого органу держави, поряд з функціями представництва та законотворчості.

Роль парламентського контролю є пріоритетним, поряд з іншими функціями зазначених органів. У зарубіжній юридичній літературі зустрічаються суперечливі думки: деякі науковці не виділяють контрольну функцію парламенту в ролі основної або навіть допоміжної, говорячи про відсутність необхідності наявності контрольних повноважень вищого законодавчого і представницького органу держави. Інші автори наголошують на важливості і значущості парламентського контролю як невід'ємного елемента системи поділу влади, що підсилює ефективність діяльності органів виконавчої влади, попереджаючи

можливі порушення законності. Варто зазначити обумовленість розвитку парламентського контролю в тій чи іншій державі залежно від форми державного правління.

Водночас ми підтримуємо погляд провідних українських учених: В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійка, Н. В. Кізіми, В. Л. Коваленка, Д. М. Лук'яncia про те, що контрольна функція парламенту є однією з основних.

Парламентський контроль може бути ефективним за різних форм правління, однак контрольні повноваження, якими наділений парламент, можуть значною мірою відрізнитися залежно від форми правління. Серед учених-правознавців України відсутня єдина думка щодо питання про поняття та сутність парламентського контролю.

Проте Ж. М. Пустовіт, визначаючи основні функції парламенту, зазначає, що він повинен у межах своїх повноважень і притаманними йому формами виконувати функцію парламентського контролю в галузі державного будівництва, діяльності інших органів, виконання бюджету [9, с. 22]. Парламент є вищим представницьким і законодавчим органом влади в демократичній державі і без нього не може існувати демократичний устрій суспільства.

Система поділу влади, сформульована європейськими мислителями XVII століття (Дж. Локк, Т. Гоббс, Ш. Л. Монтеск'є), передбачає наділення парламенту не тільки законодавчими і представницькими функціями, але і функціями у сфері контролю за діяльністю інших органів державної влади, передусім виконавчої. Парламентський контроль у світовій практиці як специфічна але невід'ємна функція парламенту, встановлювався поступово.

З моменту виникнення парламенту в Англії, потім у Франції, США та інших державах Європейського Союзу парламенти тією чи іншою мірою наділені контрольними повноваженнями у відношенні насамперед бюджетно-фінансової політики держави та податкових відносин. Лише поступове посилення ролі парламенту як державного органу, наділеного правом представництва всього населення держави, спричинило до розширення контрольних функцій парламенту щодо органів виконавчої влади та діяльності глави держави. Історія становлення та світової практики здійснення парламентського контролю безсумнівно представляє значний науковий і практичний інтерес, проте через обмеженість обсягу дослідження варто зупинитися на розгляді генезису становлення парламентського контролю України.

Деякі вчені дотримуються думки, що парламентський контроль ставить різновид діяльності. Г. С. Журавльова вважає, що парламентський контроль може здійснюватися Верховною Радою, власними та

спільними органами і окремими представниками, характеризується юридичною спрямованістю, спостереженням, виявленням та запобіганням порушень, помилок і зловживань у реалізації органами державної влади або посадовими особами нормативних приписів і, як наслідок, правових наслідків, які виникають або не виникають [10, с. 52–53].

Окрім того, у вітчизняній юридичній літературі поширений інший підхід. Як зазначає М. В. Сіцінська, парламентський контроль може бути визначений як система норм, яка регулює встановлений порядок здійснення нагляду й перевірки, переважно, діяльності органів виконавчої влади [11, с. 125]. Тобто парламентський контроль – це здійснюваний вищим законодавчим (представницьким) органом державної влади комплекс різних заходів щодо постійного спостереження та перевірки діяльності системи органів державної влади, а також щодо усунення виявлених унаслідок такої перевірки порушень та попередження можливих наслідків.

З огляду на дослідження І. В. Залубовської, парламентський контроль можна визначити як комплекс різних заходів щодо постійного і ситуативного спостереження, ініціативної перевірки діяльності виконавчих органів державної влади парламентом, парламентаріями або спеціально утвореними для цієї функції державними органами, а також усунення виявлених порушень та попередження їх можливих наслідків [12, с. 2]. Деякі вчені під час визначення поняття «парламентський контроль» акцентують на його інституційному характері.

О. М. Куракін і М. О. Третьяченко визначають парламентський контроль як систему норм, що регулюють установлений порядок здійснення спостереження та перевірки діяльності органів виконавчої влади, який спрямований на її оцінку з можливим застосуванням санкцій [13, с. 5].

Позиції вчених у визначенні поняття «парламентський контроль» дуже близькі, проте єдиного погляду на це питання в сучасній правовій науці немає, що дало змогу на основі аналізу нормативної правової бази та праць науковців запропонувати авторське визначення парламентського контролю як діяльність законодавчого органу державної влади, його членів та утворених ним органів моніторингу законності виконання повноважень органами публічної влади, їх посадовими особами та іншими особами з метою подальшої оцінки їх діяльності і можливого застосування заходів реагування.

Таке визначення парламентського контролю видається більш повним, оскільки значно розширює об'єкт парламентського контролю. Не обмежуючись лише системою органів і посадових осіб виконавчої

влади, підтримуючи в своєму прагненні законодавця, вважаємо за необхідне поширити можливість здійснення парламентського контролю на діяльність інших осіб.

Подібна позиція викладена у положеннях Проекту Закону України «Про основні засади парламентського контролю в Україні» [14].

Звернення до сутності того чи іншого юридичного явища неможливе без знання його правової природи і призначення, вивчення суттєвих ознак і особливостей. Парламентський контроль – це діяльність насамперед парламенту, його посадових осіб і утворених ним органів, а суть парламентського контролю взаємопов'язана і співвідносна та взаємозумовлена природою парламенту. Отже, парламент у концепції поділу влади – це вищий законодавчий і представницький орган держави, але ідея поділу влади сама по собі не має на увазі верховенство, лідируючу позицію тієї чи іншої гілки влади, відповідно, законодавча влада, якщо розглядати проблему лише в цьому контексті, займає в системі публічної влади місце, аналогічне тому, що і виконавча та судова гілки.

Однак під час розгляду системи поділу влади у контексті системи «стримувань і противаг» стає зрозуміло, що парламент, окрім законодавчої та представницької функцій, повинен володіти ще й контрольними повноваженнями щодо виконавчої влади.

Серед учених є думка, що провідна роль законодавчої влади в системі публічної влади зумовлена тим, що здійснює її орган – парламент, який отримує легітимацію шляхом прямого волевиявлення населення країни (загальні вибори) і виступає як орган народного представництва та тим, що ця гілка влади наділена винятковим правом правотворчості і саме вона створює правову основу, у межах якої можуть діяти інші гілки державної влади. Як гадає В. М. Тертишник, єдність і цілісність держави не дають змоги ставити питання про те, яка влада важливіша, і тому кожна влада повинна володіти широкими повноваженнями. Ні одна з них не може існувати без двох інших. Однак обрані органи завдяки своїй вищій легітимності займають провідне місце в системі публічної влади [15, с. 75]. Теза про те, що в повновладді представницьких органів є основи повноважень усіх інших державних органів, не заперечується теорією національного права.

Водночас під час взаємодії влади одна гілка влади повинна бути першою, інакше весь державний механізм може опинитися в ситуації «нездорової» боротьби за першість. Такою владою може і повинна виступити законодавча влада в особі представницького органу чи самого народу (наприклад, референдум). Пріоритетне положення законодавчої влади можна пояснити тим, що вона формулює головні

напрями внутрішньої і зовнішньої політики, конструює і закріплює правові масштаби. Її приписи у формі законів, займають чільне місце щодо всіх інших норм. Указане безпосередньо впливає на визначення сутності парламентського контролю, його функції.

Можна стверджувати, що парламент у контексті поділу влади, є вищим представницьким і законодавчим органом держави, однак щодо контрольної функції безпосередньо не йдеться. Водночас під час вивчення сутності представницьких органів, разом і Верховної Ради, як органів, що мають вищу ступінь легітимації влади в державі, можна зробити висновок про роль парламенту в сучасній демократичній державі. До аналогічного висновку приводить і те, що на парламент покладено функцію вищого державного правотворення. Це означає, що парламент, виконуючи свою основну функцію, фактично визначає внутрішню та зовнішню політику держави, формує цінності та ідеали суспільства, до якого належить.

Сутність контролю ґрунтується й пов'язана з реалізацією такого принципу правової держави, як принцип законності. Він означає не тільки визнання за Конституцією і іншими законодавчими актами вищої юридичної сили, їх здатності встановлювати вихідні, первинні норми правового регулювання в суспільстві, які, своєю чергою, стають соціальними стандартами, але і безумовне підпорядкування всіх членів суспільства та держави загалом чинним законам і еталонам. Законодавчі встановлення в сфері державного управління чітко визначають, як треба чинити в тій чи іншій нормативно окресленій ситуації, яка поведінка є правомірною, що можна, потрібно чи не можна робити в певному, врегульованому правом, громадському відношенні. З огляду на це, можна стверджувати, що парламент має право і навіть більше, повинен володіти контрольними повноваженнями, причому контрольними повноваженнями не тільки за виконанням тих законів, які ним приймаються, але і загалом за системою виконавчої влади в державі.

Висновки. Однією з основних форм контрольної діяльності є державний контроль. Він провадиться з метою організації виконання вимог нормативних правових актів, дотримання державної дисципліни, належного використання фінансових коштів і майна, яке належить до державної або комунальної власності, організації роботи з громадянами.

Державний контроль – поширена форма діяльності державних органів і посадових осіб, як і в усіх сферах державного управління вищий державний орган завжди здійснює в якій-небудь формі контроль над підлеглими йому органами. До цього спричинює наявність у будь-

якій державі універсальної контрольної функції, що впливає із сутності публічної, державної влади.

Контрольна функція притаманна загалом державі. Грунтуючись на принципі поділу влади, зазначена загальна контрольна функція делегується органам законодавчої, виконавчої і судової влади. Внаслідок чого однією з найважливіших форм державного контролю є парламентський контроль. Парламентський контроль – це діяльність законодавчого (представницького) органу державної влади, його членів та утворених ним органів моніторингу законності здійснення своїх повноважень органами публічної влади, їх посадовими особами й іншими особами з метою подальшої оцінки їх діяльності і можливого застосування заходів реагування.

1. Єсімов С. С. Правове регулювання застосування інформаційних технологій для формування довіри до органів державної влади / С. С. Єсімов // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична. – Львів, 2015. – № 1. – С. 173–184.

2. Музичук О. М. Парламентський контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні / О. М. Музичук // Європейські перспективи. – 2011. – № 2. – Ч. 1. – С. 24–28.

3. Савченко О. В. Співвідношення державного і громадського контролю / О. В. Савченко // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – Ч. 3. – С. 162–167.

4. Єдинак Т. С. Контроль як функція державного управління: сутність та класифікація / Т. С. Єдинак, О. В. Павлишен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?...2

5. Державний контроль у сфері виконавчої влади / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, В. Л. Коваленко; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К.: Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України, 1999. – 47 с.

6. Уэйд Е. Конституционное право / Е. Уэйд, Г. Филлипс; под. ред. С. Б. Крылова. – М.: Иностранная литература, 1950. – 442 с.

7. Coombs D. Introduction aux etudes sur les parlements nationaux / D. Coombs // Simposium sur les integration eu-rope?nne. – Luxembourg, 1974. – 8 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://catalogue.nla.gov.au/Record/1831926>

8. Федералист. Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея / под общ. ред. Н. Н. Яковлева, коммент. О. Л. Степановой. – М.: Издательская группа «Прогресс»-«Литера», 1994. – 592 с.

9. Пустовіт Ж. М. Поняття, сутність та зміст функцій Верховної Ради України / Ж. М. Пустовіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/bmju_2012_11_5.pdf

10. Журавльова Г. С. Форми та механізми парламентського контролю / Г. С. Журавльова // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 1 (7). – С. 51–55.

11. Сіцінська М. В. Сутність парламентського контролю та особливості його здійснення за сектором безпеки і оборони України / М. В. Сіцінська // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 1. – С. 124–128.

12. Залюбовська І. В. Роль і місце апарату Верховної Ради України в системі парламентського контролю / І. В. Залюбовська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2008-4/doc/4/05.pdf

13. Куракін О. М. Парламентський контроль: характеристика національної моделі / О. М. Куракін, М. О. Третьяченко // Науковий вісник Запорізького юрид. ін-ту. – 2010. – № 2. – С. 3–10.

14. Про основні засади парламентського контролю в Україні: Проект Закону України // Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3201&skl=5

15. Тертишник В. Забезпечення верховенства права та концептуальні проблеми гармонізації законотворчого процесу / В. Тертишник // Право України. – 2010. – № 12. – С. 74–79.

Бондаренко В. А., Пустовая Н. А. Парламентский контроль в системе государственного контроля

Рассматриваются проблемы парламентского контроля в системе государственного контроля и их соотношение. Раскрыты формы государственного контроля, в том числе парламентского. Обозначена роль парламентского контроля в системе государственного управления, его объект и функции с учетом опыта стран-членов Европейского Союза в сфере деятельности органов исполнительной власти. Представлено авторское определение парламентского контроля.

Ключевые слова: *государственный контроль, парламентский контроль, соотношение государственного и парламентского контроля.*

Bondarenko V. A., Pustova N. O. Parliamentary control in the system of state control

The article deals with the issues of parliamentary control in the system of state control and their interrelation. On the basis of the analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine, other normative and legal acts the author reveals forms of state control, including parliamentary control and its role in the system of state control, the object of parliamentary control, functions of parliamentary control in the context of the experience of the member states of the European Union in the sphere of the activity of executive bodies. The author's definition of parliamentary control is given.

The control occupies an important place in the activities of the Verkhovna Rada of Ukraine. State control is derived from the essence of power and the State. But as any element of these categories it has its place in public administration. This place is defined by the functions of the state administration, objectives and hierarchy of state power and socially necessary division of labour.

Parliamentary control, as one of the types of state control, is a prerequisite for sustainable constitutional order in the country. The problem becomes significant

because today there are no available normative and legal acts regulating the procedures for the exercise of parliamentary control, which is one of the most important instruments for ensuring the rule of law and implementation of the modern legal policy, a model of the interaction between different branches of power in settling the most urgent issues related to further development of the country, making a unified approach to the definition of the essence of parliamentary control.

State control is a common form of the activity of state bodies and officials, because in all spheres of public administration higher state authority always carries out any form of control over subordinate authorities.

The control function belongs to the state in general. Based on the principle of power division, the common control function is delegated to the bodies of legislative, executive and judicial power. As a consequence, one of the most important forms of state control is parliamentary control. Parliamentary control is the activity of the legislative (representative) body of state power, its members and formed bodies of monitoring the legality of public authorities, their officials and other persons with the purpose of further evaluation of their activities and possible application of response measures.

Key words: *state control, parliamentary control, interrelation of public and parliamentary control.*

Стаття надійшла 26 грудня 2016 р.

УДК 342.716.6:745.2

**М. П. Гурковський,
С. С. Єсімов**

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Досліджено принципи діяльності поліції щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Проаналізовано юридичну сутність принципів діяльності поліції у контексті Закону України «Про Національну поліцію». Розглянуто класифікацію принципів діяльності поліції та вплив на стан захищеності прав і свобод людини у період реформування правоохоронної системи держави.

Ключові слова: *конституційні права і свободи, принципи діяльності поліції, законність, політична нейтральність.*

Постановка проблеми. Конституційні права і свободи – це закріплені в Конституції України, гарантовані державою нормативно-доктринальні цінності, що забезпечують кожній людині та громадяни-

ну рівні можливості вільно та самостійно обирати вид і міру своєї поведінки відповідно до власних здібностей та інтересів. Аналіз діяльності поліції щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в їх системному виді має безпосередній практичний сенс. По-перше, при всьому різноманітті прав і свобод він дає змогу адекватно розкривати їх єдність, внутрішній зміст, взаємозумовленість, роль у суспільних процесах, значення в задоволенні життєвих потреб й інтересів кожної людини і громадянина окремо в контексті діяльності поліції. По-друге, діяльність поліції щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина не абстрагується штучно від інших видів правоохоронної діяльності, але дає змогу проаналізувати особливості діяльності поліції, виявити закономірності юридичного закріплення принципів. По-третє, вивчення принципів важливо для всебічної розробки питань їх реалізації, конкретизації та підвищення ефективності виконання функцій поліцією.

Стан дослідження. Проблема забезпечення прав і свобод людини та громадянина завжди в центрі уваги юридичної науки. Їй присвятили свої праці представники теорії права: П. Рабінович, О. Скакун, В. Шамрай та інші; конституційного та адміністративного права: В. Грищук, Ж. Завальна, В. Ковбасюк, В. Малиновський, Н. Мельничук, Т. Мотренко, В. Смолій, І. Хомишин, Х. Ярмак та ін. Праці одних заклали теоретичні основи для сучасного розуміння специфіки правового статусу людини і громадянина, його елементного складу, гарантій реалізації. Інші – досліджують проблематику охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина з огляду на політичні, соціально-економічні та культурно-духовні перетворення, що відбуваються в суспільстві.

Необхідно зазначити, що різні сторони організації та діяльності поліції у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина, питання зміцнення законності в роботі поліцейських у вітчизняній юридичній науці вивчалися в працях: В. Авер'янова, О. Бандурки, Ю. Битяка, С. Гречанюка, Є. Додіна, М. Коваліва, Р. Калюжного, В. Колпакова, Т. Коломоєць, О. Кузьменко, Н. Нижник, О. Остапенка, В. Ортинського, В. Середи, А. Собакаря, М. Тищенка і інших фахівців. Визнаючи досягнуте, варто наголосити, що проблеми забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина, взаємодії поліції й інститутів громадянського суспільства залишаються предметом всебічного наукового аналізу з огляду на реформування різних сфер суспільного й державного життя, заразом системи МВС України.

Метою статті є дослідження принципів діяльності поліції щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Виклад основних положень. Важливою віхою вітчизняного поліцейського законодавства України є чітко виражена система принципів організації та діяльності поліції – головних, значущих, керівних начал, що є сполучною ланкою між нормативними приписами різної галузевої належності, на яких повинна ґрунтуватися робота поліції.

У Законі України «Про Національну поліцію» указані принципи діяльності поліції (ст. 6-12): дотримання та повага до прав і свобод людини і громадянина; законність; неупередженість; відкритість і публічність; громадська довіра і підтримка громадян; взаємодія і співробітництво; використання досягнень науки і техніки, сучасних технологій та інформаційних систем [1].

Важливим цих принципів є те, що всі вони відповідають конституційним приписам. Заразом межі реалізації цих принципів не є тільки в сфері конституційних норм, а визначаються нормами інших галузей права (адміністративного, кримінального, кримінального процесуального й ін.). Зокрема такий принцип, як дотримання та повага до прав і свобод людини та громадянина, має безпосереднє конституційне наповнення в загальній системі принципів діяльності поліції, що не викликає сумнівів, бо згідно з Конституцією України (ст. 3) людина, її права і свободи є найвищою цінністю. Визнання, дотримання й захист прав і свобод людини та громадянина – обов'язок держави [2].

У ст. 2 Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку також зазначено, що «при виконанні своїх обов'язків посадові особи з підтримання правопорядку поважають і захищають людську гідність і підтримують і захищають права людини щодо всіх осіб» [3].

Законодавець у Законі України «Про Національну поліцію», використовуючи подібне формулювання, суттєво розширив межі цього принципу, наповнивши ширшим змістом. Повага прав і свобод людини та громадянина – це насамперед уважне відношення до них, засноване не тільки на визнанні їх цінності для суспільства і держави, але й на належному та дійсному дотриманні прав і свобод кожної людини і громадянина, тобто і законослухняних, і тих, хто порушив закон. Окрім цього, в Законі України «Про Національну поліцію» вперше відображено алгоритм поведінки поліцейського в разі звернення до громадянина, в разі звернення громадянина до поліцейського, в разі затримання. У разі затримання поліцейський зобов'язаний: назвати свою посаду, звання, прізвище, пред'явивши на вимогу громадянина службове посвідчення, та роз'яснити особі, яка затримується, його право на юридичну допомогу, на послуги перекладача, на повідомлення родичів або знайомих осіб про факт затримання, право на відмову від дачі пояснення.

Дії співробітників поліції повинні бути обґрунтованими і зрозумілими для громадян. Уперше в практиці правового регулювання закріплена норма, яка зобов'язує поліцейського, в разі порушення прав і свобод громадян, ужити заходів із відновлення порушених прав і свобод, вибачитися перед громадянином, чий права і свободи порушені.

Дуже важливо в процесі відомчої нормотворчості не допускати випадків регламентування у відомчих нормативних актах підстав і порядку застосування заходів примусу, коли ці питання не врегульовані законодавством. Усе, що стосується прав і обов'язків громадян, повинно регулюватися виключно законами.

Будь-яке обмеження прав і свобод людини та громадянина, підзаконними нормативними правовими актами, неприпустиме. Згідно з Конституцією України права і свободи людини та громадянина можуть обмежуватися законом з метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони та безпеки держави.

З огляду на недостатньо чітку регламентацію права затриманого на повідомлення родичів або близьких осіб про факт затримання, доцільно включити до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» обов'язок посадових осіб, які затримують, надавати затриманому право особисто повідомляти про факт і підстави затримання, місце знаходження, використовуючи різні засоби зв'язку. Крім цього, необхідно визначити, коли затриманому нададуть таку можливість. Таке право може бути надано відразу після складання протоколу або реєстрації про затримання. Момент виконання цього права має бути відображено в протоколі про затримання, в якому треба передбачити відповідну графу, де було б відображено, що громадянин скористався цим правом або відмовився від його реалізації.

Актуальним є питання про об'єднання в один запобіжний захід логічно взаємопов'язаних між собою процесуальних заходів адміністративного затримання і доставляння.

Не оминув процес підготовки Закону України «Про Національну поліцію» ретельного аналізу міжнародного досвіду щодо застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї під час виконання службових обов'язків. Ці питання містяться у Главі 5 Закону України «Про Національну поліцію».

Діяльність поліції в будь-якій державі пов'язана з можливістю застосування законних (санкціонованих) насильницьких заходів. Незаперечним є те, що це одна з її онтологічних особливостей, яка притаманна всім без винятку органам правопорядку, оскільки їх головні

завдання та функції є у сфері протиправних діянь, що загрожують життю, здоров'ю, правам і свободам людини та громадянина, держави і суспільства.

Згідно зі Законом України «Про Національну поліцію», з урахуванням вимог міжнародно-правових документів, поліцейських наділено повноваженнями, у випадках строго регламентованих законом, застосовувати різні заходи примусу, серед яких важливе місце займають права на застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї. Заразом правова база у цій сфері, як і раніше, потребує вдосконалення, щоб виключити випадки нападу на співробітників поліції в місцях масового скучення людей, коли вони не вправі застосувати зброю. З огляду на недосконалу правову базу, поліцейський змушений утримуватися від використання зброї або перебуває в стані постійної загрози бути звинуваченим за її застосування.

Аналіз Розділу 5 Закону України «Про Національну поліцію» дає змогу наголосити на правилах, якими повинен керуватися поліцейський, застосовуючи фізичну силу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю. Їх головний зміст полягає:

- поліцейський може застосовувати фізичну силу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю тільки в разі крайньої необхідності і виконати власні обов'язки з належною повагою прав і свобод людини та громадянина;

- застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї можливе лише в тому разі, коли інші засоби виявилися неефективними або не дали бажаного результату;

- у всіх випадках застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї поліцейський повинен виявляти стриманість і діяти з урахуванням ситуації, обстановки, характеру і ступеня небезпеки дій осіб щодо яких застосовуються фізична сила, спеціальні засоби або вогнепальна зброя, характеру і сили опору, що чиниться ними;

- поліцейський зобов'язаний надати громадянину, який отримав тілесні ушкодження внаслідок застосування фізичної сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї, першу допомогу, вжити заходів із надання йому медичної допомоги, у разі поранення громадянина або настання смерті в результаті застосування фізичної сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї повідомити прокурора;

- застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї, що спричинило смерть громадянина, допускається лише тоді, коли воно абсолютно неминуче для захисту життя.

Зазначене дає змогу зробити висновок, що значущість набуває питання дотримання законності працівниками поліції, заразом у разі застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї.

Законність є основоположним принципом діяльності поліції і полягає в суворому та неухильному дотриманні приписів правових норм поліцейськими. Це свідчить про те, що поліцейський ні за яких умов не повинен порушувати закон, а має керуватися виключно законними наказами і розпорядженнями. Як зазначає В. Хомишин, «законність сприяє зміцненню правопорядку, створює умови для протидії корупції, сама законність потребує в забезпеченні цілим комплексом правових, організаційних, економічних та інших засобів» [4].

Оскільки одним із аспектів призначення поліції є протидія злочинності, тому цілком логічно звучить вимога Закону України «Про Національну поліцію» про заборону підбурювати, схилити, спонукати в прямій або непрямій формі кого-небудь до скоєння протиправних дій.

Забороняється поліцейським у виправдання своїх дій (бездіяльності), під час виконання службових обов'язків, робити посилання на інтереси служби, економічну доцільність, незаконні накази і розпорядження вищих посадових осіб або будь-які інші обставини. Це говорить про те, що між законністю і доцільністю повинен бути відсутній конфлікт.

Не можна протиставляти доцільність законності, ухвалювати суперечливі закону рішення, посилаючись на доцільність.

О. Остапенко, розглядаючи співвідношення законності та доцільності, зазначав, що в певній ситуації під час розгляду того чи іншого питання або справи закону повинні неухильно дотримуватися і не порушувати його [5, с. 96]. У межах закону і на його підставі, повинна прийнятися та міра, з передбачених законом, яка є найприйнятнішою для певного випадку з урахуванням усіх обставин справи.

Поліцейський для виконання обов'язків і реалізації прав уповноважений застосовувати заходи державного примусу, але тільки у випадках, передбачених законом. Із огляду на це, принцип законності набуває ще більшої значущості.

Важливе значення у сфері діяльності поліції має контроль і нагляд за законністю рішень і дій посадових осіб. М. Ковалів зазначає, що значна вимогливість, систематичний і дієвий контроль і перевірка виконання є ефективним засобом зміцнення дисципліни та законності, виховання у співробітників поліції почуття відповідальності [6, с. 87]. На об'єктивній необхідності і важливості контролю в будь-якому суспільстві наголошує А. Собакарь: будь-яке демократичне суспільство повинно піклуватися про удосконалення контрольних механізмів. У разі цього справді демократичний контроль зводиться до контролю держави не тільки за своїми громадянами, але і за всіма без винятку

інститутами, наділеними владними повноваженнями, до одного з яких належить поліція [7].

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» контроль за діяльністю поліції здійснюють: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України в межах повноважень, визначених Конституцією України, законами України. Крім цього, за поліцією встановлюється відомчий і громадський, судовий і прокурорський контроль.

Незважаючи на певні напрацювання в цій сфері, інститут контролю за діяльністю поліції знаходиться на стадії становлення і, відповідно, потребує вдосконалення. Насамперед необхідно звернути увагу на ретельний підбір і підготовку кадрів, які будуть задіяні під час проведення відповідних контрольних заходів, щоб уникнути вчинення ними корупційних злочинів і посадових зловживань; визначити і нормативно закріпити механізми координації та взаємодії під час проведення контрольних заходів різними суб'єктами контролю.

Доцільно приділяти належну увагу практиці реалізації положень наказів МВС України від 13 червня 2016 року № 503 «Про затвердження Інструкції з організації контролю за виконанням документів у Національній поліції України» та від 4 грудня 2015 року № 1543 «Про затвердження Положення про громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ України» [8; 9]. Все це сприятиме досягненню позитивного результату у справі забезпечення законності в органах й установах системи МВС України.

Відповідно до Конституції держава гарантує рівність прав і свобод людини та громадянина незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового положення, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань, інших обставин. Забороняються будь-які форми обмеження прав громадян за ознаками соціальної, расової, національної, мовної чи релігійної приналежності.

Це свідчить про те, що у діяльності поліції повинна бути повністю виключена упередженість до будь-якої із зацікавлених сторін тієї чи іншої справи, можливість ототожнення особи, яка порушила закон, із будь-якою етнічною групою або народністю.

Поліція захищає права, свободи, законні інтереси людини та громадянина незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового та посадового положення, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань, а також інших обставин.

У цьому полягає зміст принципу неупередженості діяльності поліції, який вперше відобразився у Законі України «Про Національну

поліцію» в контексті адаптації положень міжнародних документів, що стосуються поліцейської діяльності. Крім того, в Законі «Про Національну поліцію», розглянутий принцип викладено, на наш погляд, більш вдало.

У ст. 3 Міжнародного кодексу поведінки державних посадових осіб встановлено, що державні посадові особи уважні, справедливі та неупереджені під час виконання своїх функцій, зокрема, у своїх відносинах із громадськістю; ніколи не надають неправомірну перевагу будь-якій групі осіб або окремій особі, не допускають дискримінації щодо будь-якої групи осіб або окремої особи або не зловживають іншою мірою наданими їм повноваженнями та владою [10].

Згідно зі ст. 40 Європейського кодексу поліцейської етики поліція повинна виконувати свої завдання неупереджено, керуючись, зокрема, принципами неупередженості та недискримінаційного підходу [11].

Виправданним є виділення, як самостійного принципу, діяльності поліції політичної нейтральності (деполітизації). Йдеться про те, що поліцейському забороняється перебувати в політичних партіях і брати участь у їх діяльності. Під час провадження службової діяльності поліцейський не повинен бути пов'язаний з рішеннями політичних партій, інших громадських об'єднань і релігійних організацій. Це не йдеться про те, що він не може брати участь у таких об'єднаннях. Він може бути членом, наприклад, спортивних й інших громадських об'єднань, які мають соціально-корисні цілі, керуючись виключно своїми інтересами. Аналогічно цим прикладам поліцейський може реалізовувати своє право на свободу совісті, віросповідання, включаючи право сповідати, індивідуально або спільно з іншими, будь-яку релігію або не сповідувати ніякої. Однак у разі провадження своєї професійної службової діяльності він не повинен відстоювати їх інтереси.

Аналізована норма порівнюється з нормою Закону України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III «Про політичні партії в Україні». Закон передбачає, що особи, які заміщують державні посади, що перебувають на державній службі, на службі в органах місцевого самоврядування, не мають права використовувати переваги свого посадового або службового становища в інтересах політичної партії, членами якої вони є, чи в інтересах будь-якої іншої політичної партії. Зазначені особи, за винятком депутатів Верховної Ради України, депутатів інших представницьких органів державної влади, не можуть бути пов'язані з рішеннями політичної партії під час виконання своїх посадових або службових обов'язків.

Заборони й обмеження, передбачені Законом «Про Національну поліцію», дублюють норми, що містяться у відповідних положеннях

Закону України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII «Про державну службу», дія яких відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» поширюється на поліцейських [12].

Принцип відкритості та публічності у діяльності поліції надає можливість усім зацікавленим особам отримувати достовірну інформацію про їх діяльність, інформацію, яка безпосередньо зачіпає права, за винятком тієї, доступ до якої обмежено законом.

Інформування громадян відбувається завдяки засобам масової інформації, інформаційно-комунікаційній мережі Інтернет, шляхом звітів (не рідше одного разу в рік) посадових осіб перед законодавчими (представницькими) органами державної влади, представницькими органами місцевих утворень, громадянами. Періодичність і порядок звітності, категорії посадових осіб, уповноважених звітувати перед зазначеними органами та громадянами, визначаються Законом України «Про Національну поліцію» [1]. Крім цього, МВС України приймає звернення від громадян.

Аксіоматичним є судження про те, що ефективність діяльності поліції багато в чому залежить від суспільної довіри та підтримки громадян (ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію»).

Заразом ця стаття, з погляду юридичної конструкції, викликає деякі сумніви. Справа в тому, що законодавець не зовсім чітко у змісті статті врахував ідею, заявлену в назві. Йдеться про підтримку діяльності поліції з боку громадян. Міністр внутрішніх справ України А. Аваков неодноразово звертав увагу на довіру громадян поліції [12]. Поліція повинна заслужити довіру громадян, тому з порушеннями у власних рядах бореться жорстко і принципово. Довіру треба заслужити чітким виконанням обов'язку перед людьми, щоденною, корисною і результативною службою суспільству.

Нині доводиться стверджувати, що використання громадської думки співробітниками поліції щодо вдосконалення, а більшою мірою і в реформуванні своєї діяльності, залишається затребуваним. Між тим, знання думки громадян щодо реалізації конкретних правоохоронних функцій, безумовно, допомагає якісніше їх реалізовувати. Необхідність такого знання зумовлена передусім соціальною природою інституту поліції, тому втілюючи в дійсність своє суспільне призначення, поліція не може не взаємодіяти з громадянами, трудовими колективами та громадськими об'єднаннями.

Технологія «включення» громадської думки в управлінську діяльність поліції – це цілісний процес, що охоплює аналіз його стану і активне формування позитивних установок цієї думки. Головне полягає в тому, щоб вироблення і реалізація відповідних технологій

слугувала реальному зростанню ефективності органів правопорядку, зміцненню їх взаємодії з населенням, зниженню упередженості і взаємної недовіри.

На жаль, не завжди поліцейські повною мірою усвідомлюють те, що громадська думка є не тільки сукупністю суджень і оцінок різних верств населення про події та явища соціальної дійсності, що вона виявляється виключно тоді, коли є для його носіїв інтерес.

Отже, громадську думку можна розглядати як критерій рівня соціальної безпеки і правової захищеності людини та громадянина. Нині можна констатувати те, що у взаєминах поліції та інститутів громадянського суспільства реалізується принцип соціального партнерства, що, безсумнівно, сприяє підвищенню ефективності діяльності поліції і перетворення її в якісніший, дієвіший інститут соціальної допомоги та правового захисту населення.

Автори навчального посібника «Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Особлива частина» В. Серета, М. Ковалів, Ю. Назар указують, що поліцейський повинен сформувати свої відносини з громадянами на основі принципу соціального партнерства, що, безсумнівно, має створювати сприятливі умови для зростання правової активності громадян, їх більшої правової захищеності [13, с. 186–187]. Для ефективності зазначених взаємин обидві сторони повинні володіти достатнім рівнем правосвідомості, що є одним з основних елементів цих взаємовідносин.

Не можна не відзначити закріпленої у Законі України «Про Національну поліцію» фундаментальної основи – взаємодії з державними та місцевими органами, громадськими організаціями, посадовими особами, правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними поліцейськими організаціями (Міжнародною організацією кримінальної поліції – Інтерполом, Генеральним секретаріатом Інтерполу та Європейською поліцейською організацією – Європолом). Безперечно, що саме від правильної організації такої взаємодії залежить ефективність діяльності поліції.

Важливим нововведенням Закону України «Про Національну поліцію» є проголошення принципу використання досягнень науки і техніки, сучасних технологій та інформаційних систем.

У Законі України «Про міліцію» згадувалося про право міліції використовувати для документування своєї діяльності інформаційні системи, відео- і аудіотехніку, кіно і фотоапаратуру, інші технічні та спеціальні засоби, що не заподіюють шкоди життю, здоров'ю людини та навколишньому середовищу [14]. В сучасних умовах досягнення результативності у справі боротьби зі злочинністю неможливе без

якісного і всебічного наукового, інформаційного забезпечення оперативно-службової діяльності поліції. З огляду на це, резонно виникає питання про відповідність використовуваних технологій сучасним вимогам і про своєчасне їх оновлення.

Основними пріоритетними завданнями у цьому напрямі є створення на основі єдиної інформаційно-комунікаційної системи, єдиної системи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності МВС України, перехід до надання адміністративних послуг в електронному вигляді, впровадження цифрових технологій у відомчих мережах радіозв'язку, системи «102» та ін. В умовах адаптації національного законодавства до вимог ЄС забезпечення ефективного юридичного регулювання можливе лише за умови виявлення принципово нових підходів до його організації, що виключають не урахування соціально-економічних реалій і враховують об'єктивно наявні відмінності механізмів дії права [15, с. 139].

Між тим сьогодні сфера застосування різних технологій доволі різноманітна. Прикладом можуть бути Інтегрована пошукова система, яка функціонує за технологією «Армор», оперативно-розшукові заходи, проекти, спрямовані на підтримання публічного порядку та безпеки, прав і свобод людини та громадянина («Безпечне місто») [16].

Висновки. Діяльність поліції в правовому механізмі забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина складно переоцінити. Саме поліцейські є гарантами використання особою своїх прав і свобод. Завдання, функції, засоби та процедури їх реалізації стосуються практично всіх громадян, визначають об'єм комунікацій, взаємин поліції та народу через систему принципів. Це свідчить про те, що поліція, за обсягом, різноманітністю регулюючих, контролюючих, дозвільних і попереджувальних функцій, є найбільш диференційованим засобом державної влади і одним із найважливіших елементів правового механізму забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. У правовому механізмі, забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина, принципи діяльності поліції представляють складну, цілісну, багатосторонню і багаторівневу систему елементів. Кожен принцип має своє функціональне призначення, за допомогою якого провадиться цілеспрямований, результативний вплив на суспільні відносини у сфері реалізації (охорони та захисту) конституційних прав і свобод людини та громадянина.

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

3. Кодекс поведення должностных лиц по поддержанию правопорядка. Резолюция 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_282

4. Хомишин І. Ю. Контроль у системі державної служби / І. Ю. Хомишин // Форум права. – 2015. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forumprava.pp.ua/page-5.html>

5. Остапенко О. І. Про юридичну кваліфікацію військових адміністративних правопорушень / О. І. Остапенко // Вісник Нац. ун-ву «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. – 2015. – № 837. – С. 92–98.

6. Ковалів М. В. Основи управління в органах внутрішніх справ: навч. посібник / М. В. Ковалів. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 329 с.

7. Собакарь А. О. Адміністративний нагляд як спосіб забезпечення законності в публічному управлінні / А. О. Собакарь // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3–1. – С. 273–275 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/7/Sobakar%20A.O..pdf

8. Про затвердження Інструкції з організації контролю за виконанням документів у Національній поліції України: Наказ МВС України від 13.06.2016 № 503 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0944-16>

9. Про затвердження Положення про Громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ України: Наказ МВС від 04.12.2015 № 1543 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ch.npu.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/printable_article/1739632

10. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_788?test=Up9Mf3o6firtCdqY2Zizt1/4PHI42ws80msh8Ie6

11. Рекомендація Рес (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики»¹ (Ухвалена Комітетом міністрів 19 вересня 2001 на 765-му засіданні заступників міністрів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf>

12. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 4. – Ст. 43.

13. Аваков А. Б. Арсен Аваков: рівень довіри до патрульної поліції – 48,5%. 04.07.2016 // Офіційний веб-сайт МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mvs.gov.ua/ua/news/1807_Arsen_Avakov_Riven_doviri_do_patrulnoi_policii_485_FOTO.htm

14. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Особлива частина / В. В. Серета, М. П. Гурковський, М. В. Ковалів, Ю. С. Назар і ін.; за ред. В. В. Серети. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 580 с.

15. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 № 580-XII // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

16. Бондаренко В. А. Окремі аспекти підвищення ефективності норм адміністративного права у період адаптації законодавства до вимог Європейського Союзу / В. А. Бондаренко // Наук. вісник Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2016. – № 3. – С. 134–142.

17. Про затвердження Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 12.10.2009 № 436 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/z0867-13

Гурковський М. П., Есимов С. С. Основные принципы деятельности полиции по обеспечению конституционных прав и свобод человека и гражданина в Украине

Исследуются принципы деятельности полиции по обеспечению конституционных прав и свобод человека и гражданина в Украине. Проанализирована юридическая сущность принципов деятельности полиции в контексте Закона Украины «О Национальной полиции». Рассмотрена классификация принципов деятельности полиции и влияние на состояние защищенности прав и свобод человека в период реформирования правоохранительной системы государства.

Ключевые слова: конституционные права и свободы, принципы деятельности полиции, законность, политическая нейтральность.

Hurkovskiy M. P., Yesimov S. S. The main principles of the activity of the police to ensure the constitutional rights and freedoms of man and citizen in Ukraine

Constitutional rights and freedoms are normative and doctrinal values fixed in the Constitution, guaranteed by the State, that provide every person and citizen equal opportunities to choose freely and independently the type and measure of his/her conduct in accordance with their abilities and interests.

The analysis of the police activity to ensure the constitutional rights and freedoms of man and citizen in their system has a direct practical sense. First, with all the variety of the rights and freedoms it allows adequately reveal their unity, inner content, interdependence, role in social processes, values in the satisfaction of vital needs and interests of every man and of the citizen in the context of the activities of the police. Secondly, the police activity to ensure the constitutional rights and freedoms of man and citizen is not artificially abstracted from other types of law enforcement, but allows you to analyze the features of the police activity, to identify patterns of the legal embodying of principles.

Thirdly, the study of principles is important for comprehensive development of issues for their implementation, specificity and efficiency of implementation.

The police activity in the legal mechanism of ensuring the constitutional rights and freedoms of man and citizen is hard to overestimate. Police serve the actual use of person's rights and freedoms, strengthening and mutually reinforcing each other. The tasks, functions, measures and procedures for their implementation

concern almost all citizens; determine the volume of communications, relations between the police and the people through a system of principles.

This is evidence that the police in volume, diversity of regulatory, supervisory, licensing and warning functions are the most differentiated instrument of State power and one of the most important elements of a legal mechanism to ensure the constitutional rights and freedoms of man and citizen of Ukraine. In the legal mechanism of ensuring the constitutional rights and freedoms, the principles of police activity represent a comprehensive, integrated, comprehensive and multilevel system of elements.

Key words: *constitutional rights and freedoms, principles of police activity, legitimacy, political neutrality.*

Стаття надійшла 26 грудня 2016 р.

УДК 342.354.042.44

С. С. Єсімов

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МВС УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розглянуто проблеми інформаційно-аналітичної діяльності МВС України як об'єкта правового регулювання у контексті розвитку інформаційного права. Проаналізовано положення нормативних документів МВС України та інших нормативно-правових актів із інформаційного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ.

Ключові слова: *інформаційно-аналітична діяльність, органи внутрішніх справ, поліція, взаємодія, інформаційна система, адміністративні послуги.*

Постановка проблеми. Реформування правоохоронної системи України, що почалося з прийняття Закону України «Про Національну поліцію», поставило завдання реформування системи інформаційно-аналітичної діяльності, яка формувалася в системі МВС України протягом останніх 20 років. Упровадження інформаційних технологій створює додаткові можливості для оптимізації структури управління. Швидке передання великих обсягів даних і доволі складна їх обробка у стислі часові проміжки сприяють упровадженню складніших способів організації управління, що дає можливість зробити ефективнішою роботу Національної поліції, Державної міграційної служби, Державної служби надзвичайних ситуацій, що, в підсумку, відображається на зростанні довіри населення до правоохоронної системи. Впровадження інформаційних технологій дає змогу спростити збір даних і підвищує

якість інформації про соціальні процеси, а правильна інтерпретація інформації (обробка відповідними алгоритмами) – виявити проблеми в процесі організації правоохоронної діяльності та своєчасно їх усунути.

Стан дослідження. Питання організації та змісту процесів управління в органах внутрішніх справ загалом й інформаційно-аналітичної роботи зокрема давно зацікавили науковців. Перші публікації щодо використання статистичних методів для оцінки роботи органів внутрішніх справ почали з'являтися в перші роки Незалежності і на сьогодні їх бібліографія у вигляді дисертаційних робіт і монографій, статей в журналах і різних збірниках налічує десятки найменувань. Проблеми інформаційно-аналітичної діяльності органів внутрішніх справ вивчали: В. Авер'янов, А. Банчук, О. Бойченко, С. Гуцу, В. Гурковський, А. Гулемін, В. Цимбалюк, А. Марущак, І. Март'янов, В. Ортинський, О. Остапенко, В. Середа, О. Синьоокий та ін. Високо оцінюючи внесок учених і практичних працівників у вирішенні проблем інформаційно-аналітичної роботи, варто визнати, що кожен етап історичного розвитку країни ставить перед дослідником нові завдання, які потребують вирішення.

Метою статті є аналіз інформаційно-аналітичної діяльності МВС України як об'єкта правового регулювання у контексті розвитку інформаційного права.

Виклад основних положень. Головною галуззю права для регулювання відносин, пов'язаних з інформаційною діяльністю та її складовою, інформаційно-аналітичною діяльністю, як уважає А. Марущак, є публічне право і насамперед інформаційне право [1, с. 22]. Більшу частину відносин з приводу інформації становлять публічно-правові відносини.

У цьому аспекті цікавою є позиція В. Ліпкана, який розглядає інформаційні публічно-правові відносини в контексті розподілу прав і обов'язків їх учасників і виділяє правовідносини, в яких органи публічної влади мають:

- обов'язок надання інформації фізичним та юридичним особам, громадським організаціям;
- встановлювати і вимагати дотримання встановленого правового режиму інформації;
- вимагати надання інформації фізичними та юридичними особами, органами публічної влади [2, с. 24].

Суспільні відносини публічного характеру в інформаційній сфері регламентуються правовими актами, методом субординації, характеризуючи статус органів державної влади, посадових осіб і їх повноваження в інформаційній сфері; правові режими інформації та її

захист; склади адміністративних правопорушень в інформаційній сфері та відповідальність за їх учинення і ін.

Соціально-управлінська суть інформації найповніше виявляється в механізмі державного управління, виступаючи і як форма, і як засіб управління. Інформація як елемент механізму державного управління щодо підсистеми є засобом і формою її організації, провадження управлінської діяльності, а щодо керованої підсистеми – засобом організуючого впливу на керовані об'єкти.

Застосування права як самостійного явища має специфічну внутрішню якість, що характеризується диференціюванням і оперативністю впливу на суспільні відносини. Як одна з форм управлінської діяльності і як один з юридичних засобів організуючого впливу на керованих осіб, застосування норм права виконує, з одного боку, функції самого управління, а з іншого – функції, властиві застосуванню права як самостійного правового явища, тобто виконує управлінські та нормативні функції. Але юридичні функції, так чи інакше, підпорядковані забезпеченню управлінських функцій, бо їх призначення в сфері управління зумовлюється призначенням застосування права – забезпечити через юридичні форми та засоби управлінський вплив держави на різні об'єкти.

Діяльність МВС України щодо забезпечення публічного порядку та безпеки становить сукупність організаційно-правових форм, кожна з яких має свою специфіку, яка визначається її призначенням. Закон України від 2 липня 2015 року «Про Національну поліцію» виділяє такі форми діяльності, як: адміністративна, оперативно-розшукова, кримінально-процесуальна [3].

Адміністративна діяльність поліції – це підзаконна, державно-владна, виконавчо-розпорядча діяльність, спрямована на організацію та практичне вирішення завдань і виконання функцій поліції з охорони публічного (громадського) порядку і безпеки, що здійснюється в адміністративно-правових формах із використанням адміністративно-правових методів.

Відповідно до теорії управління адміністративна діяльність є зовнішньою щодо системи поліції. Зміст цієї діяльності спрямований на забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення умов для реалізації прав і законних інтересів. Одним із напрямів цієї діяльності, що покладено на Національну поліцію, є контроль і нагляд за дотриманням публічного порядку, правил дорожнього руху; профілактика і припинення адміністративних правопорушень, адміністративний нагляд; охорона власності. Закон України «Про Національну поліцію» відносить до адміністративної діяльності видачу дозволу (ліцензії) на

провадження охоронної діяльності та контролю за нею, ліцензій на продаж і зберігання зброї.

Характерними рисами адміністративної діяльності поліції є: підпорядкованість і підконтрольність представницьким і виконавчим органам державної влади та місцевого самоврядування, державно-владний характер, підзаконність, організуючий характер, гласність і урегульованість законодавством. Внутрішньоорганізаційні адміністративні функції забезпечують функціонування всіх служб і підрозділів, ефективне використання сил і засобів. До таких функцій належать: аналіз, прогнозування та планування, формування керуючої і керованої систем, підбір і розстановка кадрів, організація взаємодії, контроль і перевірка виконання, облік.

Для конкретизації інформаційно-аналітичної складової в адміністративній діяльності поліції важливо наголосити, що правоохоронна діяльність загалом органічно входить у соціальне життя суспільства, визначається нею та впливає на неї. Інформаційно-аналітична діяльність спрямована на забезпечення публічного порядку та безпеки, боротьбу зі злочинністю, охорону прав і свобод громадян, власності. Інформаційно-аналітична діяльність, яка є системоутворюючим елементом будь-якої управлінської діяльності, належить до неправових форм адміністративної діяльності поліції.

Функції управління, будучи загальними, типовими способами інформаційної взаємодії між суб'єктами і об'єктами управління, становлять відносно самостійні спеціалізовані види адміністративної діяльності. Просторово-часовою формою вияву функцій управління є управлінський цикл, який становить повторювану сукупність послідовно здійснюваних операцій, під час реалізації яких суб'єкт управління досягає бажаних результатів-цілей.

Провідною змістовною особливістю управлінського циклу є те, що всі його стадії безпосередньо пов'язані зі збором, систематизацією, аналізом і перерозподілом інформації. Процеси оперування інформацією дають змогу виділити специфічний вид управлінської діяльності – інформаційно-аналітичну роботу.

Положення про МВС України дає можливість представити цю діяльність як нормативно оформлену, організаційно та штатно забезпечену діяльність структурних підрозділів МВС, які опікуються збором, обробкою, систематизацією, аналізом й оцінкою інформації, необхідної для здійснення процесів управління органами внутрішніх справ, разом поліцією [4].

Об'єктом аналітичної роботи є оперативна обстановка, яка становить сукупність значущих для функціонування системи МВС

суспільних реалій, що характеризують політико-правові, економічні, техногенні, соціокультурні, етнопсихологічні та кримінологічні умови, за яких провадиться діяльність поліції, міграційної служби, служби надзвичайних ситуацій. Складність змістовних характеристик і різноманіття чинників середовища, що детермінують функціонування органів внутрішніх справ, пред'являють особливі вимоги до організації та проведення інформаційно-аналітичної роботи.

Необхідна чітка нормативна диференціація цілей, завдань і обсягу аналітичної роботи на різних ієрархічних рівнях системи МВС, що припускає, з одного боку, спрощення і прагматизацію аналітичної роботи, з іншого – її змістовне та методичне вдосконалення.

Розподіл функцій між МВС України та Національною поліцією, Державними службами міграції та надзвичайних ситуацій ставлять перед МВС завдання значно розширити сервісне інформаційно-аналітичне обслуговування служб апарату та територіальних органів; взяти на себе в повному обсязі збір, узагальнення, аналіз і розподіл соціальної інформації, що характеризує політичні, економічні, демографічні особливості регіону і територіально-адміністративних утворень, що входять у нього, проведення досліджень актуальних проблем забезпечення правопорядку в регіоні, громадської думки населення про роботу служб МВС України [5, с.129].

Організаційні дії, як частина інформаційно-аналітичної діяльності, виражаються в підготовці і організації взаємодії між підрозділами.

До матеріально-технічних дій належать операції, виконання яких є обов'язковою передумовою для ухвалення управлінського рішення під час провадження правозастосовної діяльності (збір і обробка інформації, облік виконаної роботи, підготовка звітів, ведення діловодства, адресно-довідкова робота тощо). Ці дії відіграють важливу роль в отриманні, обробці, передачі та зберіганні інформації, веденні статистичного і оперативного обліку.

Розгляд пропозицій, заяв і скарг громадян є засобом отримання інформації, однією з форм зміцнення та розширення зв'язків із населенням. Звернення громадян сприяють посиленню контролю діяльності державних органів, посадових осіб.

Підрозділи інформаційно-аналітичного забезпечення МВС, як і всі органи внутрішніх справ, повинні забезпечувати необхідні умови для здійснення, проголошених і гарантованих Конституцією України, Законом України «Про звернення громадян», прав громадян уносити в письмовій і усній формах індивідуально або колективно пропозиції про поліпшення діяльності, критикувати недоліки в роботі, звертатися із заявами, оскаржувати дії посадових осіб [6, с. 14].

З огляду на асоціацію України і Європейський Союз, особливий інтерес представляють форми діяльності територіальних органів МВС України, які обумовлюють функціонування електронного документообігу. Йдеться про формування принципово нової моделі адміністративно-правового регулювання інформаційно-аналітичної діяльності МВС.

Передбачається оптимальне поєднання ролі центрального апарату МВС у механізмі державного управління, розширення обсягу виконуваних функцій і уточнення обсягу та змісту реалізованих функцій, чітка структуризація функцій і повноважень у питаннях інформаційно-аналітичної діяльності. Подібне становище, крім об'єктивних причин, зумовлених періодом адаптації національного законодавства до вимог сучасного етапу асоціації з Європейським Союзом, багато в чому пов'язано з тим, що система МВС, маючи в розпорядженні найбільші серед інших правоохоронних органів можливості щодо протидії злочинності, до реформування використовувала їх неефективно [7, с. 87].

Можна констатувати, що адміністративно-правове регулювання відносин у сфері інформаційно-аналітичної діяльності органів внутрішніх справ ґрунтується на владному імперативному методі. В умовах інформатизації державного управління в Україні, що є необхідним чинником асоціації до Європейського Союзу, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій сприяє реалізації публічних інтересів, вирішення питань управлінського характеру і функціональних завдань інформаційного забезпечення адміністративної, оперативно-розшукової, кримінально-процесуальної діяльності, архівної і інших видів діяльності.

Інформаційно-аналітична діяльність територіальних органів МВС України реалізується за допомогою: документування інформації; забезпечення доступу до інформації; міжвідомчої електронної взаємодії. До структури інформаційно-аналітичної діяльності належить:

- регулярне інформування центральних і місцевих органів державної влади України, органів місцевого самоврядування, громадян про свою діяльність, заразом у мережі Інтернет;
- проведення державних статистичних спостережень у сфері внутрішніх справ відповідно до офіційної статистичної методології;
- здійснення інформаційно-правового забезпечення діяльності Національної поліції, Національної гвардії України, Державної міграційної служби, Державної служби надзвичайних ситуацій, Державної прикордонної служби та міжвідомча інформаційна взаємодія.

Специфіка адміністративно-правового регулювання інформаційної взаємодії в системі МВС України зумовлена Стратегією національної безпеки України і концепцією реформування МВС [8].

Очевидно, що вдосконалення системи інформаційного забезпечення МВС України, до складу якої входять: територіальні органи Національної поліції, Державної міграційної служби, Державної служби надзвичайних ситуацій, підрозділи безпосереднього підпорядкування МВС України, має ґрунтуватися на єдиних затверджених формах даних, протоколів і інших нормативно-технічних вимог до державних інформаційних систем.

Передбачається створення єдиної системи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності МВС України, яка об'єднає інформаційні системи, що автоматизують окремі напрями оперативно-службової діяльності. У системі МВС України накопичено великий досвід інформаційно-аналітичної роботи, який нерозумно ігнорувати. Наявний досвід має позитивні та негативні моменти, тому вимагає критичного сприйняття, зіставлення з європейськими реаліями для того, щоб, зберігаючи все позитивне, не допускати порушення принципу формування статистичних баз даних, що характерно протягом 20 років унаслідок політизації статистики [9, с. 294–295].

Аналітична робота не зводиться до оперування тільки цифровими показниками статистики, а передбачає дослідження якісного розвитку соціальних процесів. Європейський підхід пропонує різноманіття форм і методів аналізу обстановки, включення в процес обробки якісної і кількісної інформації математичних методів, які суттєво обмежують суб'єктивні оцінки інформації та інтерпретації отриманих даних.

Органи внутрішніх справ є елементом соціальної системи, утворюють цілісну у функціональному і організаційному відношеннях систему, об'єднану спільністю цілей і єдністю управління. Виконання органами внутрішніх справ завдань у сучасних умовах вимагає нових підходів в ухваленні організаційно-правових рішень. У разі цього варто зазначити те, що управлінські проблеми є спільними для всіх державних органів і вимагають єдиного підходу до процесу реорганізації управлінських структур. Необхідною вимогою перетворення інформаційно-аналітичної діяльності органів внутрішніх справ є увідповіднення їх з новим змістом управлінської діяльності. Досягнення такої відповідності ґрунтується на досвіді (й позитивному, й негативному) функціонування системи управління в країнах-членах Європейського Союзу.

Практична реалізація та інтеграція двох основних векторів діяльності органів внутрішніх справ (зовнішньоспрямованої і внутрішньоорганізаційної) провадяться через механізм управління. Він базується на закономірностях і принципах державного управління та на системі методів і засобів раціональної організації функціонування

інформаційно-аналітичної діяльності. Ефективність механізму управління багато в чому залежить від результатів своєї дії відповідно до об'єктивних суспільних інтересів і потреб, що визначається на основі отриманої інформації.

МВС України вважає основною метою:

- оптимізацію процесу управління у сфері інформаційних технологій, впровадження в системі служб МВС України (Національній поліції, Національній гвардії, Державній міграційній службі, Державній службі надзвичайних ситуацій) сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;

- вироблення загальної стратегії зі створення та розвитку єдиної системи інформатизації Міністерства, у підготовці рекомендацій щодо вирішення найважливіших науково-технічних проблем у галузі інформатизації, зв'язку та захисту інформації;

- створення єдиної системи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності територіальних органів служб, що входять у МВС України, і типового програмного забезпечення регіонального та місцевого рівнів охорони громадського порядку силами місцевих органів влади;

- інформаційну безпеку;

- перехід на надання адміністративних послуг в електронному вигляді та надання адміністративних послуг із використанням міжвідомчої електронної взаємодії.

Нині громадяни, які мають доступ до мережі Інтернет, можуть скористатися всіма перевагами електронного документообігу. Для отримання адміністративної послуги від МВС України громадянину потрібно пред'явити мінімальну кількість документів, більша частина відомостей і документів запитується через систему міжвідомчої електронної взаємодії в органах виконавчої влади.

З метою технологічного забезпечення взаємодії в Україні створена єдина система міжвідомчої електронної взаємодії. Концепція створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2012 року № 634-р [10].

Концепція визначила: призначення; правила формування, функціонування єдиної системи міжвідомчої електронної взаємодії; основи інформаційного обміну, здійснюваного між інформаційними системами органів виконавчої влади, державних позабюджетних фондів, місцевих виконавчих органів, органів місцевого самоврядування, державних і місцевих установ і організацій з метою надання адміністративних послуг в електронній формі. Система електронної взаємодії охоплює:

- інформаційні бази даних, разом ті, що містять відомості про використовувані органами і організаціями програмні і технічні засоби, що забезпечують можливість доступу через систему взаємодії до їх інформаційних систем;

- відомості про історію руху в системі взаємодії електронних повідомлень у разі надання адміністративних послуг;

- програмні та технічні засоби, що забезпечують взаємодію інформаційних систем органів і організацій, що використовуються у разі надання в електронній формі адміністративних послуг.

До завдань системи електронної взаємодії належить забезпечення:

- виконання державних функцій;
- надання адміністративних послуг у державну інформаційну систему «Єдиний портал адміністративних послуг»;
- інформаційної взаємодії у разі надання адміністративних послуг.

Основними функціями системи електронної взаємодії є:

- забезпечення передачі документів і відомостей, необхідних для отримання адміністративних послуг і поданих заявниками через єдиний портал, у підключені до системи взаємодії інформаційної системи органів і організацій, зобов'язаних надати адміністративні послуги;

- забезпечення обміну повідомленнями між органами і організаціями, інформаційні системи яких підключені до системи взаємодії, у разі надання адміністративних послуг;

- забезпечення передачі на єдиний портал документів і відомостей, оброблених в інформаційних системах органів і організацій, інформації про процес виконання запитів про надання адміністративних послуг і результати їх надання.

З метою виконання функцій система взаємодії забезпечує:

- доступ до електронних сервісів інформаційних систем, підключених до системи взаємодії;

- отримання, обробку та доставку повідомлень у межах інформаційної взаємодії органів і організацій із забезпеченням фіксації часу передачі, цілісності та автентичності повідомлень, указівки авторства та можливості надання відомостей, що дають змогу простежити історію руху повідомлень у разі надання адміністративних послуг;

- можливість використання централізованих баз даних і класифікаторів інформаційними системами, підключеними до системи взаємодії;

- захист інформації від несанкціонованого доступу, спотворення або блокування з моменту надходження зазначеної інформації

в систему взаємодії до моменту передачі її в підключену до системи взаємодії інформаційну систему;

– зберігання інформації, що міститься в реєстрі електронних сервісів інформаційних систем органів і організацій, підключених до системи взаємодії, моніторинг працездатності електронних сервісів, включених до певного реєстру.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 614-р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання адміністративних послуг на період до 2017 року» затверджені вимоги до цієї системи [11]. Система призначена для ідентифікації учасників інформаційної взаємодії; їх аутентифікації шляхом перевірки приналежності учаснику інформаційної взаємодії введеного ідентифікатора та підтвердження автентичності ідентифікатора; авторизації учасників інформаційної взаємодії через підтвердження наявності в учасника інформаційної взаємодії прав на отримання доступу до інфраструктури, що забезпечує інформаційно-технологічну взаємодію інформаційних систем, що використовуються для надання адміністративних послуг; формування переліку тих, що пройшли ідентифікацію та аутентифікацію державних інформаційних систем, місцевих і відомчих інформаційних систем, які використовуються учасниками інформаційної взаємодії, їх ідентифікаторів у реєстрах єдиної системи ідентифікації та аутентифікації.

Важливо зазначити, що Рекомендації парламентського слухання на тему: «Реформи області інформаційно-комунікаційних технологій і розвиток інформаційного простору України» від 31 березня 2016 року передбачають зміни в Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, згідно з якою адміністративні послуги в електронній формі повинні стати доступними для всього населення країни [12]. Виконання рекомендацій дасть можливість підвищити ефективність реалізації повноважень територіальних органів системи МВС України та забезпечить якісно новий рівень міжвідомчої електронної взаємодії.

Особливості адміністративно-правового регулювання інформаційно-аналітичної діяльності зумовлені специфікою ролі МВС України в сфері державного управління, технічною оснащеністю органів внутрішніх справ, рівнем знань і умінь співробітників щодо використання сучасних технічних засобів.

Висновки. Адміністративно-правове регулювання інформаційно-аналітичної діяльності МВС України становить юридично владну, організуючу діяльність. Метою цієї діяльності є створення єдиного інформаційного простору органів внутрішніх справ, забезпечення та підтримання інформаційної безпеки, надання адміністративних послуг в

електронному вигляді. У цьому разі інформаційно-аналітична діяльність утворює особливу форму імперативно-нормативного упорядкування організації суб'єктів діяльності в процесі правомірних інформаційних процесів, що здійснюються з інформацією, яка поширюється в державних, місцевих і спеціалізованих відомчих інформаційних системах.

1. Марущак А. І. Пріоритети розвитку інформаційного права України / А. І. Марущак // Інформація і право. – 2011. – № 1. – С. 21–24.

2. Консолідація інформаційного законодавства України / В. А. Ліпкан, М. І. Дімчогло; ред. В. А. Ліпкан. – К.: Вид. О. С. Ліпкан, 2014. – 415 с.

3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.

4. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 87 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248608057>

5. Судові та правоохоронні органи України: навч. посібник / М. В. Ковалів, А. І. Годяк, Ю. С. Назар та ін. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – 388 с.

6. Готування інформаційно-аналітичних документів в органах внутрішніх справ / П. П. Підюков, В. Д. Сущенко, О. А. Лупало та ін. – К.: ВПЦ МВС України, 2005. – 51 с.

7. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ (особлива частина): навч. посібник / В. В. Серета, М. П. Гурковський, М. В. Ковалів, Ю. С. Назар і ін. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 584 с.

8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

9. Мартинов М. Д. Сучасні проблеми організації діяльності органів внутрішніх справ України та шляхи їх вирішення / М. Д. Мартинов // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 290–296 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10mmdsiv.pdf>

10. Про схвалення Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.09.2012 № 634-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/634-2012-%D1%80>

11. Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання адміністративних послуг на період до 2017 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 614-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/614-2013-%D1%80>

12. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України»: Постанова Верховної Ради України від 31.03.2016 № 1073-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 17. – Ст.191.

Есимов С. С. Информационно-аналитическая деятельность МВД Украины как объект правового регулирования

Рассмотрены проблемы информационно-аналитической деятельности МВД Украины как объекта правового регулирования в контексте развития информационного права. Проанализированы положения нормативных документов МВД Украины и других нормативно-правовых актов по информационному обеспечению деятельности органов внутренних дел.

Ключевые слова: *информационно-аналитическая деятельность, органы внутренних дел, полиция, взаимодействие, информационная система, административные услуги.*

Yesimov S. S. Information and analytical activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as the object of legal regulation

Reforming the law enforcement system, which began with the adoption of the Law of Ukraine «On the National Police, put the task of reforming the system of information and analytical activity that had been forming in the system of Ministry of Internal Affairs for more than 20 years. The implementation of information technologies creates additional opportunities for optimization of management structure.

Fast transfer of large amounts of data and comprehensive processing of data in a short time intervals contribute to the implementation of more advanced methods of management that allow to raise the efficiency of the activities of the National Police, the State migration service, the State emergency service, ultimately, it is reflected in the growth of trust to law enforcement system. The introduction of information technologies allows simplifying the collection of data and improves the quality of information about the social processes. The correct interpretation of the information (processing by the relevant algorithms) gives the opportunity to detect problems in the process of organization of law enforcement activity and to eliminate them. Features of the administrative-legal regulation of the information and analytical activity are defined by the specificity of the role of Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the sphere of public administration, the technical equipment of internal affairs bodies, the level of knowledge and skills of staff to use modern technical means.

Administrative-legal regulation of the information and analytical activity of the Ministry of Internal Affairs is a legally governing, organized activity. The purpose of this activity is creating a single information space of internal affairs bodies, providing and maintaining information security, providing administrative services electronically. In this case, information-analytical activity forms a specific form of imperative-regulatory arrangement of the organization of the subjects of this activity in the process of lawful information processes that are carried out with the information that circulates in State, local and specialized departmental information systems.

Key words: *information and analytical activity, internal affairs bodies, police, interaction, information system, administrative services.*

Стаття надійшла 4 жовтня 2016 р.

ПРАКСЕОЛОГІЯ СУДОВОЇ ПРЕЮДИЦІЇ ЯК ЗАПОРУКА ПІДВИЩЕННЯ ЗАКОННОСТІ У ДИСКУРСІ ОБМЕЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗЛОВЖИВАНЬ СУДДІВ

Проаналізовано проблеми практичної реалізації судової преюдиції у компаративістично-аналітичному зіставленні з інститутом судового прецеденту, властивого саксонській правовій сім'ї. Окреслено головні проблеми, які виникають у процесі практичної реалізації диспозитивності правозастосування суддями, та ідентифіковано, який вплив матиме гармонізація вітчизняної правової системи зі загальними постулатами прецедентальної нормотворчості. Визначено практичні методи забезпечення уніфікації процесуальних актів у межах інституційно-категоріальної форми провадження.

Ключові слова: преюдиція, запобігання, прецедент, уніфікація, диспозитивність.

Постановка проблеми. Проблематика запобігання корупції, становлячи фундаментальну запоруку когерентності функціонування усього адміністративно-владного апарату нашої держави, субструктурно аглютенує низку інституційних, організаційно-правових і процедурних викликів, вирішення яких становить сферу для практичної реалізації евристичного праксеологічного потенціалу правової науки загалом й окремих його галузей зокрема. Подекуди, реалізації окреслених завдань передують не лише пошук інноваційних методів і форм вирішення конкретних регулятивних ексцесів права, але й перегляд аксіоматичних, системотворчих засад організації правової науки як структурованої системи знань про право й алгоритм його реалізації.

Стан дослідження. Окремим аспектам проблематики цієї статті приділено увагу в спеціалізованих наукових розвідках М. І. Мельника [1], Є. В. Невмержицького [2], О. М. Охотнікової [3].

Мета статті – визначити керівні напрями та практичні заходи щодо підвищення ефективності запобігання корупції в межах національного антикорупційного апарату задля мінімізації ефекту корупціогенезу, зокрема у сфері практичного правозастосування, функціонування національної системи судочинства. З цією метою ідентифіковано судову преюдицію та судовий прецедент як правові інститути, спрямовані на підвищення загальної ефективності судочинства, а також компаративістично проаналізовано роль зазначених правових елементів у вітчизняному правозастосуванні.

Виклад основних положень. Іманентна організація антикорупційного механізму політико-територіальних організацій публічної влади, незалежно від національно-правової приналежності означеного комплексного інституту, охоплює два компоненти: превентивний (рівень антикорупційних заходів, які створюють об'єктивні засади мінімізації потенційного виникнення корупційних деліктів, зокрема через організаційний, виховний вплив на свідомість учасників правозастосування, а також як наслідок чіткої диференціації повноважень між інститутами державної влади з чіткою фіксацією контрольних функцій у сфері виключної компетенції окремих інститутів управління тощо) та репресивно-правовий (підсистема правових заходів, пов'язаних із застосуванням форм правового впливу у виді правообмежень, що застосовуються до осіб, які вчинили корупційні делікти).

Утім, наведене традиційне номенклатурне сприйняття іманентної організації превентивної підсистеми антикорупційних заходів, на наш погляд, є невиправдано звуженим, а відтак, як убачається з комплексного аналізу спеціалізованих наукових досліджень, сприяє формуванню у науковців аберативного сприйняття певної підсистеми, як рудиментальний елемент, виділення якого є лише наслідком теоретико-класифікаційних процесів і не наділене чітким арсеналом практичних засобів щодо ефективного мінімізаційного впливу на корупційну ситуацію в національній правовій системі.

Розширення чи звуження іманентного складу превентивної підсистеми антикорупційних заходів, на наш погляд, залежить від результату вирішення есенційного питання щодо визначення широти спектру засобів правового впливу, застосування яких актуалізується у національному правовому обігу. Як відомо, прерогативою Романо-Германської правової сім'ї є ідентифікація нормативно-правового акта, нормативного договору та принципів права як системотворчих ланок, композитивне поєднання яких забезпечує інтегративність правового регулювання суспільних відносин. Наявність судового прецеденту, який є характерним джерелом права в Англосаксонській правовій сім'ї, аксіоматично заперечується теорією вітчизняного права, хоча у сфері практичного правового обігу, є чинники, які дають змогу позиціонувати це твердження як поспішне, та таке, що не повною мірою відповідає дійсності.

Для виконання завдань цієї наукової статті, апріорі висвітлення основного змісту дослідження, необхідно звернути увагу на теоретико-термінологічний базис досліджуваного питання:

– *судова преюдиція* – принцип здійснення судочинства, який є похідним явищем від засад законності, обґрунтованості та справед-

ливості, практичним виявом якого є відповідність змісту (несуперечливість) окремих судових рішень, що є синалагматичними за предметом правового регулювання, у частині вирішення основних правових питань процесуального характеру та результатів матеріально-правової регламентації правозастосування з порушених у позовній заяві питань;

– судовий прецедент – форма судового рішення, яка, після набуття юридичної сили, визнається загальнообов'язковою для вирішення аналогічних справ у майбутньому.

Відтак судовий прецедент – джерело права, що об'єктивно позиціонує його як форму закріплення нормативно-правових приписів, якісно-індиферентних за правовим змістом від фактично регламентованих національним правом. Своєю чергою, судова преюдиція, як принцип здійснення судочинства, не містить ознак нормоворення, відтак рішення різних судових інститутів щодо співмірного за юридичним змістом питання, повинні відповідати одне одному, однак, не можуть продукувати приписів права, які де-факто відсутні у чинному законодавстві (в межах певних рішень створення якісно-нових за змістом правових норм є неприпустимим).

Отож судова преюдиція та судовий прецедент різняться, апріорі, за критерієм функцій, які виконуються вказаними інститутами права: першому властива гармонізація права у формі забезпечення відповідності рішень судових інстанцій одне одному, другому – функція динамічного вирішення завдань, які постають перед правом і практичному, приватному рівні його вияву. Високий рівень динамічності судового прецеденту як джерела права обумовлює нівеляцію проблематики прогалин правового регулювання, стимулюючи усесторонній розвиток парадигми соціальних інститутів, через забезпечення адекватного рівня організаційно-правового пливку з боку права.

Формально-конституційована відмова національної правової системи від використання судового прецеденту позбавляє її тих прерогатив і преференцій, які властиві конституційній системі скандинавських країн. Зміщення преференцій національної правової системи від сфери прецеденту у напрямі преюдиційності судових рішень, актуалізує запитання: чи справді прецедентальність у всіх її виявах виключена з парадигми вітчизняного правового обігу.

Поширеною для національної правової системи є практика регламентації окремих питань провадження судочинства у формі постанов, роз'яснень чи узагальнень судової практики Верховним Судом України, зміст яких, при загальному твердженні щодо рекомендаційного характеру останніх, де-факто сприймається як інструкція до дій

нищими судовими інстанціями, які неухильно дотримуються положень указаних актів, остерігаючись подальшого скасування їх рішень. Відтак акти рекомендаційного характеру набувають ознак імперативності, зокрема, в разі фактичної наявності в них приписів, які вирішують юридичні колізії, прогалини права чи деталізують наявні норми права, що наділяє їх ознаками властивими судовому прецеденту. Отож, можемо констатувати, що національному правовому обігу нав'язана видозмінена форма правової регламентації, в разі якої нормативний динамізм (як позитивна складова прецеденту) нівелюється, а методика прецедентальної нормотворчості (як продемонстровано на прикладі Верховного Суду України) все ж наявна та широко застосовується.

Окресливши наявну тенденцію до інтеграції прецеденту як джерела права у вітчизняну правову систему, варто визначити чинники та форми синергетики між інститутами судового прецеденту та превентивним впливом певної правової форми на корупціогенез як девіативний феномен публічно-правового виміру суспільних відносин. Судовий прецедент, окрім функцій нормотворення, процесуальної економії та акселерації процесуальних дій реалізує ще одну, на наш погляд, домінуючу функцію організаційно-правового типу – мінімізує здатність суб'єктів застосування права провадити довільне тлумачення нормативних приписів, що, своєю чергою, становить запоруку прогнозованості судових рішень, як наслідок винесення локусу управління за межі суб'єктивної свідомості службової особи (судді), поставленого у чітку залежність від усталеної судової практики у певній категорії справ. Відтак, мінімізувавши суб'єктивну компоненту у процесі судочинства, можна нейтралізувати потенційні девіативні вияви, пов'язані з так званим «людським фактором»: неправомірні домовленості між процесуальною стороною та суддею, невинуваті форми та обсяги застосування процесуальних інститутів за мовчазної згоди судді, винесення завідомо неправосудних рішень, створення умов для неможливості судового захисту власних прав і законних інтересів (утрата матеріалів, уведення заявника в оману щодо стану провадження та його стадії тощо).

Наявність практики прямого застосування прецеденту дає змогу спростити судочинство, звівши його до процедури виявлення конвергенційних чинників у ретроспективних судових актах (ця функція домінують здійснюється зацікавленою стороною) та їх інтеграції у конкретну правову дилему, для вирішення якої і провадиться судочинство. Відтак процедура застосування прецедентного права зводиться до двох стадій: виявлення прецеденту та запозичення резолютивної частини з аналогічних правових питань. Суддя, усвідомлюючи неможливість ігнорування факту наявності аналогічного судового рішення, виконує

лише функцію бюрократичного оформлення нового судового акта з дотриманням процесуальних вимог задля забезпечення подальшого безперешкодного його виконання. За наведеної моделі потенційний корупціогенез у процесі судочинства зведено до нуля. Однак невирішеним залишається запитання, як імплементувати вказаний механізм у вітчизняну правову систему, есенцією якої є тотальна диспозитивність, що подекуди межує зі сваволею суддівської влади?

Відповідь є очевидною: наявна у вітчизняній правовій системі методика систематизації та обліку судових рішень (Єдиний реєстр судових рішень України) де-факто містить посилання на усі форми підсумкових актів, винесення яких процесуально пов'язується зі здійсненням судочинства у конкретному провадженні. Кожному акту присвоюється реєстраційний номер, який містить інформацію про дату відкриття провадження, суд, який розглядав справу, одноособовий чи колегіальний характер розгляду, галузеву приналежність справи (категорію справи: цивільна, адміністративна, кримінальна, господарська). Тобто на цьому етапі розвитку судочинства в Україні, практично усі акти правосуддя консолідуються в електронній формі з дотриманням вимоги щодо галузевої систематизації. Єдиним недоліком, з яким релююється вказана форма систематизації інформації щодо результатів судочинства, є недосконала методика групофікації справ у вказаному реєстрі: практичне функціонування фільтрації справ за критерієм певного підвиду провадження в межах конкретної галузі права подекуди нівелюється численними недоліками автоматизації видового відбору проваджень.

Юридичною практикою запропоновано альтернативну методику ідентифікації спектру процесуальних актів певного типу, з метою використання їх змісту для підвищення преюдиційності судових рішень: реєстраційний номер судового рішення повинен містити, крім галузевого ідентифікатора у числовому виразі, додаткову цифрову форму видової групофікації певного підвиду рішень, що, у поєднанні з новим класифікатором процесуальних актів (індексний замість змістового) в Єдиному реєстрі суттєво підвищить ефективність правозастосування судовими інстанціями у процесі вирішення конкретного виду провадження. Принцип судової преюдиції, який вказаний як системотворчий чинник усіх без винятку видів процесів за законодавством України, набуває практичного значення лише у разі встановлення процесуального обов'язку суддів щодо компаративістсько-аналітичного дослідження відповідності прогнозованого рішення у справі на предмет відповідності аналогічним рішенням суддів загальної юрисдикції, які ухвалювалися в аналогічних правових обставинах у ретроспективі. Актуальний стан вітчизняної моделі забезпечення преюдиції, в якій

диспозитивність судочинства лише партикулярно обмежується безсистемними заходами вищих судових інститутів у формі узагальнень судової практики та консолідації власних рекомендаційних умовиводів, які сприймаються як правові постулати нижчими судовими ланками, об'єктивно не наділений достатнім рівнем функціональності, а відтак набув де-факто значення юридичної фікції.

Висновки. Незважаючи на теоретичну абстрагованість вітчизняної правової системи від механізму реалізації прецедентальних форм правозастосування, властивих англо-американській моделі права, констатуємо іманентність процедури преюдиційного судочинства, актуальності набуває завдання щодо розроблення та практичного впровадження дієвого механізму уніфікації актів судочинства в межах інституційно-спорідненої категорії проваджень. Загальні засади впровадження зазначеного правового інституту та процедурних форм його практичної реалізації запропоновано в цій науковій статті, втім, зважаючи на масштабність і фундаментальність ідентифікованої проблеми, повнота її вирішення потребує подальших системних наукових досліджень.

1. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М. І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с.

2. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: Причини, наслідки, механізми протидії: монографія / Є. В. Невмержицький. – К.: КНТ, 2008. – 368 с.

3. Охотнікова О. М. Аналіз стану та шляхи посилення боротьби з корупцією в Україні / О. М. Охотнікова // Науковий вісник; зб. наук. праць Академії державної податкової служби України. – 2014. – № 3 (37). – С. 224–230.

Кисиль Р.-В. В. Праксеология судебной преюдиции как фактор повышения законности в дискурсе ограничения процессуальных злоупотреблений судей

Проанализированы проблемы практической реализации судебной преюдиции в компаративистско-аналитическом сопоставлении с институтом судебного прецедента, свойственного саксонской правовой семье. Определены главные проблемы, возникающие в процессе практической реализации диспозитивности правоприменения судьями, и идентифицировано влияние, которое способна оказать гармонизация отечественной правовой системы с общими постулатами прецедентального нормотворчества. Установлены практические методы обеспечения унификации процессуальных актов в пределах институционально-категориальной формы судопроизводства.

Ключевые слова: преюдиция, предотвращение, прецедент, унификация, диспозитивность.

Kisil R.-V. V. Praxeology of Normative Prejudition (Specifically in the Realm of Judge's Dispositive Status Minimization) as the Factor of Legal System Coherention

In accordance to the modern trends in legal science, those are inspired by actual state of legal system of Ukraine, with the diversity of it's current problems, scientific researches should be aimed to reach certain goal, attached to leveling up the status of the law as the social institute in that or other way required. Complex analysis of national scientific-legal system represents a total lack of practical, and what's important, – innovational recommendations, that are have to be produced by modern science to resolve serious problems, that are happen to occur in the process of governance on different institutional levels. Assuming that the represented obstacle is totally inappropriate for highly developed and democratic state that Ukraine is stated to be in the modern world, in accordance to the practical needs of national law-enforcement system, that were underlined during the empirical processes of cooperation with different administrative bodies and their public officers, the goal of modernization of the very basis of law-realization procedure has been designated. According to the information, obtained as the result of the vast social-analytical researches, national legal system suffers an immeasurable destructive affect from law-offences, that are committed by state officers, who substitute the interests of society by their own, usually material needs that are been satisfied with the help of authority functions officially given to them by the state institutions. This article represents the brief version of the methods and means that are needed for complex prevention and law-enforcement affect to take its place in actual condition of Ukraine, especial in the judicial system of our country.

Key words: *prejudition, prevention, precedent, unification, dispositiveness.*

Стаття надійшла 31 жовтня 2016 р.

УДК 342.9

Є. В. Кобко

**ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ
ЗАПОБІГАННЯ ТА ЛІКВІДАЦІЇ
НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ТЕХНОГЕННОГО ХАРАКТЕРУ**

Досліджено питання, що стосуються причин надзвичайних ситуацій техногенного характеру, та питання єдиної державної системи цивільного захисту, системи органів управління цивільного захисту. Наголошено на необхідності удосконалення адміністративно-правових заходів запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру й основних напрямках державної політики у сфері захисту населення і територій від надзвичай-

них ситуацій техногенного характеру. Окреслено засади міжнародного співробітництва у сфері попередження і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного характеру.

Ключові слова: *надзвичайна ситуація техногенного характеру, цивільний захист, міжнародне співробітництво.*

Постановка проблеми. Постійне зростання масштабів господарської діяльності і кількості великих промислових комплексів, концентрація на них агрегатів і установок великої і надвеликої потужності, використання у виробництві чималих кількостей потенційно небезпечних речовин збільшує вірогідність виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру загрожує суспільству, економіці і навколишньому природному середовищу та здатне спричинити загрозу внаслідок імовірного вибуху, пожежі, затоплення або забруднення (зараження) навколишнього природного середовища тощо.

Стан дослідження. Значний внесок у дослідження цієї проблематики зробили такі вчені-адміністративісти: В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, Н. М. Бірюков, Р. А. Калюжний, А. М. Капля, Я. М. Когут, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, Р. С. Мельник, О. І. Миколенко, А. Г. Чубенко, Л. В. Шевченко, В. К. Шкарупа й ін.

Метою статті є вивчення причин надзвичайних ситуацій техногенного характеру та визначення шляхів удосконалення адміністративно-правових заходів запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру.

Виклад основних положень. Найчастіше надзвичайні ситуації техногенного характеру виникають на хімічно та/або радіаційно небезпечних об'єктах, вибухо- та пожежонебезпечних, а також гідродинамічно небезпечних об'єктах.

Кількість випадків у яких мають місце надзвичайні ситуації техногенного характеру постійно зростає, при чому різного походження, зношеність виробничих фондів і неналежне ставлення до чинників, які сприяють виникненню надзвичайних ситуацій техногенного характеру все частіше перестають бути контрольованими, а також порушення умов правил техніки безпеки і на виробництві, і з об'єктами навколишнього природного середовища призводять до виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру.

Ми вважаємо, що основними причинами надзвичайних ситуацій техногенного характеру є:

– недосконалість конструкцій, зокрема невідповідність проектних рішень вимогам техніки безпеки;

- порушення будівельних норм у разі спорудження об'єктів і монтажу технічних систем;
- розробка технологічного процесу виробництва без урахування всіх можливих явищ і хімічних реакцій;
- порушення технологічного процесу виробництва та недосконалий контроль за технологічним процесом і станом виробництва загалом;
- недотримання правил експлуатації обладнання, машин, механізмів і транспорту;
- недотримання правил зберігання та використання агресивних, вибухо- і пожежонебезпечних речовин;
- фізичне старіння механізмів, споруд і матеріалів;
- пошкодження приладів, особливо навігаційних у разі транспортних аварій;
- аварії на сусідніх підприємствах, лініях електропередач, газопроводах і комунальних мережах;
- стихійні лиха;
- тероризм;
- безвідповідальне відношення до справи, халатність, зокрема, недотримання правил техніки безпеки;
- складні метеорологічні умови, особливо під час транспортних аварій;
- недостатність відповідних заходів адміністративної відповідальності за порушення будівельних норм у разі будівництва об'єктів і монтажу технічних систем; порушення технології виробництва, правил експлуатації обладнання, машин, механізмів і транспорту;
- недотримання правил зберігання агресивних, вибухо- і пожежонебезпечних речовин і неправильне поводження з ними.

З метою забезпечення безпеки населення, навколишнього природного середовища, об'єктів і споруд, а також уникнення або зменшення можливих економічних соціальних й інших витрат суспільства внаслідок аварій, катастроф та інших надзвичайних ситуацій техногенного й природного походження в Україні створено єдину державну систему цивільного захисту.

Єдина державна система цивільного захисту – сукупність органів управління, сил і засобів центральних і місцевих органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, виконавчих органів рад, підприємств, установ та організацій, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту [1].

До органів управління цивільного захисту належать: органи виконавчої влади, виконавчі органи рад та їх структурні підрозділи,

призначені для безпосереднього керівництва діяльністю у сфері цивільного захисту відповідно до їх компетенції; до координаційних органів належать: державна, регіональні, місцеві комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, комісії з питань надзвичайних ситуацій підприємств, установ, організацій, державна, регіональні, місцеві й об'єктові спеціальні комісії з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, що утворюються для координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, пов'язаної з техногенно-екологічною безпекою, захистом населення і територій, запобіганням і реагуванням на надзвичайні ситуації.

Відтак в Україні централізовано організацію проведення роботи із запобігання надзвичайних ситуацій техногенного характеру й реагування в разі їх виникнення, однак, у цьому випадку, варто говорити про ефективність і дієвість діяльності цієї системи та її елементів, адже наведені статистичні дані свідчать про доволі високий показник виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру.

Водночас необхідність удосконалення адміністративно-правових заходів запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру, на наш погляд, визначається наступним:

1) наявністю значної кількості потенційно небезпечних об'єктів на території;

2) високим рівнем травматизму та смертності населення, спричинених небезпечними подіями та нещасними випадками;

3) високим рівнем ризиків виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру, зумовленого глобальними та регіональними змінами клімату, зростанням сейсмічної активності тощо, а також інтенсифікацією впливу техногенної діяльності людини на навколишнє природне середовище;

4) високим рівнем ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру, зумовленого критичним ступенем зношеності (60–80%) основних виробничих фондів у галузях промисловості та агропромислового комплексу;

5) недостатнім технічним і технологічним рівнем розвитку державної системи спостережень за небезпечними чинниками, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій і техногенного, і природного характеру.

Відтак уважаємо, що зменшення кількості зазначених негативних чинників, запровадження системи дієвих адміністративно-правових заходів запобігання надзвичайних ситуацій техногенного характеру або їх удосконалення дасть можливість зменшити кількість надзвичайних ситуацій техногенного характеру.

Як слушно зазначає Н. М. Бірюков система заходів запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру охоплює наступні складові: фінансову (резервний фонд Кабінету Міністрів України, резервні фонди територіальних і місцевих органів виконавчої влади у розмірі 1,0% від зведеного річного бюджету); матеріальну (ресурси центральних органів виконавчої влади, територіальних органів виконавчої влади, суб'єктів господарської діяльності); транспортну (Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України та інших транспортних підприємств, суб'єктів господарської діяльності); оповіщення і зв'язок [2, с. 272]. У разі цього Н. М. Бірюкова вважає, для того, щоб удосконалити систему заходів запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру необхідно діяти за декількома напрямками: 1) вдосконалення законодавчої та нормативної бази; 2) закупівля спеціальної техніки; 3) перехід на сучасний технологічний рівень системи централізованого оповіщення; 4) проведення інформаційно-аналітичної роботи з питань надзвичайних екологічних ситуацій; 5) міжнародне співробітництво та перейняття досвіду інших держав [2, с. 274–275].

До основних напрямів державної політики у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного характеру, А. М. Капля відносить:

1) формування нормативно-правової бази з техногенної і природної безпеки та гармонізація її з вимогами Європейського Союзу;

2) розширення сфери досліджень і розробок методів, моделей, методик аналізу та оцінки виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, прогнозування їх розвитку;

3) удосконалення системи моніторингу небезпечних техногенних об'єктів і природних процесів у напрямі забезпечення інформаційної бази для оцінки надзвичайних ситуацій;

4) упровадження нових дієвих форм аналізу, оцінки, експертизи і контролю безпеки небезпечних техногенних об'єктів на всіх етапах життєвого циклу;

5) формування сучасної інституційної бази регулювання техногенної та природної безпеки;

6) удосконалення системи освіти та забезпечення підготовки фахівців у галузі управління надзвичайними ситуаціями техногенного і природного характеру [3].

Важливою складовою, яка визначає рівень розвитку та ефективності системи адміністративно-правових заходів із запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру, є заходи щодо забезпечення готовності органів управління та сил цивільної оборони

до реагування на надзвичайні ситуації техногенного характеру, які охоплюють обов'язкову підготовку органів управління і сил цивільного захисту всіх областей до дій за призначенням, що необхідно здійснювати у процесі командно-штабних, тактико-спеціальних навчань і тренувань.

Удосконалення адміністративно-правових заходів запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру неможливе без запровадження сучасних методів управління ризиками для зменшення кількості та мінімізації соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій техногенного характеру, забезпечення досягнення гарантованого рівня безпеки громадянина і суспільства.

Необхідність упровадження концептуальних засад управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру спричинена наявністю небезпечних чинників техногенного та природного характеру зокрема: 1) значної кількості потенційно небезпечних об'єктів на території; 2) високого рівня травматизму та смертності населення, спричиненого небезпечними подіями та нещасними випадками; 3) високого рівня ризиків виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру, зумовленого глобальними та регіональними змінами клімату, зростанням сейсмічної активності тощо, а також інтенсифікацією впливу техногенної діяльності людини на навколишнє природне середовище; 4) високого рівня ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру, зумовленого критичним ступенем зношеності (60–80%) основних виробничих фондів у галузях промисловості та агропромислового комплексу; 5) недостатнього технічного і технологічного рівнів розвитку державної системи спостережень за небезпечними чинниками, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій [4].

Відтак можливість своєчасного, точного та вірогідного передбачення виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру дасть можливість запобігти ситуаціям можливого їх виникнення, що, своєю чергою, підвищить рівень безпеки загалом.

Розкриваючи питання удосконалення адміністративно-правових заходів запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру, варто звернути увагу на значення міжнародного співробітництва в сфері попередження і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного характеру.

Сьогодні Україна уклала та ратифікувала низку міжнародних угод, які передбачають міжнародне співробітництво в питаннях запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, наприклад: Угода про взаємодію в галузі запобігання

та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру [5]; Угода про співробітництво та взаємодію в галузі вивчення землетрусів та прогнозування сейсмічної небезпеки [6] та інші, реалізація яких провадиться в межах науково-технічного співробітництва держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав.

Водночас вивчення досвіду міжнародного співробітництва в сфері запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру дає можливість виділити два основні моменти: 1) порівняно з іншими розвинутими країнами світу, в Україні є недостатня кількість рятувальників-професіоналів у складі розглянутих сил; 2) недосконале технічне оснащення, що має застарілу техніку, не спроможну забезпечити виконання необхідного обсягу робіт із різання металу, піднесення великих уламків зруйнованих конструкцій, пророблення отворів у стінах (перекриттях) будівель, виконання інших робіт, характерних для екстремальних умов.

Розглядаючи систему адміністративно-правових заходів запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру як багатовекторну, доцільно зазначити, що і вирішення питання удосконалення її дієвості повинно розглядатися паралельно в декількох напрямках, а саме:

1) у сфері публічного адміністрування: постійний моніторинг стану природної та техногенної безпеки на державному та регіональному рівнях і визначення конкретних завдань і заходів щодо його покращення; реформування системи цивільного захисту на основі міжнародного досвіду та відповідно до потреб сьогодення; оптимізація структури, розмежування завдань і сфер відповідальності органів адміністрування у сфері цивільного захисту;

2) у сфері розвитку та функціонування аварійно-рятувальних формувань: удосконалення системи оперативного-рятувальної служби цивільного захисту населення та систематизація діяльності інших аварійно-рятувальних служб і формувань підпорядкованих Міністерству внутрішніх справ України, Міністерству оборони України тощо; покращення діяльності наявних комунальних аварійно-рятувальних служб, забезпечення їх постійної готовності до ефективних дій в разі виникнення всіх видів надзвичайних ситуацій техногенного характеру; обов'язкове обслуговування аварійно-рятувальними службами небезпечних об'єктів та територій; забезпечення належного функціонування підрозділів пожежної охорони; підвищення рівня підготовки підрозділів, сил і засобів, що залучаються до робіт в умовах радіаційного та хімічного зараження території;

3) у сфері запобігання виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру: впровадження дієвих заходів щодо завчасного

проведення комплексу організаційних, інженерно-технічних та інших профілактичних робіт для запобігання найбільш вірогідним для регіону надзвичайним ситуаціям техногенного характеру в межах виконання різнорівневих державних цільових програм; удосконалення системи спостереження і контролю із сейсмологічних, гідрогеологічних, технологічних, епідеміологічних питань; організація належної взаємодії між суб'єктами державного моніторингу та органами управління цивільного захисту населення з питань швидкого надання інформації щодо провісників надзвичайних ситуацій та у разі їх виникнення; розвиток системи моніторингу і прогнозування надзвичайних ситуацій техногенного характеру; взаємодія систем спостереження і контролю за станом потенційно небезпечних об'єктів; підвищення ефективності збору, обробки і доведення оперативної інформації про надзвичайні ситуації техногенного характеру на основі сучасних інформаційних технологій; впровадження заходів щодо забезпечення антитерористичного захисту терористично уразливих об'єктів; організація та проведення першочергових актуальних і перспективних приладних досліджень і розробок щодо забезпечення цивільного захисту; взаємодія із засобами масової інформації, оперативне та правдиве інформування суспільства про стан захисту населення і території від надзвичайних ситуацій; здійснення міжнародного співробітництва з питань запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру.

Висновки. На наш погляд, якісне своєчасне планування, організація і реалізація зазначеного комплексу адміністративно-правових заходів щодо запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру дасть можливість суттєво знизити наявний рівень техногенної небезпеки, мінімізувати можливі збитки від надзвичайних ситуацій техногенного характеру, зберегти життя людей.

1. Положення про єдину державну систему цивільного захисту: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 9 січня 2014 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-p>

2. Бірюкова Н. М. Загальна характеристика Єдиної державної системи запобігання і реагування надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру / Н. М. Бірюкова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Т. 24 (63). – 2011. – № 2. – С. 269–275.

3. Капля А. М. Удосконалення державного управління систем запобігання і реагування на надзвичайні ситуації в Україні з використанням досвіду зарубіжних країн: проблеми та перспективи / А. М. Капля, В. С. Чубань, О. Г. Снісар // Пожежна безпека: теорія і практика; Академія пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля. – 2013. – № 14. – С. 39–46 [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pbtp_2013_14_9.pdf

4. Про схвалення Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 січня 2014 р. № 37-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/37-2014-p>

5. Угода про взаємодію в галузі запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру: Міжнародний документ від 22.01.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_297

6. Угода про співробітництво та взаємодію в галузі вивчення землетрусів та прогнозування сейсмічної небезпеки: Міжнародний документ від 24.09.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_043](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_043)

Кобко Е. В. Пути совершенствования административно-правовых мер предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций техногенного характера

Исследуются вопросы, касающиеся причин чрезвычайных ситуаций техногенного характера, и вопросы единой государственной системы гражданской защиты, системы органов управления гражданской защиты. Акцентируется на необходимости совершенствования административно-правовых мер предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций техногенного характера и на основных направлениях государственной политики в области защиты населения и территорий от чрезвычайных ситуаций техногенного характера. Определены принципы международного сотрудничества в сфере предупреждения и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций техногенного характера.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация техногенного характера, гражданская защита, международное сотрудничество.

Kobko Ye. V. Ways of improving the administrative and legal measures of prevention and liquidation of technogenic emergency situations

The article investigates issues related to causes of technogenic emergency situations, common state civil defense system, and the governance system of civil protection. Attention is drawn to the need to improve the administrative and legal measures of prevention and liquidation of technogenic emergency situation and main directions of state policy in protecting the population and territories from technogenic emergency situation. It outlines the principles of international cooperation in the prevention and elimination of consequences of technogenic emergency situation.

It should be noted that the constant increase in economic activity and the number of large industrial complexes with their units and installations of large and high-powered capacity, and the using lots of potentially hazardous substances in the production increase the likelihood of emergency situations. The technogenic

emergency situations are threatening to the society, the economy and the environment and can create danger due to a possible explosion, fire, flooding or pollution (contamination) of the natural environment and so on.

Particular attention is also paid to the fact that a single state system of civil protection has been created in Ukraine in order to ensure public safety, the environment, objects and buildings protection, and to avoid or reduce any economic, social or other expenditures of the society caused by accidents and other disasters of technogenic and natural origin.

It should be noted that the improvement of administrative and legal measures of prevention and liquidation of technogenic emergency situations depends on continuous and high-quality international cooperation in the prevention and elimination of technogenic emergency situations.

Key words: *technogenic emergency situations, civil protection, international cooperation.*

Стаття надійшла 11 січня 2017 р.

УДК 342.9

М. В. Ковалів

ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ УЧАСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ОХОРОНІ ПРАВОПОРЯДКУ

Порушено питання участі органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування в охороні правопорядку. Розглянуто статусне закріплення самостійності й автономності місцевого самоврядування від системи державних органів, самовідповідальність населення в разі вирішення питань місцевого значення, а також охорони правопорядку. Розкрито місцеве управління як координаційну діяльність органів публічної влади зі забезпечення ефективної взаємодії суб'єктів управління у формуванні та реалізації програм сталого розвитку місцевої громади.

Ключові слова: *органи виконавчої влади, місцеве самоврядування, охорона правопорядку, місцева громада.*

Постановка проблеми. В українській юридичній науці проблемам участі органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування в охороні правопорядку приділяється значна увага. Заразом стан наукових розробок свідчить про наявність необхідності в нових поглиблених дослідженнях зазначеної проблеми. Розвиток громадянського суспільства, усвідомлення ролі правової демократичної держави вияв-

ляють необхідність у переосмисленні та адекватній зміні сутності інститутів і структури публічного адміністрування в Україні щодо забезпечення правопорядку та боротьби зі злочинністю.

Стан дослідження. Теоретичною основою вивчення питань участі органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування в охороні правопорядку стали публікації провідних науковців, зокрема: В. Авер'янова, Л. Баєвої, О. Батанова, Ю. Битяка, С. Єсімова, В. Колпакова, О. Кузьменко, Р. Калюжного, М. Коваліва, В. Куйбіди, А. Онупрієнка, О. Остапенка, М. Пухтинського, А. Собакаря, Ю. Тодики, В. Толкованова й ін.

Метою статті є висвітлення питань участі органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування в охороні правопорядку.

Виклад основних положень. Побудова демократичної правової держави передбачає наявність ефективно функціонуючої системи органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування в Україні, як одна з конституційних форм реалізації народом належної йому влади, одночасно розглядається і як демократичний спосіб соціального управління суспільством. Характерна риса цього інституту влади – це не тільки статусне закріплення самостійності й автономності місцевого самоврядування від системи державних органів, а й діяльність, що передбачає самоорганізацію, самоврядування і самовідповідальність населення в разі вирішення питань місцевого значення, а також охороні правопорядку.

У сучасних умовах місцеве самоврядування є важливим місцем політичної дії та діалогу, місцем, де національні та глобальні сили відповідають на місцеві вимоги і потреби місцевої громади. З погляду політології, місцеве самоврядування – це комплексна взаємодія ідей, установок, політичних інститутів і сил середовища. У ширшому сенсі – це інститут або система інститутів і організацій, які діють на певній території, що становить частину, фрагмент території держави. Для нього характерний масовий рівень політики, який безпосередньо пов'язаний з діяльністю суспільства, де взаємодіють влада та населення. Місцеве самоврядування становить і рівень, і суб'єкт політики.

Місцеве самоврядування – це історично сформована територіальна спільнота, яка має фізичне середовище, зі соціально-економічним, політичним і культурним середовищем і просторовою структурою, відмінною від іншої великої територіальної одиниці – держави. На відміну від місцевого самоврядування місто має особливу форму поселення, функції і структура якого не залежать від місця розташування, тоді як держава є особливим типом місцевого самоврядування, що має політичний суверенітет.

Під місцевим самоврядуванням варто розуміти цілісну за спільними просторовими, соціально-економічними та культурними характеристиками територію, яка становить окрему управлінську одиницю. Місцеве самоврядування має дуалістичний характер: одночасно є суб'єктом і об'єктом управління на місцевому рівні.

Нині є чотири підходи до аналізу відносин між центральним і місцевим самоврядуванням (місцевим рівнем): конституційний, економічний, адміністративний та політичний, які концентрують увагу на різних аспектах цих зв'язків.

Місцеве управління це координаційна діяльність органів публічної влади зі забезпечення ефективної взаємодії суб'єктів управління у формуванні та реалізації програм сталого розвитку місцевої громади у сфері забезпечення правопорядку. Основною метою місцевого управління є надання якісних послуг громадянам і підвищення їх життєвого рівня, забезпечення прав людини, територіальної цілісності держави, цілей і особливостей соціального, економічного, культурного розвитку місцевої громади.

Першочерговими завданнями місцевого управління є узгодження та забезпечення (зокрема правовими засобами) інтересів усіх суб'єктів місцевого управління, розробка та запровадження ефективних засобів стимулювання місцевого розвитку, налагодження міждержавного співробітництва.

Система місцевого управління – це взаємоузгоджена діяльність органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевої ради та місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства на відповідних рівнях управління, а також методи і механізми їх взаємодії та реалізації завдань щодо забезпечення сталого розвитку місцевої громади. Тобто під місцевим управлінням розуміється не лише діяльність центральних органів державної влади та місцевих державних адміністрацій щодо місцевого розвитку, а й дії його мешканців, місцевої еліти, спрямовані на вирішення спільних проблем. Включення до місцевого управління самоврядної складової дає змогу враховувати і суб'єктні характеристики місцевого самоврядування: політичні інтереси, суспільно-політичні настрої мешканців.

На політичній карті України відсутній такий місцевий рівень. Як уважає М. Іжа місцевий рівень, як політичний актор з власними повноваженнями, здатний самостійно вирішувати більшість внутрішніх проблем. Відповідно у країні відбувається пошук оптимальної моделі територіальної організації влади, насамперед на рівні районів і областей, яка відповідала б загально визнаним демократичним принципам децентралізації державної влади в унітарній державі на рівень

відповідних територіальних колективів й обраних ними органів самоврядування, що зафіксовані в Європейській хартії регіонального самоврядування. Потреба таких пошуків зумовлена тим, що Конституція України не визнає населення районів й областей територіальними колективами, які мають право на провадження місцевого самоврядування, хоча на цьому рівні функціонують районні та обласні ради [1, с. 23].

Найвиразніше слабкість самоврядних органів регіонального рівня виявляється в обмежених повноваженнях у бюджетній сфері та відсутності дійових механізмів впливу на державні адміністрації. Проаналізувавши нормативно-правову базу за змістом відповідних положень Конституції України, місцеві державні адміністрації фактично конституційовані не тільки як місцеві органи виконавчої влади, а й як квазівиконавчі органи районних й обласних рад, які, проте, не беруть участі в їх формуванні. Такий характер місцевих державних адміністрацій впливає, зокрема, зі змісту відповідних положень ст. 18 Конституції України [2] та ст. 72 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3], згідно з якими вони визнаються підзвітними районним і обласним радам у виконанні програм соціально-економічного і культурного розвитку, районних, обласних бюджетів, підзвітними і підконтрольними у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними і обласними радами, а також у виконанні рішень ради з цих питань [1, с. 24].

У разі вирішення проблеми запровадження регіонального рівня управління в Україні важливо уникнути крайнощів під час визначення обсягу повноважень, які йому будуть передані. У цьому контексті можна виділити дві крайнощі, яких треба уникати: федералізації та формалізації. Перша полягає у наділенні регіонів максимумом повноважень, що фактично означатиме перехід до федеративного устрою України. Формалізація полягає у збереженні статус-кво регіонів, без надання їм ширших прав щодо вирішення власних, локальних проблем або ж створення додаткових управлінських рівнів, що призведе до розподілу владних повноважень між ними. Також потребує вирішення проблема оптимізації системи адміністративно-територіального устрою країни. Тобто на цьому етапі в Україні розвиток повноцінного регіонального рівня можливий лише за збереження унітарності держави та трьохрівневої системи адміністративно-територіального устрою [1, с. 25].

Заразом місцеве самоврядування не в змозі ефективно функціонувати без регулюючого впливу держави, яка здійснюється різними способами: правовими, економічними, організаційними тощо. Через

цю обставину чималу наукову і практичну актуальність набувають дослідження з нових позицій проблем взаємин і взаємодії держави, її органів й органів місцевого самоврядування, визначення меж втручання держави у внутрішнє життя місцевих громад.

Право є одним із ефективних засобів регулювання відносин і процесів у сфері місцевого самоврядування. За допомогою правових засобів закріплюються основні форми провадження місцевої влади в Україні, визначається її компетенція, встановлюється відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування та вирішується низка інших питань, тобто правове регулювання охоплює найважливіші сфери організації та діяльності місцевого самоврядування.

Сьогодні, що характеризується як період проведення радикальної правової реформи, відбувається значний розвиток і якісне оновлення законодавства України і загалом, і самоврядування зокрема. Конституція України 1996 року заклала основи побудови системи місцевого самоврядування в Україні і є основою для подальшого прийняття блоку законів у сфері регулювання місцевого самоврядування.

У Європейській хартії про місцеве самоврядування «під місцевим самоврядуванням розуміється право місцевих органів влади регулювати і управляти в рамках закону та під власну відповідальність важливою частиною публічних справ у інтересах усього населення» [4, с. 44]. Система місцевого самоврядування сприяє формуванню самосвідомості, робить місцеву владу повністю відповідальною перед населенням, є умовою забезпечення соціального миру. Тому проблема розвитку місцевого самоврядування в Україні є найважливішим завданням. Основні напрями державної політики в галузі місцевого самоврядування визначені:

по-перше, завершенням формування правової бази, що забезпечує становлення місцевого самоврядування;

по-друге, створення умов необхідних для формування фінансово-економічної основи місцевого самоврядування;

по-третє, проведення заходів державної підтримки місцевого самоврядування.

Із прийняттям Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3], проведенням місцевих виборів переважно завершено перший етап реформи місцевого самоврядування.

Заразом вирішення найважливіших завдань, необхідних для нормальних умов життєдіяльності кожної людини окремо та населення місцевих утворень загалом, не може бути реалізоване без вирішення всіх правових й організаційних проблем органів місцевого самоврядування.

Законодавство не виділяє будь-яких питань місцевого значення за ступенем їх важливості. Однак не викликає сумніву, що саме питання охорони громадського порядку можуть бути зазначені в низці найважливіших питань місцевого значення.

Негативні процеси у вітчизняній економіці, соціальна поляризація суспільства негативно позначається на становищі людей, що нерідко супроводжується виникненням обставин, які створюють загрозу для їх життя, що робить актуальнішим і гострішим вирішення питань охорони громадського порядку [5, с. 12].

Однак позитивне право недостатньо чітко регулює низку питань, пов'язаних із організацією та діяльністю місцевого самоврядування в Україні.

Формування правової демократичної держави передбачає створення розвиненої системи місцевого самоврядування як однієї з основних форм реалізації народом належної йому влади. Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні має провадитися тільки на основі законності.

В Україні почала формуватися сучасна модель місцевого самоврядування та система його правового регулювання. Правову основу місцевого самоврядування становлять: Конституція України, інші нормативні правові акти органів державної влади, що регулюють правовідносини у зазначеній сфері, а також нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування. Заразом процес формування правової основи місцевого самоврядування є суперечливим і значно відображає радянську систему.

Забезпечення законності в організації та діяльності місцевого самоврядування – це управлінський процес. На її стан у зазначеній сфері впливають різноманітні чинники суспільного життя, бо місцеве самоврядування – це суспільство в мініатюрі і забезпечення законності, проблема не тільки юридична, а й соціальна. Отже, забезпечення законності в організації та діяльності місцевого самоврядування пов'язане з юридичними аспектами цієї проблематики в контексті з комплексом економічних, соціальних, політичних, культурних й інших завдань.

Найпоширенішими порушеннями законності, в організації та діяльності органів місцевого самоврядування, є позбавлення або обмеження конституційного права населення на самостійне провадження місцевого самоврядування; виведення окремих територій з-під дії законодавства про місцеве самоврядування; перевищення в нормативних актах, державних і місцевих органів, установлених меж правового регулювання.

Ці порушення спричинені наступними основними причинами:

- недостатня чіткість правових вимог і приписів, викладених у законодавстві України, наявність прогалин, внутрішніх суперечностей в цих нормативно-правових актах, низький рівень систематизації;
- низький рівень правових знань посадових осіб місцевого самоврядування, недостатній досвід правотворчої роботи та неналежне опрацювання прийнятих правових актів, ігнорування ролі юридичних служб, недостатня кваліфікація їх співробітників й ін.

Висновки. Головними напрямками реформування правової сфери в організації та діяльності органів місцевого самоврядування, в контексті Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, є:

- удосконалення правового регулювання суспільних відносин на основі створення нових законів, які повною мірою відповідають суспільним відносинам;
- удосконалення нормотворчого процесу на регіональному рівні на основі його демократизації, науковості, плановості, його належне матеріально-технічне забезпечення;
- зміцнення законності в діяльності органів місцевого самоврядування, тобто забезпечення суворого та неухильного дотримання, виконання правових приписів і вимог усіма посадовими особами та органами місцевого самоврядування.

1. Іжа М. М. Система регіонального управління: світовий досвід і Україна: монографія / М. М. Іжа. – Одеса: Друкарський дім, 2011. – 368 с.

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

4. Європейська хартія місцевого самоврядування: прийнята Радою Європи у Страсбурзі 15.10.1985 // Віче. – 2000. – № 3. – С. 43–45.

5. Єсімов С. С. Особливості нормативно-правового регулювання забезпечення публічної безпеки в країнах Європейського Союзу / С. С. Єсімов, В. З. Дитюк // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» Юридичні науки. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. – № 827. – С. 10–17.

Ковалив М. В. Правовые предпосылки участия органов местной исполнительной власти и местного самоуправления в охране правопорядка

Затрагиваются вопросы участия органов исполнительной власти и местного самоуправления в охране правопорядка. Рассматриваются статусное закрепление самостоятельности и автономности местного само-

управления от системы государственных органов, самоответственность населения при решении вопросов местного значения, а также охраны правопорядка.

Тракується місльне управління як координаційна діяльність органів публічної влади по забезпеченню ефективного взаємодіяння суб'єктів управління в формуванні и реалізації програм устійливого розвитку місцевого соообщества.

Ключевые слова: *органы исполнительной власти, местное самоуправление, охрана правопорядка, местная община.*

Kovaliv M. V. The legal preconditions for the participation of local executive bodies and local self-governments in the protection of law and order

The article deals with the issues of the participation of local executive bodies and local self-governments in the protection of law and order

The development of the democratic legal state provides for the existence of well-functioning system of executive authorities and bodies of local self-government. Local self-government in Ukraine as one of the constitutional forms of realization of statutory authority of people is regarded as a democratic method of social control.

A characteristic feature of this institution of power is not only a statutory fixing of the independence and autonomy of local governments from the system of state bodies but the activities that provide for self-organization, self-management and self-responsibility of the population in solving the issues of local significance, as well as the protection of law and order.

The Ukrainian legal science pays a great attention to the problems of the participation of local executive bodies and local self-governments in the protection of law and order. However, the state of scientific researches proves the existence of the need for new extended studies of the mentioned problem.

The local government as coordinating activities of the public authorities to ensure the effective cooperation of subjects of management in forming and implementing programmes for sustainable development of the local community is revealed.

The main directions of reforming the organization and activities of local self-government bodies in the context of the Concept of the reform of local self-government and territorial organization of power in Ukraine are: improving the legal regulation of social relations based on the creation of new laws, which correspond to public relations; improvement of the law-making process at the regional level based its democratization, scientific quality, its proper logistical support; strengthening the legality in the activities of local self-government bodies, i.e. ensuring strict regulatory compliance, implementation of legal prescriptions and requirements by all officials and bodies of local self-government.

Key words: *executive authorities, local self-government, protection of law and order, local community.*

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

ОЦІНКА КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРОВЕДЕННЯМ ПЕРЕВІРОК ДОЗВІЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

Проаналізовано корупційні ризики, які пов'язані з проведенням перевірок дозвільних документів у сфері поведження з відходами. Зокрема, визначено основні положення норм чинного законодавства, які можуть містити такі ризики, та надаються пропозиції щодо їх усунення.

Основними ризиками у зазначеній сфері є недоброчесність державних службовців і наявність дискреційних повноважень.

Розглянуто аспекти та правові чинники, які мають вплив на сумлінність державних службовців у разі виконання ними посадових обов'язків.

Ключові слова: державні службовці, заходи адміністративного примусу, корупційні ризики, корупція, поведження з відходами, поліцейські повноваження.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших аспектів сучасної правової політики в нашій державі має стати реформа системи запобігання і протидії корупції, що є запорукою формування довіри до влади, зміцнення економічного потенціалу України та покращення добробуту громадян.

24 квітня 2015 року набув чинності Закон України «Про запобігання корупції» [1]. Цей Закон визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень.

Одним із основних напрямів у сфері запобігання корупції є виявлення корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності державних службовців (та інших суб'єктів), а також усунення умов та причин виникнення цих ризиків.

Корупційні ризики – це сукупність правових, організаційних й інших чинників і причин, які заохочують (стимулюють) осіб до скоєння корупційних правопорушень під час виконання ними функцій держави або місцевого самоврядування.

12 квітня 2011 року Міністерством юстиції України дане роз'яснення щодо корупційних ризиків у діяльності державних службовців. Корупційними ризиками вважають недоброчесність державних

службовців; безконтрольність з боку керівництва; виникнення конфлікту інтересів; наявність дискреційних повноважень.

У державі є дуже багато суб'єктів, наділених контролюючими (поліцейськими) повноваженнями, зокрема правом застосування заходів адміністративного примусу. Такі заходи здійснюються у різних сферах життєдіяльності, наприклад, у сфері поводження з відходами. Уповноваженими суб'єктами у цій сфері є Державна фіскальна служба України, органи Державної екологічної інспекції України тощо.

Стан дослідження. Розглядаючи наукові праці з питань запобігання та попередження корупції, можна зазначити, що темам сутності та причин корупції в органах державної влади, відповідальності державних службовців приділяло увагу багато науковців, зокрема: Д. І. Йосифович, М. І. Мельник, С. М. Серьогін, С. С. Серьогін, В. В. Побережний, О. Я. Прохоренко, А. Л. Тіньков, М. І. Хавронок й ін.

Завдяки працям цих учених розроблено теоретико-методологічні засади моніторингу за дотриманням законодавства у сфері протидії корупції. Водночас спеціальні комплексні дослідження щодо сутності корупційних ризиків у сфері поводження з відходами, застосування на національному рівні превентивних механізмів їх мінімізації відсутні.

Метою статті є оцінка корупційних ризиків, пов'язаних із проведенням перевірок наявності та чинності дозвільних документів у сфері поводження з відходами та визначення способів їх усунення.

Виклад основних положень. Державну політику, з провадження державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у сфері поводження з відходами, реалізує відповідний центральний орган виконавчої влади – Державна екологічна інспекція України (далі – Держекоінспекція України).

Відповідно до Указу Президента України від 13 квітня 2011 року № 454/2011 «Про Положення про Державну екологічну інспекцію України» – Держекоінспекція України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України [2].

До її компетенції відноситься державний нагляд (контроль) за виконанням, центральними органами виконавчої влади та їх територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади, іншими органами, органами місцевого самоврядування, делегованих їм повноважень органів виконавчої влади, за додержанням підприємствами,

установами та організаціями незалежно від форми власності і господарювання, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, а також юридичними особами – нерезидентами вимог законодавства про поводження з відходами щодо:

- складання і ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів і реєстру місць видалення відходів;
- перевезення небезпечних відходів територією України та за транскордонним перевезенням відходів;
- збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення, захоронення відходів;
- ведення первинного обліку кількості, типу і складу відходів, що утворюються, збираються, перевозяться, зберігаються, обробляються, утилізуються, знешкоджуються та видаляються, подання відповідної статистичної звітності в установленому порядку та паспортизації таких відходів;
- дотримання вимог нормативно-технічної і технологічної документації, погодженої в установленому порядку, при виробництві продукції (крім дослідних зразків) із відходів чи з їх використанням;
- дотримання правил і режиму експлуатації установок, виробництв з оброблення та утилізації відходів;
- дотримання вимог екологічної безпеки при транспортуванні, зберіганні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних речовин і відходів;
- своєчасного та повного виконання заходів із захисту земель від засмічення та забруднення відходами тощо [2].

Одним із найважливіших завдань Держекоінспекції України є контроль за дотриманням вимог виданих дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами.

Основними корупційними ризиками, пов'язаними із проведенням перевірок наявності та чинності дозвільних документів у сфері поводження з відходами та дотримання їх умов органами Держекоінспекції є недобросовісність державних службовців і наявність дискреційних повноважень.

Корупційні ризики, пов'язані з недобросовістю посадових осіб Держекоінспекції можуть виникати в процесі наступних повноважень:

1. Складання протоколів та розгляд справ про адміністративні правопорушення, передбачених ст.ст. 52, 82, 82-1, 82-2, 82-3, 82-4, 82-5, 82-7, 83, 91-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, пов'язаними з порушеннями правил поводження з відходами (перелік посадових осіб наділених відповідними повноваженнями, визначений статтею 242-1 КУпАП) [3].

2. Подання пропозицій щодо: видачі, зупинення дії чи анулювання в установленому законодавством порядку дозволів, лімітів і квот на розміщення відходів, а також установлення нормативів допустимих рівнів шкідливого впливу на стан навколишнього природного середовища.

3. Надання центральним органам виконавчої влади, їх територіальним органам, місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування приписів щодо зупинення дії чи анулювання в установленому законодавством порядку дозволів, ліцензій, сертифікатів, висновків, рішень, лімітів, квот, погоджень, свідоцтв на розміщення відходів, а також щодо встановлення нормативів допустимих рівнів шкідливого впливу на стан навколишнього природного середовища.

4. Внесення центральним органам виконавчої влади, їх територіальним органам, місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування вимог щодо увідповіднення із законодавством ухвалених ними рішень у сфері охорони навколишнього природного середовища, разом поводження з відходами.

5. Проведення перевірок з питань, що належать до її компетенції, видавання за їх результатами обов'язкових для виконання приписів, розпоряджень.

6. Розрахунку розміру збитків, заподіяних державі внаслідок порушення природоохоронного законодавства та пред'явлення претензій.

7. Ухвалення рішення про відновлення діяльності підприємств, установ і організацій та експлуатації об'єктів, стосовно яких було ухвалене в установленому порядку рішення про обмеження чи тимчасове зупинення їх діяльності, після усунення всіх виявлених порушень.

8. Передання до прокуратури, органами досудового розслідування матеріалів про діяння, в яких убачаються ознаки кримінального правопорушення.

Порядок організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства, затверджений наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 10.09.2008 № 464.

Під час проведення позапланової перевірки державні інспектори перевіряють питання, необхідність висвітлення яких стала підставою для її проведення, з обов'язковим зазначенням цих питань у направленні на проведення перевірки. В разі цього перевіряються наявність і чинність дозвільних документів, які підтверджують право на здійснення господарської діяльності, пов'язаної з використанням природ-

них ресурсів (розміщення відходів, поводження з відходами, крім поводження з радіоактивними відходами) й інших документів, необхідних для проведення перевірки.

Окрім цього, перевірка здійснюється на території суб'єкта господарювання – на виробничих майданчиках, у цехах, у місцях розташування обладнання, земельних ділянках, зокрема територій та об'єктів природно-заповідного фонду, через візуальний огляд із застосуванням у разі необхідності, інструментально-лабораторного, радіаційного й інших методів контролю [4].

Процес візуального огляду, передбачає можливість зловживання посадовими особами Держекоінспекції.

У разі проведення перевірок на об'єктах, діяльність чи експлуатація яких пов'язана із впливом на довкілля через викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, скиди у водні об'єкти, розміщення відходів, забруднення ґрунтів, проводиться перевірка здійснення суб'єктом господарювання інструментально-лабораторних вимірювань при виробничому контролі за дотриманням установлених нормативів, а також, у разі необхідності, здійснення відбору проб й інструментально-лабораторні вимірювання за дотриманням суб'єктами господарювання встановлених нормативів [4].

Саме можливість непроведення відбору проб та інструментально-лабораторних вимірювань, звірка вимірювань, що здійснювалися суб'єктом господарювання є суб'єктивним чинником для виникнення корупційних ризиків у процесі виконання перевірки.

Перевірка проводиться за оригіналами або належно оформленими копіями документів, наданими керівником або уповноваженою ним особою суб'єкта господарювання, щодо якого здійснюється перевірка. У разі виявлення фальсифікацій або підробок документів державні інспектори зазначають про це в акті перевірки та передають відповідні матеріали до правоохоронних органів згідно із законодавством.

На підставі акту перевірки, складеного за результатами проведення планової або позапланової перевірки, в процесі якої виявлено порушення вимог природоохоронного законодавства, орган Держекоінспекції України за наявності підстав для повного або часткового зупинення виробництва (виготовлення), реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг звертається у порядку та строки, встановлені законом, з відповідним позовом до адміністративного суду [5].

У разі необхідності вжиття інших заходів реагування державний інспектор протягом п'яти робочих днів з дня завершення перевірки складає припис, розпорядження, інший розпорядчий документ щодо усунення порушень, виявлених під час здійснення перевірки,

а у випадках, передбачених законом, також звертається у порядку та строки, встановлені законом, до адміністративного суду з позовом щодо підтвердження обґрунтованості вжиття до суб'єкта господарювання заходів реагування, передбачених відповідним розпорядчим документом.

На підставі акту, який складено за результатами перевірки, протягом п'яти днів з дня її завершення у разі виявлення порушень вимог природоохоронного законодавства складається припис про усунення порушень вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Строк виконання припису встановлює державний інспектор залежно від виявлених порушень природоохоронного законодавства, але не більше ніж 6 місяців. У разі неможливості виконання приписів у встановлені в них строки суб'єкт господарювання, що перевірявся, може звернутися до органу Держекоінспекції України для їх продовження з обґрунтуванням та підтверджуючими документами, оформленими належно.

У разі виявлення під час проведення перевірок правопорушень, які містять ознаки злочину, відповідний орган Держекоінспекції України не пізніше 10 робочих днів з дня оформлення відповідних матеріалів щодо такого правопорушення направляє їх до правоохоронних органів [4].

Убачається, що строк 10 робочих днів для направлення матеріалів про правопорушення, які містять ознаки злочину є занадто великим і передбачає можливі корупційні ризики. Доцільно внести зміни до Порядку проведення перевірок, встановивши обов'язковість негайного (протягом доби), з моменту виявлення ознак кримінального правопорушення, повідомлення правоохоронних органів про це, для вжиття останніми відповідних заходів реагування та ухвалення рішення відповідно до кримінального процесуального законодавства України.

Ст. 17 Закону України «Про відходи» передбачає, що суб'єкти господарської діяльності у сфері поводження з відходами зобов'язані своєчасно в установленому порядку сплачувати екологічний податок, що справляється за розміщення відходів [6].

Відповідно до п. 14.1.57 Податкового кодексу України екологічний податок – загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів і з фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 року [7].

Платниками податку є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські й інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, включаючи тих, які виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, під час провадження діяльності яких на території України і в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони здійснюються: *розміщення відходів (окрім розміщення окремих видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання*. Не є платниками податку за розміщення відходів, суб'єкти господарювання, які розміщують на власних територіях (об'єктах) виключно відходи як вторинну сировину [7].

Об'єктом і базою оподаткування є обсяги та види (класи) розміщених відходів, окрім обсягів та видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання. Ставки податку за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах установлюються залежно від класу небезпеки та рівня небезпечності відходів:

Клас небезпеки відходів	Рівень небезпечності відходів	Ставка податку, гривень за 1 тону
I	надзвичайно небезпечні	1128,63
II	високонебезпечні	41,11
III	помірно небезпечні	10,31
IV	малонебезпечні	4,02
	малонебезпечні нетоксичні відходи гірничої промисловості	0,39

За розміщення відходів, на які не встановлено клас небезпеки, застосовується ставка податку, встановлена за розміщення відходів I класу небезпеки [7].

Коефіцієнт до ставок податку, який встановлюється залежно від місця (зони) розміщення відходів у навколишньому природному середовищі:

Місце (зона) розміщення відходів	Коефіцієнт
У межах населеного пункту або на відстані менш як 3 км від нього	3
На відстані від 3 км і більше від меж населеного пункту	1

Якщо платник податку з початку звітнього року не планує здійснення розміщення відходів, утворення радіоактивних відходів протягом звітнього року, то такий платник податку повинен повідомити про це відповідний контролюючий орган за місцем розташування джерел забруднення та написати заяву про відсутність у нього в звітньому році об'єкта обчислення екологічного податку. В іншому разі платник податку зобов'язаний подавати податкові декларації [7].

Оскільки на державному рівні відсутній чинний нормативний документ, на підставі якого повинні визначатися класи небезпеки відходів (а відповідно до пункту «в» ст. 17 Закону України «Про відходи» суб'єкти господарської діяльності у сфері поводження з відходами зобов'язані визначати склад і властивості відходів, що утворюються, а також за погодженням із спеціально уповноваженими органами виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища ступінь їх небезпечності для навколишнього природного середовища та здоров'я людини), корупційними ризиками є неправомірне заниження рівня небезпеки відходів суб'єктами господарювання за протиправною згодою посадових осіб контролюючого органу з метою зниження ставки податку.

Ще одним із чинників корупційних ризиків може бути процедура розрахунку коефіцієнту до ставок екологічного податку, який встановлюється залежно від місця (зони) розміщення відходів у навколишньому природному середовищі по відстані від населеного пункту.

Корупційним ризиком щодо оподаткування у сфері поводження з відходами є відсутність уніфікації термінів у нормативно-правових актах, що може призводити до їх подвійного трактування. Так, Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди) листом від 06.03.2012 р. № 4794/07/10-12 здійснило роз'яснення стосовно сплати екологічного податку за розміщення відходів. Визначення базового терміна «розміщення відходів» у Законі України «Про відходи» суттєво відрізняється від аналогічного терміна у Податковому кодексі, тому використання роз'яснень Мінприроди, фрагментарно відірваних від контексту, у загальних роз'ясненнях Державної фіскальної служби України може містити цілком передбачені суперечення [8].

Як уважає Мінприрода, до змісту терміна «розміщення відходів», який він мав відповідно до Закону, було додано «зберігання – тимчасове розміщення до утилізації чи видалення». Відтак фактично відбулася зміна попередньої бази оподаткування (відходи, що розміщувались (остаточно) на нову (відходи, що захоронюються + відходи, які тимчасово зберігаються перед видаленням або утилізацією). З огляду на поняття «розміщення відходів», за визначенням Кодексу,

може бути інтерпретоване як «утворення відходів» або «перебування відходів на території підприємства». А сплата екологічного податку за утворення відходів, утилізацію відходів або підготовчі операції до утилізації чи видалення відходів Законом України «Про відходи» не передбачена.

Висновки. Рекомендуємо:

1. Внести зміни до Порядку організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства, в яких:

– передбачити обов'язковість відбору проб й інструментально-лабораторних вимірювань;

– установити обов'язковість негайного (протягом доби), з моменту виявлення ознак кримінального правопорушення, повідомлення правоохоронних органів про це, для вжиття останніми відповідних заходів реагування та ухвалення рішення відповідно до кримінального процесуального законодавства України.

2. Провести уніфікацію терміна «розміщення відходів» у Податковому кодексі України та Законі України «Про відходи».

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

2. Про Положення про Державну екологічну інспекцію України: Указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 454/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/454/2011>

3. Про адміністративні правопорушення: Кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80732-10>

4. Про затвердження Порядку організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 10.09.2008 № 464 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0018-09>

5. Про затвердження Інструкції з оформлення Державною екологічною інспекцією України та її територіальними органами матеріалів про адміністративні правопорушення: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 05.07.2004 № 264 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0934-04>

6. Про відходи: Закон України від 5 березня 1998 року № 187/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80>

7. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

8. Щодо надання роз'яснень стосовно сплати екологічного податку за розміщення відходів: Міністерство екології та природних ресурсів України:

Листвід 06.03.2012 р. № 4794/07/10-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.auditnt.com.ua/news/view_news.php?id=921

Когут Я. М. Оценка коррупционных рисков, связанных с проведением проверок разрешительных документов в сфере обращения с отходами

Проанализированы коррупционные риски, связанные с проведением проверок разрешительных документов в сфере обращения с отходами. В частности, определены основные положения норм действующего законодательства, которые могут содержать такие риски, и предоставлены предложения по их устранению. Важнейшими рисками в указанной области являются недобросовестность государственных служащих и наличие дискреционных полномочий. Исследуются аспекты и правовые факторы, влияющие на добросовестность государственных служащих при исполнении ими должностных обязанностей.

Ключевые слова: государственные служащие, меры административного принуждения, коррупционные риски, коррупция, обращение с отходами, полицейские полномочия.

Kohut Ya. M. Assessment of Corruption Risks Related to Inspections of Permits in the Sphere of Waste Management

The article deals with the analysis of corruption risks related to inspections of permits in the sphere of waste management. In particular, the main provisions of the current legislation which may contain such risks are defined, and the suggestions for their elimination are given. The main risks in this sphere are dishonesty of public officials and availability of discretion. The analysis of moral and psychological aspects and legal factors that have a large impact on the integrity of public officials in the fulfilment of official duties is carried out, because a public servant always makes a decision primarily based on personal experience, the psychological attitude towards the work, and also basing on personal beliefs and personal social and financial situation. The discretionary powers allow the body (a person authorized to perform state functions) at its own discretion to evaluate the legal fact (the actual composition) as a result, the relationship might arise, change or stop; to choose one of the several proposed forms of reacting on the legal fact in the project of normative and legal act; to choose the measure of public and legal authority over natural and legal persons, its type, extent, method of implementation; to choose the form of powers realization – publication of normative or individual and legal act of committing (keeping from committing) of administrative action; to define the procedures of legal activity including the time and sequence of its implementation; to determine the method of fulfilling of administrative decision. The exclusion (or substantial limitation) of normative and legal acts or related organizational and administrative documents (job descriptions, orders) of discretionary powers, and also the ascertainment of the clear scope and limits of such powers in making decision is suggested as an effective means of reducing corruption risks.

Key words: public officials, measures of administrative coercion, corruption risks, corruption, waste management, police powers.

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

ФОРМУВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНО-ДИСЦИПЛІНАРНИХ КОМІСІЙ АДВОКАТУРИ

Проаналізовано принципи формування органів адвокатського самоврядування, зокрема кваліфікаційно-дисциплінарної комісії та вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, як органів, компетенцією яких є розгляд справ про вчинення адвокатами дисциплінарних проступків. У результаті аналізу норм чинного законодавства та зарубіжного досвіду запропоновано внести зміни до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо вимог до членів кваліфікаційно-дисциплінарних комісій.

Ключові слова: адвокатура, адвокатське самоврядування, дисциплінарна комісія, вимоги до кандидатів, кваліфікаційно-дисциплінарна комісія.

Постановка проблеми. Будь-яка держава, яка демократично розвивається й основною своєю цінністю вважає життя, здоров'я й інтереси своїх громадян, створює усі можливості для розвитку тих інститутів, які покликанні захищати законні права й інтереси людей.

Україна, яка прагне розвиватися саме в демократичному напрямі, задекларувала в Конституції право громадян на захист від обвинувачення та надання правової допомоги під час вирішення справ у судах й інших державних органах у нашій державі за допомогою функціонування такого правового інституту, як адвокатура.

З початку формування адвокатури в Україні виникла необхідність врегулювання діяльності адвокатського самоврядування, яке є гарантією незалежної та професійної діяльності його членів. Цьому питанню законодавець приділив значну увагу, що відображено в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Проте у вітчизняному законодавстві є певні прогалини, які необхідно доопрацювати та вирішити, що надалі позитивно відобразиться на формування органів адвокатського самоврядування.

Стан дослідження. Питання адвокатського самоврядування в Україні досліджувалося у працях вітчизняних науковців і практиків, зокрема: І. В. Голованя, І. Ю. Головацького, А. В. Іванцової, А. В. Козьмичих, В. В. Нікітченка, І. С. Павчука, С. Ф. Сафулька, О. Д. Святоцького, В. О. Святоцької й ін. Попри це, питанню сучасної системи адвокатського самоврядування, зокрема в частині формування органів, компетенцією яких є притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності, приділено не достатньо уваги.

Мета статті – проаналізувати проблеми формування кваліфікаційно-дисциплінарних комісій та надати пропозиції щодо удосконалення законодавства у цій сфері.

Виклад основних положень. Згідно зі ст. 59 Конституції України для забезпечення права на захист від обвинувачення й надання правової допомоги під час вирішення справ у судах й інших державних органах в Україні діє адвокатура.

Відповідно до ст. 131-2 Конституції України для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура.

Незалежність адвокатури гарантується.

Засади організації і діяльності адвокатури та провадження адвокатської діяльності в Україні визначаються законом.

Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення.

Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, щодо захисту соціальних прав, виборів і референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх або неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена [1].

Закріплений принцип «самоврядування» означає найвищий ступінь демократії, за яким кожна спільнота та суспільний інститут користується правом самоорганізації, самоуправління, самовизначення і бере на себе всі ризики і відповідальність за свої рішення та їхні наслідки.

Самоврядування в межах держави надається певним інституціям і спільнотам згідно з Конституцією та чинним законодавством. Самоврядування в ідеалі передбачає здійснення самовизначення та самоуправління в порядку і за правилами, встановленими суб'єктом самоуправління [2, с. 413].

У ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено, що адвокатське самоврядування – це гарантоване державою право адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом. Водночас адвокатське самоврядування – це визначена нормативно-правовими актами система органів, метою діяльності яких є забезпечення високого професійного рівня правової допомоги, що надається адвокатами в Україні, та реалізація правових гарантій адвокатської діяльності [3].

Адвокатське самоврядування ґрунтується на принципах виборності, гласності, обов'язковості для виконання адвокатами рішень органів адвокатського самоврядування, підзвітності, заборони втручання

органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката – ст. 43 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [3].

Брати участь у роботі органів адвокатського самоврядування і бути обраними до їх складу можуть лише адвокати України.

Система адвокатського самоврядування формується та проводиться через діяльність таких організаційних форм, як:

- З'їзд адвокатів України;
- Рада адвокатів України;
- Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури;
- Вища ревізійна комісія адвокатури;
- конференція адвокатів регіону;
- рада адвокатів регіону;
- кваліфікаційно-дисциплінарна комісія;
- ревізійна комісія регіону.

Органи адвокатського самоврядування об'єднує Національна асоціація адвокатів України, яка діє через зазначені організаційні форми адвокатського самоврядування [4].

З огляду на досліджувальну тему, окремо варто наголосити на кваліфікаційно-дисциплінарній комісії та Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, як на структурних підрозділах адвокатського самоврядування, які покликані вирішувати питання про притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарних проступків.

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури утворюється з метою визначення рівня фахової підготовленості осіб, які виявили намір отримати право на заняття адвокатською діяльністю, та вирішення питань щодо дисциплінарної відповідальності адвокатів. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури підконтрольна та підзвітна конференції адвокатів регіону. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури діє у складі кваліфікаційної та дисциплінарної палат. Кваліфікаційна палата утворюється у складі не більше дев'яти членів, дисциплінарна – не більше одинадцяти членів палати.

До повноважень кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури належать, також здійснення дисциплінарного провадження стосовно адвокатів.

Доцільно звернути увагу й на те, що голова та члени кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури обираються конференцією адвокатів регіону з низки адвокатів, стаж адвокатської діяльності яких становить не менше п'яти років.

Рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури може бути оскаржено протягом тридцяти днів із дня його прийняття до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури або до суду.

Своєю чергою, Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури є колегіальним органом, завданням якого є розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури.

Підсумовуючи вказане, варто наголосити на тому, що зазначені органи адвокатського самоврядування, зокрема їхні дисциплінарні палати, функціонують з метою притягнення винних адвокатів, у вчиненні дисциплінарних проступків, до передбаченої Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» дисциплінарної відповідальності.

Проте вважаємо, що чинне законодавство потребує внесення певних змін, зокрема, які б стосувалися нормативного закріплення обмежень щодо формування кваліфікаційно-дисциплінарної комісії та Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури.

Адвокати беруть участь у формуванні органів адвокатського самоврядування шляхом участі у виборах кандидатів на посади, зокрема й у кваліфікаційно-дисциплінарну комісію, та вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури.

У теорії розрізняють дві форми участі у виборчому процесі: активну та пасивну. Під активною формою участі у виборчому процесі варто розуміти право голосу, тобто право обирати. Своєю чергою, пасивне виборче право розуміємо як можливість бути обраним.

Відтак особа, котра займається адвокатською діяльністю понад п'ять років, може скористатися своїм пасивним виборчим правом, тобто бути обраним в органи адвокатського самоврядування, зокрема й у кваліфікаційно-дисциплінарну комісію та Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури.

Жодних вимог, які б обмежували активне право адвоката (право голосу), під час формування органів адвокатського самоврядування, законодавством не встановлюється.

Вважаємо, що абсолютно виправданими та обґрунтованими будуть обмеження, закріплені на законодавчому рівні, які б унеможливили виникнення таких ситуацій, коли адвокат, котрий притягувався до дисциплінарної відповідальності міг би бути обраним до органів адвокатського самоврядування, зокрема до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії та Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії.

Окрім цього, необхідно встановити й обмеження, які б стосувалися реалізації адвокатом свого активного виборчого права, через обмеження у праві голосу, або ж установлення періоду, протягом якого адвокату заборонятиметься брати участь у виборчому процесі, під час формування органів адвокатського самоврядування, шляхом відсутності права голосу.

Схожа позиція закріплена й у законодавстві зарубіжних країн.

Так, у «Праві про адвокатуру», нормативно-правовому акті, який регулює діяльність адвокатів у Республіці Польща, у § 81 міститься перелік дисциплінарних стягнень, які можуть застосовуватися до адвокатів, котрі вчинили дисциплінарний проступок та їх притягнуто до дисциплінарної відповідальності.

Поміж іншим, у зазначеному правовому акті йдеться про те, що поряд із доганою та грошовим стягненням адвокат автоматично втрачає й пасивне право бути обраним в органи адвокатського самоврядування до трьох років із моменту притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності [5].

Вважаємо, що такий підхід до формування органів адвокатського самоврядування є правильним і зарубіжний досвід варто запозичити. Ця прогалина у законодавстві України щодо відсутності обмеження адвокатів у їхньому праві бути обраними в органи адвокатського самоврядування, зокрема до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії та Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, треба удосконалити, оскільки адвокат, котрий притягнувся до дисциплінарної відповідальності, не повинен вирішувати питання про притягнення інших адвокатів до дисциплінарної відповідальності з огляду на об'єктивні чинники.

Також, варто передбачити й обмеження до адвокатів, які у праві обирати членів кваліфікаційно-дисциплінарної комісії та Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, а не лише бути обраними. Такі обмеження варто встановити на певний проміжок часу.

Вважаємо, що такі обмеження, які варто застосовувати до адвокатів які притягувалися до дисциплінарної відповідальності, ефективно протидіятимуть недобросовісним адвокатам та якісно вплинуть на формування кваліфікаційно-дисциплінарної комісії та Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії. Також, це призведе до прозорості у роботі цих органів і боротиметься з недобросовісними адвокатами, котрі прагнуть вплинути на роботу цих структур, будучи в разі цього елементами, які своїми діями негативно впливають на прийняття адвокатури у суспільстві.

Висновки. З указаного випливає, що норми Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», необхідно змінити, а деякі статті варто доповнити певними пунктами.

Так, ч. 2 ст. 50, та ч. 2 ст. 52 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» треба доповнити словами «та які не притягувалися до дисциплінарної відповідальності» та викласти у такій редакції (ч. 2 ст. 50): «Голова та члени кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури обираються конференцією адвокатів регіону з числа

адвокатів, стаж адвокатської діяльності яких становить не менше п'яти років та які не притягувались до дисциплінарної відповідальності, та адреса робочого місця яких знаходиться відповідно в Автономній Республіці Крим, області, місті Києві, місті Севастополі і відомості про яких включено до Єдиного реєстру адвокатів України, строком на п'ять років. Одна й та сама особа не може бути головою або членом кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури більше ніж два строки підряд».

Своєю чергою, ч. 2 ст. 52 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» доцільно викласти у такій редакції: «До складу Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури входять тридцять членів, стаж адвокатської діяльності яких становить не менше п'яти років та які не притягувались до дисциплінарної відповідальності: по одному представнику від кожного регіону, які обираються конференцією адвокатів регіону, голова і два заступники голови, які обираються шляхом голосування з'їздом адвокатів України. Секретар Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури обирається членами комісії шляхом голосування зі складу членів Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури».

Окрім цього, ч. 2 ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» треба доповнити ще одним пунктом: «заборона бути обраним в члени кваліфікаційно-дисциплінарної комісії та Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури та обмеження у праві голосу під час виборів в органи адвокатського самоврядування на строк до 3 років з дня прийняття рішення про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності».

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>

2. Батанов О. В. Самоврядування: Юридична енциклопедія: в 6 т. / О. В. Батанов; редкол. Ю. С. Шемчушенко (голова редкол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 5: П-С. – С. 413–414.

3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17

4. Національна асоціація адвокатури України, Система органів адвокатського самоврядування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/naau>

5. Право про Адвокатуру: Закон Республіки Польща від 26.06.1982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19820160124>

Музыка М. П. Формирование квалификационно-дисциплинарных комиссий адвокатуры

Исследуются принципы формирования органов адвокатского самоуправления, в частности квалификационно-дисциплинарной комиссии и высшей квалификационно-дисциплинарной комиссии, как органов, компетенцией которых является рассмотрение дел о совершении адвокатами дисциплинарных проступков. В результате анализа норм действующего отечественного законодательства и зарубежного опыта предлагается внести изменения к Закону Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности» относительно требований к членам квалификационно-дисциплинарной комиссии.

Ключевые слова: *адвокатура, адвокатское самоуправление, дисциплинарная комиссия, требования к кандидатам, квалификационно-дисциплинарная комиссия.*

Muzyka M. P. Formation of qualification and disciplinary commissions of advocacy

The paper deals with principles of the Bar self-government bodies formation, in particular, the Qualification and Disciplinary Bar Commission and the Higher Qualification and Disciplinary Bar Commission, as bodies, whose competency is hearing disciplinary proceedings against advocates. After analyzing current legislation and international experience it is suggested to amend the Law of Ukraine «On the Bar and Practice of Law» concerning the requirements to members of the qualification and disciplinary commissions, namely: 1) Chapter 2, Article 50 and Chapter 2, Article 52 should be supplemented with the words «and which were not brought to disciplinary responsibility», and as follows (Ch. 2, Art. 50) «The Chairman and members of the Qualification and Disciplinary Bar Commission are elected for five years by the regional conference of lawyers among lawyers the advocacy service of which is at least five years and which were not brought to disciplinary responsibility, the workplace address of which is in ARC, region, Kyiv, Sevastopol and the data about which is included in the Unified register of advocates of Ukraine. The same person cannot be the chairman or the member of the Qualification and Disciplinary Bar Commission for more than two consecutive terms»; 2) Chapter 2, Article 52 should be as follows «The Higher Qualification and Disciplinary Bar Commission consists of thirty members, the advocacy service of which is at least five years and which were not brought to disciplinary responsibility: one representative from each region, the chairman and two deputy chairmen which are elected by a vote of the Congress of advocates of Ukraine. The Secretary of the Higher Qualification and Disciplinary Bar Commission is elected by the members of commission by a vote among the members of the Higher Qualification and Disciplinary Bar Commission»; 3) Chapter 2, Article 35 should be supplemented with another point «4) prohibition to be elected to membership of the Qualification and Disciplinary Bar Commission and the Higher Qualification and Disciplinary Bar Commission and the restriction of the right to vote in elections to the Bar self-government bodies for up to three years from the date of taking a decision to prosecute a lawyer to disciplinary responsibility».

Key words: *advocacy, bar self-government, disciplinary commission, requirements to members, qualification and disciplinary commission.*

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛЬНОГО ТА МОЛОДІЖНОГО ЖИТЛА В УКРАЇНІ

Проаналізовано формування сучасних тенденцій і перспектив у питаннях правового забезпечення, будівництва житла, правових проблем будівництва, розвитку та функціонування соціального та молодіжного житла в Україні на сучасному етапі розвитку нашого суспільства. Розглянуто і проаналізовано чинне законодавство, зокрема зміни до державних будівельних норм, якими нині встановлено раціональні та економічні вимоги до архітектурно-планувальних рішень й інженерного обладнання житла другої категорії, які за рівнем комфорту відповідають прийнятним сьогодні вимогам до доступного житла.

Ключові слова: житло, соціальне житло, молодіжне житло, житлове будівництво, фінансування будівництва соціального і молодіжного житла.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 1 ст. 47 Конституції України кожен громадянин має право на житло. Держава не тільки повинна, а й створює умови, за яких кожен матиме можливість побудувати житло, придбати його у власність або орендувати.

Забезпеченість соціально-незахищених громадян і молоді житлом – показник успішності політики держави, більш точний ніж показник її економічного зростання. Українське суспільство, яке так прагне розвитку і світового визнання в умовах військових дій, має вирішити для себе нагальність забезпечення житлом соціально-незахищених громадян і молоді.

Будівництво та надання соціального та молодіжного житла в Україні протягом останніх років, стають актуальними.

Стан дослідження. Дослідженню житлових проблем будівництва житла, а також будівництва соціального та молодіжного житла в нашій державі присвячено праці таких авторів, як: Д. Ісаєнко, О. С. Сич, О. М. Непомнящий та ін.

Мета статті є характеристика сучасного стану будівництва соціального і молодіжного житла в Україні, кредитування такого будівництва, пропозиції щодо усунення недоліків наявного законодавства.

Виклад основних положень. Головними проблемами на ринку соціального та молодіжного житла в Україні є: старий житловий фонд, недостатня кількість уведеного в експлуатацію житла, нерівномірний розподіл активного будівництва по регіонах країни, відсталі від потреб

малі обсяги будівництва. З огляду на це, питання забезпечення житлом, особливо соціально-незахищених громадян і молоді, є надзвичайно актуальним для нашої молоді держави.

Житло – це капітал, надбання, що передається з покоління в покоління, як частина багатства держави. Як наголошено в Житловому кодексі України право на житло забезпечується, зокрема, розвитком і охороною державного громадського житлового фонду, наданням жилої площі в міру виконання програми будівництва благовлаштованого житла (ст. 1).

Окрім того, будівництво житла є рушійною силою економіки будь-якої країни. Важливим аспектом є соціальний ефект від розвитку житлового будівництва, який полягає насамперед, у вирішенні житлової проблеми соціально незахищених громадян і молоді [1, с. 59].

На жаль, за роки становлення державності України, поряд зі зростаючими темпами будівництва житла загалом, спостерігається постійне зниження темпів спорудження молодіжного та соціального житла.

Раніше держава гарантувала реалізацію права на житло через безоплатне надання громадянам у безстрокове користування жилих приміщень.

В умовах ринкової економіки більшість громадян для реалізації свого права на житло можуть розраховувати на те житло, яке вони можуть набути, а держава зобов'язана створити для цього необхідні умови.

Нині надзвичайно важливим є створення та реалізація комплексних регіональних програм розвитку житлового будівництва, які б містили інформаційно-аналітичні матеріали та заходи, спрямовані на збільшення обсягів молодіжного житлового будівництва соціального та доступного житла. Тому двома головними напрямками державної житлової політики є програми надання соціального і доступного житла [2].

Сьогодні, за офіційними статистичними даними Державної служби статистики України, потребують створення умов для задоволення житлових потреб 657 тис. сімей та одиноких громадян, які перебувають на квартирному обліку на кінець 2016 року [3, с. 134].

У державному бюджеті на 2017 рік передбачено субвенцію 1 млрд грн на розвиток інфраструктури територіальних громад. Ці кошти розподілятимуться залежно від площі сільської території та сільських мешканців – що більша кількість сільських мешканців і площа сільської території, то більший обсяг субвенції для об'єднаної територіальної громади.

Це зазначив Віце-прем'єр-міністр України – міністр регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства

України Геннадій Зубко під час круглого столу «100 днів об'єднаних територіальних громад: здобутки, проблеми, перспективи». Субвенція надається для створення, модернізації інфраструктури об'єднаної територіальної громади. Власне ці кошти можуть витратитися на нове будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт об'єктів соціального житла.

Паралельно з розвитком житлових соціальних програм необхідно провадити і реформу системи оплати праці, щоб збільшити кількість громадян, які б самостійно могли поліпшити свої житлові умови за власні кошти. Програми надання соціального та доступного житла є основними напрямками державної житлової політики.

Соціальне житло, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12.01.2006 р. [4] житло всіх форм власності (крім соціальних гуртожитків) із житлового фонду соціального призначення, що безоплатно надається громадянам України, які потребують соціального захисту, на підставі договору найму на певний строк. Така категорія житла не підлягає піднайму, бронюванню, приватизації, продажу, даруванню, викупу та заставі. Правом на отримання соціального житла користуються громадяни, середньомісячний сукупний дохід яких за попередній рік, з розрахунку на одну особу, загалом менший від величини опосередкованої вартості найму житла в певному населеному пункті.

Доступне житло – це недороге житло, що будується відповідно за підтримки держави. Згідно зі Законом України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» від 25.12.2008 року, доступне житло визначається як збудовані і ті, що будуються, за державної підтримки, житлові будинки (комплекси) та квартири [5].

Державна підтримка будівництва доступного житла полягає у сплаті державою 30% вартості будівництва (придбання) доступного житла та/або наданні пільгового іпотечного кредиту.

У порядку забезпечення громадян доступним житлом, затверженому Постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2009 р. № 140, державна підтримка надається у вигляді: сплати за рахунок коштів державного та/або місцевого бюджету 30% вартості нормативної площі доступного житла. В разі цього громадянин вносить на свій поточний рахунок, відкритий в уповноваженому банку, кошти в обсязі 70% вартості нормативної площі доступного житла; надання уповноваженими банками або виконавцем (у разі, коли це передбачено законом) пільгового іпотечного житлового кредиту на строк до 30 років.

Відсоткова ставка фінансування за таким кредитом встановлюється в розмірі не більше облікової ставки Національного банку і ще 2%.

Для розрахунку обсягу державної підтримки вартість 1 кв. м загальної площі не повинна перевищувати граничної вартості 1 кв. м житла, що визначається згідно з порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті на відповідний рік для надання державної підтримки з метою будівництва та придбання доступного житла.

Водночас коли визначена забудовником вартість 1 кв. м. загальної площі житла перевищує граничну вартість 1 кв. м. житла громадянина, який виявив бажання купити таке житло, то останній сплачує різницю вартості за власний рахунок.

Нині гранична вартість 1 кв. м загальної площі житла, що використовується під час розрахунку державної підтримки для будівництва (придбання) доступного житла, визначена у додатку до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання державної підтримки для будівництва (придбання) доступного житла, затвердженого постановою Кабміну України від 29.02.12 р. № 193. Наприклад, гранична вартість 1 кв. м загальної площі житла у м. Києві визначена в розмірі 7 990 грн [6]. Водночас як реальні ціни є значно вищими.

Незважаючи на це, сьогодні в Державному фонді сприяння молодіжному житловому будівництву зареєстровано 11 500 молодих сімей, які прагнуть отримати пільговий кредит. Це десь приблизно 30% від загального обсягу громадян, які перебувають на квартирному обліку [6].

Особливу потребу в доступному житлі мають молоді сім'ї. В Україні сьогодні приблизно 90 тис. молодих сімей перебувають на квартирному обліку і потребують покращення своїх житлових умов [6].

Враховуючи зазначені обставини, Постановою Кабміну України від 29.05.2001 р. № 584 затверджено «Положення про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла». Згідно з цим Положенням, на отримання кредиту та придбання житла мають право молоді сім'ї та одинокі молоді громадяни. Тобто сім'ї, в яких чоловік і дружина є віком до 35 років включно; неповна сім'я, в якій мати (батько), віком до 35 років включно має неповнолітніх дітей або дитину, одинокі молоді громадяни віком до 35 років включно.

Норми Положення поширюються також на молодих учених. Молоді вчені, подружжя, в якому чоловік або дружина є молодими вченими; неповні сім'ї, де батько, мати є молодими вченими, що потребують покращення житлових умов, мають право на отримання кредиту до досягнення молодими вченими віку 35 років включно.

Але вказана норма не зовсім відповідає ст. 1 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 р., за якою молодим ученим визнається вчений віком до 35 років, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня або вчений віком до 40 років, який має науковий ступінь доктора наук або навчається в докторантурі (п. 11). Крім того, доцільно внести до п. 6 Положення, згідно з яким кредит надається молодим сім'ям й одиноким молодим громадянам лише один раз. Оскільки з такою позицією норми можна не погодитись, адже не виключені випадки, коли молоді громадяни – внутрішньо переміщені особи – раніше отримували пільговий кредит і певний час проживали в своєму помешканні, але, через окупацію певної частини території України, покинули своє місце проживання і придбане на умовах кредиту житло.

У цьому контексті змін також потребує Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання кредитів на будівництво (придбання) житла, для науково-педагогічних працівників, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 14.05.2008 р. № 453.

Варто зазначити те, що житлова політика нашої держави має бути частиною внутрішньої політики, яка б враховувала перспективи розвитку економіки місцевості, зростання виробничих потужностей, міжнародного розподілу праці.

Можливість реалізації житлових проблем для внутрішньо переміщених осіб передбачена Комплексною державною програмою щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території та районів проведення Антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року, затвердженою Постановою Кабміну України від 16.12.2015 р. № 1094.

Зокрема заслуговує схвалення Положення щодо створення соціального житлового фонду (гуртожитків) у містах для надання в оренду переселеним громадянам на пільгових умовах. Окрім того, урядом затверджено Державну програму забезпечення молоді житлом на 2013–2017 рр. [7] та Державну цільову соціально-економічну програму будівництва (придбання) доступного житла на 2010–2017 рр., якою передбачено збудувати та придбати відповідно 205,8 м кв. і 16,6 млн м² житла [8].

Програмами визначено архітектурно-планувальні вимоги до доступного житла. Внесено відповідні зміни, а також інші підходи до архітектурно-будівельних норм. Міністерством регіональної політики проводяться заходи щодо запровадження номенклатури економічних проектів доступного і соціального житла.

Кредитною установою, фінансування будівництва молодіжного житла, визначено Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву, який має розгалужену систему управлінні у регіонах і багаторічний досвід кредитування населення.

Необхідно зазначити, що житлові приміщення соціального і молодіжного сектору повинні будуватися за рахунок позабюджетних коштів, тобто за рахунок коштів користувачів й інвесторів. Вимоги до якості такого житла є доволі високими. Під час характеристики житла виходять насамперед такі критерії як: функціональність, зручність, комфортність. Упроваджуються нові економічні будівельні системи, нові, якісні, екологічно безпечні будівельні матеріали, відбувається поступовий перехід до використання легких малих блоків безавтокланових бетонів. Будинки обладнуються автономними системами інженерного забезпечення тощо. У практиці такого будівництва впроваджується виробництво прогресивних конструкцій на основі використання екологічно чистих і ефективних теплоізоляційних матеріалів.

Висновки. Нині житло для молодих людей надзвичайно дороге і недоступне. Держава дуже часто використовує цей чинник для політичного впливу на електорат. Житлове питання для молоді та соціально незахищених є надзвичайно важливим, оскільки воно вирішує демографічні, структурно-соціальні, міграційні та багато інших проблем. Соціальний аспект вирішення житлової проблеми пов'язаний з економічним.

Забезпечення житлом через кредитування провадиться в умовах української економіки, доволі складно. Молодь не має коштів, щоб кредитувати дороге житло. Є проблема в інвестуванні житла. Іноземний капітал не є поширеним у необхідному об'ємі, а національні підприємці не задовольняють попиту громадян на житлові приміщення.

Вирішення проблеми, національні економісти та державні діячі, вбачають у підвищенні платоспроможності населення, у відпрацюванні та налагодженні фінансових механізмів іпотечного кредитування, у залишенні в секторі державної власності соціального житла, застосуванні світових схем іпотечного кредитування.

Розвиток державних житлових програм будівництва соціального доступного та молодіжного житла має дві основні складові: соціальну

й економічну. Щодо першої – це передусім поліпшення житлових умов соціально вразливих громадян. Якщо програми будуть розвиватися, то це позитивно вплине на демографічну ситуацію в країні. Припиниться відтік робочої сили з держави, а це безпосередньо пов'язано з економікою України.

Діяльність Державного фонду, сприяння молодіжному житловому будівництву, має бути концептуально змінено. Фонд має стати самодостатнім і прозорим засобом у сфері молодіжного будівництва, який відповідатиме сучасним європейським нормам.

Особливу увагу держава має приділяти забезпеченню доступним житлом внутрішньо переміщених осіб, учасників АТО та сімей загиблих військовослужбовців, які безпосередньо брали участь в АТО.

1. Сич О. С. Проблеми та перспективи розвитку ринку житлового будівництва / О. С. Сич // Вісник національного технічного університету. – Х.: НТУ «ХПУ», 2015. – № 54 (1163). – С. 59–62.

2. Ісаєнко Д. В. Стратегія формування державної соціальної політики регулювання розвитку житлового будівництва в Україні / Д. В. Ісаєнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-1/doc/3/15.pdf>

3. Львов В. С. Правові аспекти вирішення житлової проблеми в Україні / В. С. Львов, О. О. Коляда // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2009. – № 34. – С. 132–144.

4. Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12.01.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

5. Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва: Закон України від 25.12.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

6. Устименко В. Сучасний стан правового забезпечення сфери житлового будівництва / В. Устименко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: apers.univ.kiev.ua/article/ustymenko-v-dzhabrailov-r-the-modern-state-of-the-legal-providing-of-planning_19547

7. Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.10.1012 р. № 967 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

8. Про затвердження порядку забезпечення громадян доступним житлом: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.01.2009 р. № 140 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

9. Про затвердження Державної цільової соціально-економічної програми будівництва (придбання) доступного житла на 2010–2017 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2009 р. № 1249 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

Штангрет И. И. Правовые аспекты строительства социального и молодежного жилья в Украине

Исследуется формирование современных тенденций и перспектив в вопросах правового обеспечения строительства, развития и функционирования социального и молодежного жилья в Украине на современном этапе развития нашего общества.

Рассмотрено и проанализировано действующее законодательство в этой сфере, в частности изменения к государственным строительным нормам, устанавливающим на сегодняшний день рациональные и экономические требования к архитектурно-планировочным решениям и инженерному обустройству жилья второй категории, которые за уровнем комфорта отвечают современным подходам к доступному жилью.

Ключевые слова: *жилье, социальное жилье, молодежное жилье, жилищное строительство, финансирование строительства социального и молодежного жилья.*

Shtangret I. I. Legal aspects of construction of social and youth housing in Ukraine

A comprehensive analysis of the formation of modern trends and prospects in the sphere of legal security, construction and functioning of social and youth housing in Ukraine at the present stage of our society is made in the article.

Housing is a capital asset of our people, transmitted from generation to generation. Housing construction is the driving force of the economy of any country. Therefore, in our time, it is vital to create and implement integrated regional development programs and social housing.

The reform of the wage system to increase the number of citizens, who could improve their own housing conditions, should be implemented side by side with the development of social housing programs. In this regard, the legislative regulations of the procedure for providing housing to the vulnerable citizens, youth, internally displaced persons and participants of Anti-terrorist operation, as well as to bereaved families of military personnel, who were directly involved in the Anti-terrorist operation are analyzed in the article

Critical comments to separate provisions of the «Regulations on concessional long-term loans to young families and single young citizens for construction (reconstruction) and housing» are made.

Architectural and planning requirements for affordable and youth housing are pointed out. The analysis of requirements and criteria both to building materials and to housing in particular is made. The construction of social and affordable housing and youth housing has two components: social and economic.

Key words: *housing, social housing, youth housing; financing of construction of social and youth housing.*

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

Розділ 4

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК [340.10:004.65](477)

А.-М. Ю. Ангеленюк

АВТОМАТИЗАЦІЯ ДОКУМЕНТООБІГУ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО ТА ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Розглянуто деякі аспекти взаємодії слідчого та прокурора як процесуального керівника у кримінальному провадженні. Запропоновано впровадити автоматизовану систему документообігу під час провадження досудового розслідування.

Наведено поняття, завдання та мету автоматизованої системи, а також переваги її функціонування в процесі ведення документообігу під час взаємодії слідчого та прокурора.

Ключові слова: *автоматизована система документообігу, єдиний реєстр досудових розслідувань, взаємодія, прокурор, слідчий, процесуальне керівництво.*

Постановка проблеми. З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі КПК), Закону України «Про прокуратуру» 2014 року, Закону України «Про Національну поліцію» 2015 року та впровадженням Єдиного реєстру досудових розслідувань виникло безліч дискусійних питань, пов'язаних із визначенням компетенції прокурорів і здійснення ними процесуального керівництва у кримінальному провадженні.

З огляду на виникнення інституту процесуального керівництва, необхідно детально дослідити взаємодію прокурора та слідчого під час виконання ними процесуальних повноважень. Зокрема важливим і недостатньо організованим на практиці є впровадження сучасних технологій в разі взаємодії слідчого та прокурора, як процесуального керівника під час досудового розслідування.

Стан дослідження. Питання щодо взаємодії між суб'єктами, у кримінальному процесі досліджували: Р. І. Благуга, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, Е. О. Дідоренко, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, Л. М. Корж, А. І. Кунтій, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, О. Р. Михайленко, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, А. Я. Хитра, В. Ю. Шепітько й інші, однак у працях зазначених науковців не приділено достатньо уваги питанню взаємодії слідчого та прокурора, проте після введення в дію інституту процесуального керівництва варто зауважити, що суттєво збільшилася їх взаємодія, що вимагає ґрунтовнішого дослідження цього питання.

Ефективність взаємодії між суб'єктами у досудовому розслідуванні залежить від використання у процесі розслідування можливостей сучасних комп'ютерних технологій. Автоматизація зазначеного процесу розслідування розглядалась у працях: Г. К. Авдєєвої, А. І. Анапольської, В. О. Коновалової, В. В. Крилова, В. С. Корноухова, В. Ю. Шепітька й ін. Однак автоматизацію розглядали здебільшого з погляду полегшення роботи з окремими документами, конкретні суб'єкти процесу (слідчий, прокурор та інші), але не достатньо звернено увагу на питання щодо автоматизації процесу документообігу між указаними суб'єктами.

Метою статті є дослідження проблем взаємодії між слідчим і прокурором під час досудового розслідування та визначення шляхів щодо їх вдосконалення за допомогою сучасних технологій, зокрема автоматизації документообігу.

Виклад основних положень. За часів дії КПК від 1960 р. слідчий зазвичай під час своєї кримінальної процесуальної діяльності співпрацював із органами дізнання, експертами; рідше під час розслідування кримінальної справи, мала місце взаємодія слідчого та прокурора. Зрозуміло, що цим і зумовлена велика кількість наукових досліджень присвячених взаємодії слідчих з органами дізнання, експертами, оскільки саме ці види взаємодії були найактуальнішими. З прийняттям нового КПК 2012 р. ситуація докорінно змінилась, оскільки повноваження прокурора під час проведення досудового розслідування значно розширилися, також запроваджено інститут процесуального керівництва прокурором на стадії досудового розслідування. Наприклад, такі процесуальні дії як повідомлення про підозру особі чи обрання запобіжного заходу підозрюваному потребують згаданої взаємодії не тільки слідчого та оперативного підрозділу, а й слідчого та прокурора, як процесуального керівника. Ми вважаємо, що під час указаних дій, взаємодію слідчого та прокурора варто поставити на перше місце, а взаємодію слідчого з оперативним підрозділом на друге, оскільки

у цьому разі між слідчим і прокурором провадиться процесуальна співпраця, а оперативний підрозділ виконує другорядну допоміжно-організаційну роль.

Однозначно, що в сучасних умовах реформ актуальність взаємодії між слідчими, оперативними підрозділами, експертами має місце, однак питання взаємодії слідчого та прокурора у новому кримінальному процесуальному законодавстві потребують ґрунтовніших досліджень.

Розглянемо регламентацію призначення та заміни прокурора, як процесуального керівника у кримінальному провадженні. Так, згідно зі ст. 37 КПК прокурор здійснює повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні з початку до завершення, окрім випадків заміни його як процесуального керівника. Виконання повноважень прокурора у конкретному кримінальному провадженні відбувається лише після призначення його процесуальним керівником у розпочатому розслідуванні [1].

Під процесуальним керівництвом прокурора досудовим розслідуванням, на думку В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила, варто розуміти реалізацію ним власних наглядових повноважень, що забезпечує виконання, органами досудового розслідування, вимог закону, які визначають підстави та процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій і ухвалення процесуальних рішень [2, с. 123].

Регламентація повноважень прокурора і загалом, і в статусі процесуального керівника у кримінальному провадженні, також міститься в інших статтях КПК, що зумовлює необхідність їх ретельного вивчення, зокрема дослідження їх у контексті взаємодії зі слідчим під час досудового розслідування.

Досліджуючи питання взаємодії слідчого та прокурора під час досудового розслідування, варто зазначити, що найбільше уваги потребують процесуальні рішення, що ухвалені слідчим і погоджуються прокурором, як процесуальним керівником у кримінальному провадженні, зокрема рішення щодо повідомлення особі про підозру та обрання запобіжного заходу, як такі, що потребують максимальної оперативності під час їх організації та виконання. Щодо взаємодії між прокурором і слідчим на етапах початку та закінчення досудового розслідування зауважимо, що ці питання вирішуються за допомогою системи Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі ЄРДР). Враховуючи зазначене, розглянемо проблеми взаємодії між слідчим підрозділом і прокуратурою на прикладі повідомлення особі про підозру та обрання їй запобіжного заходу.

Так, згідно з п. 10, 11, ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор, здійснюючи нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений:

- погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді;
- повідомляти особі про підозру [1].

Згідно з п. 4 ст. 176 КПК України запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором.

Згідно зі ст. 40 КПК України слідчий несе відповідальність за законність і своєчасність виконання процесуальних дій. Заразом слідчий уповноважений:

- звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру.

У разі відмови прокурора у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні.

Слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог цього Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється [1].

Згідно зі ст. 277 КПК України письмове повідомлення про підозру складається прокурором або слідчим за погодженням із прокурором. Згідно зі ст. 276 КПК України, слідчий, прокурор зобов'язані негайно повідомити підозрюваному про його права після чого слідчий, прокурор на прохання підозрюваного зобов'язані детально роз'яснити кожне з зазначених прав [1].

Письмове повідомлення про підозру, згідно зі ст. 278 КПК України, вручається в день його складення слідчим або прокурором, а в разі неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень. Доцільно звернути увагу, що письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин із моменту її затримання. У разі, якщо особі не вручено повідомлення про підозру, після двадцяти чотирьох

годин із моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню [1].

Враховуючи те, що повідомлення про підозру є одним із найважливіших документів у кримінальному провадженні, він складається лише за наявності достатніх доказів підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення та визначає подальше спрямування кримінального провадження [3].

Враховуючи норми сучасного кримінального процесуального законодавства, варто наголосити, що з уведенням у дію положень процесуального керівництва збільшилася низка питань, які слідчий та прокурор повинні вирішувати разом, а отже процесуально взаємодіяти між собою. Процесуальною взаємодією треба вважати відносини, які виникають у процесі застосування кримінальних процесуальних норм, що визначають засади і порядок співробітництва [4, с. 25]. Щодо повідомлення особі про підозру та обрання їй запобіжного заходу зауважимо, що діяльність слідчого пов'язана з діяльністю прокурора не тільки у процесуальному плані, а й у технічному: оскільки внесення відомостей у систему ЄРДР вимагає і від слідчого, і від прокурора як процесуального керівника спільних дій. Так, наприклад, згідно з Розділом I Положення про ЄРДР дані щодо повідомлення про підозру вносяться невідкладно, а вжиті заходи забезпечення кримінального провадження – протягом 24 годин із моменту вчинення процесуальної дії. Враховуючи зазначене та необхідність учинення таких дій за короткий проміжок часу, вважаємо, що взаємодія слідчого та прокурора як процесуального керівника, повинна бути високоефективною.

Придільнення уваги питанням документообігу зумовлено необхідністю економії часу і слідчого, і прокурора як процесуального керівника, що за сучасних умов праці є особливо актуальним. Доцільно зазначити, що інститут процесуального керівництва, відносно новий у практиці, вимагає узгодження дій між учасниками, що також включає взаємодію у процесі документообігу між ними та внесенні відомостей у систему ЄРДР. Відповідно до сучасного законодавства слідчий зобов'язаний погодити у процесуального прокурора підозру та клопотання про обрання запобіжного заходу, а саме після складення тексту вказаних документів, слідчий зобов'язаний подати їх процесуальному керівнику провадження після чого, узгодивши зауваження щодо тексту, виправити їх. Відповідно оперативність зазначених дій залежить безпосередньо від рівня та якості взаємодії між слідчим і прокурором, що на практиці зазвичай ґрунтується на їх особистих відношеннях. Створивши офіційну автоматизовану систему документообігу між слідчим відділом і прокуратурою, можна суттєво скоротити час витра-

чений на організаційні моменти та на погодження вказаних спільних документів. Звичайно під час надання слідчим документів на погодження прокурору можна користуватися звичайною електронною поштою, однак, на наш погляд, не варто використовувати такий варіант передачі даних під час ведення досудового розслідування, оскільки звичайна електронна пошта не має відповідного рівня захисту, а інформація, що пов'язана з повідомленням про підозру та обранням запобіжного заходу у кримінальному провадженні вимагає дотримання таємниці досудового розслідування. В іншому разі слідчому варто пройти у прокуратуру і тільки після узгодження всіх дій продовжувати їх організацію та виконання, що відповідно збільшує затрачений час.

У сучасних умовах слідчий має у власному провадженні достатньо велику кількість кримінальних проваджень, тому треба, за допомогою технічних засобів, максимально оптимізувати його роботу. Цим питанням приділено увагу в науковій літературі, так, з метою покращення ефективності роботи слідчого запропоновано використовувати спеціальні програмні пакети автоматизованих робочих місць слідчого «Робоче місце слідчого» (Україна), інформаційно-аналітична система «АРМЕКС» (Україна) у яких реалізується автоматизація складання процесуальних документів у вигляді баз даних із бланками цих документів, або у вигляді еталонних їх зразків і переліків питань (обставин), що повинні бути в них відображені [5, с. 3]. Однак такі програмні пакети не вирішують питання взаємодії та документообігу між слідчим та прокурором-керівником у кримінальному провадженні.

Ми вважаємо, з метою покращення ефективності взаємодії слідчого з процесуальним прокурором, доцільно створити окрему електронну систему документообігу, або забезпечити функціонування такої у межах ЄРДР. Окрім цього, така система також могла б забезпечувати документообіг між слідчим, прокурором і оперативним підрозділом, наприклад, під час надання доручень оперативному підрозділу та ін. У разі створення автоматизованої системи документообігу під час досудового розслідування, вона повинна бути офіційно введена у дію на законодавчому рівні, а її використання варто закріпити у нормах Кримінального процесуального кодексу. Якщо є технічна можливість забезпечити функціонування автоматизованого документообігу в межах ЄРДР, то таке розширення доцільно закріпити у нормах КПК.

Треба зауважити, що згідно зі ст. 35 КПК України регламентовано дію, автоматизованої система документообігу суду [1], яка полегшує роботу з документами суду, зокрема забезпечує централізоване зберігання текстів вироків, ухвал та інших процесуальних документів; також об'єктивно та неупереджено здійснює розподіл матеріалів

кримінального провадження між суддями з додержанням принципів черговості та однакової кількості проваджень для кожного судді; здійснює ще низку функцій.

Вивчаючи законодавство зарубіжних країн, варто зазначити, що практика застосування сучасних технологій документообігу має місце у кримінальному процесі та використовується і для полегшення роботи з документами, і під час застосування кримінальних процесуальних дій.

Так, у Сполучених Штатах Америки (далі США), якщо протягом декількох днів місце перебування підозрюваного невідоме, то його дані (ім'я, дата народження, фізичний опис, номер соціального страхування, номер посвідчення водія і характер правопорушення) вносяться до бази даних інформаційного центру (*National Crime Information Centre (NCIC)*). Оперуючи даними інформаційного центру, поліціанти мають можливість знайти особу, підозрювану у вчиненні злочину, наприклад, під час будь-якої рядової перевірки транспортного засобу чи особистих документів. Завдяки NCIC поліціант може швидко отримати відповідь на свій запит, яка, своєю чергою, слугує і тимчасовим ордером на арешт розшукуваної особи і є підставою затримання, і оригіналом ордеру [6, с. 94].

Існування в США високорозвинутої інформаційної системи значно полегшує роботу в сфері розшукової діяльності та взаємодії між поліцією та судом. Використання інформаційно-технічних засобів закріплено в правових нормах законодавства і має офіційний характер. Так, § 850 *Penal Code* [6, с. 548] регламентує використання телеграфного ордеру на арешт, а саме працівник поліції, отримавши телеграфну копію ордеру на арешт або електронну копію, що може бути відправлена через будь-який електронний пристрій, має право діяти так, наче він отримав оригінал ордеру, виданий суддею. Звісно, що такі широкі можливості дій працівника поліції, за допомогою інформаційної бази даних, значно покращують ефективність і швидкість його роботи.

Збір інформації в централізовані бази даних (NCIC) і швидка передача її за місцем вимоги мають важливе значення в процесуальній діяльності поліції США. Наявність у Кодексі правової регламентації використання телеграфного ордеру, переданого через будь-які електронні пристрої, безперечно свідчить про високий рівень застосування в процесуальній діяльності інформаційних технологій.

Отже, зважаючи на міжнародний досвід, а також позитивну практику роботи ЄРДР й автоматизованої системи документообігу суду, пропонуємо запровадити автоматизовану систему документообігу під час досудового розслідування (далі АСД) та законодавчо її закріпити.

Автоматизованою системою документообігу варто вважати комп'ютерну програму, що забезпечує функціонування документообігу між слідчим підрозділом і прокуратурою, передачу інформації до центральних баз даних, захист від несанкціонованого доступу.

Метою функціонування АСД треба визначити: автоматичне надсилання, засобами електронного зв'язку, оригіналів електронних документів слідчого підрозділу чи прокуратури, разом документів з електронним підписом, для забезпечення оперативності взаємодії між ними; забезпечення звітності та контролю процесу документообігу.

Завданнями АСД є:

– своєчасна та оперативна передача даних (оригіналів електронних документів досудового провадження, зокрема з електронним підписом);

– своєчасне надання (позбавлення) права доступу до автоматизованої системи її користувачам;

– передача інформації до центральних баз даних;

– захист інформації автоматизованої системи;

– інформування адміністратора автоматизованої системи та ДСА України про проблеми, що виникають під час використання автоматизованої системи.

Висновки. Вважаємо, що введення в повсякденне користування, слідчими органами досудового розслідування та прокурорами, Автоматизованої системи документообігу під час досудового розслідування та регламентування її у правовому полі забезпечить якісну взаємодію між ними, що, зокрема, сприятиме якості розслідування кримінальних проваджень загалом.

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 768 с.

3. Бабіков О. 15.06.2015 Проблемні питання у визначенні повноважень прокурора при здійсненні нагляду за додержанням законів при проведенні досудового розслідування / О. Бабіков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khar.gp.gov.ua/>

4. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час досудового розслідування: навч. посібник / Р. І. Благута, М. П. Климчук, В. М. Сакал, М. С. Цуцкірідзе. – К.: ТОВ «НВП» «Інтерсервіс», 2014.

5. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затверджені Наказом Генеральної прокуратури України від 06.04.2016

№ 139 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16

6. Автоматизоване робоче місце як один із напрямів удосконалення роботи слідчого / А. І. Анапольська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: aspirantura.16mb.com/doc/conf2015/s2/.

7. Penal Code. With Selected Provisions from Other Codes and Rules of Court. – California, 2009. – P. 2669.

Ангеленюк А.-М. Ю. Автоматизация документооборота отдельных аспектов взаимодействия следователя и прокурора во время досудебного расследования

Рассмотрены отдельные аспекты взаимодействия следователя и прокурора как руководителя в уголовном производстве. Предлагается усовершенствование документооборота – использование автоматизированной системы в производстве досудебного расследования. Представлены понятие, задания и цель автоматизированной системы, а также преимущества ее функционирования в процессе ведения документации при взаимодействии следователя и прокурора.

Ключевые слова: автоматизированная система документооборота, единый реестр досудебных расследований, взаимодействие, прокурор, следователь, процессуальное руководство.

Angelenuyk A.-M. Y. Automation of document circulation of certain aspects of the interaction between the investigator and the prosecutor during the pre-trial investigation

Some aspects of interaction between the investigator and the prosecutor as a procedural head in criminal proceedings, analysed by the example of their activity during the presentation of a suspect to a person and election of a measure of restraint to a suspected person have been studied. The attention has been drawn to the need to respect the principle of efficiency during these proceedings. It has been considered that with the adoption of the criminal procedure code in 2012 and implementation of the Institute of the procedural management, the powers of the prosecutor during pre-trial investigation has expanded considerably, including the field of its interaction with the investigator.

The legislation of foreign countries where the practice of application of modern technologies of circulation of documents takes place in the criminal process and is used to facilitate the work with documents, and during the actual application of criminal proceedings has been examined. It is proposed to implement an automated system of circulation of documents during the implementation of the pre-trial investigation that will help to solve the problematic issues associated with the process of an interaction between the investigator and the prosecutor in criminal proceedings, which should be officially implemented at the legislative level, and its usage should be fixed in the norms of the criminal procedure code. The attention of the circulation of documents has been drawn due to the need of saving time of both an investigator and a prosecutor as the procedural head that under modern conditions of labour is particularly relevant.

The concepts, objectives and purpose of the automated system and the advantages of its functioning considering optimizing the spent time have been given. The possibility of the existence of an automated system of circulation of documents within both of the system of the Unified register of pre-judicial investigations already entered into force and separately out of it, which depends on economic feasibility and technical capabilities.

Key words: *automated system of circulation of documents, unified register of pre-trial investigations, interaction, prosecutor, investigator, procedural guidance.*

Стаття надійшла 17 січня 2017 р.

УДК 344.653

З. Ф. Дільна

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Досліджено питання щодо визначення поняття та правової природи інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання як комплексного правового інституту, матеріальні підстави та формальні передумови такого звільнення.

Розкрито процесуальний порядок умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, зокрема проаналізовано проблеми визначення процесуального статусу окремих учасників розгляду такого питання, особливості предмета доказування та джерел доказів. Розглянуто наявні теоретичні та практичні проблеми, які пов'язані з розглядом і вирішенням питань про умовно-дострокове звільнення (далі – УДЗ) від відбування покарання, зокрема наявні колізійні норми законодавства, та запропоновано способи їх вирішення.

Ключові слова: *умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, засуджений, стадія виконання судових рішень, виправлення засудженого.*

Постановка проблеми. Україна нині перебуває на шляху до європейської інтеграції, з огляду на це виникає необхідність увідповіднення законодавства з вимогами міжнародних нормативно-правових актів, разом і питань, що стосуються і гуманізації виконання покарання. Крім того, оскільки українське суспільство сформоване на засадах верховенства права та поваги до прав людини, то індивідуалізація та диференціація виконання покарання є вагомим стимулом до правослухняної поведінки засуджених осіб та превентивним заходом щодо

недопущення учинення кримінальних правопорушень. Нині дієвим механізмом виправлення засуджених осіб є інститут умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, який є комплексним інститутом й регламентується нормами і кримінального, і кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства. Проте, з огляду на аналіз чинного законодавства та судової практики, вбачається, що наявні дещо суперечливі нормативно-правові положення, які регламентують умови та підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, а також норми, які розкривають процесуальний порядок розгляду цього питання.

Стан дослідження. Дослідженню питання інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання присвячені праці таких науковців, як З. А. Астемірова, Д. П. Водяникова, С. І. Зельдова, Л. В. Кузнецової, О. С. Міхліна, С. Н. Сабаніна, Н. Ф. Саввіна, В. В. Скибицького, Ю. М. Ткачевського, В. М. Трубникова, Ю. В. Бауліна, В. М. Бурдіна, Т. А. Денисової, В. П. Ємельянова й ін. Окрім того, це питання розглянуто у дисертаціях Д. В. Казначеева та О. В. Дашенко.

Метою статті є дослідження інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, зокрема умов та підстав такого звільнення, а також проблемних питань, що стосуються процесуального порядку вирішення судом на стадії виконання судових рішень питання про умовно-дострокове звільнення.

Виклад основних положень. УДЗ від відбування покарання є одним із різновидів звільнення від відбування покарання та окремим комплексним інститутом, у якому безпосередньо відображено принципи кримінального права. Власне визначена законодавцем можливість дострокового звільнення від відбування покарання створює у засуджених стимул виправитися та ресоціалізуватися. Варто зазначити, що практику умовно-дострокового звільнення визнано майже в усіх цивілізованих країнах світу та застосовується до значної частини засуджених.

Окрім того, Європейський суд із прав людини також у своєму рішенні *László Magyar проти Угорщини* від 20 травня 2014 року (заява № 73593/10) вказує, що ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод вимагає наявності реальної можливості дострокового звільнення від довічного позбавлення волі [1]. Отже, як зазначалося, УДЗ від відбування покарання регулюється трьома галузями права: кримінальним, кримінально-виконавчим і кримінальним процесуальним. У науці є погляд, відповідно до якого УДЗ – це завершальна стадія відбування покарання [2, с. 88]. Окремі

вчені вважали, що умовно-дострокове звільнення – це внесення змін у вирок суду [3]. Проте видається більш правильною та найбільш наближеною до законодавчої позиція окремих учених, які розглядають УДЗ як один із видів звільнення від покарання, суть якого полягає у достроковому звільненні засудженого від подальшого реального відбування покарання за умови обов'язкового дотримання ним низки приписів, перелічених у законі та встановлених судом відповідно до цього закону [4, с. 25; 5, с. 469]. Тобто важливим стимулом для засуджених осіб є можливість достроково бути звільненим від відбування покарання. Це є виявом довіри до особи з боку держави, так званий «аванс» за хорошу поведінку та ресоціалізацію.

У чинному Кримінальному кодексі України застосування УДЗ передбачено ст. 81, положення якої регламентують підстави та умови застосування такого звільнення. Так, УДЗ можливе лише за сукупністю так званої матеріальної підстави та формальної передумови, де матеріальною підставою умовно-дострокового звільнення є доведеність засудженим своєю сумлінною поведінкою і ставленням до праці свого виправлення, а формальною передумовою є відбуття засудженим певної частини покарання (п. 3 ч. 1 ст. 81 КК України). Однак щодо показників, які б свідчили про факт виправлення засудження у науці є різні позиції. Так, наприклад, деякі вчені-правознавці вважають матеріальною підставою для УДЗ моральне виправлення, що передбачає зміни в духовно-вольовій і мотиваційній сферах особи засудженого [6, с. 73; 7, с. 185]. Проте така позиція може бути піддана критиці з огляду на те, що навряд чи в установі виконання покарання особа може змінити свої так звані «духовні» якості, і як уважають деякі автори умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким навряд чи можна вважати засобом моральної зміни засуджених [8, с. 22]. Окрім того, на наш погляд, видається неможливим встановити критерії духовно-вольового виправлення особи засудженого, які б власне брались до уваги судом у разі вирішення цього питання.

Щодо сумлінної поведінки засудженого, то це також явище оціночне, і вважаємо повинно охоплювати зазначені показники. Насамперед це є визнання своєї вини у вчиненому кримінальному правопорушенні та щире каяття. Зрозуміло, що якщо особа не визнає своєї вини і не розкаюється, про її виправлення не може йтися. Крім того, засуджений повинен відмовитись від зв'язків із кримінальним оточенням, створити або відновити зв'язки з наявною у нього сім'єю, не вчиняти дисциплінарних, адміністративних чи кримінальних порушень, не порушувати встановленого порядку відбування покарання тощо. Тоді, як поняття «сумлінне ставлення до праці» є також оціночним критерієм

і має свої показники, якими може вважатися добросовісне виконання засудженим власних трудових обов'язків, дотримання правил техніки безпеки, високі показники роботи тощо.

Кримінально-виконавчий кодекс України у ст. 6 також містить норму, яка регламентує поняття виправлення засудженого, як процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки (ч. 3 ст. 6 КВК України). Окрім того, у науці є думка про існування так званої пенітенціарної ресоціалізації, тобто вироблення у засудженого законослухняної поведінки в установі виконання покарань [9, с. 29]. Видається, що саме УДЗ виправдовує мету покарання, яка передбачається ст. 50 КК України, відповідно до якої покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів і засудженими, й іншими особами. Важливу роль УДЗ відіграє у процесі відбування покарання особами, засудженими до позбавлення волі, оскільки «його застосування дозволяє засудженому ще задовго до закінчення строку покарання повернутися із умов суворої фізичної ізоляції до суспільства, відновити свої ще не до кінця втрачені соціальнокорисні зв'язки та стати повноцінним членом суспільства» [10, с. 71].

Щодо процесуального порядку розгляду та вирішення питання про УДЗ, то чинне законодавство містить суттєві суперечності та прогалини. Пропонуємо розглянути окремі положення, які регламентують провадження з розгляду цього питання. Так, насамперед варто зазначити, що необхідність у розгляді цього питання виникає саме під час виконання вироку (п. 2 ч. 1 ст. 537 КПК України). Згідно з ч. 4 ст. 539 КПК України, клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного з виконанням вироку, розглядається суддею одноособово згідно з правилами судового розгляду, передбаченими ст.ст. 318–380 КПК України, з урахуванням положень Розділу VIII КПК України, під назвою «Виконання судових рішень». Тобто вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку, здійснюється за правилами, які встановлені законодавцем для центральної стадії кримінального провадження – судового розгляду.

Щодо початкового етапу розгляду питання про УДЗ, а саме звернення до суду з відповідним клопотанням, то варто зазначити, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина гарантується кожній особі безпосередньо на підставі Конституції України (ч. 3 ст. 8).

Доступ до правосуддя в контексті кримінального провадження означає надання учасникові провадження можливості звернутися до

суду за захистом свого права чи охоронюваного законом інтересу, заявляти різне клопотання тощо [11, с. 81]. З огляду на зазначене, учасники провадження на стадії виконання судових рішень, і насамперед засуджений (його захисник чи законний представник) має право, незважаючи на свій статус, тобто легітимне засудження, безпосередньо звертатися до суду за захистом своїх прав та законних інтересів. На це наголошується й у положенні п. 70 «Європейських пенітенціарних правил», і у рішенні Конституційного Суду України від 12.04.2012 року у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень ст. 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу). Крім того, і чинний КПК України таке право засудженого не заперечує, зазначаючи його у ч. 1 ст. 539. Проте механізму реалізації такого права немає, оскільки засуджені, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, фактично позбавлені такої можливості, як і можливості збирати необхідні докази для вирішення того чи іншого питання, а також і в чинному законодавстві наявні колізійні норми щодо порядку звернення до суду із клопотанням про розгляд питання УДЗ.

Так, у положенні КВК України, зокрема в ст. 154, дещо по-іншому передбачено порядок звернення до суду із клопотанням про УДЗ. Вказано, що стосовно засудженого щодо якого може бути застосоване умовно-дестрокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, орган або установа виконання покарань у місячний термін надсилає клопотання до суду у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством. Адміністрація органу або установи виконання покарань після відбуття засудженим установленної Кримінальним кодексом України частини строку покарання зобов'язана в місячний термін розглянути питання щодо можливості представлення його до умовно-дестрокового звільнення від відбування покарання або до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Як убачається, положення норм цих двох законодавчих актів суперечать одне одному, що має наслідком суперечливу та різну судову практику.

Також не варто забувати і про діяльність прокурора та органу чи установи виконання покарання. Ґрунтуючись на засадах публічності, на прокурора покладається обов'язок з нагляду за додержанням законів у разі виконання судових рішень у кримінальних справах, а також у разі застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Відповідно, прокурор має обов'язок у будь-якому разі виявлення порушень під час

виконання судових рішень, наданими йому законом засобами і способами усувати їх. Наприклад, здійснюючи перевірку в місцях позбавлення волі, прокурор, встановивши підстави для УДЗ засудженого від відбування покарання, повинен звернутися до суду із відповідним клопотанням про вирішення цього питання. Також і органи та установи виконання покарань, оскільки провадять діяльність від імені держави на підставі закону в загальносуспільних (державних) інтересах, повинні виконувати всі необхідні процесуальні дії, разом і порушення перед судом відповідного клопотання про вирішення питання, пов'язаного із виконанням судового рішення, у разі, якщо є законні підстави для такого звернення до суду, а також підтримання такого клопотання перед судом під час його розгляду в судовому засіданні.

Також у контексті зазначених питань доцільно розглянути проблему забезпечення права засудженого на захист під час вирішення питань про УДЗ. Як убачається із положення ч. 4 ст. 539 КПК України у судове засідання під час розгляду питань, пов'язаних із виконанням вироку, викликається засуджений, проте в абзаці 2 ч. 4 цієї статті зазначається, що неприбуття засудженого до суду не зупиняє розгляду справи, крім випадків, коли участь засудженого визнана судом обов'язковою або особа повідомила про поважні причини неприбуття. Варто зазначити, що у КПК 1960 року взагалі було визначено, що під час вирішення судом питань, які пов'язані із виконанням вироків, засуджений зазвичай викликається у судове засідання. Вважаємо, що вказані норми і КПК 1960 року, і чинного КПК України 2012 року, треба розцінювати як обмеження права засудженого на захист своїх законних інтересів на цій стадії, а також обмеження реалізації таких засад провадження, як безпосередність дослідження доказів, гласність, доступ особи до правосуддя, змагальність провадження та ін. Серед науковців щодо цього питання, також немає єдиного погляду. Так, наприклад, науковці Ю. П. Аленін, В. Г. Гончаренко та В. Т. Маляренко зазначають, що «питання про участь засудженого у засіданні суду вирішується судом, що розглядає справу в стадії виконання вироку» [12, с. 873]. Але, на наш погляд, з такою позицією не можна погодитись, оскільки суд не може вирішувати на свій розсуд питання про участь засудженого у судовому розгляді справи, оскільки у разі незабезпечення засудженому можливості брати участь у судовому засіданні, він насамперед не зможе реалізувати своє право на захист, надати пояснення, а також реалізувати інші надані йому законом права на цій стадії провадження. Тому в нормах КПК України варто затвердити таку участь засудженого як обов'язкову.

Із реалізацією зазначеного права засудженого пов'язана і реалізація такого права засудженого як давання пояснень. Так, зокрема, у п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» зазначено, що оскільки судовий розгляд питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким має великий виховний і запобіжний вплив і на самого засудженого, і на інших осіб, суди під час судового засідання у справах цієї категорії повинні приділяти особливу увагу поясненням засудженого. Зокрема, як зазначено у цій Постанові, треба ретельно з'ясовувати ставлення засудженого до вчиненого злочину, праці та навчання. І відповідно думка засудженого повинна відобразитись у протоколі судового засідання.

Питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання вирішується у судовому засіданні з обов'язковою участю прокурора та засудженого, а за його клопотанням – також його захисника та законного представника (ч. 5 ст. 539 КПК України). Проте, на наш погляд, у цій нормі законодавства доцільно зазначити, що у судові засідання під час розгляду питання про УДЗ повинен викликатись також потерпілий, адже це питання стосується і його прав і законних інтересів. З приводу цього слушно зауважує професор О. В. Капліна, що через публічність кримінального провадження потерпілий ввіряє захист свого інтересу державі, проте його правове положення у кримінальному провадженні повинне визначати гармонійне поєднання публічних і диспозитивних засад [13, с. 223]. У разі, якщо потерпілий не брав участі у судовому засіданні, то суд повинен повідомити його про результати розгляду клопотання (подання) через направлення копії відповідного рішення суду.

Із приводу питання щодо визначення кола доказів, які необхідно зібрати для об'єктивного вирішення питання про УДЗ, то науковець Ю. К. Якимович зазначав, що до єдиного предмета доказування на стадії виконання судових рішень, разом і під час розгляду питання про УДЗ, повинні входити такі обставини, як поведінка засудженого, ставлення його до праці, відношення до політико-виховних заходів, ставлення до загальноосвітнього та професійно-технічного навчання [14, с. 127]. Адже як уважає науковець, зазначені обставини є критеріями в разі визначення ступеня виправлення засудженого. Отже, джерелом доказів у разі розгляду питання про УДЗ є офіційні документи, тобто різні довідки, характеристики, а також показання засудженого.

Доволі цікаву позицію з приводу доказування виправдання за судження в разі розгляду питання про УДЗ висловив і науковець І. С. Яковець. Так, зокрема, він указав, що засуджений має безумовне право на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, якщо ним відбуто необхідний термін покарання, тоді як немає необхідності доводити виправлення засудженої особи. Він обґрунтовував своє твердження тим, що є ще одна засада провадження на цій стадії, а саме презумпції виправлення засудженого, яка означає, що кожен засуджений має право на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання в разі дотримання певних умов, тобто таке звільнення гарантується всім засудженим доти, доки немає підстав для відмови [15, с. 74]. Видається, що, з одного боку, думка, цього науковця є правильною, якщо розглядати її із позиції посилення захисту прав та законних інтересів засудженого, який фактично звільнений від необхідності доводити факт свого виправлення та перевиховання, або ж розкаяння у вчиненому злочині. Проте, з іншого – у разі, якщо до кожного засудженого ці інститути будуть застосовуватися без необхідності доведення його виправлення, тоді рівень злочинності не буде зменшуватись, оскільки багато засуджених будуть ніби «автоматично» звільнятися із місць позбавлення волі.

Отже, висновок про можливість звільнити засудженого від відбування умовно-достроково покарання суд повинен робити насамперед на підставі аналізу конкретних фактичних даних, які характеризують поведінку засудженого, його особу, загалом усі обставини вчиненого кримінального правопорушення, каяття засудженого, а також ураховувати і позицію потерпілого.

Висновки. Проаналізувавши положення чинного законодавства, що регламентує підстави та порядок умовно-дострокового звільнення особи від відбування покарання, вбачаємо, що окремі норми КВК України та КПК України є дещо суперечливими між собою, тому потребують удіповіднення та вдосконалення, адже ці норми насамперед стосуються прав і законних інтересів осіб, зокрема засудженого та виправданого, і загалом дотримання законності та правопорядку в суспільстві.

1. Réponse du Conseil fédéral suisse au rapport du Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) relatif à sa visite effectuée en Suisse du 10 au 20 octobre 2011 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.cpt.coe.int/documents/che/2012-27-inf-fra.pdf>

2. Ефимов М. А. Некоторые вопросы условно-досрочного и досрочного освобождения / М. А. Ефимов // Правоведение. – 1958. – № 1. – С. 84–94.
3. Борисов Э. Т. Основания условно-досрочного освобождения и замена наказания более мягким: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Э. Т. Борисов. – М., 1969. – 15 с.
4. Ткачевский Ю. М. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания / Ю. М. Ткачевский // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 2002. – № 1. – С. 16–40.
5. Уголовное право. Общая часть: учебник / под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай. – М.: Юрид. фирма «КОНТРАКТ»; ИНФРА-М, 2008. – 560 с.
6. Степанов В. В. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания: теоретическое и правоприменительные проблемы: монография / В. В. Степанов; под науч. ред. Н. А. Лопашенко. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 184 с.
7. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбудовання: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування: монографія / Є. О. Письменський. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – 388 с.
8. Яковець І. С. Умовно-досрокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: монографія / І. С. Яковець. – Х.: Право, 2012. – 212 с.
9. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х.: ТОВ «Одісей», 2005. – 560 с.
10. Безпалюк О. Застосування інституту умовно-досрокового звільнення / О. Безпалюк, А. Гель // Вісник прокуратури. – 2007. – № 4. – С. 70–77.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / за ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1124 с.
12. Уголовно-процессуальный кодекс Украины: научно-практический комментарий / под общ. ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. – Х.: Одиссей, 2005. – 968 с.
13. Капліна О. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав потерпілих в кримінальному процесі: інтерпретація і проблеми імплементації в національне законодавство України / О. В. Капліна // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 1–2. – С. 223–228.
14. Якимович Ю. К. Структура уголовного процесса: система стадий и система производств: монография / Ю. К. Якимович. – Томск: Изд-во ТГУ, 1991. – 138 с.
15. Яковець І. С. Умовно-досрокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: монографія / І. С. Яковець. – М.: PRI, 2012. – 212 с.

Дильна З. Ф. Правовая природа и процессуальный порядок условно-досрочного освобождения от отбывания наказания

Исследуются вопросы определения понятия и правовой природы института условно-досрочного освобождения от отбывания наказания как комплексного правового института, материальные основания и формальные

предпосылки такого освобождения. Раскрывается процессуальный порядок условно-досрочного освобождения от отбывания наказания, анализируются проблемы определения процессуального статуса отдельных участников рассмотрения такого вопроса, особенности предмета доказывания и источников доказательств. Разъясняются существующие теоретические и практические проблемы, связанные с рассмотрением и разрешением вопросов об условно-досрочном освобождении (далее – УДО) от отбывания наказания, в частности имеющиеся коллизионные нормы законодательства, и предлагаются способы их решения.

Ключевые слова: условно-досрочное освобождение от отбывания наказания, осужденный, стадия исполнения судебных решений, исправление осужденного.

Dilna Z. F. The legal nature and procedure of a parole from serving a sentence

The article examines certain issues regarding the concept and legal nature of the institute of a parole from serving a punishment and the reasons of such release. In particular, it is specified that a parole from serving a sentence is a type of a release from serving a punishment and is a separate institute which directly reflects the principles of criminal law. It is the possibility of a parole from punishment that creates the convicts' desire for correction and re-socialization. The importance of application of a parole from serving a sentence is primarily a manifestation of a particular trust. The article analyzes the provisions of Article 81 of the criminal code of Ukraine, the grounds and the conditions of application of which are the facts; that the convicted proves his correction by decent behaviour and attitude to work; and has actually served at least half of the term of punishment imposed by the court for a crime of minor or medium gravity, excepting corruption crimes as well as for a reckless felony; at least two thirds of the sentence imposed by the court for corruption crime of not aggravated nature, a wilfull felony or a nonnegligent felony; and in case if a person has previously served a sentence in the form of deprivation of liberty for a premeditated offence and till the expire or a sentence release commits an intentional crime for a second time and is sentenced to deprivation of liberty; no less than three quarters of the term of punishment imposed by the court for a deliberate grave offence, and the punishment prescribed to the person who is previously released on parole and commits a deliberate crime another time during the unserved term of punishment. The article examines the features of the procedure of a parol from serving a punishment, and, in particular, analyzes the procedural status of the parties of the proceeding as well as outlines as the theoretical and practical problems associated with it. It is found out that there exists conflicts between the norms of criminal procedure and criminal-executive legislation regarding the possibility of the convicted to appeal personally to the court for the issue of a parole from serving a sentence and other matters concerning the activities of the court and other participants in the proceedings at this stage, which up till now remain unsolved and require improvement.

Key words: a parole from serving a punishment, a convicted person, the stage of execution of court decisions, correction of the convict

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

НАРКОМАНІЯ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Досліджено проблеми поширення наркоманії серед неповнолітніх в Україні. Виокремлено психосоціальні та медичні наслідки вживання наркотичних речовин. Проаналізовано взаємозв'язок уживання наркотичних речовин і злочинності. Наведено деякі ознаки сучасного стану наркозалежних неповнолітніх. Акцентовано на віктимогенності осіб, які допускають немедицине вживання наркотичних засобів.

Ключові слова: наркоманія, наркотизм, наркотичні речовини, неповнолітні, злочинність, віктимність.

Постановка проблеми. Україна, як демократична та правова держава, повинна забезпечувати належні умови для нормального розвитку та життя усіх членів українського суспільства, а надто неповнолітніх. Питання виховання майбутнього покоління української держави, в сучасних умовах, є актуальним та потребує значної уваги і з боку державних органів, і суспільства загалом. Сімейна неблагонадійність, криза шкільної та професійної освіти, тривала трудова незайнятість, неорганізованість дозвілля неповнолітніх, наркотизація середовища неповнолітніх, і як наслідок, збільшення кількості злочинів, що вчиняються особами, у віці до 18 років – це далеко не повний перелік проблем, які потребують негайного вирішення для виправлення ситуації, що виникла в нашому суспільстві.

Стан дослідження. Питання наркоманії серед неповнолітніх, у різних аспектах досліджували вітчизняні науковці. Особливу увагу кримінологів, психологів і педагогів ця проблема привернула в останнє десятиліття, коли негативні тенденції цієї проблематики засвідчили про необхідність вжиття дієвих заходів для боротьби з нею.

Ті чи інші проблеми наркоманії серед неповнолітніх порушували у працях такі учені, як А. П. Закалюк, Н. А. Мірошніченко, О. М. Гумін, П. В. Мельник, М. С. Хруппа, Р. М. Павленко, В. А. Семенюк, В. І. Борисов, В. О. Глушков, А. В. Градецький, М. І. Мельник, А. А. Музика, Л. В. Расцька, В. В. Сташис, М. І. Хавронюк, В. М. Дьомін, М. І. Хавронюк й ін.

Наркоманію, як соціально негативне явище та такі термінологічні поняття, як «накоманія» та «наркотизм» досліджували: Н. А. Мірошніченко, А. А. Музика, П. В. Мельник, О. М. Гумін.

Відомий кримінолог А. П. Закалюк зазначає, що «наркотизм» – це «суспільно неприйнятне і вкрай небезпечне соціальне явище, оскільки його негативний, а подекуди й руйнівний вплив поширюється майже на всі сфери суспільства: економіку, виробництво, обороноздатність, фізичне й моральне здоров'я нації, її культуру, процес відтворення населення, збереження генофонду, перспективи цивілізаційного розвитку» [1, с. 4].

Наркоманія, як вважають М. С. Хруппа, Р. М. Павленко та В. А. Семенюк, це хворобливий психічний стан, а наркотизм – анти-суспільне явище, яке виявляється у незаконному вживанні наркотичних або психотропних речовин, а також у вчиненні, на цьому ґрунті, протиправних дій з цими речовинами, відповідальність за які передбачена адміністративним і кримінальним законодавством [2, с. 121–122].

Усі зазначені науковці вважають, що наркоманія – це, по-перше, негативне антисуспільне явище; по-друге, руйнівний вплив немедичного, а отже, незаконного вживання наркотиків, поширюється на майже усі сфери життєдіяльності суспільства; по-третє, наркоманія взаємопов'язана зі злочинністю.

Мета статті полягає у дослідженні проблеми розповсюдження наркоманії серед неповнолітніх в Україні, а також установленні взаємозв'язку немедичного вживання наркотичних засобів і вчиненні неповнолітніми злочинів.

Виклад основних положень. Наркоманія, як відомо, становить негативне соціальне явище, що спричинює до негативних наслідків і для окремих верств населення, і держави загалом. Психічна та фізична залежність, що виникає в разі немедичного вживання наркотиків, є актуальною та серйозною проблемою і для розвинених європейських держав, і для бідних.

Проблем наркозалежності чимало, основні з них: складний, подекуди, неможливий, процес лікування; деградація особистості; «омолодження» наркоманії; злочинність. Проблема наркоманії загалом і серед неповнолітніх зокрема, потребує належної уваги з боку держави та суспільства і вжиття дієвих заходів для боротьби з цим негативним явищем.

Однією з причин поширення наркоманії, на теренах нашої держави, стали серйозні кризові явища в різних сферах суспільного життя, погіршення соціально-економічного та соціально-психологічного станів ряду груп населення. Наркотизації суспільства активно сприяють такі негативні чинники: погіршення духовної та моральної атмосфери у суспільстві, економічна криза, як наслідок – безробіття, соціальна та політична напруженість у суспільстві тощо. Що стосується наркотиза-

ції у середовищі неповнолітніх, то крім означених чинників також сприяють: різке соціальне розшарування сімей, неврівноваженість психоемоційного фону виховання підлітків, їхня соціалізація в умовах знецінення загальнолюдських принципів моралі, дегуманізація ставлення до найвразливіших соціальних груп тощо. Безперечним є і те, що Україна потрапила в сферу дії міжнародного наркобізнесу, і це впливає на динаміку наркотизації суспільства.

Наркоманія, як соціальна хвороба, спричинює загрозливі наслідки, особливо для молоді. Наслідки вживання наркотичних речовин доволі різноманітні: від психосоціальних до медичних. Серед останніх варто зазначити: передозування, підвищений ризик суїцидів, психічні захворювання, серцево-судинні, ускладнення під час вагітності та інша патологія. За роки незалежності України показники захворюваності на розлади психіки та поведінки внаслідок вживання наркотичних речовин і їх розповсюдження, зросли в 2,5–3,2 рази, у 25 разів збільшилася кількість неповнолітніх наркоманів [3]. Наркотики прирівнюються до складових молодіжної «культури», таких як паління та вживання алкогольних напоїв. Набирає негативного резонансу проникнення наркотиків із кримінального середовища до місць масового проведення дозвілля та в навчальні заклади.

До негативних тенденцій наркозалежності варто віднести, також зниження віку першого «знайомства» з наркотичними речовинами. Якщо раніше це був вік 13–15 років, то нині маємо справу з 9-тирічними наркоманами. Не зважаючи на більш-менш легкий доступ до наркотичних речовин, утім залишається питання коштів для придбання «доз». Це призводить або до вчинення протиправних діянь (крадіжок, грабежів, розбоїв), або до вживання наркотиків, виготовлених так званим «кустарним» способом, які є недостатньо очищеними та низької якості. Це спричинює до отруєння, або навіть летальні наслідки, а також загрожує швидкою деградацією, і фізичною, і соціальною.

Не можна не наголосити на проблемі зловживання наркотиками особами жіночої статі, а надто у підлітковому віці. За даними Міністерства внутрішніх справ України, більше 71% осіб, які перебувають на обліку через вживання наркотиків – це неповнолітні підлітки та молоді люди віком від 18 до 29 років, з яких майже кожен п'ятий – жінка. Жіночий організм швидше звикає до наркотиків, а негативні зміни, до яких призводить немедичне їх вживання, відбуваються інтенсивніше. Такі особи не здатні до народження здорового покоління.

Та погіршення здоров'я це не єдині наслідки, пов'язані з наркоманією. Як відомо, наркозалежність і злочинність взаємопов'язані.

Зловживання наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами та прекурсорами, неминуче призводить до вчинення злочинів. Злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів можна умовно поділити на дві групи. Першу групу становлять злочини, що вчиняються через зазначені речовини. Так, за даними Держкомстату за перше півріччя 2016 року, у загальній кількості злочинів 3,3%, становили злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [4]. Друга група злочинів – злочини, що вчиняються у стані наркотичного сп'яніння, або ті, метою яких є здобуття коштів для придбання наркотиків.

Доцільно наголосити на ще одній проблемі, пов'язаній з наркотиками. Як відомо, з проблемою розповсюдження наркоманії пов'язане поширення епідемії ВІЛ/СНІДу, оскільки серед загальної кількості ВІЛ-інфікованих відсоток ін'єкційних споживачів наркотиків становить приблизно 80%.

Хвороба вражає молодь у найбільш активному репродуктивному та працездатному віці. Не менш вражаючим є те, що офіційна кількість випадків і захворювань на ВІЛ/СНІД становить приблизно 10% фактичного числа. Вчасна профілактика, особливо з «групами ризику», не провадиться належно. Цю проблему можна вирішити тільки комплексно, зважаючи не лише на медичні, а й соціальні, психологічні та правові аспекти. Зростання полінаркотизму, серед споживачів наркотичних препаратів, становить 4,9%. Середня тривалість життя наркоманів становить трохи більше 30 років, із них на активне вживання наркотиків припадає 10–15 років [3].

Значна роль наркозалежності і як віктімогенного чинника, коли поведінка самої жертви, що перебуває у стані наркотичного сп'яніння, нерідко слугує умовою, що сприяє вчиненню злочинів. Особи, які вживають наркотики, є потенційними жертвами злочинних посягань тому, що у стані сп'яніння вони не можуть належно оцінювати ситуацію, яка виникла. Крім того, неспроможність останніх, через свій безпорадний стан, у якому вони перебувають майже постійно, реально оцінювати ситуацію і за необхідності чинити адекватний опір, іншим антисуспільним елементам, призводить до їх перетворення у «потенційних жертв» [5, с. 108–109].

Уживання наркотиків, за масштабністю та наслідками, майже не можливо порівнювати з іншими медико-соціальними, економічними та морально-правовими проблемами. Як зазначає Л. В. Раєцька – соціальна загроза вживання наркотиків не обмежується лише матеріальними збитками суспільства. Розвиток організованої злочинності,

розповсюдження СНІДу, фінансування терористів – ось не повний перелік усіх негативних наслідків розповсюдження наркотиків, які руйнують людський потенціал суспільства [6, с. 56].

Небезпека вживання наркотиків, саме молодими людьми, полягає в тому, що вони легше піддаються впливу сторонніх, їх простіше вмовити до першої спроби наркотиків, і, як відомо, процес звикання у неповнолітніх проходить швидше, ніж у дорослих осіб.

Наркоманія, як хвороба, важко піддається лікуванню. Професіонали в сфері психотерапії та психіатрії переконані, що наркоманію варто лікувати виключно психологічним впливом (підлітки і переважна частина дорослого населення мають підвищений ступінь сугестивності), а хімічно та біологічно вона невиліковна.

Важливе значення у профілактиці та боротьбі з наркоманією, серед неповнолітніх, має родина. Сім'я, як інститут первинної соціалізації, виконує провідну роль у формуванні особистості неповнолітнього. Проте в ситуаціях негативних змін умов, способів і форм організації соціального життя, що мають місце в українському суспільстві, відбувається зменшення впливу сім'ї на виховання підростаючого покоління. Цю роль, в умовах сьогодення виконують телебачення, Інтернет і вулиця. Вплив цих чинників має більше негативний та згубний вплив на молодь, адже, враховуючи вікові особливості, підліток не здатен адекватно оцінити те, що пропонує йому «голубий екран». Утрачаючи свої позиції, сім'я все частіше перетворюється на провокуючу або навіть криміногенну групу, стає джерелом формування злочинної свідомості і поведінки, нерідко підштовхуючи підлітка до вживання наркотиків, що є наслідком бажання неповнолітніх самоствердитися.

Криза сімейних відносин, недосконалість шкільної та професійної освіти, неорганізованість дозвілля неповнолітніх, наркотизація середовища неповнолітніх і, як наслідок – формування у неповнолітнього кримінальної мотивації, потребують устороннього дослідження, яке не втрачає актуальності і значущості, через динамічність змін соціального середовища.

Для проведення свого дозвілля молодь усе частіше обирає нічні клуби, дискотеки та бари, віддаючи їм перевагу, а не заняттям спортом чи іншим секціям. Але таке часопроводження потребує значних матеріальних витрат, тобто доступне не всім. З огляду на це, підлітка чекає безцільне проведення часу, яке формує негативний інтерес (до вживання алкоголю, наркотиків тощо), який спричинює розвиток соціально-негативних потреб. Як відомо, найпоширенішими місцями вживання наркотичних засобів є переважно квартири, за відсутності батьків,

підвали, під'їзди, горища, нічні клуби тощо. Це підтверджує те, що неорганізованість дозвілля призводить до відвідування нічних клубів невід'ємними атрибутами яких є наркотики. Варто також зазначити, що в середовищі неповнолітніх нині відсутній «страх» перед наркотиками та їх впливом на організм, а також сформувалася тенденція, коли підлітки віддають перевагу наркотикам, а не алкоголю.

Як зазначає А. В. Градецький, важливим засобом протидії наркоманії є індивідуальна профілактика, тобто система заходів впливу на окрему особу, з метою недопущення зловживання нею наркотичними засобами і психотропними речовинами, з використанням правових, соціальних, психологічних, медичних та інших методів впливу [7, с. 243].

Ще одним недоліком в організації протидії наркозалежності неповнолітніх є недостатня, а іноді і неналежна робота, у цій сфері, освітніх закладів. Розвиток духовної сфери, підвищення моральної свідомості, формування прагнення до навчання та саморозвитку – це завдання, які покладено на заклади освіти.

У школах необхідно розробити цілісну концепцію виховної роботи, одним із напрямів якої повинна бути профілактика та запобігання наркоманії. Для успішної роботи з перешкодження розповсюдження наркоманії необхідним є об'єднання зусиль освітніх, медичних і соціальних установ.

Висновки. Соціальне становище молоді є одним з головних показників рівня розвитку суспільства. Для вирішення проблем, пов'язаних зі становищем неповнолітніх у сучасних умовах, необхідно, поперше, зберігати й розвивати усталені традиції, духовні здобутки соціальних програм, захистити від негативних явищ, що спричинили зміни світогляду, ціннісних орієнтацій, соціального самопочуття молоді.

По-друге, необхідно розробити сучасну державну молодіжну політику для вдосконалення системи виховання та освіти молоді, методів реалізації соціально-економічних і духовних потреб.

По-третє, розробити заходи, спрямовані на організацію дозвілля: відновлення й будівництво культурних, спортивних й інших об'єктів дозвілля дітей і молоді.

По-четверте, розробити заходи, спрямовані на формування здорового способу життя дітей та молоді, посилити контроль за дотриманням законодавства у сфері ігрової, тютюнової та алкогольної продукції.

По-п'яте, врегулювати на законодавчому рівні питання обов'язкового медичного обстеження дітей та молоді, розвивати

мережу центрів реабілітації й ресоціалізації наркозалежних, ВІЛ-інфікованих.

1. Закалюк А. П. Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання: наук.-практ. посібник / А. П. Закалюк, А. А. Бова, В. І. Женунтій та ін.; за заг. ред. А. П. Закалюка. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 296 с.

2. Хруппа М. С. Діяльність дільничних інспекторів міліції по запобіганню наркотизму: науково-практичний нарис / М. С. Хруппа, Р. М. Павленко, В. А. Семенюк. – К.: НАВСУ, 2001. – 140 с.

3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uozsumy.com.ua/>

4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Піщенко Г. Віктимологічні аспекти негативних соціальних явищ, пов'язаних зі злочинністю / Г. Піщенко, С. Мінченко // Право України. – 2006. – № 5. – С. 108.

6. Раєцька Л. В. Міжнародний досвід становлення системи протидії наркоманії та незаконному обігу наркотичних засобів / Л. В. Раєцька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal/11.htm>

7. Градецький А. В. Запобігання вживанню наркотичних засобів особами молодіжного віку на індивідуальному рівні / А. В. Градецький // Право і безпека. – 2012. – № 5 (47). – С. 242–247.

Ковальчук В. П. Наркоманія среди несовершеннолетних как социальная проблема

Исследованы проблемы распространения наркомании среди несовершеннолетних в Украине. Выделены психосоциальные и медицинские последствия употребления наркотических веществ. Проанализирована взаимосвязь употребления наркотических веществ и преступности. Приведены некоторые признаки современного состояния наркозависимых несовершеннолетних. Акцентируется на виктимогенности лиц, допускающих немедическое употребление наркотических средств.

Ключевые слова: наркомания, наркотизм, наркотические вещества, несовершеннолетние, преступность, виктимность.

Kovalchuk V. P. Drug addiction among minors as a social problem

The article deals with the study of the problems of the spread of drug addiction among minors in Ukraine. Psychosocial and medical consequences of the use of narcotic substances are investigated. An analysis of the interrelation between the use of narcotic substances and crime is carried out. Some features of the modern state of juvenile drug addicts are given.

A great attention is paid to the victimization of persons who allow the non-medical use of narcotic drugs. It is proved that the social situation of young people is one of the main indicators of the development level of a society. Addiction is a negative social phenomenon, which leads to negative consequences for certain sectors of the population as well as for the State as a whole. The main reasons for the spread of drug use on the territory of our State should include: a serious crisis in

the various spheres of public life, deterioration of the socio-economic and socio-psychological state of a number of population groups, family unreliability, crisis of school and vocational education, prolonged labour unemployment, disorganization of minors' leisure, a significant number of migrant workers who go abroad and, as a consequence, the juveniles remain unattended in our society, the emergence of the so-called social orphans.

Drug addiction, as a social disease, has threatening consequences, especially for young people. The consequences of the use of narcotic substances are very different: from psychosocial to medical. They are overdose, increased risk of suicide, psychiatric diseases, cardiovascular complications, complications of pregnancy and other pathology. For successful work concerning counteraction to the spread of drug addiction among minors it is necessary to join the efforts of educational, medical and social institutions, to improve the educational work in schools and to raise the qualification level of the police in general and the juvenile prevention in particular.

Key words: *drug addiction, addiction, narcotic substances, minors, delinquency, victimization.*

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

УДК 343.985.5

**О. В. Кондратюк,
Ю. І. Кондратюк**

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ ФАКТИЧНОГО ЗАТРИМАННЯ ЛЮДИНИ СПІВРОБІТНИКОМ ОПЕРАТИВНОГО ПІДРОЗДІЛУ

Окреслено актуальне нині питання правомірності процесуального оформлення фактичного затримання людини уповноваженою службовою особою суб'єкта оперативно-розшукової діяльності до моменту внесення відомостей про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Проаналізовано норми Кримінального процесуального кодексу, що стосуються затримання, у практичній діяльності оперативних підрозділів, які дедалі частіше не виконуються через неоднозначне їх трактування органами досудового розслідування, прокуратури, захисниками, а іноді й суб'єктом оперативно-розшукової діяльності, що негативно впливає на дотримання законних інтересів затриманого, а отже, і подальше причинно-наслідкове забезпечення кримінального судочинства.

Ключові слова: *уповноважена службова особа, співробітник оперативного підрозділу, фактичне затримання, протокол затримання, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. Ніхто не може бути затриманий або триматися під вартою інакше, як на підставах і в порядку встановленому законом із урахуванням відповідної практики Європейського суду з прав людини. Затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді, суду є найбільш розповсюдженим у практичній діяльності суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, оскільки дає змогу реагувати на виявлення, припинення, попередження злочину і забезпечення невідворотності кримінального покарання. Однак у науковців і практиків немає єдиної позиції щодо правомірності складання протоколу в разі фактичного затримання особи співробітником оперативного підрозділу.

Стан дослідження. Практична реалізація затримання як механізму кримінально-процесуального регулювання державного примусу досліджувалися вченими: І. М. Бацьком, В. П. Бірюковим, Н. В. Глинською, І. Г. Голуб, А. Я. Дубинським, В. С. Зеленецьким, В. А. Колесником, М. М. Коротким, С. О. Кудіновим, Л. М. Лобойком, В. О. Маярровою, В. Т. Нором, О. Г. Олександровським, Д. М. Письменним, М. А. Погорецьким, В. О. Попелюшком, М. М. Сербінім, В. М. Тертишником, Д. О. Чухрасвим, М. Є. Шумилом. Питанням затримання, уповноваженою службовою особою у кримінальному судочинстві, займалися А.-М. Ю. Ангеленюк, О. І. Білоусов, Є. І. Макаренко, В. П. Меживой, О. В. Меживой, Н. Я. Никоненко, В. О. Попелюшко, Т. В. Садова, Д. В. Сімонович, С. М. Смоков, О. І. Тіщенко, Л. Д. Удалова, А. П. Черненко, О. К. Чернова, О. Ю. Хабло, О. Г. Шило.

Мета – дослідити питання законності складання протоколу фактичного затримання людини без ухвали слідчого судді, суду співробітником оперативного підрозділу суб'єкта оперативно-розшукової діяльності у порядку ст. 208 КПК України та обґрунтувати власну наукову позицію з досліджуваного приводу.

Виклад основних положень. Кримінальний процесуальний інститут затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, регулює складні процеси правовідносин, що виникають між людиною, суспільством, державою і навіть світовим співтовариством [1, с. 126–127]. Незважаючи на короткочасний характер застосування, затримання – один із найбільш жорстких видів кримінального процесуального примусу. Затриманий позбавляється свободи пересування, можливості спілкування з іншими людьми, можливості розпоряджатися майном, страждає його фізична і моральна недоторканність, він терпить інші численні незручності, пов'язані з побутом, проживанням, медичним обслуговуванням. Цей захід процесуального примусу створює необхідні умови для з'ясування причетності особи до вчинення злочину,

вирішення питання про обрання затриманому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Своєчасно застосоване затримання не дозволяє підозрюваному ухилитися від дізнання та досудового слідства, сприяє встановленню істини у справі та перешкоджає продовженню злочинної діяльності [2, с. 67]. Практичне застосування положень КПК України свідчить про наявність певних проблем, які потребуються нагального вирішення з метою напрацювання рекомендацій та пропозицій щодо їх удосконалення в частині регулювання процесуального інституту затримання особи [3, с. 174].

Міжнародний фонд «Відродження» у співпраці з офісом уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та правозахисними організаціями протягом 2014–2015 років, провели дослідження дотримання процесуальних гарантій затриманих осіб унаслідок чого встановлено, що у 50% випадків затримань були розпочаті кримінальні провадження, а затримані були залишені під вартою, у 44% випадків затримань були розпочаті кримінальні провадження, а затриманих звільнено з вимогою прийти на судове засідання, у 3% випадків особи були залишені під вартою до набуття вироком законної сили, а 3% осіб перебували в приміщеннях правоохоронних органів без жодного процесуального статусу [4].

Для комплексності дослідження нагадаємо окремі положення міжнародних правових документів у частині, що безпосередньо стосується обраної проблематики. У Декларації прав людини проголошено – ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання (ст. 9); в разі здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом, і виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших осіб, а також забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві (ст. 29) [5]. Європейська конвенція з прав людини гарантує кожній людині право на «свободу» та «особисту безпеку». Відповідно до положень ст. 5 Конвенції законним вважається затримання або арешт особи, здійснені з метою її передачі компетентним органам, за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні правопорушення, або коли це обґрунтовано вважається необхідним для запобігання вчинення нею правопорушення або, втечі після його вчинення [6]. Згадана Конвенція визначає інтереси держави у втручанні в особисту свободу особи [7]. Відповідно до положень Резолюції Генеральної Асамблеї ООН затримання повинно проводитися лише в суворій відповідності до положень закону і тільки компетентними посадовими особами чи особами, уповноваженими законом (принцип 2) [8].

Зазначене підтверджує, що міжнародне право допускає можливість затримати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Насамперед це пов'язано з тим, що затримання полягає у запобіганні протиправним діям і з'ясуванні причетності затриманого до вчиненого кримінального правопорушення. Досягається воно шляхом захоплення правопорушника, виявлення й закріплення слідів кримінального правопорушення та інших фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, перешкоджання спробам підозрюваного сфальсифікувати докази та уникнути відповідальності за вчинене діяння [9, с. 176]. Наприклад, у США агенти Федерального бюро розслідувань наділені правом здійснювати затримання (арешт) без ордеру, якщо вони мають розумні підстави вважати, що особа вчиняє або вчинила тяжкий злочин [10, с. 98].

У Конституції України зазначено, що у разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його припинити уповноважені на те законом органи, можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого, протягом сімдесяти двох годин, має бути перевірена судом, а затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою [11, ст. 29 ч. 2]. Відтак зовсім очікувано дії громадян, спрямовані на затримання підозрюваного у вчиненні злочину та доставляння його відповідним органам влади до відкриття кримінального провадження й за відсутності відповідної ухвали слідчого судді (суду), вітчизняний законодавець вважає цілком законним затриманням (ч. 2 ст. 207, ч. 1 ст. 208 КПК), звісно, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання правопорушника (ст. 38 КК України) [12]. Якщо ж керуватися виключно тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, як того вимагає ст. 2 КПК, то не треба вважати, що здебільшого кримінальні процесуальні затримання в Україні є незаконними [13].

Конституційний Суд України своїм рішенням, ще 2003 року визначив затримання як тимчасовий запобіжний кримінальний процесуальний захід, застосування якого обмежує право на свободу та особисту недоторканність індивіда (абз. 5 п. 6 мотивувальної частини) [14]. КПК не містить визначення терміна «затримання» за винятком окремих роз'яснень, що зазначене поняття є заходом забезпечення кримінального провадження та тимчасовим запобіжним заходом. Згідно з кримінальним процесуальним законодавством затримання як тимчасова ізоляція підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального

правопорушення може бути п'яти видів, кожний з яких, маючи однаковий процесуальний статус, відрізняється окремою метою та особливостями процедурного характеру [9, с. 227–229]. В будь-якому разі затриманий позбавляється свободи пересування, можливості спілкування з іншими людьми, можливості розпоряджатися майном, страждає його фізична і моральна недоторканність, він терпить інші численні незручності, пов'язані з побутом, проживанням, медичним обслуговуванням [12, с. 67].

У разі затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, певні складнощі викликає питання визначення правомірності кримінального процесуального затримання в порядку ст. 208 КПК України до внесення відомостей про кримінальну подію до Єдиного реєстру досудових розслідувань, дотримання прав особи, яка фізично затримується уповноваженою службовою особою, порядок здійснення обшуку цієї особи, а також вилучення у затриманого речей і документів, які можуть бути доказами [15, с. 207]. Справді, правомірність (законність) затримання суттєво впливає на процес дотримання прав і свобод людини (затриманого), а також подальше забезпечення кримінального судочинства, зокрема – відповідно до ст. 209 КПК людина вважається затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою; крім того, людину необхідно негайно звільнити у таких випадках:

- якщо після 24 годин із моменту затримання їй не вручено повідомлення про підозру (ч. 3 ст. 278 КПК);
- виконано першу умову, але протягом 60 годин із моменту фактичного затримання людина не доставлена до слідчого судді, суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу (ч. 2 ст. 211 КПК);
- виконано другу умову, але протягом 72 годин із моменту фактичного затримання відносно такої людини слідчим суддею, судом не ухвалено рішення про застосування відповідного запобіжного заходу (ч. 1 ст. 211 КПК).

Кримінальне процесуальне затримання є різновидом саме запобіжного заходу, а не слідчою дією, з приводу чого окремі вчені нині ведуть дискусію, бо вичерпний зміст затримання полягає в запобіганні ухилення підозрюваного, обвинуваченого від слідства і суду, припиненні його злочинної діяльності, запобіганні фальсифікації ним доказів [16, с. 167]. Заразом треба наголосити, що затримання не може бути віднесено до категорії слідчих дій, оскільки здійснюється, за виключенням його застосування з метою забезпечення приводу, до внесення

відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), а слідчі дії можуть проводитися лише після цього (можливість проведення у невідкладних випадках слідчого огляду до внесення відомостей до Єдиного реєстру як екстраординар-на дія не спростовує висловлене твердження) [17].

В контексті обраної проблематики розглянемо зміст затримання, уповноваженою службовою особою, відповідно до процесуальних положень. Розширеного тлумачення поняття «уповноважена службова особа» законодавець не дає, натомість зі змісту в ч. 3 ст. 207 КПК можна зробити однозначний висновок, що уповноваженою службовою особою є особа, якій законом надано право провадити затримання. Очевидно, що цього достатньо для того, щоб співробітників, наприклад, підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України обґрунтовано вважати уповноваженими службовими особами, оскільки право здійснювати затримання їм надано відповідними положеннями Законів України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність» тощо. Для підтвердження нашої позиції звернемося до наукових здобутків відомих учених і дослідників. Відтак С. М. Смоков зазначає, що КПК України не пояснює термін «уповноважена службова особа»; до неї (особи) можуть бути віднесені співробітники органів внутрішніх справ, співробітники, що провадять контроль за додержанням податкового законодавства, співробітники органів безпеки, співробітники органів Державної пенітенціарної служби, співробітники органів Державної митної служби, співробітники органів Державної прикордонної служби, а також слідчі й прокурори, якщо вони здійснюють затримання згідно з п.п. 1–2 ч. 1 ст. 208 КПК [18, с. 417]. З погляду М. Я. Никоненко слідчий і прокурор також можуть виступати уповноваженими службовими особами, які здійснюють затримання у конкретних випадках, передбачених п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК, але надалі вони не можуть виступати в процесуальному статусі слідчого, прокурора у кримінальному провадженні, відкритому за фактом чи відносно затриманої особи [19]. На підтвердження своєї позиції дослідник, проаналізувавши положення ст. 210 КПК (Доставлення до органу досудового розслідування), робить висновок про те, що уповноважена службова особа, яка здійснює затримання, жодною мірою не пов'язана з органом досудового розслідування, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 210 КПК зобов'язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, в якому негайно реєструються дата, час (година і хвилини) доставлення затриманого та інші відомості, передбачені законодавством, та згідно з ч. 2 ст. 210 КПК повинна одразу повідомити, за допомогою технічних

засобів, відповідальних осіб підрозділу органу досудового розслідування. Науковці вважають, що відповідно до ст. 208 КПК затримання здійснюється уповноваженою службовою особою – працівником МВС, органів безпеки, органів, що провадять контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України й інших правоохоронних органів, який має право здійснити затримання особи [20, с. 190; 9, с. 516; 21, с. 455; 22, ст. 208; 23, с. 327].

Очевидно, що діяльність уповноважених службових осіб, зокрема співробітників оперативних підрозділів суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, урегульовується законами та іншими нормативними правовими актами, якими визначаються їхні повноваження та завдання для усього суб'єкта оперативно-розшукової діяльності залежно від їхньої компетенції (визначених завдань), а обізнаність таких осіб (службових осіб – співробітників оперативних підрозділів) із законодавством, стосовно підстав та порядку застосування тимчасового запобіжного заходу, є їхнім професійним обов'язком, який є невід'ємною частиною виконання службових повноважень у боротьбі зі злочинністю.

Уповноваженій службовій особі, відповідно до ст. 208 КПК, дозволено без ухвали слідчого судді, суду затримати людину, підозрювану у вчиненні злочину, за умови, що за такий злочин передбачено покарання у виді позбавлення волі, інакше затримання без ухвали слідчого судді, суду буде незаконним і кримінально караним, оскільки утворює склад злочину, передбаченого ст. 371 Кримінального кодексу (завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою). З огляду на це, доцільним є погляд російського дослідника О. М. Баранова, який вважає, що саме в постанові про порушення кримінальної справи міститься кримінально-правова оцінка суспільно небезпечного діяння, вчиненого особою, доставленою до органу внутрішніх справ. З цього рішення вперше стає відомо про кваліфікацію злочину і можливе покарання. Якщо скоєне не ідентифікувати за нормою Кримінального кодексу, яка містить покарання у вигляді позбавлення волі, то доставлення необхідно було визнати незаконним із погляду кримінального процесуального закону [24, с. 120].

Оскільки фактичне затримання, зазвичай, проводиться співробітником оперативного підрозділу в процесі виконання заходів оперативного (ініціативного) пошуку, оперативно-розшукових заходів, то в цей момент про відкриття кримінального провадження поки що не йдеться. Надалі в разі відповідного доручення (резолуції) керівника органу

досудового розслідування, конкретний слідчий зобов'язаний розглянути подані йому матеріали фактичного затримання, на підставі яких упродовж 24 годин вирішити питання про відкриття з цього приводу кримінального провадження, про що внести відповідні відомості до ЄРДР (ч. 1 ст. 214 КПК), негайно повідомити затриманому, зрозумілою для нього мовою, підстави затримання, у вчиненні якого злочину він підозрюється (підготувати письмове повідомлення про підозру, як того вимагає п. 1 ч. 1 ст. 276 КПК) та пояснити йому відповідні права (ч. 4 ст. 208 КПК), а також скласти протокол затримання підозрюваного (ч. 5 ст. 208 КПК). Останнє положення, на наш погляд, є доволі дискусійним.

Затримання людини, підозрюваної у вчиненні злочину з підстав, передбачених п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 208 КПК України вимагає від співробітника оперативного підрозділу професійності та швидкості оцінки фактичної ситуації, в якій він бере безпосередню участь чи опосередковано спостерігає (чи був проінформований, наприклад, очевидцем події). Як бачимо рішення про фактичне затримання ухвалюється, а сам процес фактичного затримання провадиться до внесення відомостей до ЄРДР і це логічно та цілком законно.

Є думка, що питання правомірності здійснення затримання особи до початку досудового розслідування (до внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР) не вирішено. Вважається, що у разі проведення фактичного затримання особи відомості про вчинення кримінального правопорушення негайно після його завершення повинні бути внесені до ЄРДР й лише тоді повинен складатися протокол про затримання [25, с. 86]. Також є погляд, що складання протоколу затримання підозрюваного має здійснюватися виключно в межах кримінального провадження за наявності хоча б однієї з законних підстав і ризиків, які дають достатні підстави слідчому вважати, що підозрюваний може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК. Водночас припускається, що така процесуальна дія, як затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, повинна мати статус, аналогічний «огляду місця події», котрий у невідкладних випадках може проводитися й до відкриття кримінального провадження [26].

До прийняття КПК 2012 року була думка, що «до винесення постанови про порушення кримінальної справи говорити про можливість кримінального процесуального затримання не має сенсу, оскільки суспільно небезпечне діяння ще не отримало офіційної юридичної оцінки, а відтак, поки компетентною посадовою особою не винесена постанова про порушення кримінальної справи, можливо тільки фактичне затри-

мання громадянина – фізичне затримання і доставлення його до органу дізнання» [27]. Іншим твердженням, яке доволі часто трапляється, є те, що найбільш проблемним питанням під час фактичного затримання є відсутність правової процедури точної фіксації моменту обмеження особи у здійсненні нею права на вільне пересування і те, що такий порядок має бути розроблений на законодавчому рівні, оскільки від цього залежить правильне обчислення строків: повідомлення затриманій особі про підозру (ч. 2 ст. 278 КПК), доставлення її до слідчого судді для вирішення питання про обрання запобіжного заходу (ч. 2 ст. 211 КПК), перебування в ізоляторі тимчасового тримання (далі – ІТТ) (ч. 1 ст. 211 КПК) та під вартою (ч. 2 ст. 197 КПК); окрім того виділено окремою складовою затримання – складання протоколу затримання відповідно до вимог ч. 5 ст. 208 КПК після внесення відомостей про вчинений злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань [28].

Згідно з аналізом слідчої і судової практики та опитуванням суддів, момент затримання особи, зазначений у протоколі про затримання, часто не збігається з моментом фактичного затримання особи. Протоколи про затримання оформлюються через значний проміжок часу після фактичного затримання особи, в окремих випадках має місце відверте маніпулювання часом тримання особи після здійснення її затримання [27].

Узагальнимо вихідні дані наукової розвідки: нами досліджується ситуація правомірності (законності) оформлення співробітником оперативного підрозділу протоколу затримання, яку безпосередньо застали під час вчинення злочину (за який передбачене покарання у формі позбавлення волі) або замаху на його вчинення чи якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, разом і потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця людина щойно вчинила злочин; жодного кримінального провадження, як і ухвали слідчого судді, суду, немає; оперативним підрозділам (ст. 41 КПК) заборонено за власною ініціативою здійснювати кримінальні процесуальні дії.

Відтак підстави затримання співробітником оперативного підрозділу, в порядку ст. 208 КПК, варто розглядати як підстави для законного безпосереднього фізичного захоплення та доставляння людини до органу досудового розслідування, з метою з'ясування причетності до вчинення злочину. Звичайно, що з метою нейтралізації опору допускається застосування фізичної сили, спеціальних засобів, у виключних випадках табельної вогнепальної зброї. Для забезпечення виконання службових повноважень у затриманого проводиться поверхнева перевірка, метою якої є виявлення та вилучення предметів, речей

тощо, що можуть бути небезпечними для оточуючих; у разі, якщо затриманий має намір звільнитися від предметів, документів, речей тощо, які вказують на його причетність до злочину, – зазначене необхідно вилучити шляхом особистого обшуку затриманого. Виникає просте логічне запитання – хто може об’єктивно описати фактичні дані, отримані під час затримання?!

У ч. 3 ст. 208 КПК уповноважена службова особа, слідчий, прокурор згадуються як окремі процесуальні категорії, що дає змогу зробити припущення про те, що законодавець процесуально ідентифікує уповноважену службову особу окремо від слідчого та прокурора. Відповідно до положення ч. 3 ст. 208 КПК уповноважена службова особа без слідчого чи прокурора може здійснити обшук затриманої особи, на підставі ч. 1 (п.п. 1, 2 ст. 208 КПК України), але із дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 (обшук особи здійснюється з обов’язковою участю не менше двох понять незалежно від застосування технічних засобів фіксування слідчої (розшукової) дії). Крім того, уповноважена службова особа, відповідно до ч. 1 ст. 168 КПК наділена правом тимчасово вилучити «майно» затриманого. Факт тимчасового вилучення майна засвідчується у відповідній частині протоколу затримання.

Знову ж таки виникає запитання – хто, окрім уповноваженої службової особи, може фахово описати всі, вчинені нею безпосередньо, дії під час фактичного затримання?!

Щойно з моменту фактичного затримання людини в порядку ст. 208 КПК України (п.п. 1, 2) виникають умови для належного процесуального оформлення застосування вказаного тимчасового запобіжного заходу, саме співробітник оперативного підрозділу, який приймав безпосередню участь у фактичному затриманні (звичайно за умови, що на місці, де проводилося затримання, був відсутній слідчий) зобов’язаний скласти протокол затримання, в якому обов’язково зазначаються результати особистого обшуку затриманого. Закон у вигляді норм КПК і правовий статус співробітника оперативного підрозділу, в сукупності з його професійною фаховою підготовкою та навиками, не лише дають змогу, а, враховуючи принципи об’єктивності, зобов’язують указану уповноважену службову особу скласти протокол затримання. Протокол затримання є спеціально створеним, уповноваженою службовою особою, процесуальним документом з метою фіксації факту фактичного затримання людини, підозрюваної у вчиненні злочину, з підстав, передбачених п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, в якому зазначаються місце, дата і час (година і хвилина) затримання, дані про уповноважену службову особу та правоохоронний орган, до

якого вона належить, підстави затримання, анкетні дані затриманого, результати особистого обшуку (якщо такий проводився), заяви чи скарги затриманого, повний перелік процесуальних прав й обов'язків затриманого. До речі, особистий обшук проводиться в обсязі, достатньому для досягнення мети обшуку, якщо є достатні підстави вважати, що затриманий переховує чи зберігає при собі предмети, речі, документи тощо, які підтверджують підстави затримання (наприклад – людина затримана за результатами проведеної оперативної закупівлі вогнепальної зброї (наркотичних засобів)) і метою особистого обшуку є вилучення грошових коштів, отриманих за реалізацію «товару»; крім того, в співробітника оперативного підрозділу є обґрунтовані підозри вважати можливим пошкодження та знищення грошових коштів, які прямо вказують на причетність затриманого до злочинної діяльності, в якій його запідозрили. Якщо особистий обшук затриманого не проводився, а лише поверхнева перевірка, в результаті якої не було виявлено речей, предметів, речовин заборонених чи обмежених у цивільному обігу, або які могли б становити небезпеку для виконання повноважень співробітником оперативного підрозділу, протокол затримання підписується співробітником оперативного підрозділу і затриманим. У такому разі юридичну відповідальність за законність та обґрунтованість затримання людини несе саме співробітник оперативного підрозділу. Якщо затриманий відмовляється розписуватися у протоколі, то про це, співробітник оперативного підрозділу, зазначає у протоколі. Копія протоколу вручається затриманому, про що останній повинен письмово засвідчити. Інша копія протоколу надсилається прокурору через територіальний підрозділ правоохоронного органу, в який був доставлений затриманий.

Якщо відсутні належні умови для складання протоколу затримання на місці (відсутні канцелярські товари, документи, які засвідчують особу затриманого, фізичний опір, психологічно невірноважений стан затриманого, незадовільні погодні умови, перешкоджання сторонніми особами здійсненню службових повноважень тощо – сукупність зазначених обставин присуття здебільшого в досліджуваних випадках) із метою забезпечення діяльності уповноваженої службової особи та учасників, дотримання законності, об'єктивності відображення результатів застосування тимчасового запобіжного заходу – проводиться поверхнева перевірка затриманого та застосовуються заходи збереження цілісності предметів, речей, документів чи сукупності очевидних ознак на тілі чи одязі затриманого, які свідчать про вчинення або замах на вчинення злочину без складання протоколу затримання на місці фактичного затримання людини. Окремо забезпечуються

заходи зі збереження цілісності сукупності очевидних ознак на місці події, які вказують, що саме затриманий щойно вчинив злочин. Після цього затриманий доставляється до найближчого територіального підрозділу суб'єкта оперативно-розшукової діяльності, якщо рішення про затримання прийнято в процесі оперативно-розшукової діяльності, чи територіального підрозділу Національної поліції, в якому є орган досудового розслідування, для належного документального (процесуального) оформлення (складання), співробітником оперативного підрозділу (правоохоронного органу), протоколу.

Слушною є наукова думка, щоб в усіх нормативних актах, якими передбачено порядки затримання особи, законодавчо визначити обов'язковість негайного складання протоколу про затримання та протокольного фіксування моменту фактичного затримання особи; окремою нормою може бути передбачено, що в разі наявності об'єктивних перешкод протокол про затримання може бути складено після доставлення особи до правоохоронного (адміністративного) органу, але не пізніше трьох годин із моменту фактичного затримання [27]. Крім того, підтримуємо пропозиції учених, на міжвідомчому рівні, прийняти спільну інструкцію для суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, яка б чітко регламентувала порядок дій співробітників оперативних підрозділів під час фактичного затримання людини та оформлення його результатів, а це, своєю чергою, однозначно сприяло б запобіганню порушень конституційних прав громадян.

Висновки. На наше категоричне та обґрунтоване переконання саме співробітник оперативного підрозділу, який здійснив фактичне затримання, має достатньо регламентовану КПК можливість і зобов'язаний складати протокол затримання, оскільки саме ця особа, уповноважена службова особа, була присутня на місці події, здійснила класифікацію злочинної діяльності та підстав затримання, і безпосередньо взяла участь у застосуванні державного примусу в інтересах суспільства та його громадян. Саме співробітник оперативного підрозділу володіє відомостями, які об'єктивно відображають процес затримання, а не слідчий, який складає протокол затримання зі слів його учасників чи за інформацією, зазначеною у рапорті оперативника. Вважаємо, що законодавець у КПК умисно виділив окрему статтю, яка регламентує затримання уповноваженою службовою особою, що, на відміну від звичайного громадянина, повинна володіти необхідними спеціальними знаннями в галузі кримінального права, кримінального процесуального права, криміналістики, тактико-спеціальної підготовки тощо, що дає змогу швидко зорієнтуватися в підозрілій ситуації, затримати та доставити людину, а також грамотно процесуально оформити результати

затримання, чим забезпечити можливість здійснення кримінального судочинства. Протокол затримання є підставою для внесення даних про виявлений злочин у ЄРДР слідчим.

1. Макаренко С. І. Щодо сутності затримання підозрюваного за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / С. І. Макаренко // Право і суспільство. – 2013. – № 3. – С. 126–134.

2. Назаров В. В. Проблемні питання застосування затримання у кримінальному провадженні / В. В. Назаров // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин. – 2010. – Т. 2. – № 2. – С. 67–70.

3. Лук'яненко Ю. В. Міжнародні правові стандарти затримання особи у кримінальному судочинстві / Ю. В. Лук'яненко // Форум права. – 2016. – № 1. – С. 174–179 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2016_1_30.pdf

4. Серйозна проблема, пов'язана із затриманням, зловживанням посадовцями органів внутрішніх справ правом запросити особу як свідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.racurs.ua/967-praktyka-zatrymannya-ta-trumannya-osib-v-organah-vnutrishnih-sprav?_ga

5. Всеобщая декларация прав человека, принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи: от 10.12.1948 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015

6. Конвенція про захист прав і основних свобод людини (прийнята 04.11.1950 р. і ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР) // Офіційний вісник України. – 1998. – від 23.08.2006 № 13; № 32. – С. 270.

7. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: монографія / Д. В. Сімонович. – Х.: НикаНова, 2011. – 272 с.

8. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН: Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в якій би то не було формі: від 09.12.1988 р., № 43/173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_206

9. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар: у 2 т. – Т. 1 / О. М. Бандурка, С. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.

10. Тітко І. А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія / І. А. Тітко. – Х.: Право, 2010. – 216 с.

11. Конституція України: Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>

12. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. – К., 2001.

13. Права Людини в Україні: Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/=1186146618>

14. Рішення КСУ від 26 червня 2003 р. № 12-рп/2003 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-03>
15. Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник / за ред. В. Г. Гончаренка, В. А. Колесника. – К.: Юстиніан, 2014. – 573 с.
16. Меживой В. П. Щодо правомірного затримання осіб. Питання застосування нового КПК України / В. П. Меживой, О. В. Меживой // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2013. – № 3. – С. 207–218.
17. Лобойко Л. М. Кримінальний процес: підручник / Л. М. Лобойко. – К.: Істина, 2014. – 432 с.
18. Гончаренко В. Г. Правові питання затримання особи в кримінальному провадженні / В. Г. Гончаренко // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 7. – № 2 (23). – С. 11–14.
19. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х.: Одіссей, 2013. – 1104 с.
20. Никоненко М. Я. Уповноважена службова особа, яка вправі здійснити затримання у кримінальному процесі / М. Я. Никоненко. – Юридична наука, 2014. – № 9. – С. 83–90.
21. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 544 с.
22. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.
23. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від 13 квітня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 21. – Ст. 208.
24. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. – Х.: Право, 2013, – 824 с.
25. Баранов А. Момент фактического задержания подозреваемого / А. Баранов, С. Супрун // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2006. – № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: law.edu.ru/script/cntSource.asp?cntID=100119852
26. Фаринник В. І. Затримання особи: проблеми кримінальної процесуальної регламентації та шляхи їх вирішення / В. І. Фаринник // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 2. – С. 85–94.
27. Макаренко Є. І. Правомірність затримання підозрюваного до відкриття кримінального провадження / Є. І. Макаренко // Право і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 174–181.
28. Солдатський В. В. «Момент фактичного затримання» як часовий різновид у кримінальному процесі / В. В. Солдатський // Актуальні проблеми держави і права. – С. 524–531 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/.../Soldatskiy.pdf
29. Янович Ю. П. Складові частини затримання особи без ухвали слідчого судді, суду в кримінальному процесі / Ю. П. Янович // Часопис з юридич-

них наук. – 2015. – С. 1–8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: periodicals.karazin.ua/jls/article/download/1651/1395

Кондратюк А. В., Кондратюк Ю. И. Процессуальное оформление фактического задержания человека сотрудником оперативного подразделения

Исследуются актуальные сегодня вопросы правомерности процессуального оформления фактического задержания человека уполномоченным должностным лицом субъекта оперативно-розыскной деятельности до момента внесения сведений о преступлении в Единый реестр досудебных расследований.

Анализируются нормы Уголовно-процессуального кодекса, касающиеся задержания, в практической деятельности оперативных подразделений, которые все чаще не выполняются из-за неоднозначной их трактовки органами досудебного расследования, прокуратуры, защитниками, а иногда и субъектом оперативно-розыскной деятельности, что отрицательно влияет на соблюдение законных интересов задержанного, а значит, и на дальнейшее приципно-следственное обеспечение уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: *уполномоченное должностное лицо, сотрудник оперативного подразделения, фактическое задержание, протокол задержания, уголовное производство.*

Kondratyuk A. V., Kondratyuk Y. I. Procedural implementation of actual person's arrest by an operating subdivision employee

The problem of legality of procedural implementation of actual person's arrest by an authorized official of the subject of investigative activities until the moment of entering data about a crime to the Unified Register of Pre-Trial Investigations remains relevant these days. Consequently, norms of the Code of Criminal Procedure as to the arrest are often not executed in practical activities of operating subdivisions due to their controversial interpretation by the authorities of pretrial investigation, prosecution, defense attorneys, and sometimes even by the subject of investigative activities, which has a negative effect on respecting legal interests of an arrested person and further cause to effect provision of criminal procedure.

It has been investigated and proved that an operating subdivision employee committing actual arrest has an opportunity regulated by the Code of Criminal Procedure and shall make a detention report, as the specified authorized official was present at a place of an accident, performed qualification and classification of criminal activity and grounds for arrest, and also took part in application of public enforcement in the interest of the society and its citizens. An operating subdivision employee knows information about the process of arrest instead of an investigator making a detention report according to its members or information mentioned in an operative report.

We think that a lawmaker has intentionally emphasized a separate article in the Code of Criminal Procedure, which regulates arrest by an authorized official

that unlike an ordinary citizen has to be knowledgeable in the sphere of criminal law and law of criminal procedure, science of criminal law, tactical and special training etc, which enable to find a proper solution in an unusual (suspicious) situation, determine a dangerous situation, arrest and bring a person, as well as prepare a proper detention report. As a result, these will provide an opportunity to perform criminal procedure. A detention report is a ground for entering data about the identified crime to the Unified Register of Pre-Trial Investigations by an investigator.

Key words: *authorized officer, employee operating unit, the actual detention, arrest record, criminal proceedings.*

Стаття надійшла 17 січня 2017 р.

УДК 343.163

О. А. Марченко

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРОКУРОРА ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНО- ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН У ЗВІЛЬНЕННІ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЧИННИМ І ПОПЕРЕДНІМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Здійснено порівняльно-правовий аналіз чинного та попереднього законодавства щодо повноваження прокурора під час підготовки матеріалів для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності. Проаналізовано та зіставлено відповідні правові норми. Доведено, що недоліком попереднього законодавства є наявність значної кількості законодавчих положень, які є тотожним повторенням практично ідентичного змісту.

Ключові слова: *звільнення від кримінальної відповідальності, прокурор, кримінальна відповідальність, законодавство, суб'єкти кримінально-процесуальних відносин, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. Суттєвих змін зазнало кримінально-процесуальне законодавство в частині визначення особливостей правового статусу суб'єктів кримінально-процесуальних відносин під час реалізації кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

Правовий статус відтворюється у змісті прав й обов'язків цих суб'єктів, у функціональному спрямуванні діяльності державних орга-

нів, що і становить зміст відповідних відносин. На особливу увагу заслуговує аналіз змісту, сутності правового статусу та функціонального призначення такого суб'єкта відносин як прокурор.

Це питання набуває актуальності за багатьма чинниками, серед яких основним є суттєве реформування кримінально-процесуального законодавства, а, відповідно, необхідність надання наукової оцінки нововведень у цій сфері з погляду чіткості та повноти законодавчого регулювання, обґрунтованості чинної редакції конкретних правових положень, доцільності нововведень тощо.

Стан дослідження. Проблеми звільнення від кримінальної відповідальності мають міжгалузевий характер, оскільки глибинніший соціально-правовий зміст і сутність цього інституту можна розкрити лише в комплексному сприйнятті положень матеріального та процесуальних галузей права. Тому доцільним є те, що в разі вирішення будь-якої проблеми мають ураховуватися і результати досліджень кримінально-правових, і суто кримінально-процесуальних аспектів реалізації доволі складного інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

Питання, які стосуються кримінально-правових і кримінально-процесуальних аспектів реалізації звільнення від кримінальної відповідальності, є складовою досліджень багатьох учених. Зокрема вони розглядаються у працях: П. Андрушка, М. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. Борисова, А. Вознюка, Г. І. Глобенка, Л. В. Головка, О. А. Губської, Н. Гурової, О. Дудорова, О. Житного, В. Куца, В. О. Леонтьєвського, В. О. Меркулової, М. І. Мельника, А. Музики, О. Наден, В. Навроцького, Т. Б. Ніколаєнко, В. О. Новікова, В. Тихого, Є. Фесенка, П. Фріса, М. І. Хавронюка, П. Хряпінського, С. Яценка, А. М. Яценка й ін. [1; 2].

Що стосується власне процесуальної проблематики. За чинності попереднього кримінально-процесуального законодавства в доктрині обговорювалася низка проблем, які стосувалися обсягу прав й обов'язків суб'єктів специфічних відносин, доцільної стадії кримінального правосуддя, на якій мало вирішуватися це питання, особливостей застосування різних видів звільнення від відповідальності тощо.

Проблематику процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності розглядали такі дослідники, як: Г. Глобенко, О. Губська, С. Давиденко, С. Дрьомов, О. Дудоров, В. Лобач, В. Півненко, Г. Рось й ін.

Метою статті є питання щодо ролі та значення прокурора як учасника кримінально-процесуальних відносин у звільненні від

кримінальної відповідальності за чинним і попереднім законодавством, а саме поглиблений аналіз та зіставлення відповідних правових норм.

Виклад основних положень. Надаючи особливе значення співвідношенню наступності та новизни в кримінальному процесуальному законодавстві, аналізуємо сутність змін, їхню доцільність і значення, визначаємо подальші напрями реформування кримінального процесуального законодавства в зазначеній сфері на підставі системно-правового аналізу чинного та попереднього Кримінального процесуального кодексу (КПК). Зокрема положень, які містяться у ст.ст. 36, 283, 285–287 чинного КПК [3, с. 19–21, 143–147; 4, с. 9–16].

Безпосередньо Глава 24 КПК, яка присвячена регламентації закінчення та продовження досудового розслідування, містить параграф другий, який присвячений питанням звільнення від кримінальної відповідальності. Так, у ст.ст. 285–287 КПК міститься детальна регламентація процесуальних дій, які покладаються лише на прокурора, підтверджують його особливе значення у підготовці та наданні суду матеріалів для вирішення питання щодо доцільності та можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності. Таке безпосереднє виокремлення його у кримінальних процесуальних відносинах є одним із чинників, що відрізняють чинне кримінально-процесуальне законодавство від попереднього. За КПК 1960 р. повноваження щодо складання мотивованої постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності й обов'язок ознайомлення обвинуваченого (його захисника), потерпілого (його представника) зі змістом цієї постанови покладалися на прокурора та слідчого (ч. 2 ст. 7; ч.ч. 2, 4 ст. 7-1; ч. 1 ст.ст. 7-2, 8, 9, 10, 11-1 КПК). Це безумовно підвищувало роль і значення останнього у кримінальних процесуальних відносинах із приводу звільнення від кримінальної відповідальності.

Функціональна спрямованість службової поведінки прокурора залежить від етапів кримінального правосуддя, на яких реалізується процедура звільнення особи від кримінальної відповідальності. Умовно ці етапи можна поділити на: етап досудового розслідування справи та підготовку матеріалів для розгляду судом; судовий розгляд справи та вирішення судом питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності; оскарження рішень суду; виконання рішення суду про закриття кримінальної справи зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності (в частині реалізації умовного виду звільнення). Тому відповідно до цих етапів і доцільно зробити порівняльний аналіз.

Особливе значення, з погляду з'ясування важливості розглядуваного суб'єкта у звільненні особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності, має етап досудового розслідування справи та підготовки матеріалів для розгляду судом.

Загальні принципів зобов'язувальні вимоги щодо здійснення кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності, в яких відтворюється законність і справедливість досудового розслідування щодо осіб, які можуть сподіватися на звільнення від кримінальної відповідальності, містяться у ст. 285 КПК. Звертається увага на те, що особа звільняється від кримінальної відповідальності лише у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. Отже, наголошується на особливому значенні підстав й умов застосування різних видів звільнення, визначених у матеріальній галузі права – кримінальному праві. Особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності, має бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від відповідальності, право на таке звільнення та право заперечувати проти закриття кримінального провадження з огляду на звільнення від кримінальної відповідальності.

У разі якщо підозрюваний чи обвинувачений щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку.

Законодавець не конкретизує суб'єктів, яких стосуються зазначені вимоги. В цьому спостерігається наступність чинного законодавства порівняно з КПК 1960 р., де у ч. 2 ст. 7-1 без конкретизації суб'єктів роз'яснювального процесу йдеться про те, що до направлення кримінальної справи до суду особі повинно бути роз'яснено сутність обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності, право заперечувати проти закриття справи з цієї підстави. Позитивним є збільшення у чинному КПК кількості питань, які є предметом роз'яснювальної роботи: право на звільнення від кримінальної відповідальності не передбачалося попереднім законодавством.

Логічно допустити, що процес роз'яснення має тривати на усіх стадіях кримінального правосуддя і на етапі досудового розслідування справи, і на етапі її судового розгляду, а отже має бути важливою складовою обов'язків слідчого, прокурора та судді. Проте на етапі досудового розслідування справи та підготовки матеріалів для розгляду судом координаційну роль має відігравати саме прокурор. І те, що прокурор є доволі важливим суб'єктом у процесі ухвалення поперед-

нього рішення про звільнення від кримінальної відповідальності, підтверджується комплексним аналізом чинного кримінально-процесуального законодавства. Так, ч. 2 ст. 36 КПК містить безпосередньо положення, що свідчать про його значні повноваження на цій стадії кримінального правосуддя. Той факт, що саме прокурор уповноважений (крім іншого) починати досудове розслідування, мати доступ до всіх матеріалів, скасовувати необґрунтовані та незаконні постанови слідчих, закривати кримінальне провадження, затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акту та клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності тощо, – є підтвердженням того, що саме прокурор визнається процесуальним керівником досудового розслідування, тобто суб'єктом, який несе безпосередню персональну відповідальність за його процес і результати. Він є самостійним у своїй процесуальній діяльності. А його рішення є обов'язковими для певних органів державної влади. А отже, він не може стояти осторонь роз'яснювальної роботи.

І процес цієї діяльності теж має свою послідовність і певну особливість, залежно від виду звільнення. Це має бути роз'яснення: суті підозри чи обвинувачення; підстав і порядку звільнення від кримінальної відповідальності; права підозрюваного, обвинуваченого на таке звільнення за наявності підстав обов'язкового виду звільнення; права сподіватися на звільнення від кримінальної відповідальності за наявності підстав не обов'язкового (факультативного) виду звільнення; право заперечувати проти закриття справи з не реабілітуючих обставин і звільнення від кримінальної відповідальності.

Враховуючи зазначене, доцільним є відтворення цього порядку в чинному кримінальному процесуальному законодавстві шляхом викладення цих процесуальних дій в такій послідовності та в одній частині норми. За чинної редакції ч. 2 та 3 ст. 285 КПК роз'яснення права на звільнення від кримінальної відповідальності виокремлюється та передує всім іншим видам роз'яснювального процесу.

У ст. 286 КПК конкретизується порядок звільнення від кримінальної відповідальності на двох етапах реалізації цього міжгалузевого інституту: на стадії досудового розслідування та судового провадження. До того ж, виокремлюється порядок звільнення підозрюваного та обвинуваченого. Відповідно визначається різний порядок процесуального оформлення прокурором матеріалів для розгляду питання про звільнення від кримінальної відповідальності в суді. І цим чинне законодавство суттєво відрізняється від попереднього. Значно розширена

сфера застосування такого звільнення, оскільки право відтепер надається і підозрюваному, і обвинуваченому. За КПК 1960 р. до суду мотивована постанова направлялася лише з обвинувальним висновком (ч. 3 ст. 7; ч. 2 ст. 7-2; ч. 2 ст. 8; ч. 2 ст. 9; ч. 3 ст. 10; ч. 2 ст. 11-1 КПК). Отже, питання про звільнення від кримінальної відповідальності вирішувалося судом лише стосовно обвинуваченої особи.

Законодавець значно, збільшуючи сферу застосування звільнення від кримінальної відповідальності, за рахунок надання такого права підозрюваній особі, акцентує увагу на змісті функціональних зобов'язань прокурора на стадії досудового розслідування щодо порядку звільнення саме підозрюваного. Так, зокрема, прокурор на стадії досудового розслідування має встановити підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, отримати згоду підозрюваного на таке звільнення, скласти клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, в якому, відповідно до вимог ст. 287 КПК, мають бути відтворені: фактичні обставини кримінального правопорушення та його правова кваліфікація, формулювання підозри, докази, що підтверджують факт учинення особою кримінального правопорушення, наявність правових підстав для звільнення від кримінальної відповідальності, відомості про ознайомлення з клопотанням потерпілого та його думка щодо можливості такого звільнення тощо.

Звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, від кримінальної відповідальності є однією з форм закінчення досудового розслідування – одним із трьох можливих варіантів закінчення досудового розслідування (окрім закриття кримінального провадження, звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) (ст. 283 КПК).

Саме, відносно, підозрюваного закон формулює положення, в якому зазначається той факт, що прокурор, встановивши підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності без проведення досудового розслідування у повному обсязі (ч. 2 ст. 286 КПК). Отже, направлення клопотання прокурора до суду в цьому разі є закінченням досудового розслідування не повністю, проте з зазначенням усіх необхідних ознак складу злочину та підстав для звільнення, з наявністю згоди підозрюваного на застосування звільнення.

Отже, з одного боку, інформація, яка має міститися у цьому клопотанні має бути достатньою за змістом й обсягом, щоб надати

переконливі докази щодо вини підозрюваної особи у вчиненні суспільно небезпечного діяння та достатні підстави для її звільнення. З іншого, сам факт не проведення досудового розслідування в повному обсязі, відсутність обвинувального акту, а отже тієї інформації, яка має стати основою для обвинувачення особи та доведення її вини судом, – можуть сприяти виникненню сумнівів щодо законності та справедливості ухвалення рішення про звільнення від кримінальної відповідальності з nereабілітуючих обставин. Отож, стосовно підозрюваної особи, особливе значення має роз'яснення її права заперечувати проти закриття кримінального провадження. Якщо особа не визнає себе винною досудове розслідування має бути подовжене. Зазначене свідчить про необхідність подальшого дослідження проблеми забезпечення законності та справедливості судового рішення про звільнення від кримінальної відповідальності до складання обвинувального акту, стосовно підозрюваного.

Проте таке клопотання (складене прокурором) може надійти в суд і після отримання ним обвинувального акту, а отже буде стосуватися обвинуваченої особи. Як зазначалося за КПК 1960 р. до суду направлялася мотивована постанова лише з обвинувальним висновком. Відтак процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності стосувався лише обвинуваченої особи. За чинним законодавством цей порядок є лише складовою загального процесуального порядку звільнення від кримінальної відповідальності як такого, що стосується і підозрюваного, і обвинуваченого. Варто наголосити, що складання обвинувального акта першочергово покладаються на слідчого. Прокурор має лише його затверджувати. Проте відсутність згоди прокурора на обвинувальний акт, складений слідчим, надає йому право скласти його власноруч (ст. 291 КПК). Отже, за наслідками вивчення обвинувального акта, складеного слідчим, прокурор має прийняти одне з трьох рішень: затвердити обвинувальний акт, складений слідчим, і погодитися з його направленням до суду; повернути обвинувальний акт для доопрацювання слідчим; скласти власноруч обвинувальний акт і направити його до суду.

У ч. 4 ст. 286 КПК йдеться про те, що якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження звертається до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання, – треба тлумачити більш широко. Ми вважаємо, в цьому разі можна припустити, що клопотання може надійти в суд і з обвинувальним актом, і окремо, але після того, як суд отримав обвинувальний акт.

Це залежить від інтенсивності розслідування кримінального правопорушення та встановлення підстав для звільнення від кримінальної відповідальності.

У такому разі доречніше було б сформулювати ст. 287 КПК щодо змісту клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності в узагальненішому виді, як такому, що стосуватиметься усіх випадків складання прокурором клопотання: і щодо підозрюваної особи, і щодо обвинуваченої. А отже, п. 4 сформулювати у такій редакції «виклад фактичних обставин кримінального правопорушення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання підозри або ж обвинувачення».

Отож залежно від ступеню повноти досудового розслідування на момент встановлення підстав для звільнення від кримінальної відповідальності в суд можуть бути направлені матеріали досудового кримінального провадження (досудового розслідування) та клопотання про звільнення підозрюваної особи від кримінальної відповідальності, до якого додається письмова згода цієї особи на звільнення. Або ж матеріали досудового розслідування з обвинувальним актом, клопотання про звільнення обвинуваченої особи від кримінальної відповідальності, до якого додається письмова згода цієї особи на звільнення.

Висновки. Узагальнюючи зміст ст.ст. 285–287 чинного КПК, варто зазначити, що законодавець переважно наголошував на прокурорі як доволі важливому суб'єкті кримінально-процесуальних відносин у вирішенні питання звільнення від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування.

Практична відсутність згадування у кримінально-процесуальних нормах, які безпосередньо регламентують питання звільнення від кримінальної відповідальності, про слідчого та його повноваження в цій сфері не сприятиме підвищенню якості досудового слідства. Навіть, якщо воно проводиться не в повному обсязі. Адже в процесі розслідування, встановлення підстав для звільнення від відповідальності, проведення роз'яснювальної роботи, під час доволі тісного спілкування з підозрюваним й обвинуваченим вплив слідчого на процес і результати вирішення питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності є теж важливими.

Проте безумовно важливими є функції прокурора, які спрямовані на попередню оцінку всіх обставин справи, кваліфікацію діяння та визначення тих підстав, які дають змогу особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, не бути залежною від кримінальної відпові-

дальності. Об'єктивність цієї оцінки має посилюватися доволі плідним спілкуванням із підозрюваною, обвинуваченою, потерпілою особою, з'ясуванням їхньої думки щодо звільнення та формалізацією цієї інформації.

Порівняльний аналіз змісту попереднього та чинного законодавства свідчить про якісніше викладення нормативно-правового матеріалу. Недоліком попереднього законодавства є наявність значної кількості законодавчих положень, які є тотожним повторенням практично ідентичного змісту.

Ці повторення спостерігалися у різних нормах, що визначали порядок звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки (ст. 7), з огляду на дійове каяття (ст. 7-2), примирення обвинуваченого, підсудного з потерпілим (ст. 8), застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ст. 9), передачу особи на поруки (ст. 10), закінчення строків давності (ст. 11-1).

Чинному закону властива, з одного боку, більша ступінь узагальнення регламентуючого матеріалу, з іншого – чітке та поглиблене формулювання законодавчих положень. І це є позитивним. Проте практична відсутність врахування особливостей різних видів звільнення від кримінальної відповідальності є не виправданою, враховуючи різницю між загальними й особливими, умовними та безумовними видами звільнення від кримінальної відповідальності.

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю. В. Баулін. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.

2. Глобенко Г. І. Закриття кримінальних справ з реабілітуючих обставин: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Г. І. Глобенко. – Х., 2007. – 18 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповн. на 20 серпня 2015 р.: Офіц. текст. – К.: Алегра, 2015. – 296 с.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2002. – 272 с.

Марченко А. А. Роль и значение прокурора как участника уголовно-процессуальных отношений в освобождении от уголовной ответственности по действующему и предыдущему законодательству

Произведен сравнительно-правовой анализ действующего и предыдущего законодательства относительно полномочий прокурора при подготовке материалов для решения вопроса об освобождении от уголовной ответственности.

Определены роль и значение прокурора как участника уголовно-процессуальных отношений в освобождении от уголовной ответственности по действующему и предыдущему законодательству.

Основательно проанализированы и сопоставлены соответствующие правовые нормы. Доказано, что недостатком предыдущего законодательства является наличие значительного количества законодательных положений, являющихся тождественным повторением практически идентичного содержания.

Ключевые слова: *освобождение от уголовной ответственности, прокурор, уголовная ответственность, законодательство, субъекты уголовно-процессуальных отношений, уголовное производство.*

Marchenko A. A. Powers of Attorney in the preparation of materials to address the issue of exemption from criminal liability: a comparative legal analysis of the current and previous legislation

The article is carried out analysis of the content, the essence of the legal status and function of the subject of criminal procedure relations, as a prosecutor. Placing special emphasis on the relationship of continuity and novelty in the criminal procedure legislation, to analyze the nature of changes, their usefulness and value, determined further directions of reforming the criminal procedural legislation in this field on the basis of a systematic legal analysis of the current and the previous Code of Criminal Procedure.

A comparative legal analysis of the current and previous legislation about the powers of the prosecutor in the preparation of materials to address the issue of exemption from criminal liability. The role and importance of the public prosecutor as a party to criminal proceedings in the relationship exemption from criminal liability for the current and previous legislation.

Carried out an in-depth analysis and comparison of the relevant legal provisions. Summarizing the contents Articles 285-287 of the current Code of Criminal Procedure states that the legislator mainly focused on the prosecutor as sufficiently important subject of criminal procedure relations in addressing the issue of exemption from criminal responsibility on the stage of preliminary investigation.

The absence of references in the criminal procedural is proved that law directly regulating the issues of exemption from criminal liability of the investigator and his powers in this area will not improve the quality of pre-trial investigation.

It is proved that a comparative analysis of the contents of the previous and current legislation favors the better presentation of regulatory material, the lack of previous legislation is the presence of a significant number of legislative provisions that are virtually identical to the repetition of the same content.

Key words: *exemption from criminal liability, the prosecutor, the criminal liability legislation, subjects of criminal procedure relations, the criminal proceedings.*

Стаття надійшла 17 січня 2017 р.

ВІДШКОДУВАННЯ ПОТЕРПІЛОМУ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Розглянуто правотворчу практику України з відшкодування потерпілому шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, а також унесені деякі пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у вирішенні цієї проблеми. Охарактеризовано, що оскільки в сучасних умовах нестабільної політичної ситуації у світі, коли суттєво ускладнюються взаємозв'язки суспільства й особи, громадянина і держави, індивіда і колективу, взаємозалежними стають їхні інтереси й проблеми, – підвищується їхня взаємна відповідальність. Усі ці явища та процеси потребують глибокого осмислення, узагальнення і відображення в законодавстві.

Ключові слова: відшкодування, шкода, реституція, компенсація, соціальна допомога, потерпілий.

Постановка проблеми. В системі цінностей демократичного суспільства на першому місці є людина. У сучасних умовах нестабільної політичної ситуації в світі, коли суттєво ускладнюються взаємозв'язки суспільства й особи, громадянина і держави, індивіда і колективу, більш взаємозалежними стають їхні інтереси й проблеми, підвищується їхня взаємна відповідальність. Усі ці явища та процеси потребують глибокого осмислення, узагальнення і відображення в законодавстві. В разі цього важливе місце займає проблема захисту прав та законних інтересів осіб, потерпілих від кримінального правопорушення загалом і законодавчі гарантії відшкодування зазначеним особам насамперед матеріальної шкоди, спричиненої протиправними діями.

Стан дослідження. Особливості процесуального статусу потерпілого та відшкодування йому шкоди заподіяної злочином були предметом дослідження: В. Ф. Бойка, В. І. Галагана, В. Л. Грохольського, І. П. Козаченка, О. П. Кучинської, В. Т. Маляренка, С. М. Моїсеєва, В. Т. Нора, С. Д. Сойнікова, С. В. Смірнова, М. С. Шумила й ін.

Мета статті – аналіз нормативно-правових актів України, які містять найбільш прогресивні положення пов'язані з відшкодуванням шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Виклад основних положень. Насамперед відзначимо, що право на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням,

гарантується Конституцією України, яка має вищу юридичну силу, пряму дію і застосовується на всій території нашої держави.

У Конституції України відображено основні стандарти, що регламентують головні права людини: право на життя свободу та особисту недоторканність, право на володіння, користування і розпорядження майном і неможливість довільного позбавлення будь-кого його майна, право на честь і гідність та їх захист, право на ефективне поновлення в правах та ін. Право кожної особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності є конституційним правом і охороняється статтею 41 Конституції України, згідно з якою право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом... Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності... [1].

У цих конституційних нормах опосередковано виявляється право на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Деякі права, закріплені в Конституції України (далі – КУ), безпосередньо указують на право відшкодування шкоди. Так, право на відшкодування шкоди відображено в нормах, що передбачають право особи на соціальне забезпечення у разі інвалідності та втрати годувальника (що може бути наслідком злочину) (ст. 46 КУ), право на безкоштовну медичну допомогу в закладах охорони здоров'я (ст. 49 КУ).

Найбільш чітко в Основному законі нашої держави закріплено право громадян на відшкодування моральної шкоди, завданої зокрема: збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (ст. 32), незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб у разі виконання ними своїх повноважень (ст. 56) і у разі скасування вироку суду як неправосудного (ст. 62).

Окрім цього, ст.ст. 55–56 КУ безпосередньо стосуються прав потерпілих від кримінальних правопорушень. У них містяться такі норми: ст. 55 встановлює охорону законом прав потерпілих та обов'язок держави забезпечити доступ до правосуддя; ст. 56 – обов'язок держави забезпечити потерпілим компенсацію заподіяної шкоди. Тож наведені конституційні норми варто розуміти так: у разі вчинення кримінального правопорушенням потерпілий має право вимагати від держави відновлення своїх порушених прав, зокрема майнових. Держава з огляду на це, використовує спеціальний вид державної діяльності – судочинство і забезпечує доступ потерпілому до правосуддя.

Проте конституційні норми, як зрештою і норми міжнародного права, декларативні й тому вимагають роз'яснення та уточнення від-

повідно до конкретних обставин. Відтак питання здійснення права на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, відображено у галузевому законодавстві, «тому що право на відшкодування шкоди є міжгалузевим правом» [2, с. 40], хоча найбільш конкретно право на відшкодування шкоди закріплене в цивільному та кримінальному процесуальному законодавстві.

Верховний Суд України неодноразово наголошував судам на питання забезпечення захисту прав осіб, потерпілих унаслідок заподіяної їм шкоди. З урахуванням вивчення і узагальнення наявної практики Пленум Верховного Суду України від 2 липня 2004 року ухвалив Постанову за № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» і нею у черговий раз зазначив те, що послідовне і неухильне додержання на всіх стадіях кримінального судочинства норм кримінального процесуального законодавства України, якими передбачені права потерпілих від злочинів, є однією з важливих умов здійснення закріпленого ст. 55 Конституції України права громадян на судовий захист від протиправних посягань [3].

Визначаючи особу відповідачем чи цивільним відповідачем у кримінальному провадженні, слідчий має визначити точно якою дією чи бездіяльністю цієї особи заподіяно шкоду, якими доказами це підтверджується, а також навести відповідні розрахунки сум, що підлягають стягненню, вказати матеріальний закон, на підставі якого має вирішуватися цивільний позов. У разі визнання обвинуваченого винним у вчиненні кількох злочинів (розкрадання, зловживання службовим станом, халатність та інше), якими заподіяно матеріальну шкоду, треба вказати розмір стягнень на відшкодування шкоди, заподіяної кожним із цих злочинів [4].

Злочини, якими заподіюється майнова шкода, порушують не лише норми кримінального права, а й інших галузей права, найчастіше цивільного. Зокрема Цивільний кодекс України визнає підставами виникнення цивільних прав та обов'язків завдання і майнової (матеріальної), і моральної шкоди (ч. 2 ст. 11 ЦК).

Ст. 23 ЦК визначено обставини, у яких полягає моральна шкода. А саме: фізичний біль і страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим завданням шкоди здоров'ю; душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Ст. 1166 ЦК України встановлює загальні підстави відповідальності за заподіяння шкоди. У ній зазначено, що шкода, заподіяна особі або майну громадянина, а так само шкода, заподіяна майну юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка заподіяла шкоду.

Ст. Глави 83 ЦК України «Відшкодування шкоди» регламентують усі особливості виникнення і здійснення права на відшкодування шкоди, визначаючи підстави, обсяг, характер і розмір відшкодування, особливості відшкодування в разі заподіяння шкоди неповнолітніми, недієздатними та іншими спеціальними суб'єктами й інші деталі, не відображені більше ні в якому іншому законодавстві [5].

Однак, розглядаючи питання про регламентацію права на відшкодування шкоди у вітчизняному кримінальному процесуальному та цивільному законодавстві, необхідно розглянути наявні в них розбіжності.

Так, право на відшкодування шкоди в кримінальному провадженні буде реалізовано тільки в тому разі, якщо шкода заподіяна безпосередньо кримінальним правопорушенням, тобто якщо між шкодою і правопорушенням наявний прямиий причинний зв'язок. З огляду на це, в кримінальному провадженні передбачається відшкодування лише прямих збитків, завданих безпосередньо кримінальними правопорушеннями.

У цивільному ж законодавстві, ґрунтуючись на положеннях ст. 1166 ЦК, передбачається повне відшкодування збитків, під якими розуміються не тільки витрати, пов'язані з втратою чи пошкодженням майна, але і доходи, які власник міг би отримати від його використання (про склад елементів, що входять у зміст поняття «шкода» у цивільному праві зазначалося) [6]. Відтак право на відшкодування шкоди в цивільному законодавстві поширюється на будь-яку шкоду – і дійсну, і потенційну (можливу).

Право на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, відображено і в цивільно-процесуальному законодавстві. Так, ст. 1 ЦПК говорить про те, що завданнями цивільно-процесуального законодавства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб [7]. До таких прав належить і право на відшкодування матеріальної шкоди. Цивільно-процесуальне законодавство регламентує порядок провадження у цивільних справах. Зокрема воно визначає перелік осіб, наділених правом на відшкодування збитків, їх права в процесі, що виникають у зв'язку з здійсненням ними

своїх прав, обов'язки в іншій стороні і держави. У нормах цивільного процесуального законодавства міститься регламентація форми заяви (цивільного позову) позивача на відшкодування заподіяної шкоди. Отож, у цивільно-процесуальному законодавстві регламентується порядок здійснення права на відшкодування шкоди в цивільному судочинстві, а відповідно до ч. 4 ст. 128 КПК форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства. Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 128 КПК, якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, цим кодексом не врегульовані, до них окрім зазначених нормативних документів, право на відшкодування шкоди, зокрема й матеріальної, потерпілим від злочину особам, відображено також в інших законодавчих актах.

Так, ст.ст. 14 і 23 Угоди про заходи щодо попередження та припинення використання неправдивих товарних знаків та географічних зазначень (СНД), яка набрала чинності для України з 21.09.2000 року передбачено право на відшкодування в повному обсязі заподіяних збитків і виплати всієї суми прибутку, отриманого від торгівлі товарами з неправдивими товарними знаками та географічними зазначеннями [8] (кримінальна відповідальність за такого виду злочинів в Україні передбачена ст. 229 КК).

Визначаючи розмір шкоди, треба керуватися також роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України, що містяться у зазначеній постанові від 31.03.89 № 3. Згідно з цими роз'ясненнями під час визначення розміру шкоди варто зважати на ціни на майно, що діють у певній місцевості на час розгляду справи, і застосовувати встановлені нормативно-правовими актами для певних випадків кратність, коефіцієнти, індекси, податок на добавлену вартість, акцизний збір тощо. Аналогічна вимога міститься й у ст. 1192 ЦК України.

У випадках учинення злочину військовослужбовцем орган судового розслідування, прокурор, визначаючи характер і розмір майнової шкоди мають керуватися Положенням про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі (затвердженом Постановою Верховної Ради України від 23 червня 1995 р. № 243) [9].

Звернемось тепер до завданої потерпілому моральної шкоди та компенсації у кримінальному провадженні. Пленум Верховного Суду України у пункті 17¹ постанови «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року № 4 (із змінами і доповненнями, внесеними постановою Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 2001 року № 5) [10]

зазначив, що потерпілий, тобто особа, якій злочином заподіяно моральну шкоду (внаслідок посягання на здоров'я, честь, гідність, знищення майна, позбавлення годувальника тощо), має право пред'явити позов про її відшкодування у кримінальному процесі або в порядку цивільного судочинства.

У кримінальному провадженні вимоги про відшкодування моральної шкоди розглядаються і вирішуються судом за умови, що особу, якій її заподіяно, визнано в установленому законом порядку потерпілим та цивільним позивачем і що у справі є їх письмова заява. Зміст позовної зави про відшкодування моральної (немайнової) шкоди має відповідати вимогам ст. 137 ЦПК. У ній має бути зазначено, в чому полягає ця шкода, якими неправомірними діями чи бездіяльністю її заподіяно позивачеві, на яких міркуваннях ґрунтувався позивач, визначаючи розмір шкоди, та якими доказами це підтверджується. У разі, коли до надходження кримінальної справи до суду особа не була визнана потерпілим і цивільним позивачем, ці питання мають бути вирішені на стадії підготовчого провадження.

Забезпечення дієвості механізмів компенсації моральної шкоди, завданої особі внаслідок протиправних посягань, формує нині один із пріоритетних напрямів реалізації державної правової політики в галузі кримінальної юстиції, що на найвищому державному рівні відображено в Указі Президента України № 1560 від 28 грудня 2004 року «Про концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів». Цей напрям цілковито узгоджується з конституційними положеннями про визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю.

Загалом, становлення в Україні інституту відшкодування шкоди, завданої злочином, у порядку кримінального провадження кореспондується з відповідним розвитком кримінального, цивільного, цивільного процесуального та інших галузей законодавства, воно певною мірою відповідає загальним тенденціям гармонізації вітчизняної правової системи з основами правового регулювання країн Європейського Союзу. Частина міжнародних документів, які регламентують право на відшкодування шкоди, завданої злочином є ратифіковані Україною і стали частиною вітчизняного законодавства.

Отож, як вважають деякі науковці, у КПК необхідно передбачити положення про відшкодування майнової шкоди, заподіяної потерпілому, за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Для цього має бути створений спеціальний фонд. Відшкодування державних витрат у таких випадках суд може покласти

на засудженого, винного у вчиненні злочину, а матеріальну та моральну шкоду потерпілому можна буде відшкодувати негайно, не чекаючи, поки засуджений матиме відповідні кошти [11].

Аналогічні міркування з досліджуваної проблеми наводить і В. Л. Грохольський та пропонує передбачити ці положення у Кримінальному процесуальному кодексі України, або прийняти окремий закон щодо відшкодування шкоди потерпілому державою з подальшим компенсуванням витрат засудженим, винним у вчиненні злочину [12, с. 109]. Позицію зазначених авторів підтримує О. М. Горбань і дає власні пропозиції: 1) створити окремий фонд з власним розрахунковим рахунком, на який підозрюваний, обвинувачений, підсудний, його родичі чи інші особи могли би вносити грошові кошти з метою відшкодування збитків на добровільних засадах; 2) не обмежуючись залученням до матеріалів кримінальної справи квитанції про внесення коштів на розрахунковий рахунок фонду, здійснювати процесуальне закріплення у формі протоколу факту відшкодування збитків потерпілому, з одночасним долученням до кримінальної справи квитанції про сплату та відомостей про особу платника [13, с. 78]. Вважаємо що така пропозиція попри своє позитивне спрямування, є недостатньо аргументованою, оскільки серед корисливих злочинів значну частку становлять злочини невеликої або середньої тяжкості, де завдана злочином матеріальна шкода є незначною і може бути відшкодована в добровільному порядку безпосередньо потерпілому. Після отримання від винної особи або її родичів відшкодування потерпілий, своєю чергою, має подати слідчому письмову заяву про повне відшкодування йому матеріальних збитків, яка приєднується до справи і є доказом добровільного відшкодування шкоди, завданої злочином. Це з нашого погляду значно скоротить час отримання реального відшкодування потерпілим. Власне, новий КПК України закріпив саме таку форму добровільного відшкодування шкоди потерпілому (ч. 1 ст. 127) та деталізував їх у відповідних угодах про примирення.

О. П. Кучинська вважає, що можна створити такий фонд або при Міністерстві соціального захисту населення, або при Міністерстві юстиції України. Вона надає більш повний перелік джерел його фінансування. До них, як вона гадає, можуть бути віднесені: суми, стягнені з особи, яка заподіяла шкоду; відрахування з державного бюджету частини тих сум, які одержані: від використання праці засуджених, від реалізації конфіскованого майна, внаслідок стягнення штрафів за кримінальні та адміністративні правопорушення; внески підприємств, організацій; частина сум, одержаних митними органами, від реалізації вилучених товарів; частина сум, що отримують за роботу органи реєстрації актів громадянського стану та нотаріати; відрахування

з бюджету того підприємства чи організації, працівник якого вчинив злочин [14, с. 12]. Необхідно наголосити на тому, що спроби вирішити це питання на вітчизняному законодавчому рівні вище були, однак позитивного результату так і не досягнуто.

Висновки. Необхідність прийняття такого закону передбачає і новий КПК України, ч. 3 ст. 127 якого декларує, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбаченого законом. Заразом варто зазначити, що ще до прийняття нового КПК України, Цивільний кодекс України 2003 року у своїй ст. 1177 установив, що майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок злочину, відшкодовується державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною. Але умови та порядок такого відшкодування повинні встановлюватися в окремому законі, який до цих пір не прийнятий. З огляду на це, індикатором недосконалості як внутрішнього законодавства щодо відшкодування шкоди, є рішення Європейського суду з прав людини і наявність з цього питання рішень проти України [15], що, безумовно, не лише призводить до фінансових витрат щодо держави, а й знижує її авторитет перед європейською спільнотою.

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

2. Карпиков А. С. Право на возмещение причиненного преступлением материального ущерба и его реализация в стадии предварительного расследования: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. С. Карпиков. – М., 1999. – 152 с.

3. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів: Постанова Пленуму Верховного суду України від 02 липня 2004 року № 13 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04>

4. Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочиним, і стягнення безпідставно нажитого майна: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1989 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-89>

5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

8. Угода про заходи щодо попередження та припинення використання неправдивих товарних знаків та географічних зазначень (СНД) // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_225

9. Про затвердження Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі: Постанова Верховної Ради України від 23 червня 1995 р. № 243 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/243/95-вр>

10. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного суду України від 31.03.1995 р. № 4 (із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного суду № 5 від 25.05.2001; № 1 від 27.02.2009) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0004700-95>

11. Козаченко О. І. Запобігання злочинів корисливо-насильницької спрямованості / О. І. Козаченко // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2. – С. 9.

12. Грохольський В. Л. Деякі проблеми реалізації конституційних прав, свобод і гарантій людини й громадянина на сучасному етапі / В. Л. Грохольський // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 2. – С. 109.

13. Горбань О. М. Порядок відшкодування матеріальних збитків у кримінальних справах, пов'язаних із вимаганням / О. М. Горбань // Право і управління. – 2011. – № 1. – С. 78.

14. Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілих в кримінальному процесі України / О. П. Кучинська // Адвокат. – 2009. – № 5 (104). – С. 12.

15. The Case of Grabarchuk v. Ukraine (Application no. 8599/02) Judgment Strasbourg 21 September 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int>; The Case of Nosalskiy v. Ukraine (Application no. 26277/02) Judgment Strasbourg 12 July 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int>

16. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

Татарин И. И. Возмещение пострадавшему вреда, причиненного уголовным правонарушением, по законодательству Украины

Рассмотрена правотворческая практика Украины по возмещению потерпевшему вреда, причиненного уголовным правонарушением, также внесены некоторые предложения по совершенствованию отечественного законодательства в решении данной проблемы. Доказано, что поскольку в современных условиях нестабильной политической ситуации в мире, когда существенно усложняются взаимосвязи общества и личности, гражданина и государства, индивида и коллектива, взаимозависимыми становятся их интересы и пробле-

мы, – повышается их взаимная ответственность. Все эти явления и процессы требуют глубокого осмысления, обобщения и отражения в законодательстве.

Ключевые слова: возмещение, вред, реституция, компенсация, социальная помощь, пострадавший.

Tataryn I. I. Damages to the Victim, Harmed by Criminal Offence, under the Laws of Ukraine

The article deals with the law-making practice of Ukraine on damages to the victim, harmed by criminal offence, and some proposals concerning the improvement of national legislation in solving this problem are submitted.

Because of the instable political situation in the world, when the relationship between society and the person, citizen and the state, individual and the collective are complicated, their interests and problems become more organic, their mutual responsibility increases.

All these phenomena and processes need the deep understanding, summarizing and representation in legislation. Herewith, the problem of protection of rights and legal interests of victims in general and the legislative guarantees of damages for these individuals caused by wrongful acts occupies the especially important place. Undoubtedly, the standard (possibility) of real damages to the victim, harmed by criminal offence in our country, as in any other, depends on the efficiency (effectiveness) of basic legislation in which, to some extent, the duty of the state in the face of law enforcement is to support the voluntary and involuntary damages harmed by criminal offence.

Key words: reimbursement, damage, restitution, compensation, social assistance, victim.

Стаття надійшла 30 січня 2017 р.

УДК 343.2

Н. І. Устрицька

**СУДИМІСТЬ ЯК ЗАХІД
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ**

Досліджено судимість як захід кримінально-правового характеру, що впливає на поведінку особи, яка вчинила злочин із метою реалізації цілей кримінальної відповідальності.

Судимість згадується у контексті розкриття змісту кримінальної відповідальності, тобто є реалізацією кримінальної відповідальності. Проаналізовано ознаки та поняття судимості. Встановлено матеріальну і процесуальну підстави виникнення судимості як заходу кримінально-правового характеру.

Ключові слова: судимість, кримінальна відповідальність, покарання, заходи кримінально-правового характеру.

Постановка проблеми. Одним із найстабільніших інститутів кримінального права є інститут судимості. Однак законодавчі новели, пов'язані зі запровадженням категорії «інші заходи кримінально-правового характеру», актуалізували питання поняття заходів кримінально-правового характеру та їх системи. А тому важливим є з'ясування поняття судимості як заходу кримінально-правового характеру. Окрім цього, судимість пов'язана з особою, її правовим становищем, і багато в чому визначає соціальну позицію та роль особи в суспільстві. Це, своєю чергою, вимагає підвищеної уваги до питання про правову суть судимості.

Стан дослідження. Судимість як інститут кримінального права була предметом наукового дослідження і на рівні монографічних робіт, і на рівні підручників із Загальної частини кримінального права та науково-практичних коментарів до КК України. Варто зазначити, що у вітчизняній кримінально-правовій літературі найзмістовніше дослідили інститут судимості: В. В. Голіна, Є. О. Письменський, А. О. Расюк. Заразом чимало важливих і практично значущих аспектів інституту судимості залишаються недостатньо дослідженими. Одним із них є визначення судимості як заходу кримінально-правового характеру. А тому норми про судимість потребують ґрунтовного наукового аналізу за умов всебічного реформування правової системи України.

Метою статті є висвітлення судимості як заходу кримінально-правового характеру.

Виклад основних положень. Відповідно до абзацу 1 п. 2 Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року № 1-15/99 (справа про депутатську недоторканність) зазначено, що особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин, є кримінальна відповідальність. Це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в результаті, зазвичай, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду [1].

У кримінально-правовій літературі під заходами кримінально-правового характеру розуміємо, передбачені кримінальним законом (Загальною й Особливою частинами), засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння з метою реалізації і цілей кримінальної відповідальності та покарання, і з метою відновлення порушеного права, надання медичної допомоги, перевиховання [2, с. 242]. А. М. Яценко пропонує під заходами кримінального характеру розуміти засоби впливу, які передбачені законом про кримінальну відповідальність за вчинення злочинного чи зовні схожого на нього

діяння або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною цього закону, пов'язані з обмеженнями чи позбавленнями найбільш значущих для людини прав і свобод або зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та покарання чи, навіть взагалі, з її не притягненням до такої відповідальності, і спрямовані на досягнення соціально корисних цілей [3, с. 777].

Отже, в узагальненому виді заходи кримінально-правового характеру можна визначити як передбачені КК України заходи, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин або суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

Одним із таких заходів кримінально-правового характеру, що обумовлюється вчиненням злочину є судимість. Варто наголосити, що у кримінально-правовій літературі судимість включають у систему заходів кримінально-правового характеру. Наприклад, Г. З. Яремко до різновидів кримінально-правових заходів відносить: 1) призначення покарання; 2) призначення покарання зі звільнення від його відбування; 3) відбування призначеного покарання зі звільнення від подальшого його відбування; 4) відбування призначеного покарання із заміною невідбутої частини покарання більш м'яким; 5) судимість; 6) призначення примусових заходів медичного характеру поряд із покаранням (до особи, яка вчинила злочин у стані обмеженої осудності (ч. 2 ст. 20, п. 2 ст. 93) або вчинила злочин у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання (ч. 3 ст. 19, п. 3 ст. 93)); 7) призначення примусового лікування поряд із покаранням (ст. 96); 8) застосування спеціальної конфіскації (ст. 96-1); 9) застосування примусових заходів виховного характеру у порядку звільнення від покарання неповнолітнього, який вчинив злочин (ст. 105) [4].

О. В. Козаченко, поділивши всі кримінально-правові заходи на примусові та заохочувальні, відносить судимість до каральних кримінально-правових заходів. Зокрема науковець зазначає, що примусові кримінально-правові заходи можна поділити на дві самостійні групи: каральні, тобто такі, застосування яких має на меті здійснити каральний вплив на правопорушника, і такі, які позбавлені мети карати – некаральні кримінально-правові заходи. До каральних кримінально-правових заходів варто віднести покарання та судимість [5, с. 21–22].

Розглядаючи судимість як захід кримінально-правового характеру, доцільно зазначити, що в КК України самої дефініції судимості не закріплено. Зокрема у ст. 88 КК України передбачено правові наслідки судимості, у ст. 89 КК України – строки погашення судимості,

ст. 90 КК України регламентує обчислення строків погашення судимості, а у ст. 91 КК України передбачено умови дострокового зняття судимості. Окрім цього, у ст. 180 КК України зазначено особливості зняття і погашення судимості неповнолітніх осіб. Однак саме ці положення дають можливість виділити ознаки судимості і на основі їх сформулювати поняття судимості.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 88 КК України судимість виникає з дня набрання обвинувальним вироком законної сили і триває до погашення або зняття судимості. Отже, судимість передбачає наявність початкового і кінцевого моментів, а тому носить строковий характер. У літературі зазначається, що обвинувальний вирок суду, який набрав законної сили визнає особу винною у вчиненні злочину та індивідуалізує кримінальну відповідальність [6, с. 150]. Судимість виникає через притягненість особи до кримінальної відповідальності, а тому є однією із форм її реалізації. Зокрема В. К. Грищук виділяє три класичні форми реалізації кримінальної відповідальності: 1) осуд; 2) покарання; 3) судимість. Із них лише осуд може реалізовуватися самостійно. Покарання реалізується не інакше як у поєднанні з осудом і судимістю, а судимість – у поєднанні з покаранням й осудом, якщо він поєднаний із покаранням [7, с. 63–64]. Варто відмітити, що кримінальна відповідальність може бути реалізована і без судимості, якщо засудження винного, виражене в обвинувальному вирокі суду, не пов'язане з призначенням покарання. Тому судимість не є обов'язковим елементом кримінальної відповідальності.

Своєю чергою, з ч. 3 ст. 88 КК України випливає, що судимість пов'язана з покаранням. Вона може виникнути лише з моменту набрання обвинувальним вироком з призначенням покарання, законної сили (ст. 532 КПК України). Положення закону про судимість поширюються на весь строк відбування і основного, і додаткового покарання, а в випадках, передбачених п.п. 5–9 ст. 89, п.п. 2–4 ч. 2 ст. 108 КК України, – і на певний строк після відбуття покарання. Судимість і покарання виражається в тих чи інших позбавленнях і обмеженнях прав і свобод засудженого. Такий нерозривний зв'язок, як гадає Є. О. Письменський, може бути пояснений тим, що покарання та судимість виражають одне й те ж ставлення – ставлення держави до особи, винної у скоєнні злочину. Заразом правова природа покарання відмінна від правової природи судимості, яка насамперед не є продовженням покарання, а більше пов'язана зі засудженням особи за вчинений злочин [8, с. 12].

Згідно з ч. 2 ст. 88 КК України судимість має правове значення у разі вчинення нового злочину, а також в інших випадках,

передбачених законами України. Відповідно до цього положення у літературі виокремлено кримінально-правові та загально-правові наслідки.

Кримінально-правові наслідки судимості охоплюють випадки, коли особа, маючи судимість за раніше вчинений злочин, вчиняє новий злочин, з огляду на що:

1) наявність судимості у громадянина України, іноземця або особи без громадянства, за раніше вчинений за межами України злочин, може враховуватися у разі кваліфікації нового злочину, вчиненого на території України, призначенні покарання за такий злочин і звільненні від кримінальної відповідальності або покарання (ст. 9 КК України);

2) наявність незнятої і непогашеної судимості за раніше вчинений злочин визнається обов'язковою ознакою повторності злочинів (ч. 4 ст. 32 КК ст. 9 КК України) і в передбачених КК випадках може впливати на кваліфікацію злочину, вчиненого повторно (ст. 35 КК України), та призначення покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України);

3) судимість за раніше вчинений умисний злочин (у разі вчинення особою нового умисного злочину) є обов'язковою ознакою рецидиву злочинів (ст. 34 КК України) і у випадках, визначених КК, впливає на кваліфікацію вчиненого (ст. 35 КК України) та призначення покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України);

4) судимість за раніше вчинений злочин (злочини) впливає на утворення кваліфікованого (особливо кваліфікованого) складу злочину;

5) наявність у особи судимості за раніше вчинений злочин у певних випадках, є перешкодою для звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки в разі «побудови» юридичних конструкцій окремих різновидів звільнення від кримінальної відповідальності (зокрема передбачених ст.ст. 45–48 КК України) законодавець застосовує формулювання «особа, яка вперше вчинила злочин...»;

7) наявність у особи незнятої чи непогашеної судимості за раніше вчинений злочин певного виду у поєднанні з іншими, передбаченими у законі обставинами, враховується в разі визначення змісту та застосування окремих різновидів звільнення від відбування покарання;

8) наявність у особи судимості за раніше вчинений злочин у певному випадку є перешкодою для застосування (подальшого застосування) до неї звільнення від відбування покарання; наприклад, унеможливує звільнення засудженого від відбування, призначеного судом, покарання за вчинення ним нового злочину (ч. 2 ст. 75 КК України) [6, с. 645].

Наслідки кримінально-правового характеру є потенційними, тобто настають тільки у разі, якщо особа, перебуваючи у стані судимості, вчинить новий злочин.

Під загальноправовими наслідками судимості розуміємо певні правові обмеження, що діють стосовно судимих осіб, які передбачені нормами різних галузей права (крім кримінального) і застосовуються протягом усього або частини строку судимості, але не пов'язані з призначенням покаранням [8, с. 13]. Зазначені наслідки судимості різноманітні за своїм змістом, не всі мають імперативний характер, однакове коло осіб, на яких вони поширюються, строк, протягом якого діють. Загальноправові наслідки судимості встановлені не КК, а іншими нормативно-правовими актами. В разі цього єдиного нормативного акта, який би регламентував це питання, немає. Сутність загальноправових наслідків судимості полягає у тому, що вона є перепорою для займання особою певних посад, зайняття певними видами діяльності (професійної діяльності), а також ураховується в разі встановлення інших обмежень.

Отже, аналіз кримінального закону дає можливість визначити, що: судимість обумовлюється вчиненням злочину; є однією із форм реалізації кримінальної відповідальності; пов'язана з призначенням покарання; має строковий характер і зумовлює настання кримінально-правових і загально-правових наслідків. Такі ознаки простежуються і в науковій літературі. Зокрема Є. О. Письменський визначив, що за своїм змістом судимість характеризується тим, що: 1) становить особливий правовий статус особи; 2) зумовлюється вчиненням злочиним; 3) є наслідком засудження за вчинення злочину; 4) виникає з моменту набрання, обвинувальним вироком суду, законної сили; 5) завжди є результатом призначеного покарання; 6) має чітко визначені часові межі, встановлені кримінальним законом; 7) має персональний характер і пов'язана лише з конкретною особою; 8) означає можливість настання для особи певних правових наслідків (соціально-адаптаційного та правообмежувального характеру); 9) погашається після закінчення строку, визначеного КК України, чи знімається у встановленому законом порядку [8, с. 11].

У навчальній літературі також визначають ознаки судимості, а саме: 1) вона становить специфічний правовий наслідок засудження особи, що виникає після виконання (відбуття) покарання; 2) стосується лише окремого злочину, вчиненого конкретною особою; 3) передбачає наявність початкового і кінцевого моментів; 4) особа, яка має судимість, зазнає певних кримінально-правових і загально-правових наслідків [6, с. 644]. Судимість – це правовий стан особи, що є наслідком

засудження її судом до будь-якого виду покарання, за вчинений нею злочин, який триває з дня набрання обвинувальним вироком законної сили до спливу обмеженого законом строку, або до визнання судом цього строку достатнім і полягає в настанні для особи відповідних наслідків кримінально-правового, кримінально-виконавчого і загальноправового характеру у випадках, передбачених КК України, для досягнення і закріплення мети покарання [9, с. 504].

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 16 «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» остання визначається як правовий стан особи, який виникає через її засудження до кримінального покарання і, за перелічених у законі умов, тягне настання для неї певних негативних наслідків (п. 1).

Окрім цього, як відомо підставами застосування заходів кримінально-правового характеру щодо осіб, які вчинили злочин є: 1) матеріальною – вчинення злочину; 2) процесуальною – наявність обвинувального вироку, який набрав законної сили (ч. 2 ст. 373 КПК України).

Отже, з урахуванням зазначеного, можна виділити такі важливі моменти. По-перше, судимість обумовлюється вчиненням злочину, тому матеріальною підставою виникнення судимості як заходу кримінально-правового характеру є вчинення злочину. По-друге, процесуальною підставою виникнення судимості є набрання обвинувальним вироком, з призначенням покарання, законної сили. Звідси випливає, що судимість – це захід кримінально-правового характеру, який реалізується в межах кримінальної відповідальності і пов'язаний з покаранням. По-третє, можливість настання кримінально-правових і загальноправових наслідків є важливим запобіжним заходом для впливу на особу, що має судимість. Це також обумовлює визнання судимості як заходу кримінально-правового характеру, що застосовується до осіб, які вчинили злочини.

Висновок. Судимість – це захід кримінально-правового характеру, який застосовується до особи за вчинення злочину, виникає на підставі набрання обвинувальним вироком, з призначенням покарання, законної сили і тягне настання несприятливих правових наслідків.

1. Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року № 1-15/99 (справа про депутатську недоторканність) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

2. Козаченко О. В. Теоретичне визначення поняття та меж застосування кримінально-правових заходів / О. В. Козаченко // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 238–242.

3. Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність / А. М. Ященко // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 775–783 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pgf/FP_index.htm_2013_3_127.pdf

4. Яремко Г. З. Система заходів кримінально-правового характеру / Г. З. Яремко // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 7. – № 4 (25). – С. 89–92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Chaau_2014_7_4_15.pdf

5. Козаченко О. В. Спеціальна конфіскація в системі заходів кримінально-правового впливу / О. В. Козаченко // Новітні кримінально-правові дослідження. – 2015: зб. наук. пр.; відп. ред. О. В. Козаченко. – Миколаїв: Ліон, 2015. – С. 21–25.

6. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

7. Гришук В. К. Поняття, види, підстави і форми реалізації кримінальної відповідальності / В. К. Гришук // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 50–65.

8. Письменський Є. О. Інститут судимості в кримінальному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Є. О. Письменський. – К., 2009. – 20 с.

9. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України: навч. посібник / І. І. Митрофанов; Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. – Одеса: Фенікс, 2015. – 576 с.

Устрицкая Н. И. Судимость как мера уголовно-правового характера

Исследуется судимость как мера уголовно-правового характера, влияющая на поведение лица, совершившего преступление, с целью реализации уголовной ответственности. Судимость упоминается в контексте раскрытия содержания уголовной ответственности, то есть является реализацией уголовной ответственности. Проанализированы признаки и понятие судимости. Установлены материальные и процессуальные основания возникновения судимости как меры уголовно-правового характера.

Ключевые слова: судимость, уголовная ответственность, наказание, меры уголовно-правового характера.

Ustrytska N. I. Criminal record as a criminal law measure

The criminal record is studied as a criminal law measure that impacts behavior of the person, who committed a crime, for the purpose of achieving criminal liability oext of bjectives. The criminal conviction is mentioned in the context of defining the content of criminal liability, i.e. is the implementation of criminal liability.

The criteria and concept of criminal record are analyzed. In particular, the analysis of criminal law gives the possibility to define that criminal record is conditioned by commission of a crime; is one of the forms of the criminal liability implementation; is closely connected with the imposition of punishment; is of fixed term and causes occurrence of criminal law and general law consequences.

The material and procedural grounds of the criminal record origin as a criminal law measure are defined. In particular, the material ground for the origin of criminal record as a criminal law measure is commission of a crime. The procedural ground is entry into legal force of the judgment of conviction with the imposition of punishment. It follows that criminal record is a criminal law measure related to criminal liability. Besides, the possibility of the criminal law and general law consequences occurrence is an important preventive measure for the influence on the person who has a criminal record. This also determines a criminal record recognition as a criminal law measure applied to the persons who committed crimes.

The criminal record is a criminal law measure applied to the person for committing a crime and originates on the grounds of coming into legal force of the judgment of conviction with the imposition of punishment.

Key words: *criminal record, criminal liability, punishment, criminal law measures.*

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

Розділ 5

ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 340.113;340.143

М. С. Гдакович

«ЗА ПРАВА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»: НАУКОВА І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ КОСТЯ ЛЕВИЦЬКОГО В УТВЕРДЖЕННІ ПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Досліджено внесок Костя Левицького в утвердження української мови, розширення її соціальних функцій, що було одним із пріоритетних напрямів громадської праці діяча. Проаналізовано наукову та громадську діяльність К. Левицького в контексті її впливу на формування української мови та становлення української державності. Висвітлено чимало аспектів діяльності науковця як захисника прав української мови, розкрито його концепцію щодо значення національної мови у розвитку державності. Вказано значення К. Левицького у створенні наукової та правничої термінології.

Ключові слова: українська мова, права української мови, захист мови, українська термінологія.

Постановка проблеми. У сучасних студіях, у яких досліджується процес становлення та утвердження літературної української мови, поза увагою часто залишається мовотворча праця західноукраїнських діячів, зокрема правників. Це пов'язано з панівними, в українській історіографії і мовознавстві, загальними поглядами, за якими розвиток української мови на рубежі ХІХ–ХХ ст. поставав як культурно-мовний процес, представлений передусім мовним досвідом українських діячів Наддніпрянщини.

Проте саме тогочасні західноукраїнські суспільно-політичні реалії мали вирішальне значення в розширенні функцій української мови, у виробленні наукового та офіційно-ділового стилю як необхідних елементів літературної мови.

Дослідження мовно-правової складової громадської діяльності К. Левицького є і нині актуальним, адже чимало суспільно-політичних

і державноправових процесів, що відбуваються сьогодні в Україні переживаються з подіями, що розгорталися наприкінці XIX – у першій третині XX ст.

Стан дослідження. Постать К. Левицького як одного з чільних українських діячів привертає увагу істориків, юристів, політологів. Однак науковці (зокрема М. Литвин, Т. Андрусак, І. Чорновол) розглядають здебільшого правничу, громадсько-політичну, науково-історичну діяльність науковця.

Багато фактів науково-громадської праці К. Левицького, як оборонця й популяризатора української мови, досі залишається поза увагою юристів, істориків і мовознавців. Мовотворча й термінотворча праця діяча стає лише об'єктом спеціального дослідження мовознавців – таке розуміння бачимо у працях О. Калинюк [1], М. Мозера [2], І. Даценка [3]. Проте досі залишаються не висвітленими численні аспекти громадської і наукової соціолінгвістичної діяльності К. Левицького, також його концепція щодо значення національної мови у розвитку державності.

Мета статті – розкрити громадську діяльність К. Левицького як захисника прав української мови, а також висвітлити його внесок у розвиток офіційно-ділового стилю сучасної української літературної мови.

Виклад основних положень. К. Левицький був представником нового покоління української світської інтелігенції Галичини, яке на зламі XIX–XX ст. взяло на себе керівництво українськими національно-визвольними процесами. Права і свободи українців доводилося обстоювати супроти потужного польського представництва, яке мало значний вплив на керівництво Австро-Угорщини. Зважаючи на ситуацію, К. Левицький в основу своєї політичної і громадської діяльності поклав ідею осягнення національних прагнень українців шляхом еволюції, органічної праці й широкої політичної праці в масах. Він уважав першочерговим завданням виховати потужний пласт української інтелігенції, підприємців, політиків і урядовців, розбудувати національно-культурне життя у краю і підготувати основу для автономії Галичини в межах Австро-Угорщини як першого кроку до державності. Розвиток української мови, захист її прав і постійне розширення соціальних функцій, з погляду науковця, – одна з передумов поступу народу, бо національна мова дає відчуття соборності, національної ідентичності, належності до невмирущого духовного організму нації, який забезпечує її єдність як суб'єкта державотворення. Тому захист прав рідної мови став одним із пріоритетних напрямів громадської праці К. Левицького.

Наприкінці XIX ст. на західноукраїнських землях почали зароджуватися фахові правничі організації. Одним із перших осередків національно свідомих правників став, заснований 1881 р. у Львівському університеті, «Кружок правничий». Основним завданням цього гуртка було розроблення української правничої термінології, зокрема цьому особливу увагу приділяв тоді ще студент, а пізніше видатний політичний діяч – К. Левицький. Боротьба українського народу за освіту рідною мовою була однією з важливих подій суспільно-політичного життя Галичини. Важливим її аспектом були змагання за український університет у Львові. Нова українська інтелігенція – студентська молодь уже з 80-х рр. XIX ст. починає домагатися створення нових кафедр із викладанням українською мовою. Віча українських студентів (15 березня 1880 р., 29 жовтня 1882 р., 7 серпня 1884 р.), організовані товариством «Академічне братство», обстоювали вимоги надання українській мові прав урядової в університетському діловодстві. У цих акціях брав участь майбутній лідер народовського руху – К. Левицький.

У 1883 р. К. Левицький офіційно вступив до товариства «Просвіта», розуміючи, що український народ Галичини потребував не лише правового захисту, але й елементарної освіти і, особливо, зміцнення національної свідомості. У «Просвіті» науковець пропрацював 25 років (до 1908 р., коли зайнявся політичною діяльністю). Він підготував Статут товариства, який прийнято на загальних зборах у березні 1891 р.; текст статуту є одним із прикладів творення офіційно-ділової термінології на вагомій основі. За заслуги перед цим патріотичним українським товариством та з нагоди його 40-річчя 1908 р. К. Левицького прийняли у Почесні члени «Просвіти». (Цей титул здобули такі відомі діячі як: Ю. Романчук, А. Вахнянин, К. Устиянович, Ю. Федькович, І. Франко, М. Грушевський).

К. Левицький виступив піонером у виданні фахових часописів: перший український юридичний науково-теоретичний і практичний журнал «Часопис правника» (1889–1912) заснували і видавали К. Левицький, Є. Олесницький і А. Горбачевський, з 1891 р. до 1900 р. – журнал редагує К. Левицький [4]. На сторінках часопису друкувалися науково-практичні розвідки відомих правників Галичини: А. Горбачевського, Ст. Дністрянського, Д. Кулика, П. Стебельського, Л. Левицького. Однак у перше десятиліття виходу часопису найбільшу кількість матеріалів подав саме редактор, який своєю титанічною працею намагався заповнити лакуни з різних галузей права: «В справі реформи поступованя неспорого» (1890–1891), «Новий закон пресовий в Австрії» (1894), «До питання про відносини службові учителів шкіл серед-

ніх» (1895), «Про новий процес цивільний в Австрії» (1896), «Несвідомо поминений дідич: розвідка практична в освітленню теоретичнім» (1897), «Про новий устав езекуційний» (1897), ««Правда руська» пам'ятник законодатний права руського з XI віку» (1895). У публікаціях він постійно наголошував, що для успіху української справи необхідно розвивати право, що можливе лише за умови сформованості української літературної мови, наукового й офіційно-ділового стилів, основою яких є вироблена термінологія.

Проблема вибору правописної системи та форми літературної мови на час виходу видання – це не лише філологічна чи культурологічна дискусія, для тогочасних правників це було питання утвердження української ідентичності, існування українства. Нагадаємо, що часопис з'явився в час боротьби москвофілів і народовців – свідомих українців у Галичині. Редактори наголошували на практиці написання текстів сучасною літературною мовою («живим словом»): «Хочемо писати живим руським словом – кожному зрозумілим» (1889 – Ч. 1 – С. 2)», – проте спершу 1889–1893 рр. часопис послуговувався етимологічним правописом «максимовичівкою» (що поширився під впливом москвофілів). З 1893 р. фонетичний правопис, відомий як «желехівка», запроваджений в Галичині у шкільному навчанні, проте москвофіли послуговувалися етимологічним правописом аж до 30-х рр. ХХ ст. «Часопись правнича» перейшла на фонетичний правопис 1894 р., що теж засвідчує про свідомий український вибір редактора К. Левицького.

«Часопись правнича» стала першим українським науковим юридичним журналом, який не лише поширював правові знання рідною мовою, а й обстоював право української нації на розвиток власної мови, термінології, правової системи загалом. Видання «Часопись правничої» є важливим етапом для формування і офіційно-ділового стилю, і сучасної літературної мови. «Часопись правнича» розкриває талант і працю К. Левицького не лише як редактора й видавця, автора фахових юридичних публікацій, а також засвідчує його високу загальну й мовну культуру, знання української та іноземних мов, розуміння нагальних тогочасних потреб української мови й права.

Вступивши у червні 1885 р. до Товариства ім. Шевченка як «член-основатель», до кінця життя, тією чи іншою мірою, підтримував наукові зв'язки з Товариством. Після того, як НТШ було реформоване і введений інститут «дійсного членства» на перших виборах дійсних членів, які відбулися на спільному засіданні секцій 1 червня 1899 р., К. Левицького обрано дійсним членом Товариства, а пізніше його обрано також почесним членом НТШ. У цей період він інтенсивно займається науковою роботою і є членом правничої, археографічної

та мовної комісії. К. Левицький разом з К. Паньківським та І. Франком, бере участь у нараді, скликаній на початку 1902 р. Науковим Товариством ім. Шевченка щодо заснування українського університету у Львові. Він був також у складі депутації НТШ, яка 13 травня 1916 р. вручила міністру просвіти Австро-Угорської імперії петицію з вимогою негайно відкрити український університет у Львові.

Одним із перших наукових видань Наукового Товариства ім. Шевченка був «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних» К. Левицького, який вийшов 1893 р. На цій праці варто наголосити, бо вона є знаковою в розвитку української правової та філологічної думки. Ініціатором створення нового видання словника юридичних термінів став професор української філології Львівського університету О. Огоновський. Ідея укласти новий словник виникла після виходу у світ 1887 р. подібної чеської лексикографічної праці. Джерелами цього словника став словник 1851 р. «*Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs (deutsch-ruthenische separate Ausgabe)*» («Правничо-політична термінологія для слов'янських мов Австрії (німецько-український випуск)»), а також «Малоруско-німецький словар» Є. Желехівського та «Німецько-руський словарь» О. Портацького. Також укладач використав джерела української мови, зокрема пам'ятки «давнього права руского, творів нових нашого руского письменства», опираючись на юридичну термінологію інших слов'янських мов, – польської, чеської, російської, інколи створюючи власні слова. Укладач узяв за основу фонетичний принцип правопису, який «найвірніше віддає звуки нашої рускої мови» [5, с. V]. У передмові до словника дослідник визначав методологію своєї роботи: «З першої рускої термінології правничої з року 1851 задержав укладник всі ті вислови, котрі відповідають теперішньому розвоєві рускої мови, натомість пропустив всі вислови: несхожі з духом рускої мови, неясні або незрозумілі...» [5, с. IV]. У передмові віднаходимо й засади національно-культурної праці К. Левицького, яким він буде вірний усе життя: «Повага нашої рускої мови лежить в її багатстві словеснім, котре дає нам спромогу нею висловлювати всякі поняття, відповідно до змагань новочасної науки. Сила рідної мови і в уживанню тої мови на кождім місці, в кождім часі і в усіх відносинах, – бо лише той нарід має будучність, котрий любить рідну мову» [5, с. IV]. Внесок К. Левицького полягає в тому, що він творчо опрацював і переосмислив терміни, які містяться в словнику 1851 р. «*Juridisch-politische Terminologie...*», а також суттєво оновив і доповнив лексико-термінологічний склад видання, бо «по впливі сорока літ, видана ними термінологія не може відповісти вимогам

язиковим нашої руської мови... котра в житю приватнім і публичнім здобуває собі щораз ширшу основу» [5, с. V].

Словник складається з коротких перекладних німецько-українських статей з перекладом відповідних термінів без граматичних характеристик. Частина термінів запозичено безпосередньо з польської та німецької мов: *пересправа, виправувати, орудка, закуп, виємковий суд; одідичити, узасадненє, цло, білянс, шаржа*. Проте більшість термінів утворено на українській народно-розмовній основі, наприклад: *присудженє, присуд; граничний сусід, сумежник, межівник; оборонець, защитник, речник; вижидач, злодій, крадун; заворушник, бунтівник; діловодець, справничник; вязба, ареит; змерщина, спадицина тощо*. К. Левицький заклав основи для формування української правничої термінології. Тенденція до формування термінології на народній основі, як зазначає О. Каленюк [1], відображена також у побудові словникових статей: так, у разі синонімії, він здебільшого на перше місце ставить національний термін, а іншомовні запозичення подає після українських відповідників: *управа, заряд, адміністрація; правотар, адвокат, речник; достовірність, автентичність*. У словнику трапляються термінологічні ряди, в яких першим стоїть слово іншомовного походження, проте така практика запису терміна стосувалася переважно загальноновживаних, у європейській правовій практиці, інтернаціоналізмів. Більше того, і в цьому разі упорядник намагався підібрати національний термін і подати його в синонімічному ряду: *адвокатура, правотарство; апеляція, відкликанє; блянкет, порожна картка; демократія, народовладь, народоправство* та ін. Як зазначає І. Даценко [3], який зробив класифікацію лексики словника, укладач словника намагався якомога ширше залучити лексеми різних груп, що дало б змогу користувачеві застосувати їх у різних сферах діяльності. Дослідник М. Паночко зауважив [6], що важливою ознакою німецько-українського словника, укладеного К. Левицьким, є те, що словник містить не лише типові західноукраїнські слова, а й велику кількість термінів, що вживалися у східних областях України. Все це свідчило про духовну і мовну єдність розділених частин української землі. Відтак «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних» (друге видання вийшло у Відні 1920 р. [5]), укладений К. Левицьким, став новим кроком у формуванні української літературної мови в Галичині. Мовні принципи саме цієї праці були основою під час видання офіційного «Вісника законів...», починаючи з 1895 р., коли відкинута етимологічний правопис і українська ділова мова почала розвиватися на новому етапі. Незважаючи на те, що галицька правнича термінологія не стала основою для загальноукраїнської юридичної терміносис-

теми і більшість західноукраїнських правничих термінів у радянські часи відкинута як діалектизми, словник К. Левицького містить у собі корисний матеріал для сучасних редакторів юридичних текстів, законотворців, правників і мовознавців.

Про постійну свідому мовну скерованість тогочасної діяльності науковця свідчить також брошура «Про права руської мови» (1896), в якій він звертається до українських адвокатів із закликом захищати мовні права українців.

Після поразки визвольних змагань українців 1917–1922 рр., у яких К. Левицький був одним із провідників, продовжує розвивати українську справу. У міжвоєнні роки головні свої зусилля він зосереджував на сфері національного економічного й культурного життя: працював на посадах директора «Центробанку», голови Союзу українських адвокатів, члена Начальної ради адвокатів Польщі, редактора журналу «Життя і право». Крім того, написав низку фундаментальних праць з історії українського національно-визвольного руху.

До мовної проблематики К. Левицький звертався в багатьох своїх працях, зокрема у фундаментальній студії з історії українського національно-визвольного руху «Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 рр.» (1926 р.), яку розглянемо детальніше, оскільки в ній автор викладає концепцію національно-державного поступу українців. Так, К. Левицький визначає «дві великі події», які заклали початок національного відродження українців: творчість Т. Шевченка та «Руської трійці», – відповідно національно-політичний поступ почався зі звернення до живої національної мови і залежав від стану мови. Поразка москвофільства в Галичині, як гадає автор, зумовлена якраз відчуженням від рідної мови: «Та чим більше Общество ім. М. Качковського і «Наука» І. Наумовича у своїх виданнях відступали від народної руської мови, а зближались до російської та віддалялись від ідеї національної самостійности і сходили на об'єдинительні манівці, тим більше попадали в замертвіння і втрачали свою основу в нашій народі... бо національне відступництво веде завсігди і неминучо до політичної смерти» [7, с. 149]. Постання модерного українця К. Левицький пов'язував із видавничою справою: «Щоб українському громадянству видерти з рук чужу книжку лихого вартости, а замість сього дати лектуру добірних повістей, переложених на рідну мову, зачала редакція «Діла» з 1881 р. видавати «Бібліотеку повістей», та цілим рядом сих повістей немало причинилася до виобrazування читаючої руської публіки, як також до виключного уживання руської мови в наших товариських сходинах та в житті родиннім і громадянським. Отсим виховано у нас перше дійсно читаюче

і вишколене громадянство» [7, с. 187]; «Від року 1888 зачало «Діло» виходити щодня. Отес був незвичайно важний поступ, – що галицькі Українці поставили власними силами свій дневник!..» [7, с. 220]. За твердженням політичного діяча власне національна література, і зарозом святкування столітніх роковин виходу «Енеїди» І. Котляревського, стала етноідетифікаційним чинником галицьких українців: «...завдяки сій події піднявся українсько-руський нарід з занепаду і став пробуджуватися до життя і розвою...З сим святом наступило також устійненне в означуванні назви нашої нації: замість «руський», «руський», «Русин», «Русь» самочинно, волею нашого-народу прийшло до уживання: «українсько-руський», «Українець», і «Україна – Русь», як перехід до «український» і «Україна» [7, с. 310]. Самоусвідомлення української нації розгорнулося в боротьбу за громадянські права, а згодом – у виборювання української держави: «І отся боротьба, не затрачуючи провідної думки політичної, поширювалася самочинно на всі области нашого життя національного. Тут справа самостійности нашої мови і нашого народу; там наші права політичні в межах Австрії; тут знов економічне визволенне нашого народу...; там далі боротьба про наші культурні домагання: про рідну школу і український університет – і так далі аж до відновлення думки політичної про національну територію, єдність українського народу і змагання до держави української... в отсім була все провідна думка: скріплювати національно, соціально і економічно політичне становище нашої української нації. Та отес живе змаганне національне остається заповітом давного покоління для грядучого покоління української нації» [7, с. 727].

У міжвоєнний час К. Левицький незмінно був відповідальним редактором журналу «Життя і Право», який виходив щоквартально аж до 1939 р. У журналі працювали талановиті співавтори, до складу редакції у різні роки входили правники: В. Старосольський, М. Грушкевич, О. Надрага, Р. Домбчевський, А. Рак, С. Давидяк, М. Каратницький. Постанова галузевого правничого часопису стало можливим саме завдяки зусиллям К. Левицького, який, як ніхто, розумів важливість права і значення правничої культури в поступі нації. У першому номері журналу він так окреслив завдання цього видання: «Загал нашого українського правничого світа відчуває потребу того органу, та й належиться, щоби ми Українці на цих землях і в сучасних обставинах мали свій правничий орган як знамя культури і оборони прав нації». Значну увагу в часописі приділив мовній проблемі [8]. Такий напрям видання зумовлений суспільно-політичним контекстом доби. Вирішивши створити однорідну національну державу, Польща проводила агресивну політику щодо національних меншин, насамперед щодо

українців. Польська урядова номенклатура уникала навіть слова українці, вживаючи назви *rusiny*, *rusinski*.

В обороні прав мови активно виступав Союз українських адвокатів (СУА), головою якого з 1929 р. до 1939 р. незмінно обирали К. Левицького. СУА постійно вирішував українські проблеми того часу – розвиток української правничої термінології, боротьба за право вживати українську мову в державних, судових та інших органах Польщі. У червні 1932 р. Союз українських адвокатів скликав конференцію, на яку були запрошені представники освітніх та економічних установ. Серед положень резолюції можна виділити такі: «Членам української нації належуться у всій повноті права їх рідної мови на всій національній території»; «Конференція стверджує, що досі видані в П.Р.П. закони і розпорядження про уживання української мови далеко не вдовольняють прав української нації»; «Кожда наша установа та громада у всякій справі та в кожному часі і місці обов'язана безумовно уживати української мови в слові і письмі та ставати в обороні прав своєї мови» [9, с. 57]. К. Левицький намагався закласти традиції дослідження та розвитку української правничої термінології в діяльності СУА. З цієї метою 8 травня 1936 р. СУА разом з Науковим товариством ім. Шевченка у Львові та Товариством Українських Правників створив «Термінологічну Комісію для устійнення українських термінів у найновішому польському законодавстві», до складу якої входив авторитетний мовознавець В. Сімович. Відомо, що Термінологічна комісія готувала до друку польсько-український словник правничих термінів, однак ця робота була не завершена через політичні обставини. Українські правники, на чолі з К. Левицьким, гідно реалізовували покладене на них завдання захисту національних інтересів в умовах постійних переслідувань із боку польської влади, політики пацифікації щодо українців, постійного поліційного терору щодо всіх виявів українського національного життя. Усупереч утискам польської влади доба міжвоєння стала важливою віхою в розвитку української мови й правничої термінології, значною мірою, завдяки праці К. Левицького.

Висновки. Захист прав української мови був одним із основних напрямів громадської, наукової та правничої діяльності К. Левицького. Упродовж усього свого життя він провадив активну культурно-освітню, наукову, громадську й політичну діяльність щодо піднесення соціального престижу української мови, запроваджував різноманітні форми культурного й політичного життя й самоорганізації українців. К. Левицький був першовидавцем і редактором фахових правничих часописів, провадив правничу і мовну наукову діяльність – був укладачем юридичних словників, що сприяло виробленню української

термінології та офіційно-ділового стилю, одним із фундаторів «Промісвіту» та НТШ, головою Союзу українських адвокатів.

У численних наукових публікаціях він постійно виступав в оброні прав української мови як основного чинника національного й державницького поступу українців, адже за визначенням самого К. Левицького: «Супроти великих подій, що перед нашими очима грядуть у боротьбі за життя народів, може декому здаватися, що боротьба за права мови нації – це справа менше важна і нею в сучасних відносинах ніхто не интересується, а проте воно так не є, бо право рідної мови має у кожному часі велике значення – для життя і будучності нації. Право рідної мови нації: у школі, уряді і загалом у публічному житті, це перше право людини, народу і нації, що борються за свої права» [9].

1. Каленюк О. М. Використання здобутків західноукраїнських правників у подальших працях з формування і унормування національної правничої термінології / О. М. Каленюк // Право: науково-інформаційний вісник. – 2013 – Ч. 7. – С. 96–99.

2. Мозер М. Деякі віденські причинки до вироблення українських термінологічних систем / М. Мозер // Причинки до історії української мови / М. Мозер; за заг. ред. С. Вакуленка. – Х., 2008. – С. 684–717.

3. Даценко І. І. Дві пам'ятки української юридичної лексикографії – словник «Juridisch-politische terminologie für die slavischen sprachen oesterreichs. deutsch-ruthenische separat-ausgabe» та «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністративних» К. Левицького / І. І. Даценко // Лексикографічний бюлетень: зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 18. – С. 62–74.

4. Гдакович М. С. Висвітлення проблем правничої термінології на сторінках журналу «Часопись правнича» (1889–1912) / М. С. Гдакович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 2. – С. 463–472.

5. Левицький К. Німецько-український правничий словар / К. Левицький. – Відень: Накл. Видавн. Спілки у Відні, 1920. – VII+497 с.

6. Паночко М. М. Кость Левицький як дослідник української правничої термінології (за матеріалами німецько-українських правничих словників) / М. М. Паночко // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. – № 11–12. – С. 254–260.

7. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914 / К. Левицький. – Львів, 1927. – 738 с.

8. Гдакович М. С. Часопись «Життя і Право» (1928–1939 рр.) в обороні прав української мови / М. С. Гдакович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична – Львів: ЛьвДУВС, 2006. – Вип. 1. – С. 3–11.

9. За права української мови // Життя і право. – 1932. – Ч. 2. – С. 57.

10. Левицький К. За права української мови / К. Левицький // Життя і право. – 1939. – Ч. 2. – С. 12.

11. Левицький К. Про права руської мови / К. Левицький. – Львів, 1896. – 36 с.

12. Тищик Б. Й. Кость Левицький – видатний галицький державно-політичний та громадський діяч / Б. Й. Тищик // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 56. – С. 147–158.

Гдакович М. С. «За права украинского языка»: научная и общественная деятельность Костя Левицкого в утверждении прав украинского языка

Исследован вклад Костя Левицкого в утверждение украинского языка, расширение его социальных функций, что являлось одним из приоритетных направлений общественной работы деятеля. Проанализированы научная и общественная деятельность К. Левицкого в контексте ее влияния на формирование украинского языка и становление украинской государственности. Освещено немало аспектов деятельности ученого как защитника прав родного языка, раскрыта его концепция о значении национального языка в развитии государственности. Приведены достижения К. Левицкого в создании научной и юридической терминологий.

Ключевые слова: украинский язык, права украинского языка, защита языка, украинская терминология.

Gdakovych M. S. «To the rights of the Ukrainian language»: scientific and social activities of Kost Levitsky in protecting the rights of the Ukrainian language

In the article the social and scientific activities of Kost Levitsky on the approval of the Ukrainian language are covered. The protection of rights of the Ukrainian language during the development of Ukrainian country is one of the key problems. This problem is extremely topical nowadays.

The scientific and public activities of Kost Levitsky in the context of its impact on the Ukrainian language and the Ukrainian state formation are analyzed. Kost Levitsky's value in the creation of scientific and legal terminology is specified.

K. Levytsky was the representative of a new generation of Ukrainian secular intelligentsia of Galicia, which at the turn of the XIX – XX centuries took the lead in Ukrainian national liberation processes. He played a leading role in all endeavors of political, economic, and cultural, and educational life of the region.

K. Levytsky considered that the achievement of Ukrainian national aspirations should be through evolution, organic work and the general political work among the masses. The development of the Ukrainian language, protection of language rights and continued expansion of social language functions, according to K. Levytsky – one of the preconditions for progress of the people, because the national language gives a sense of national identity. The national language includes people to a nation immortal spiritual body, which ensures its unity as subject of state.

Throughout his life K. Levytsky led an active cultural and educational, social and political activity on the rise of social prestige of the Ukrainian language, introduced various forms of cultural and political life of Ukrainians. K. Levytsky was a pioneer in the publication of professional journals – «Journal of Legal» (Chasopys Pravnycha) and editor of Legal professional magazine – «Life and Law» (Zyttya I Pravo); he led research activities, was the author and compiler of legal dictionaries – «German-Ukrainian dictionary in administrative and juridical expressions» (1893; 1920), which contributed to the development of Ukrainian terminology and official-business style. K. Levytsky was one of the founders of societies «Prosvita» and the Shevchenko`s Scientific Society.

K. Levytsky always acted in defense for the rights of the Ukrainian language as the main factor of national statehood and Ukrainian progress.

Key words: *the Ukrainian language, the Ukrainian language rights, the protection of the Ukrainian language, the Ukrainian terminology.*

Стаття надійшла 24 червня 2016 р.

УДК 343.121

О. М. Дуфенюк

СТРАТЕГІЯ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛЬСЬКОГО ПРАВОВОГО ТЕКСТУ НА ПРИКЛАДІ ТЕРМІНОЛОГІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Окреслено проблеми, що можуть виникати з огляду на переклад українською мовою правових понять і термінів, які вживаються у польському кримінальному процесуальному законодавстві, визначено найбільш доцільну стратегію такого перекладу з метою забезпечення максимальної ефективності наступних компаративних досліджень. Проведено типологію термінів і понять Кримінального процесуального кодексу Республіки Польща, що піддаються правовому тлумаченню. За необхідності перекладу іноземного правового тексту найефективнішою визнана стратегія, яка ґрунтується на пошуку еквівалентів у рідній правовій системі.

Ключові слова: *кримінальний процес, правова термінологія, правове поняття, стратегія перекладу, комунікативна девіація, законодавство Республіки Польща.*

Постановка проблеми. Переклад правових норм є основою дослідження зарубіжного законодавства, оскільки дає змогу надалі реалізувати гносеологічні можливості, зокрема, ознайомитися з інтерпретацією суб'єктом правотворчої діяльності правових понять, норм

й інститутів, їх структурою, механізмом, формами, гарантіями, типологією; пізнати фундаментальні засади функціонування правових понять, норм й інститутів; проаналізувати функціонування окремих правових понять, норм й інститутів; виявити позитивний досвід правового регулювання правових відносин, вирішення практичних проблем правозастосовної практики; сформулювати висновки щодо відповідності нормативно-правового регулювання європейським стандартам. Враховуючи зазначене, обговорення проблемних аспектів перекладу тексту законодавства Республіки Польща у галузі кримінального провадження, як вихідного пункту наступних компаративних досліджень, є важливим і актуальним.

Стан дослідження. Серед українських учених мовознавців і правників питання юридичної термінології вивчали: Н. Артикуца, С. Головатий, Ю. Зайцев, С. Кравченко, Г. Онуфрієнко, Ю. Прадід, І. Усенко та ін. Особливої уваги заслуговує праця М. Вербенець «Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування» (2004), у контексті якої проведено бінарне лінгвістичне дослідження терміносистем національних юридичних субмов Республіки Польща й України [1]. Серед польських дослідників теорії перекладу традиційно називають: Б. Врублевського, Т. Гізберт-Студницького, М. Зелінського, З. Зембінського, Д. Кежковської, Й. Кживди, Г. Ойцевіча, Є. Пенькоса, Я. Познанського, Б. Халас (B. Wroblewski, T. Gizbert-Studnicki, M. Zieliński, Z. Ziemiński, D. Kierzkowska, J. Krzywda, G. Ojcewicz, J. Pieńkos, J. Poznański, B. Hałas). Проте тематика перекладу термінології кримінального процесуального права предметом окремого наукового дослідження не ставала.

Метою статті є окреслення проблем, що можуть виникати з огляду на переклад на українську мову правових понять і термінів, які вживаються у польському кримінальному процесуальному законодавстві, а також визначення стратегії такого перекладу з метою забезпечення максимальної ефективності наступних компаративних досліджень.

Виклад основних положень. Як слушно стверджує К. Літвін, мова закону є явищем історичним, яке відображає стан суспільства, рівень розвитку правової системи та особливості традицій країни. Вона перебуває в єдності з демографічними, соціологічними, політичними й ідеологічними чинниками, культурою народу [2, с. 206]. Ця обставина детермінує труднощі у сфері будь-якого типу перекладу, оскільки йдеться не про механічне перенесення термінів і понять, а їх трансфер з однієї соціокультурної сфери в іншу. Утім аналіз мови на рівні спеціальної фахової термінології вирізняється найбільшою

складністю. Є навіть теорія відсутності можливості перекладу правових термінів, бо вони є «неповторними» і «непорівнянними», оскільки терміни правові (ті, які використовуються у мові нормативно-правових актів) і правничі (ті, які використовуються науковою правничою спільнотою) слугують для опису двох різних світів і є чимось на зразок власних назв, проте їх не можливо перекласти [3, с. 62].

Безумовно, ця теза піддається критиці і в середовищі правників, і в середовищі лінгвістів. Свідченням її спростування є низка перекладів правових текстів різними мовами, а також наявність міжнародних правових інституцій, нормотворча діяльність і документообіг, яких немислимий без перекладацької роботи. Більше того, сьогодні актуальною є ідея узгодження українського та польського правових лексиконів із міжнародними стандартами, зокрема формування єдиної законодавчої бази на території ЄС обумовлює необхідність гармонізації юридичних понять, позначених термінами. За останні роки у Польщі широко розгорнулася наукова діяльність щодо нормалізації науково-технічної термінології та її узгодження з правилами і стандартами ISO. Така гармонізація термінологічного лексикону, – зазначає М. Вербець, – полегшує рух професійної комунікації на міжнародній арені, однак наближення національного понятійного апарату до міжнародного, передбачає насамперед упорядкування внутрішньої термінологічної ситуації [4]. Варто звернути увагу на те, що формулювання правових дефініцій, у рідній мові, не кажучи про іноземну, є справою складною, про що свідчить, наприклад, праця В. Патриаса [5].

Вважаючи переклад одним із джерел творення української термінології, М. Клочко, відзначає, якщо в юридичній мові бракує необхідних лексичних одиниць, саме перекладачі першими намагаються створити відповідний лексичний еквівалент, тож перекладач несе велику відповідальність, оскільки термін, створений ним, стає частиною рідної мови і потім продовжує існувати незалежно [6, с. 227]. На цьому ґрунтується ідея, що переклад правового тексту повинен виконувати фахівець відразу двох спеціальностей: і філології, і права, оскільки він повинен, з одного боку, розуміти закономірності перекладу в парадигмі мовознавства, з іншого – знати прагматизм функціонування правових інститутів.

З цього приводу, Й. Навацка зазначає: перекладач правових текстів повинен володіти не тільки знанням у галузі мовознавства, лінгвістичною компетенцією, але також знаннями правової системи і системи законодавства і власного краю, і краю, на мову якого перекладає. Знання правових систем двох країн дасть змогу перекладачеві подолати перешкоди «неперекладальності» норм права [7, с. 74].

Переклад регламентації кримінального провадження у будь-якій країні, як зрештою норм правового регулювання будь-якої сфери правових відносин, має суттєву відмінність від звичайного (побутового) вербального спілкування чи перекладу художньої або публіцистичної літератури. Норма права потребує значно більшої концентрації зусиль і мовних засобів, щоб максимально точно передати зміст у рідному контексті і, щоб адресат (дослідник-перекладач) інтерпретував його відповідно до інтенції адресанта (нормотворця), адже інколи навіть використання сполучників та/або повністю змінює суть норми і можливості її застосування на практиці. Обов'язковою умовою роботи з текстом польського законодавства є необхідність широкого використання правових термінів і понять, однак цей процес може супроводжуватися проблемами чотирьох рівнів:

- 1) у польському законодавстві не всі вживані поняття та терміни мають законодавче визначення;
- 2) не всі правові поняття та терміни польського законодавства мають свій відповідник в українському;
- 3) в українському законодавстві є поняття та терміни, які не мають відповідників у польському;
- 4) відсутнє однозначне розуміння поняття і визначення термінів і в польській, і в українській мовах.

Системний аналіз термінів і понять, які вживаються у Кримінальному процесуальному кодексі Республіки Польща [8], дає змогу виокремити дві категорії залежно від ступеня складності їх перекладу.

До першої (простой) групи відносимо такі терміни і поняття, які дають змогу реалізувати найвищий ступінь збігу перлокуції з іллокуцією, оскільки мають відповідники з аналогічним змістом у Кримінальному процесуальному кодексі України [9] («*postępowanie karne*» – «кримінальне провадження», «*sprawa przestępstwa*» – «виконавець злочину», «*prawo do obrony*» – «право на захист», «*popelnione przestępstwo*» – «вчинений злочин», «*pozbawienia wolności*» – «позбавлення волі», «*połecenia sądu*» – «доручення суду», «*prokurator*» – «прокурор», «*sprawozdanie*» – «звіт», «*apelacja*» – «апеляція», «*kasacja*» – «касація», «*biegły*» – «експерт», «*wniosek strony*» – «клопотання сторони», «*prokrzywdzony*» – «потерпілий», «*szkoda*» – «шкода», «*wszczęcie postępowania*» – «порушення, відкриття провадження», «*akt oskarżenia*» – «обвинувальний акт», «*kwalifikacja prawna*» – «правова кваліфікація», «*niebezpieczeństwo*» – «небезпека», «*tyczasowe aresztowanie*» – «тимчасовий арешт», «*dowód*» – «доказ» й ін.).

До другої (складної) групи відносимо такі терміни і поняття, які дають змогу реалізувати менший ступінь збігу перлокуції з ілло-

куцією, потребують застосування нових конструкцій передачі інтенціоналу (ядра) поняття і додаткових мовних засобів. У цій групі, залежно від причини, яка обумовлює складність, можна виокремити три підгрупи:

а) терміни і поняття можна перекласти, але передача змісту може бути неточною і потребуватиме звернення до інших нормативних актів із метою формування повного і адекватного розуміння того, що законотворець передбачав, використовуючи такі поняття і терміносполуки. До цієї групи відносимо: «*organu prowadzące postępowanie karne*» – «органи, які здійснюють кримінальне провадження», «*organ powołany do ścigania przestępstw*» – «орган покликаний здійснювати кримінальне переслідування», «*organ powołany do nadzoru nad jednostką organizacyjną*» – «орган, покликаний здійснювати нагляд за відділом», «*postępowanie przygotowawcze*» – «підготовче провадження», «*instytucja uprawniona do ścigania przestępstw*» – «інституція, уповноважена до переслідування злочинів», «*kara prawotomnie orzeczona*» – «кара, визначена в правовому порядку» й ін.;

б) так звані терміни і поняття оціночної категорії, які можуть бути перекладені буквально, але їхній зміст у певному соціокультурному середовищі може мати певні відмінності і чіткого визначення цього поняття немає ні в українському, ні у польському законодавстві. Наприклад, наведемо такі поняття: «*zasady prawidłowego rozumowania*» – «засади правильного міркування», «*zasady współżycia społecznego*» – «засади суспільного співжиття», «*wskazanie wiedzy*» – «вказівки знання», «*doświadczenie życiowe*» – «життєвий досвід», «*ścisły związek z czynem*» – «тісний зв'язок з діянням», «*w miarę potrzeby*» – «у міру необхідності», «*społeczna szkodliwość znikoma*» – «малозначна суспільна шкода», «*długotrwała przeszkoda*» – «довготривала перешкода», «*szczególną zawilość sprawy*» – «особлива складність справи», «*niezwykle*» – «невідкладно», «*bezskuteczne*» – «безрезультатно» та ін.;

в) терміни і поняття, що позначають відсутні в українському законодавстві еквіваленти, тобто відповідні правові інститути, дії, рішення чи факти («*referendarz sądowy*», «*asesor prokuratorski*», «*oskarżyciel posiłkowy*», «*wniosek o sprostowanie protokołu*», «*wywiad środowiskowy*», «*list żelazny*» тощо).

Із позиції перекладача значна частина понять і правничої терміносистеми КПК Польщі відноситься до другої групи. Відтак виникає небезпека імплементації в практичній сфері неправильно трактованих правових дефініцій.

У разі невдалого правового перекладу можуть виникати комунікативні девіації, аналогічні до комунікаційних невдач у разі вербаль-

ного спілкування мовців [10, с. 113–114]. Вони можуть виявитись у таких формах:

- неправильне розуміння правового поняття;
- неправильне застосування правничої термінології;
- некоректне апелювання до норм статей, параграфів;
- неврахування деталей норми права (в разі відсылної і банкетної форм), викладених в інших нормативно-правових актах;
- трансфер розуміння правового поняття (простой групи) з української мови у перекладений фрагмент, хоча зміст цього поняття у польському кримінальному процесі має юридично інше значення.

У процесі роботи з польським правовим текстом такі проблеми можуть виникати і внаслідок надмірно точного, дослівного, і надто вільного, абстрагованого від деталей перекладу. Правова норма повинна бути чітка, логічна, максимально точна, але домінувати повинен не стільки формальний аспект буквального перекладу, скільки розуміння сутності поняття, функціонування правового інституту (змістовний аспект). Важливо враховувати контекстуальний чинник як обов'язкову умову досягнення ефекту правового перекладу, встановити реальну інтенцію суб'єкта нормотворчої діяльності (йдеться не тільки про передбачуване правове значення, але й передбачувані правові наслідки), оскільки навіть у середині окремої мовної системи не завжди цілком зрозумілим є значення норми. Багатозначність виразів, залежно від різних мовних підсистем їх використання, дедалі частіше змушує правників заглиблюватися в нюанси лінгвістичного характеру [11, с. 69].

Установка перекладу на «сенс» означає необхідність правильної інтерпретації значення мовних одиниць у контексті [12]. Тобто у разі необхідності перекладу іноземного правового тексту найефективнішою визнана стратегія, яка ґрунтується на пошуку еквівалентів у рідній правовій системі.

Термінологічна еквівалентність може бути повною (коли повністю охоплює суть, обсяг поняття, а денотат, у кожній з мовних систем, виконує одну і ту ж функцію) або частковою (коли значення збігаються не повною мірою). Як зазначає Й. Кживда, у процесі перекладу найбільша проблема полягає в тому, що перекладачу варто визначити, з яким правовим терміном він має справу: еквівалентним (таким, що має свій відповідник, що функціонує у рідній мові, правовій системі) чи безеквівалентним (таким, що не має відповідника, а значить потребує або роз'яснення, з допомогою інших термінів, або творення нового терміна у рідній мові) [3, с. 65]. Друга проблема, за словами польської

дослідниці, полягає в необхідності знайти «золоту середину» між методою правового суто мовного перекладу (буквального, такого, що змушує творити нові терміни і поняття, які незрозумілі споживачу) і культурологічного перекладу (такого, що враховує контекст уживання термінів і понять, допускає застосування часткових еквівалентів) [3, с. 68].

Наприклад, поняття «*obrońca z urzędu*» може бути дослівно інтерпретовано як «захисник від установи» або «захисник від управління», «захисник від уряду», що відповідатиме конструкту «захисник за призначенням» в українському процесуальному праві. Тому вдалішим, видається, підхід використання в разі перекладу тексту законодавства еквівалентного поняття «захисник за призначенням», оскільки це дає можливість у процесі порівняльного дослідження оперувати цим поняттям, не ставлячи в разі цього питання про існування такого інституту в українському кримінальному процесі, а досліджувати, які існують особливості правової регламентації функціонування цього інституту в польському й українському кримінальному процесі. Аналогічним є питання перекладу правових термінів «експертиза судова», «висновок експерта», «думка експерта». У польському законодавстві, в науковій правничій літературі домінує вживання поняття «*opinia biegłego*». Це поняття використовується у контексті мови про призначення експертизи, залучення експерта до проведення процесуальних дій, приготування та оцінки висновку експерта. Поняття «*ekspertyza*» використовується вкрай рідко. В українському законодавстві навпаки. В разі буквального лінгвістичного перекладу поняття «думка експерта» як результат експертизи, що має джерело доказу, не існує. Натомість маємо поняття «висновок експерта».

Висновки. Підсумовуючи зазначене, зауважимо, що тема правового перекладу є надто широка, тому викладені роздуми авторки не можна вважати концептуально вичерпними і такими, що дають відповіді на усі питання, а швидше такими, що роз'яснюють найбільш доцільну стратегію перекладу норм польського кримінального процесуального права, презентують проблемність і перспективність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

1. Вербець М. Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / М. Б. Вербець. – К., 2004. – 15 с.

2. Літвін К. Термінологія польської системи кримінальних покарань – проблеми україномовного перекладу / К. Літвін // Проблеми слов'янознавства. – 2013. – Вип. 62. – С. 206–212.

3. Krzywda J. Terminologia języka prawnego i strategie translatorskie w przekładach kodeksu spółek handlowych na język niemiecki / J. Krzywda. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014. – 172 s.

4. Вербенец М. Типологія системних відношень української та польської юридичних субмов / М. Вербенец // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: Вип. X. – К.: ВПЦ Київський університет, 2004. – С. 103–115.

5. Patryas W. Definiowanie pojęć prawnych / W. Patryas. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, seria Prawo, 1997. – 134 s.

6. Клочко М. Джерела походження та способи творення юридичних термінів України / М. Клочко // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 4. – С. 223–231.

7. Nawacka J. Rola kontekstu w interpretacji tekstu prawnego / J. Nawacka // Z teorii i praktyki przekładu prawniczego; pod. red. I. A. Ndiaye i G. Ojcewicz. – Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2013. – S. 73–80.

8. Kodeks postępowania karnego: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.) // Kodeks karny. Kodeks postępowania karnego; 30. wydanie; stan prawny: wrzesień 2016 r. – Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2016. – 481 s.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

10. Кравчук А. Граматика і успішність комунікації (дещо з польсько-українських граматичних контрастів) / А. Кравчук // Проблеми слов'янознавства. – 2012. – Вип. 61. – С. 111–128.

11. Lubocha-Kruglik J. Językowe aspekty prawa, prawne aspekty języka – implikacje dla tłumacza / J. Lubocha-Kruglik // Z teorii i praktyki przekładu prawniczego; pod. red. I. A. Ndiaye i G. Ojcewicz. – Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2013 – S. 64–72.

12. Техніка перекладу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrarticles.pp.ua/nauka/10923-technika-perevoda.html>

Дуфенюк О. М. Стратегія перекладу польського правового тексту на прикладі термінології кримінального процесу

Очерчены проблемы, которые могут возникнуть при переводе на украинский язык правовых понятий и терминов, используемых в польском криминальном процессуальном законодательстве, определена наиболее целесообразная стратегия такого перевода с целью обеспечения максимальной эффективности дальнейших компаративных исследований. Проведена типология терминов и понятий Криминального процессуального кодекса Республики Польши, которые подлежат правовому толкованию. В случае необходимости перевода иностранного правового текста наиболее эффективной признана стратегия, основанная на поиске эквивалентов в родной правовой системе.

Ключевые слова: кримінальний процес, правова термінологія, правове поняття, стратегія перекладу, комунікативна девіація, законодавство Республіки Польщі.

Dufenyuk O. M. Strategy of translation of polish legal text on the example of the terminology of the criminal process

In the article the problems that can arise in connection with translation of legal concepts and terms used in the Polish criminal procedural law into Ukrainian language have been outlined, the most appropriate strategy for this translation to ensure maximum efficiency in subsequent comparative researches has been determined. The translation of legal standards is the basis to study foreign legislation, because it allows being familiar with the interpretation of legal concepts, rules and institutions, their structure, mechanism, forms, guarantees, typology; learning the fundamentals of functioning legal concepts, standards and institutions; carrying out the analysis of certain legal concepts, standards and institutions; revealing positive experience of legal regulation of legal relations, formulating conclusions on the conformity of legal regulation to European standards. The rule of law requires a considerable concentration of efforts and linguistic resources to accurately convey the content in a native context and in order that the addressee (the researcher-translator) interpret it according to the intention of the addresser (the standard creator). Not a formal aspect of literal translation should dominate, but understanding of the nature of the concept, functioning of the legal institution (the informative aspect). It is important to consider the contextual factor as a prerequisite to achieve the effect of legal translation. The author has carried out the typology of the terms and concepts of criminal procedural code of the Republic of Poland, which are subject to legal interpretation. If a foreign legal text is needed to be translated, the most effective translation strategy is that which is based on searching the equivalents in the native legal system.

Key words: criminal procedure, legal terminology, legal concept, translation strategy, communicative deviation, legislation of the Republic of Poland.

Стаття надійшла 17 січня 2017 р.

УДК 811.161.2,27,373.7:159.922.4

**І. Ю. Сковронська,
Б. М. Юськів**

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЗЛОЧИН» У МОВНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

Досліджено проблему мовної юридичної картини світу як психолінгвістичну концептуальну складову. Виокремлено усталені смисли, що їх містить концепт «злочин», в основі якого є об'єктивні критерії оцінювання аморальних, неетичних учинків людини. З'ясовано, що, ґрунтуючись на ролі концепту у розкритті життєвих позицій, системи поглядів, світосприйняття та ментальності певного народу, концептосфера права містить, відповідно, концепти зі сфери правознавства, до яких передусім відносимо концепт «злочин». Сукупність оцінних ознак у лексичних значеннях слів формує деонтичний кодекс мови, який реалізує моральні пріоритети установки суспільства.

Ключові слова: концептосфера, концепт, злочин, категорія оцінки, вчинок, мовна свідомість.

Постановка проблеми. Мовна картина світу, опис її окремих частин концентрують значний обсяг культурологічної інформації філософського, міфологічного, релігійного, фольклорного характеру і виражають світоглядні концепти. В. Івашенко вважає, що «концепт – це зосередження, «згусток» найрізноманітніших смислів, які об'єктивуються в системі значень окремо взятої мови і виникають у процесі пізнавальної (відображальної) діяльності людини» [1, с. 205].

У разі цього виділяють концепти – автохтони, історично сформовані в межах певного дискурсу. Ці концепти відображають специфічні соціальні явища, що виникають у процесі інтеракцій, характерних для певного виду дискурсу. Для юридичного дискурсу такими концептами є «закон», «держава», «законність», «правові стосунки». Ці концепти поділяються на ключові і утворені від них концептуальні формування, що у смисловому розумінні можуть збігатися з термінологічними одиницями, що належать лише цьому дискурсу: «злочинець», «прокурор», «адвокат», «слідчий», «суддя». У сукупності зазначені концепти є унікальними і утворюють інваріантне ядро концептуальної картини світу.

Наукова розвідка виконується у напрямі антрополінгвістики, що скерована на дослідження мовної і концептуальної картин світу кожного окремого народу, культури чи субкультури. Мовна репрезентація поняттєвого апарату когнітивної лінгвістики передусім пов'язана з уявленнями про основні смисли (модуси) людського буття, їх аксіологією, морально-етичною оцінкою.

Однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики є вивчення концептуальної картини світу, яка відображає соціокультурну реальність, наповнену культурними концептами як категоріями лінгвокультурології. Термін «концепт», будучи ключовим поняттям когнітології, розглядається як основний інструмент категоризації дійсності, переосмисленням усіх знань про досліджуваний об'єкт або явище оточуючого світу. Концепт – це одиниці людського знання/свідомості, що віддзеркалюють світ національного світосприйняття предметів і понять засобами певної мови.

Ця стаття написана в напрямі лінгвокультурологічних досліджень. Об'єктом досліджень є концептосфера права, що охоплює різноманітні правові концепти, такі як «право», «закон», «злочин», «судочинство», «суддя», «адвокат», «кара», тощо.

Стан дослідження. Нові напрями досліджень (зокрема лінгвофілософія, психолінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика) ґрунтуються на лінгвістичних дослідженнях попередників (В. Гумбольдта, У. Сепіра, О. Потебні) і багатьох сучасних мовознавців (Ю. Ап-

ресяна, Н. Арутюнової, О. Ахманової, Р. Будагова, А. Вежбицької, В. Гака, С. Жаботинської, В. Жайворонка, В. Звегінцева, М. Кочергана, Л. Лисиченко, О. Селіванової, Ж. Соколовської, Ю. Степанова, Д. Шмельова та ін.). Праці вчених присвячені аналізу питань семісеалогії як розділу мовознавства, системи організації мовної картини світу, її структури, характеристики рівнів, зокрема індивідуальної картини світу в зіставленні з загальномовною. У розвідках зазначених мовознавців закладено підґрунтя для подальших досліджень проблеми мовної картини світу, зокрема, поглибленого аналізу окремих її фрагментів з урахуванням когнітивного підходу (Р. Джекендорф, М. Джонсон, С. Жаботинська, О. Кубрякова, В. Маслова, О. Селіванова). Специфіка напряму виявляється насамперед у його термінологічному апараті, оскільки лінгвокультурологія оперує немовними елементами, а одиницями специфічної природи, що виступають носіями найрізноманітнішої інформації і повністю або частково експлікуються засобами мови – концептами. Сукупність концептів становить концептуальну картину світу, що концентрує знання, досвід результатів людської діяльності і процесів пізнання світу. Отже, концепти як одиниці людського знання/свідомості відзеркалюють світ національного світосприймання предметів і понять засобами мови.

Мовна репрезентація поняттєвого апарату когнітивної лінгвістики передусім пов'язана з уявленнями про основні смисли (модуси) людського буття, їх аксіологією, морально-етичною оцінкою. Мовну картину світу українців сьогодні описують такі вчені, як: В. Івашенко, О. Левченко, Л. Лисиченко, Т. Космеда, Т. Радзівська, О. Селіванова й ін.

Мета статті – з'ясувати, як лексеми, що відображають фрагменти мовної картини світу, концентрують у собі смисли, що стосуються образу-концепту «злочин» як репрезентанта концептосфери права, що є складовою концептуальної і мовної картини світу. Матеріалом дослідження є юридичні тексти, фразеологізми, термінологічні словники, що містять дані лексеми. Важливо також показати, що лінгвокультурологія є однією з галузей лінгвістики, яка дуже активно розвивається і багато понять цієї галузі ще недостатньо висвітлені в науковій літературі та викликають полеміку в дослідженнях лінгвістів. До таких спірних питань відноситься і проблема культурних концептів.

Виклад основних положень. Концептосфера права відіграє винятково важливу роль у сучасному суспільстві і тому виявляються в мовній семантиці і комунікативній діяльності, виокремлюється, зокрема підмова юриспруденції і юридичний дискурс, однак, специфіка наявності концептосфери права в наївно-мовній і правовій свідомості

ще недостатньо вивчена. Як зазначає Ю. Прадід, на межі юриспруденції і лінгвістики виокремлено два напрями: з одного боку, юрислінгвістика, предметом якої є юридичне функціонування мови, її юридизація, а з іншого – лінгвористика, метою якої є вивчення мовних аспектів [2]. Концептосфера права розглядається мовознавцями як складне ментальне утворення, в якому можуть бути виділені певні ознаки, що частково збігаються в наївно-мовній і правовій свідомості.

Концепт – це концентрат знань людини, її уявлення, що відображені і в мовній формі; це той фокус, що розкриває життєві позиції, системи поглядів, світосприйняття, ментальність відповідного народу. Причому виділяють концепти-автохтони, історично сформовані в межах певного дискурсу [3, с. 56]. Ці концепти відображають специфічні соціальні явища, які виникають у системі інтерацій, характерних для певного виду дискурсу. Для юридичного дискурсу такими концептами є «закон», «держава», «правничі стосунки» тощо. В сукупності ці концепти є унікальними і утворюють інваріантне ядро концептуальної картини світу. Концептосфера права містить, відповідно, концепти зі сфери правознавства, до яких передусім відносимо концепт «злочин». Наголосимо, що предметом цього аналізу є не об'єкти наук, зокрема теорії права, окремих галузей права, а концепти як цінності відповідних галузей культури, хоча енциклопедичні знання з філософії права, постулати звичаєвого права, яке відображено і в законодавчих текстах, частково можуть використовуватися. Як зазначає Ю. Ф. Прадід, не виникає анінайменшого сумніву в тому, що синтез лінгвістики та юриспруденції в юридичній лінгвістиці сприяє взаємному збагаченню двох наук, розв'язанню однієї з найактуальніших проблем сьогодення – підвищенню ефективності правоохоронної та судової діяльності [4, с. 137].

З огляду на роль концепту в розкритті життєвих позицій, системи поглядів, світосприйняття та ментальності певного народу, концептосфера права містить відповідно концепти зі сфери правознавства, до яких передусім відносимо концепт «злочин».

Оскільки метою цього дослідження є інтерпретація специфіки вербалізації лексеми злочин, що відображена в мовній свідомості українців, то спочатку розглянемо її тлумачення у відповідних словниках української мови. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови В. Т. Бусела злочин – це суспільно небезпечна дія (чи бездіяльність), що чинить, зоподіює зло людям. Неприпустимий, ганебний вчинок. Неправильна, шкідлива поведінка. Міжнародні злочини. Посадовий злочин – злочинні дії, що здійснюються посадовими особами з використанням свого службового становища і завдають суттєвої

шкоди державі або суспільним інтересам, правам та інтересам громадян. Зазначене визначення дає змогу виокремити усталені смисли, що їх містить концепт «злочин», основою якого є об'єктивні критерії оцінювання аморальних, неетичних учинків: «*суспільно небезпечна дія*», «*бездіяльність*», «*неприпустимий вчинок*», «*ганебний вчинок*», «*неетичний вчинок*», «*неправильна, шкідлива поведінка*», «*злочинна дія*», «*суттєва шкода*», «*злочинне посягання*». Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. подає цей термін як *злодѣаніє с.* (исл. *Зьлодѣяніє*) *злодіяння, злочин: если ты мѡихъ словѣсъ оустыдае-шся котѡрѡи ѡбличають безакѡніє и злдѣаніє твоє, а для чѡгоже(с) ся не в'стыдалъ грѣхи... творити* (Почаїв, 1618 *Зерц.* 73 зв.) [5, с. 7–8]. Лексико-семантичний словник Грінченка ототожнює термін «злочин» із словом *злочинство* і пояснює його як *злодѣяніє, злдѣйство, пресупленіє* [6, с. 161].

Самого терміна «злочин» не було у первісному суспільстві, замість нього існували такі поняття, як «*образа*» (*обида, кривда*). Цікаво, що в поняття образи вкладали не тільки приниження честі та гідності, а будь-яке правопорушення, починаючи від убивства, і закінчуючи несплатою боргу. Суб'єктивний бік злочину частково визначений: *відомий замах і закінчене злочинне діяння, злочин «з умислом» чи з необережності, у стані афекту*. Указані поняття містять смисловий елемент «*шкоди*», нанесена приватній особі або групі осіб. З огляду на те, що злочинна дія розглядалася як нанесення шкоди приватним особам, їх життю, здоров'ю, фізичній недоторканості і майновим правом, первісне право не знало злочинів проти суспільства та держави, а переслідування вважалося не державною справою, а справою самих потерпілих. Досліджуючи систему покарання, М. Косвен звернув увагу на риси релігійно-метафізичного спокутування провини, своєрідну відплату спочатку потерпілому, а потім і чинній державній владі, що заступилася за нього, діючи від свого імені [7, с. 6]. Злочин у первісному суспільстві, як уважав учений, становив саме *образу*, нанесену певній групі людей. Сильний мав рацію, тобто він міг реалізувати свій правовий статус у стосунках з іншими. У його тілі містилася енергія пориву, яка спонукала їх до вразливого сприйняття дійсності. Свобода також була ще не усвідомлена, окремий індивід піддавався поривам, причини своїх учинків убачав у призначеній зовні, а тому керованій кимось долі [8, с. 565]. Це неусвідомлення свободи стосувалося також і людини, яку можна вважати першим «злочинцем» у сенсі порушника. Заходи покарання спричиняли страх, огиду, гнів, ненависть до цієї не-людини, вияви насильства, яке ми сьогодні можемо уявити лише як «суд Лінча» [8, с. 566]. Таким «судом Лінча» було, звичайно ж,

і вбивство спійманого на «гарячому» порушника. Відтак учинок убивав людину, бо на якусь індивідуальну провину, у цій системі несвободи, не зважали. Згодом правителі усе більше усвідомлювали, що життєва сила чи інстинктивні пориви, як і окремих індивід реалізовував у своїх учинках, мав бути «приглушеним» і «цивілізованим». Християнізація тривалий час нічого не змінювала у цьому сприйнятті тілесності та вчинків.

Переслідування злочинів, які залежали раніше від ініціативи приватних осіб, тепер стає обов'язком державних органів. Спочатку держава переслідує певні злочинні діяння, які називалися особливо тяжкими, наприклад душегубство, розбій, крадіжка. Ці злочини позначаються терміном «лихі діла». У східнослов'янській міфології лихо персоніфікувалося зі злою долею, горем, а люди, які вчиняли такі злочини, відповідно, називалися лихими. Однак відношення до них є амбівалентне: з однієї сторони лихий означає злий, зловбий, мстивий, лукавий, а з іншої – жвавий, проворний, молодецький, сміливий, рішучий [9]. У законодавчих пам'ятках, наприклад «Руській правді» простежуємо, що діяння, вчинені «несвідомим дітям» передбачають наявність злої волі, усвідомлене бажання вчинити зло. Отже, до попереднього переліку смислів, що містить концепт «злочин», додаємо наступні: «лихі діла», «зло», «зла воля», «усвідомлене бажання вчинити зло», «приниження честі та гідності», «образа гідності», «замах», «закінчене злочинне діяння», «злодіяння», «злочинство».

Зазначимо, що згідно з давньоруським правом, яке закріплене в «Руській правді», була кримінальна відповідальність за посягання на право власності і не було спеціального терміну на позначення *крадіжки*. Зміст цього злочину розкривався за допомогою таких слів, як «*украдуть*», «*крадуть*». Крадіжка і злочинець, що її здійснив, номіновані як «*татьба*», «*тать*». Слова «*татьба*», «*тать*» старослов'янського походження, вони однокореневі зі словами «*тасмний*», «*таю*», «*тайтися*», що вказують на прихований від будь-кого спосіб дій. У статтях «Руської правди» цьому терміну надано ширшого значення, ним позначали не лише крадіжки, а й інші злочини (зокрема до *татьби* відносилось придбання вкраденого майна). Недаремно у приповідці «*Майстер до чужих тайстер*» – йдеться образно про злудія, що витягує речі з чужих кишень або торбин [10, т. 3, с. 622]. Наголосимо, що дії, позначені цією групою правопорушників, оцінюються з позиції права як диспозиційні відмінності між типами злочинів, наприклад: «*крадіжка*», «*грабіж*», «*розбій*», «*здирство*» тощо.

Згідно зі звичаєвими нормами, виписаними у стародавніх статутах, злочини проти особистих і майнових прав передбачають пока-

рання за завдання потерпілому фізичної, моральної або матеріальної шкоди. Типи покарань, що існували в той чи інший періоди відповідної культури, відображають погляди суспільства на покарання як на межу між дозволеним і забороненим під час соціального регулювання, а також ураховують цілу систему цінностей, на основі якої формується це регулювання. Однак сама ідея покарання не зникає, її первісні форми трансформувалися в інші, зберігаючи певні понятійні аспекти. У процесі таких трансформацій змінюється система цінностей і, відповідно, оцінні знаки тих чи інших учинків, наприклад, первинною формою покарання була помста, яку здійснювали потерпілі, і визначалася вона ступенем вияву відповідного почуття, однак, будучи під контролем держави, вона отримує публічний характер і певні обмеження, що приводить до обмеження кількості злочинів, за які можна мати помсту [9, с. 93]. Так, наприклад, у «Руській правді» описано помсту за вбивство, каліцтва, криваві рани, за простий удар рукою яким-небудь предметом, крадіжку. За каліцтва мстять діти, за рани і побої може мстити сам потерпілий, причому зразу після нанесення удару: *«після бійки руками не махають»*.

Формальний погляд на злочин завжди формувався під впливом Церкви. У скоєнні злочину Церква бачила насамперед гріх, порушення Божих Заповідей, тому правопорушники відчували свою подвійну провину – перед Богом і перед державою. Християнський Бог ставав Богом права, а відтак й істини, яку треба було виявити. Вірити в Бога означало слідувати у пошуках добра, вчитися та діяти, розвінчувати та знищувати зло в апокаліпсичній боротьбі між добром (Богом) та злом (дияволом). Оцінка виражена в деонтичній мові, не передбачає чіткої міри покарання за той чи інший учинок. Саме покарання мало визначати злочин. Злу волю до злочину ніколи не можна продемонструвати чи унаочнити. Згодом гріх як міра покарання за порушення моральних законів (законів Бога) виступає у протиставленні до правопорушень юридичних норм. *«Сьоме не кради, а шість можеши»* – так злодії тлумачать Сьому Заповідь Богу [10, т. 2, с. 410]; *«Злодій, що йде красти до господаря, молиться: «Не дай Господи, щоби ворог не прийшов!»* – свідчать про той факт, що і злий чоловік перед здійсненням злочину молиться до Бога [10, т. 2, с. 259]. Втілювалося найсуттєвіше зі злочину те, що мало бути знищене, власне, несправедливість, вчинена злочинцем [8, с. 592]. В історії зафіксовано чимало випадків, коли норми етикету набували правового характеру, і навпаки, заповіді Христа визнаються обов'язковими для всіх християн і підлягають виконанню незалежно від законодавчого закріплення. Так, Заповідь *«Не убий!»* відтворено у законодавствах практично всіх держав і надано їй

значення юридичного закону. Гріх в українській побутовій свідомості є уособленням нечистоти, зла і неправди, а також потворності. Він є поняттям багатовекторним. З одного боку гріх – це дія, яка неминуче веде за собою покарання, другого – це стан, у якому людина перебуває під час цієї дії і після неї. Народне розуміння гріха значно ширше, ніж його релігійна інтерпретація. Гріх і з погляду християнського віровчення, і в народних уявленнях – бруд, який може і повинен бути «змитий». Місце локалізації гріха в людині – її совість, душа і серце, а гріховність асоціюється з чорним кольором – універсальною ознакою нечистоти (чорт у народних уявленнях завжди чорний, адже цей колір практично в усіх етнокультурах є символом темряви, зла, смерті) [11, с. 68–69].

Мовна свідомість українців фіксує цілу низку оцінних характеристик, а саме концептів-означень злочину: «небезпечний», «аморальний», «*протиправний*», «злочинний» «злий», «несправедливий», «чорний», «кривавий», «агресивний», «несправедливий», «негідний», «нехристиянський», «гріховний» тощо. Як бачимо, репрезентація ціннісних характеристик протиправних діянь є виключно негативною, що підтверджується висловлюваннями відомих дослідників у галузі аксіології відносно вербалізації категорії оцінки. Як зауважує Т. Космеда, «мова є асиметричною щодо категорії оцінки: мовних засобів для вираження негативної оцінки набагато більше, ніж для вираження оцінки позитивної, вони різноманітніші і багатші» [12, с. 122–124].

Н. Арутюнова вказує на той факт, що все, що відбувається в будь-якій сфері людської діяльності, «гуманізується», отримуючи аксіологічний знак. Дослідниця зауважує, що оцінка пов'язана з прескриптивною функцією мовлення, що реалізується в певних типах мовленнєвих актів, серед яких такі, як «осуд», «схвалення», «заохочення», «обвинувачення» та ін. [13].

Про важливість оцінного компоненту в житті людини пише М. Дмитровська. Як і Н. Арутюнова, М. Дмитровська вбачає в оцінці, яку виражає відповідний мовець, відображення особистості цього мовця: «У процесі прийняття рішення людина аналізує ситуацію, виходячи з тих установок, які складають ядро його особистості, тому логічно, що у різних обставинах люди поведуть себе по-різному» [14, с. 8]. Т. Дубровська відносить «осуд» до мовленнєвого жанру, завдяки якому суб'єкт дає негативну оцінку кому-небудь чи чому-небудь, ґрунтуючись на власному досвіді, уявленнях про «добро» і «зло», морально-етичних установках загалом. Щодо «обвинувачення», то цей мовленнєвий жанр приписує об'єкту обвинувачення такі дії, що, безумовно, засуджуються суспільством, спричинюють осуд [4, с. 68]. Деякі вчені

відносять осуд до морально-етичної сфери, а обвинувачення до соціально-правової сфери оцінки поведінки. Обвинувачення виражені стилістично нейтральними або стилістично зниженими мовними засобами (пейоративами), що, власне, і свідчить про їх негативну оцінку. В. Карасик виділяє загальні і спеціальні пейоративи. Загальні пейоративи мають загальне інвективне значення. За словами вченого, «їх семантика є темною, ми не знаємо, що саме зробив негідник і гадина, але знаємо, що його дії нижчі за всякі норми» [15, с. 242].

Під час оцінювання правової поведінки правопорушника юристи користуються критеріями *серйозності/несерйозності* того чи іншого злочину, однак «оцінна шкала в юридичному праві на відміну від морального права, небезконечна, вона дискретна і представляє чіткі показники» [9, с. 107]. Отже, класифікація людських недоліків, відображених названою мовною групою, можна репрезентувати у вигляді семантичних бінарних опозицій: *протиправний/караний, небезпечний/мени небезпечний, важкий/легкий, прямий/непрямий, активний/пасивний, добрий/злий небезпечний/мени небезпечний, умисний/незумисний, свідомий/несвідомий, середньої тяжкості/невеликої тяжкості*, однак чіткої межі через багатозначність пейоративних одиниць, провести не можна.

Як зауважує І. Палашевська, поведінку з огляду на етичні і утилітарні норми, розглядають як *прийнятну чи неприйнятну, гарну чи погану*, відповідно санкції ґрунтуються на бінарній опозиції «*добро – зло*», виражаючи негативний чи позитивний наслідок. Під час реалізації цієї концептуальної схеми норм у текстах закону, прикметах, повідомках названі елементи не завжди виражені імпліцитно. У разі порушення диспозиції правової або моральної норми вступає в дію передбачена певною нормою санкція, яка становить частину юридичної норми, що вказує на несприятливі наслідки в результаті порушення диспозиції правової норми. Однак з погляду філософії, соціології, культурології та інших наук під санкцією розуміють не тільки негативні (осуд, покарання), а і позитивні (схвалення, заохочення) наслідки за соціально важливу поведінку людини [16, с. 101–108].

Н. Грозян, вивчаючи ідеографічний і аксіологічний аспект фразеологічної мікросистеми «Поведінка людини» наголошує, що фізична агресивна поведінка людини може варіювати від демонстрації неприязні, недобррозичливості до застосування грубої сили [17, с. 8–9].

Автор переконує, що поведінка людини – це окрема категорія, яка пов'язана з психічними процесами, станами та властивостями людини. Незалежно від вибору термінів, психологи визнають існування різних типів агресії, бо вияви агресії – різноманітні і нескінчені.

Агресивну поведінку пропонують розглядати за трьома шкалами: фізична–вербальна, активна–пасивна, пряма–непряма. Виділяють семантичні поля фразеологічних засобів, які характеризують пряму активну фізичну агресивну поведінку зі значеннями *бити кого-небудь, відшмагати, висікти різками, дуже сильно побити, убити, ударити, мучити (завдавати фізичних страждань, знищити когось)*.

У цієї групи виявилось найбільше синонімічних рядів. Сюди можна віднести і семантичну групу злочинної (девіантної) поведінки зі значеннями *позбавити кого-небудь життя, вбити, вчинити замах на чиєсь життя, бути викритим на місці злочину (крадіжки, спекуляції), силоміць позбавити незайманості, знищити вогнем*.

Найчисельнішою вважають семантичну групу мовних засобів прямої активної вербальної агресивної поведінки людини із значеннями *ганьбити кого-небудь, лаяти когось, насміхатися, змучити (завдавати моральних страждань)*. Тематичну групу мовних засобів, «кримінально не карана» (*непротиправна*) *аморальна поведінка*, утворюють семантичні поля, що характеризують систематичне п'янство людини, корисливість, сексуальну розбещеність. Отже, в основі позитивного чи негативного оцінного значення знаходяться конкретні концепти дійсності.

Відтак сукупність оцінних ознак у лексичних значеннях слів формує деонтичний кодекс мови, який реалізує моральні переваги і установки суспільства. Юридичні терміни, що відносяться до видів злочинів є певними «застиглими» формулами ціннісно-важливої інформації та рухомими смисловими утвореннями; залежно від контексту вони створюють новий образ, причому логічне значення цього образу невизначене.

Однак у межах однієї культури знак оцінки того чи іншого явища, вчинку, якості в правовому і деонтичному кодексах збігаються внаслідок накопиченого досвіду. Право ґрунтується на ціннісній картині світу, характерній певній культурі, відображаючи конкретний, умовний смисл того чи іншого явища, яке полягає у певних формулюваннях, які стають знаками, що дають змогу нам послуговуватися накопичувальним досвідом [2].

Ще давній міфологічний свідомості українців властиві передусім такі оцінні опозиції, як «світ порядку» – «світ безпорядку», протилежності «добро – зло», «порядок – хаос». Давньогрецькі філософи окреслили «шкалу оцінки», де виокремили позитивне і негативне як таке, що послідовно виявляється у світі. Людина може оцінювати довкілля на основі врахування об'єктивних і суб'єктивних чинників [12, с. 17–40].

Висновки. Зазначені приклади дають підстави стверджувати, що образ-концепт «злочин» характеризується виключно негативно. Класифікація людських недоліків, відображених у досліджуваній мовній групі, може бути побудована переважно на опозиціях: *позитивний/негативний, соціально небезпечний/мени небезпечний, караний/безкарний*, а негативні почуття, що викликає об'єкт оцінки чи його вчинки, є підставою для вираження осуду чи обвинувачення. Маємо справу з відповідним мовним знанням, що виокремлюється поряд зі знанням інтуїтивним, безпосереднім і знанням науковим. Оскільки концептосфера права у межах мовної картини світу ще не досліджена, то це дослідження має відповідну перспективу.

1. Іващенко В. Л. Організація ментальності концепту / В. Л. Іващенко // Семантика мови і тексту: зб. ст. III Міжнародної конф. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 202–208.

2. Прадід Ю. Юридична лінгвістика як окрема галузь знань / Ю. Прадід // У царині лінгвістики і права. – Сімферополь: Еліньо, 2006. – С. 132–139.

3. Слышкин Г. Г. От текста к символу: Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М.: Academia 2000. – 128 с.

4. Дубровская Т. В. Речевые жанры «осуждение» и «обвинение» в русском и английском речевом общении: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филолог. наук / Т. В. Дубровская. – Саратов, 2003. – 24 с.

5. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; гол. ред. І. К. Білодід. – К., 1972. – Т. 3. – С. 599–600.

6. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. // НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; редкол. В. Гринчишин (відпов. ред. ін.). – Львів, 2005. – Вип. 12. – С. 7–8.

7. Косвен М. Преступление и наказание в догосударственном обществе / М. Косвен. – К. – С. 19.

8. Історія європейської ментальності / за ред. П. Дінцельбахера; переклав з нім. В. Кам'янець. – Львів: Літопис, 2004. – 720 с.

9. Палашевская И. В. Концепт «закон» в английской и русской лингвокультурах: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. филолог. наук / И. В. Палашевская. – Волгоград, 2007. – 22 с.

10. Галицько-руські приповідки: у 3-х т. / упор. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 1. – 832 с.; Т. 2. – 818 с.; Т. 3. – 699 с.

11. Коцюба З. Г. *Совість, Правда і Гріх* у лінгвоконцептуальному аспекті (на матеріалі українських і англійських паремій) / З. Г. Коцюба // Вісник Київського національного лінгвістичного ун-ту. – Серія: Філологія. – Т. 10. – № 1. – С. 67–73.

12. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. Космеда. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.

13. Арутюнова Н. Д. Аксиология в механизмах жизни и языка / Н. Д. Арутюнова // Проблемы структурной лингвистики. – 1982. – М.: Наука, 1984. – С. 5–29.

14. Дмитриевская М. А. Знание и мнение: образ мира, образ человека / М. А. Дмитриевская // Логический анализ языка. Знание и мнение. – М.: Наука, 1988. – С. 6–18.

15. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М.: Ин-т языковедения РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с.

16. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии / пер. с польск. М. М. Гуренко; под общ. ред. и послеслов. А. М. Румянцева. – М.: Прогресс, 1969. – 240 с.

17. Грозан Н. Ф. Фразеологічна мікросистема «Поведінка людини» в українській мові (ідеологічний і аксіологічний аспекти): автореф. дис. канд. філолог. наук / Н. Ф. Грозан. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 1–18.

18. Брилева И. С. Представление о грехе в народной традиции / И. С. Брилева // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей; отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изов. – Вып. 19. – М.: МАКС Пресс. – С. 123–129.

19. Величко А. М. Нравственные и национальные основы права / А. М. Величко // Сборник статей по философии и истории права. – СПб.: Изд-во юрид. ин-та, 2002. – С. 128–134.

20. Воркачев С. Г. Лингвокультурология коммуникации / С. Г. Воркачев // Язык. Культура. Коммуникация: мат-лы междунар. научн. конф.: в 3-х ч. – Ч. 1. – Волгоград: Волгоградское научн. изд-во, 2006. – С. 18–23.

21. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія / О. І. Голубовська; 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.

22. Филипчук С. Українські правничі прислів'я в візії В. Охримовича / С. Филипчук // Фольклористичні зошити. – Луцьк, 2002. – Вип. 5. – С. 83–90.

23. Словарь української мови / зібрала редакція журналу «Кієвская старина»; упор. Борис Грінченко. – К., 1907. – Т. 1: А-Ж. – С. 161.

24. Словник синонімів української мови: у 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Головащук та ін.; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т української мови. – К., 2000. – Т. 2: О-Я. – С. 381.

Сковронская И. Ю., Юськив Б. Н. Вербализация концепта «преступление» в языковом сознании украинцев

Исследуется проблема языковой юридической картины мира как психолингвистической концептуальной составляющей. Выделены устойчивые смыслы, содержащиеся в концепте «преступление», основанном на объективных критериях оценки аморальных, неэтичных поступков человека.

Установлено, что, опираясь на роль концепта в раскрытии жизненных позиций, системы взглядов, мировосприятия и ментальности определен-

ного народа, концептосфера права содержит, соответственно, концепты от сферы правоведения, к которым прежде всего относим концепт «преступление». Совокупность оценочных признаков в лексических значениях слов формирует деонтический кодекс языка, который реализует нравственные преимущества и установки общества.

Ключевые слова: концептосфера, концепт, преступление, категория оценки, поступок, языковое сознание.

Skovronska I. Yu., Yuskiv B. M. Verbalization of the concept of «crime» in language consciousness of Ukrainians

The article deals with the problem of legal language picture of the world as a part of language conceptual picture of the world. In particular, it distinguishes the established meanings forming the concept of crime, which is based on the objective evaluation criteria of immoral, unethical human behavior.

Language picture of the world, the description of its individual parts concentrate a significant amount of cultural information of a philosophical, mythological, religious and a folk nature and express philosophical concepts. According to some researchers a «concept is a focus, a «clot» of a variety of meanings that are objectified in the system of values of a single language and arise in the cognitive (reflective) activity of a man»(V. Ivaschenko. S. 205).

We have to do with the concepts, historically formed within this discourse. These concepts reflect specific social phenomena arising during interactions characteristic of such type of discourse. For legal discourse such are the concepts of «law», «state», «legality», «legal relationship».

The concepts may be divided into key ones and formed from them the conceptual formations that semantically can coincide with the terminology units that belong only to this discourse: «criminal», «prosecutor», «lawyer», «investigator», «judge», etc. Together these concepts are unique and form invariant core of the conceptual picture of the world.

Law conceptoshere plays an exceptional role in modern society and, therefore, is embodied in the language semantics and communicative activities, and here we may single out a sublanguage of jurisprudence and a legal discourse. However, the specifics of the law conceptosphere in naive linguistic and legal consciousness is still not studied.

As Pradid Yu. states, on the verge of jurisprudence and linguistics there appeared two trends: on the one hand, forensic linguistics, which is the subject of legal language functioning and its juridization, and , on the other – linguistic jurisprudence which aims to study linguistic aspects.

Law conceptoshere is considered as a complex mental formation, where we can observe some features that overlap in naive linguistic and legal consciousness.

Key words: conceptual, concept, crime, category of assessment, immoral action, language consciousness.

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ У ЗВ'ЯЗКУ З ЇХ СХИЛЬНІСТЮ ДО РИЗИКУ

Доведено, що від темпераменту, характеру часто залежить вибір професії. Розглянуто поведінку в різних ситуаціях, особливо в надзвичайних й екстремальних, яка значною мірою визначається темпераментом і характером особистості. Проаналізовано, що вміння орієнтуватися в складних обставинах, швидкість реакції на події зумовлюють схильність до ризику, яка також впливає на поведінку особистості.

Ключові слова: поліціант, психологічні тести, індивідуальні особливості, структурні підрозділи, професійна діяльність, ризик.

Постановка проблеми. Проблема психологічної готовності схильності до ризику в екстремальних ситуаціях, коли працівникам поліції, іноді ціною свого життя і здоров'я, необхідно діяти проти злочинності, змусила приділити значну увагу її методологічним і теоретичним аспектам, співвідношенню психологічної готовності, станів й установок, розглянути питання про фізіологічні механізми готовності, рівні регуляції поведінки.

Проблемою дій працівників поліції в екстремальних умовах займалася низка науковців, але питанням схильності до ризику працівників не приділялося належної уваги, і тому ця проблема розкрита недостатньо.

Аналіз літератури показав, що нині є дослідження, в яких розглядаються питання психологічної підготовки працівників поліції і зокрема, її спецпідрозділів.

Іноді діяльність працівників поліції провадиться в напружених умовах, конфліктних ситуаціях, небезпечних для життя обставинах. Якщо працівник спецпідрозділу поліції володіє емоційно-вольовою стійкістю, він легше долає психологічні наслідки невдач і зривів [1].

Зрозуміло, що більше позитивних («ділових») якостей має людина, то швидше вона буде досягати будь-яких цілей. Тому розвиток цих якостей повинен бути пріоритетним у розвитку особистості працівника поліції.

Стан дослідження. Особистість – це системна якість, яку здобуває суб'єкт (індивід) у системі діяльностей, що здійснюють його життя в суспільстві й у системі об'єктивних відносин суспільства [2].

За К. К. Платоновим «особистість – це людина як носій свідомості» [3; 4].

Н. В. Гришина у своїх працях, пов'язаних з дослідженням проблеми особистості, зазначає, що психологічне вивчення особистості взаємопов'язане з дослідженням творчих моментів людської діяльності, розуміння яких дасть змогу дати психологічну характеристику й визначення особистості [5].

Відповідно до «Закону про Національну поліцію України» ст. 29 «Основні принципи служби в Національній поліції України» одними з основних принципів є професіоналізм, компетентність, ініціативність, відданість справі, а також особиста відповідальність за свої власні дії і за незаконність або бездіяльність.

Тому в екстремальних ситуаціях, коли обмаль часу для прийняття рішень та дій рівень професіоналізму, компетентності є запорукою позитивного результату в випадках ризику.

Ризик – це поняття, яке залежить від емоційної стійкості, від особистісних особливостей особистості, від його інтелектуальних здібностей та деяких інших. Динамічні особливості психічної діяльності залежать від емоції і від волі. Тому вони визначаються відношенням емоційних і вольових особливостей. Ризик може бути і необхідним, і невинуватим [6].

Розумна схильність до ризику – це швидкість реакції, вміння орієнтуватися в складній обстановці.

Ризик – ситуативна характеристика діяльності, що полягає в невизначеності її результату і можливих несприятливих наслідках в разі неуспіху [4].

Ризик характеризується можливістю вибору між менш або більш небезпечними для працівника поліції варіантами поведінки, але розрізняються за ступенем їхньої ефективності з погляду досягнення результатів діяльності.

Часто ризиковане поведінка дає змогу досягти мети діяльності швидше й з мінімальними втратами. Самі види ризику різноманітні: ризик зриву рішення службового завдання, ризик одержання стягнення, ризик звільнення з посади, ризик одержання фізичного ушкодження, ризик для свого життя, ризик для свого авторитету й морального престижу й ін. [7].

За даними І. В. Ващенко, коли дії в ситуації ризику працівника поліції спричиняють неочікуваний результат, а негативні наслідки у вирішенні проблем, в певної особистості виникають «особистісні особливості, що визначають схильність до переживання почуття провини» [8].

Спiрним було питання, чи дасть змогу методика виявити особистiснi властивостi iндивiда або особливостi його стану. Сьогодні бiльшiсть дослiдникiв вважає, що особливостi стану значною мiрою визначаються iндивiдуальним типом реагування й виявляються посиленням, загостренням або ослабленням особистiсних якостей [9].

Метою статтi є обстеження працiвникiв полiцiї за допомогою психодiагностичного обстеження для виявлення їх особистiсних особливостей, зокрема, для виявлення такої риси, як схильнiсть до ризику.

Виклад основних положень. Реформування системи МВС України є одним з найприоритетнiших моментiв на етапi вступу нашої краiни на новий ступiнь розвитку. Тому i прийнятий закон про Нацiональну полiцiю України 7 листопада 2015 року.

У сучасних умовах вiд працiвникiв полiцiї вимагається: посилення професiйного потенцiалу, забезпечення психологiчної готовностi до екстремальних ситуацiй та умiння своєчасно реагувати на ситуацiю, захищаючи правопорядок. У перiод проведення реформування, яке торкається всiєї системи правопорядку МВС психологiчне навантаження на працiвникiв системи ще бiльше зростає.

З огляду на професiйну дiяльнiсть працiвникiв з оперативнорозшуковими функцiями, їх служба є найбільш небезпечною та складною. Цi працiвники повиннi мати високу мотивацiю досягнень, впевненiсть у собі, позитивну самооiнку, зокрема рiшучiсть, яка близька схильностi до ризику [1].

Схильнiсть до ризику особистостi можна прогнозувати залежно вiд показникiв психодiагностичного обстеження за допомогою тесту СБМДО (стандартизований багатофакторний метод дослiдження особистостi) [6].

Функцiя адаптацiї визначається переважно двома чинниками, а саме: прагненням особистостi до самореалiзацiї, до досягнення мети й задоволення потреб у протидiї дiючим чинникам середовища, що обмежують самореалiзацiю особистостi, а також тенденцiю до пiдвищеного самоконтролю з вiдмовою вiд досягнення потреб заради збереження конкретних вiдносин з оточенням. Перевага показникiв стеничнiї самореалiзацiї може спричинювати порушення адаптацiї за соцiально-поведiнковим типом насамперед, гiпостеничний стан означає вiдмову вiд самореалiзацiї й перевагу соцiального тиску i тиску середовища на особистiсть, що сприяє виникненню невротичного патерну дезадаптацiї. В разi перенапруження тих й iнших тенденцiй відбувається взаємне їхнє зниження. Блоккованими виявляються невротичний i поведiнковий вiдвiднi канали, якi вiдреагували в емоцiйному регiстрi, що приводить до дезадаптацiї.

Сьогодні під час тестування широко використовується комп'ютерна інтерпретація, що виявляє огріхи, закладені в тому або іншому виборі правил і кількісних критеріїв оцінки профілю. Ми враховували те, що профіль СБМДО представляє графічне зображення співвідношень кількісних показників базисних шкал, кожна з яких визначає ступінь виразності тієї або іншої особистісної тенденції. У праці Л. М. Собчик наведено, що про схильність до ризику може свідчити за четвертою шкалою профілю методики СБМДО.

Четверта шкала має назву імпульсивності. Як провідна у профілі, розташованому в межах нормативного розкиду, вона виявляє активну особистісну позицію, високу пошукову активність, у структурі мотиваційної направленості – превалювання мотивації досягнення, впевненість і швидке прийняття рішень [10].

Для осіб цієї категорії характерні нетерплячість, схильність до ризику, нестійкі, доволі часто завищені претензії, рівень яких має виражену залежність від одномоментних збуджень і зовнішніх впливів, від успіху та невдач.

Нами зазначені психологічні особистісні характеристики працівників підрозділів, а саме, підрозділу БПОП (колишнього СПШР) – 137 людей та БШР «Титан» – 35 людей. Обстежена також група працівників неоперативних служб, а саме, слідчих – 31 людина.

Психологічні особистісні характеристики осіб рядового і начальницького складу оперативних підрозділів значно відрізняються від слідчих підрозділів.

Проаналізуємо спочатку середні дані психологічного обстеження працівників оперативних підрозділів БПОП (колишнього СПШР) і СП «Титан», за допомогою методики СБМДО (мод. Л. М. Собчик). Досліджуючи, ми порівняли психологічні особливості осіб рядового та начальницького складу цих підрозділів, щоб визначити чи змінюються їх психологічні характеристики залежно від строку служби. Так, за допомогою методики СБМДО ми отримали результати під час обстеження групи працівників із 137 осіб підрозділу БПОП (колишнього СПШР) і підрозділу СП «Титан» у кількості 35 людей. Згідно з цим обстеженням надали зазначені психологічні особистісні характеристики.

Для працівників підрозділу характерні: оптимістичність, комунікабельність, наступальність у міжособистісних контактах, впевненість у собі. Високий рівень домагань поєднувався з потребою співучасті в інтересах групи. Мотивація досягнення спрямована значною мірою на фізичну рухливість і мовну активність. Активність особистісної позиції підсилюється в умовах протидії зовнішніх чинників.

Прагнення до лідерства, суперництва, домінування, подолання перешкод, самостійності в прийнятті рішень і дій. Високий рівень пошукової активності. Прагнення до незалежності, вільної поведінки, безпосередності. В умовах емоційного залучення – чітко виражені протилежні емоції. Мотив досягнення успіху пов'язаний з волею до реалізації сильних бажань; схильність до ризику. Висловлення й дії можуть випереджати планомірну і послідовну продуманість учинків. Можна з впевненістю зазначити, що така риса характеру, як схильність до ризику, притаманна працівникам поліції спеціальних оперативних підрозділів. Для працівників підрозділу СП «Титан» характерні: схильність до ризику, здатність і схильність до високої активності, невимуженості в спілкуванні, ініціативності, ризику. Прагнення бути в центрі уваги, максимально інформованим. Енергійність, висока працездатність, витривалість, організаційні здатності. Їхнє лідерство зазвичай сприймається оточуючими як природне явище. Добре розвинені навички спілкування.

У разі великої кількості міжособистісних контактів у різних сферах, є імовірність нетривалого, поверхневого спілкування. Здатність переносити неминучі труднощі в спілкуванні без реакцій тривоги і пригніченості. Виразені схильність до пригод, хоробрість, наполегливість, упертість, заповзятливість, прагнення до подолання перешкод, самоствердження; постійне прагнення до зовнішньої збудливої ситуації. Властива демонстрація мужнього стилю життя, сили, витривалості, зневаги до дріб'язків, наполегливості. Є значущим соціальний престиж. Не виключена підвищена чутливість стосовно дійсних або уявних несправедливостей. Характерні життєрадісність, рішучість, упевненість у собі, владність, екстравертованість, честолюбство. Прагнення керуватися твердим наміром бути кращим, розумнішим від інших, лідирувати в груповій діяльності. Для задоволення честолюбства необхідні реальні досягнення й результати, що підтверджують престиж і значущість. Під час порівняння психологічних характеристик працівників підрозділу БПОП (колишнього СПШР) і підрозділу СП «Титан» можна зробити наступні висновки.

Особи рядового та начальницького складу підрозділу БПОП (колишнього СПШР) – більш рішучі, життєрадісні, владні, мають егоїстичний тип особистості, у них переважають: соціальна пристосованість, широке коло інтересів, сценічність, багата уява, наполегливість, упертість, виражене прагнення до емоційного залучення, сензитивність до критичних зауважень і зовнішніх впливів, схильність до перебільшення своїх можливостей, невимуженість у спілкуванні, здатність висловлювати свою думку, готовність поділитися враженнями.

Для осіб рядового та начальницького складу підрозділу СП «Титан» притаманні такі психологічні характеристики: виражена скромність, незадоволеність собою, вагання під час вибору; нецілком оптимістична оцінка перспектив; схильність до нетривіальності суджень.

Висновки. Встановлено, що за результатами тестування у межах психологічно обумовлених пограничних станів і в нормі механізми різних варіантів дезадаптації адаптивної поведінки залишаються в напрямі психологічної проблеми, що й сприймають показники психодіагностичного дослідження і якісні, і кількісні [3].

У разі оцінки профілю системного багатостороннього дослідження особистості виявлено низку критеріїв, які дають змогу віднести ці дослідження до особистісних властивостей або до особливостей ситуаційно обумовленого стану. Враховуючи специфіку діяльності поліціянтів в сучасних умовах, є потреба в напрацьованні сучасних реабілітаційних заходів, що своєю чергою підвищать ефективність їх професійної діяльності.

1. Барко В. И. Профессиографическое описание основных видов деятельности в ОВД Украины / В. И. Барко. – К.: КНУВД, ГП Типография МВД, 2007.

2. Бандурка А. М. Профессионализм и лидерство: учеб. пособие / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Х.: Титул, 2006. – 578 с.

3. Платонов К. К. Необходимые уточнения (о методических проблемах профессионального отбора в профессиональной ориентации) / К. К. Платонов // Социалистический труд. – 1970. – № 10. – С. 94–100.

4. Платонов К. К. Система психологии и теория отражения / К. К. Платонов. – М.: Наука, 1982. – 310 с.

5. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – 2-е вид. – СПб.: Питер, 2008.

6. Собчик Л. М. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности / Л. М. Собчик. – Санкт-Петербург, 2007.

7. Чернікова О. А. Суперництво, ризик, самовпевненість / О. А. Чернікова. – М., 1980. – 104 с.

8. Ващенко І. В. Проблеми сучасної психології / І. В. Ващенко. – 2016. – Вип. 34.

9. Райгородський Д. Я. Практична психодіагностика. Методи і тести / Д. Я. Райгородський. – Самара, 2003.

10. Следков Е. В. Боева психічна травма (клініко-патогенетична динаміка, діагностика, лікувально-реабілітаційні принципи): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. мед. наук / Е. В. Следков. – СПб., 1997. – 48 с.

11. Мерищук Л. В. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств: дис. д-ра психол. наук / В. Л. Мерищук. – Л., 1982. – 351 с.

Чухраева А. В. Личностные особенности сотрудников полиции в связи с их склонностью к риску

Обоснована позиція, що від темперамента, характеру індивіда значущою залежить його вибір професії. Розглядається поведінка особистості в різних ситуаціях, особливо в незвичайних і екстремальних, яке в значительній мірі визначається її темпераментом і характером. Констатується, що вміння орієнтуватися в складних обставинах, швидкість реакції на події обумовлюють схильність до ризику, яка також впливає на поведінку особистості.

Ключевые слова: *полицейський, психологічні тести, індивідуальні особливості, структурні підрозділи, професійна діяльність, ризик.*

Chuhraeva G. V. The personal characteristics of police officers in connection with their risk appetite

Due to professional work of employees with detective and investigative functions of their service is the most dangerous and difficult. These workers must have high motivation of achievement, confidence, positive self-esteem, including determination, which is close to the propensity for risk. Intelligent appetite for risk – is the reaction time, the ability to navigate in difficult circumstances. Risk – situational characteristics of that is the uncertainty of the outcome and possible adverse consequences in case of failure. Risk – a concept that depends on emotional stability, personal characteristics of the individual, his intellectual abilities and some others. The risk may be necessary, but it can be justified. Tendency to individual risk can be predicted based on indicators psychodiagnostic examinations with the test SBMDO (standardized method for multivariate study of personality). The controversial question was whether the method allows to reveal personal property or individual features of his condition. Today, most researchers believe that the characteristics of the state is largely determined by individual type of response and apparent gain, aggravation or weakening of personal qualities. The function of adaptation is determined mainly by two factors, namely the desire of the individual to self-realization, the goal and the needs of combating current environmental factors that restrict personal fulfillment, as well as the trend to increased self to failure to achieve the purposes for the sake konhryentnyh relationship with the environment. Advantage indicators stenychnoyi may cause self-adaptation for social and behavioral type primarily hipostenychnyy status means giving up self and social superiority and sredovoho pressure on the person that contributes to neurotic pattern of exclusion. In those overexertion and second trends is their relative decline. Are blocked and neurotic behavioral offtake who responded to the emotional register, leading to psychosomatic disorders, emotional tension is transformed into a biological version of maladjustment.

Key words: *professional selection, psychological testing, the police, the structural approach, principle, prolonging, multi-stage selection.*

Стаття надійшла 13 січня 2017 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ

На засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.05 Національної академії внутрішніх справ **16 лютого 2017 року** відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук **Процюк Олесі Миколаївни** на тему «**Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного**» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність).

Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент **Благута Роман Ігорович**, ректор Львівського державного університету внутрішніх справ.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Чаплицький Костянтин Олександрович**, завідувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; кандидат юридичних наук, професор **Ляш Андрій Олексійович**, професор кафедри правознавства Київського національного університету культури і мистецтв.

* * *

На засіданні спеціалізованої вченої ради Д 20.149.01 в Івано-Франківському університеті права імені Короля Данила Галицького **3 березня 2017 року** відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук **Мельник Надії Володимирівни** на тему «**Самоорганізація народу як факт формування громадянського суспільства в Україні**» (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень).

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор **Кельман Михайло Степанович**, професор кафедри теорії та філософії права Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка».

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Кіндюк Борис Володимирович**, професор кафедри теорії та історії держави і права Тернопільського національного економічного університету; кандидат юридичних наук, доцент **Жукевич Ігор Васильович**, доцент кафедри цивільного права і процесу Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.

* * *

Редколегія Наукового вісника вітає О. М. Процюк та Н. В. Мельник із успішним захистом дисертації та бажає подальшої плідної науково-педагогічної діяльності!

На основі факультету № 8 (економічного) 23 березня 2017 року відбулася міжвузівська студентська науково-практична конференція **«Соціально-економічний розвиток і безпека України: філософія та тактика»**.

Під час роботи конференції молоді науковці обговорювали актуальні проблеми розвитку економіки нашої держави, серед яких: соціально-економічна складова національної безпеки; організаційно-управлінські проблеми зміцнення економічної безпеки; фінансово-економічна безпека держави та суб'єктів господарювання в сучасних умовах. Студенти мали можливість висловити своє бачення виходу з кризових ситуацій економічного спрямування. У роботі конференції взяло участь близько 100 осіб, з-поміж них студенти нашого університету, НУ «Львівська політехніка», Львівського інституту ДВНЗ «Університет банківської справи». До початку роботи заходу видано збірник тез доповідей її учасників.

Науково-практична конференція здобувачів вищої освіти (іноземними мовами) **«Правова та правоохоронна діяльність: європейський досвід та українські реалії»** відбулася 31 березня 2017 року. Робота заходу тривала в режимі пленарного та секційних засідань. Секційні засідання проводилися англійською, французькою та німецькою мовами. Всього до участі у роботі конференції зголосилося 100 осіб, серед них: курсанти, студенти, аспіранти та магістранти нашого університету, а також Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного лісотехнічного університету України, Донецького юридичного інституту МВС України, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Доповідали англійською, французькою та німецькою мовами. До початку роботи конференції видано електронний збірник тез доповідей її учасників.

НАШІ АВТОРИ

- Адам В. М.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ангеленюк А.-М. Ю.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Балинська О. М.** доктор юридичних наук, професор, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бондаренко В. А.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри мовної підготовки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Боровікова В. С.** науковий співробітник відділу організації наукової роботи Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гдакович М. С.** кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гурковський М. П.** кандидат юридичних наук, доцент, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Дільна З. Ф.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Долинська М. С.** кандидат юридичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Дуфенюк О. М.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та

- психіатрії Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Єсімов С. С.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Заверуха О. М.** президент громадського об'єднання «За права людини».
- Кісіль Р.-В. В.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кобко Є. В.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права і процесу Національної академії внутрішніх справ.
- Ковалів М. В.** кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ковальчук В. П.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Когут Я. М.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кондратюк О. В.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кондратюк Ю. І.** викладач кафедри кримінального права та кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Круць К. І.** студент 5 курсу факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Лепісевич П. М.** кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лещух А. Р.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Марченко О. А.** інспектор факультету № 1, аспірант кафедри кримінального процесу факультету № 3 Одеського державного університету внутрішніх справ.
- Мелех Л. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мокрицька Н. П.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Музика М. П.** аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Новіков В. В.** кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Львівського університету бізнесу та права.
- Онишко О. Б.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Остапенко Л. О.** кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка».

- Пайда Ю. Ю.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ.
- Пустова Н. О.** студент 3 курсу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Руданецька О. С.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ряшко О. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сковронська І. Ю.** кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Смолин Г. В.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Татарин І. І.** кандидат юридичних наук, в. о. доцента кафедри кримінального процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Туркот О. А.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Устрицька Н. І.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Церковник С. І.** аспірант кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Чухраєва Г. В.** кандидат медичних наук, начальник Центру психіатричної допомоги та професійного пси-

-
- хофізіологічного відбору ДУ «ТМО МВС України по Харківській області».
- Штангрет І. І.** старший викладач кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Юськів Б. М.** старший викладач кафедри мовної підготовки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ященко В. А.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.

ЗМІСТ

Розділ 1

ТЕОРІЯ І ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Балинська О. М.	
Криза влади: філософсько-правовий погляд.....	3
Боровікова В. С., Заверуха О. М.	
Права людини як прецизійний феномен історико- правової науки.....	12
Долинська М. С.	
До питання правового регулювання нотаріальної діяльності у Візантійській імперії.....	20
Лепісевич П. М.	
Протистояння Організації українських націоналістів і радянської влади в роки Другої світової війни та у повоєнний період: історико-правовий аспект.....	28
Лещух А. Р.	
Конституційна процесуальна відповідальність: ознаки та необхідність запровадження у правову систему України.....	39
Новіков В. В., Боровікова В. С.	
Окремі аспекти проблем інституту свободи совісті.....	49
Онишко О. Б.	
Правове регулювання відносин спадкування на територіях західних воєводств Польщі (1918–1939 рр.).....	59
Пайда Ю. Ю.	
Суспільні відносини як об'єкт регулювання релігійних норм.....	68
Руданецька О. С.	
Ефективність правової політики як показник життєздатності суспільства.....	78
Ряшко О. В., Остапенко Л. О.	
Боротьба Івана Франка за соціально-правовий стан жінки в Україні.....	86
Церковник С. І.	
Історико-правові засади становлення та діяльності Львівського Ставропігійського інституту (друга половина XIX – початок XX століття).....	96

Ященко В. А.

Принципи та правила тлумачення договору.....110

Розділ 2**ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО.****ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО****Адам В. М.**

Закон як основа забезпечення правомірності у сфері земельних правовідносин.....120

Мелех Л. В., Круць К. І.

Механізм забезпечення вимог кредиторів у судовій процедурі розпорядження майном боржника.....128

Мокрицька Н. П.

Проблеми та напрями вдосконалення законодавства України у сфері професійного навчання зареєстрованих безробітних.....136

Смолин Г. В., Туркот О. А.

Новачі законодавства щодо захисту від рейдерів.....150

Розділ 3**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО****ТА ПРОЦЕС****Бондаренко В. А., Пустова Н. О.**

Парламентський контроль у системі державного контролю.....159

Гурковський М. П., Єсімов С. С.

Основні принципи діяльності поліції щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні.....171

Єсімов С. С.

Інформаційно-аналітична діяльність МВС України як об'єкт правового регулювання.....184

Кісіль Р.-В. В.

Праксеологія судової преюдиції як запорука підвищення законності у дискурсі обмеження процесуальних зловживань суддів.....196

Кобко Є. В.

Шляхи удосконалення адміністративно-правових заходів запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру.....202

Ковалів М. В.

Правові передумови участі органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування в охороні правопорядку.....211

Когут Я. М.

Оцінка корупційних ризиків, пов'язаних із проведенням перевірок
дозвільних документів у сфері поводження з відходами.....219

Музика М. П.

Формування кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури.....229

Штангрет І. І.

Правові аспекти будівництва соціального та молодіжного житла
в Україні.....236

Розділ 4

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ангеленюк А.-М. Ю.

Автоматизація документообігу окремих аспектів взаємодії слідчого
та прокурора під час досудового розслідування.....244

Дільна З. Ф.

Правова природа та процесуальний порядок умовно-
дострокового звільнення від відбування покарання.....253

Ковальчук В. П.

Наркоманія серед неповнолітніх як соціальна проблема.....263

Кондратюк О. В., Кондратюк Ю. І.

Процесуальне оформлення фактичного затримання людини
співробітником оперативного підрозділу.....270

Марченко О. А.

Роль та значення прокурора як учасника кримінально-
процесуальних відносин у звільненні від кримінальної
відповідальності за чинним і попереднім законодавством.....285

Татарин І. І.

Відшкодування потерпілому шкоди, заподіяної кримінальним
правопорушенням, за законодавством України.....295

Устрицька Н. І.

Судимість як захід кримінально-правового характеру.....304

Розділ 5

ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Гдакович М. С.

«За права української мови»: наукова і громадська діяльність
Костя Левицького в утвердженні прав української мови.....313

Дуфенюк О. М.	
Стратегія перекладу польського правового тексту на прикладі термінології кримінального процесу.....	324
Сковронська І. Ю., Юськів Б. М.	
Вербалізація концепту «злочин» у мовній свідомості українців.....	332
Чухрасва Г. В.	
Особистісні особливості працівників поліції у зв'язку з їх схильністю до ризику.....	345
НАУКОВЕ ЖИТТЯ.....	352
НАШІ АВТОРИ.....	355

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел 1

ТЕОРИЯ И ФИЛОСОФИЯ ПРАВА. ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

Балинская О. М.	
Кризис власти: философско-правовой взгляд.....	3
Боровикова В. С., Заверуха О. М.	
Права человека как прецизионный феномен историко-правовой науки.....	12
Долинская М. С.	
К вопросу правового регулирования нотариальной деятельности в Византийской империи.....	20
Леписевич П. М.	
Противостояние Организации украинских националистов и советской власти в годы Второй мировой войны и послевоенный период.....	28
Лещух А. Р.	
Конституционная процессуальная ответственность: признаки и необходимость введения в правовую систему Украины.....	39
Новиков В. В., Боровикова В. С.	
Отдельные аспекты проблем института свободы совести.....	49
Онышко О. Б.	
Правовое регулирование наследственных отношений на территориях западных воеводств Польши (1918–1939 гг.).....	59
Пайда Ю. Ю.	
Общественные отношения как объект регулирования религиозных норм.....	68
Руданецкая О. С.	
Эффективность правовой политики как показатель жизнеспособности общества.....	78
Ряшко Е. В., Остапенко Л. О.	
Борьба И. Я. Франко за социально-правовое положение женщины в Украине.....	86

Церковнык С. И.

Историко-правовые основы становления и деятельности
Львовского Ставропигийского института (вторая половина XIX –
начало XX века).....96

Ященко В. А.

Принципы и правила толкования договора.....110

*Раздел 2***ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО.
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО****Адам В. М.**

Закон как основа обеспечения правомерности в сфере
земельных правоотношений.....120

Мелех Л. В., Круць К. И.

Механизм обеспечения требований кредиторов в судебной
процедуре распоряжения имуществом должника.....128

Мокрицкая Н. П.

Проблемы и направления совершенствования законодательства
Украины в сфере профессионального обучения зарегистрированных
безработных.....136

Смолин Г. В., Туркот О. А.

Новації законодавства по захисті від рейдерів.....150

*Раздел 3***АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО
И ПРОЦЕСС****Бондаренко В. А., Пустовая Н. О.**

Парламентский контроль в системе государственного контроля.....159

Гурковский М. П., Есимов С. С.

Основные принципы деятельности полиции по обеспечению
конституционных прав и свобод человека и гражданина в Украине.....171

Есимов С. С.

Информационно-аналитическая деятельность МВД Украины
как объект правового регулирования.....184

Кисиль Р.-В. В.

Праксеология судебной преюдиции как фактор повышения
законности в дискурсе ограничения процессуальных
злоупотреблений судей.....196

Кобко Е. В.

Пути совершенствования административно-правовых мер
предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций
техногенного характера.....202

Ковалив М. В.

Правовые предпосылки участия органов местной исполнительной
власти и местного самоуправления в охране правопорядка.....211

Когут Я. М.

Оценка коррупционных рисков, связанных с проведением
проверок разрешительных документов в сфере обращения
с отходами.....219

Музыка М. П.

Формирование квалификационно-дисциплинарных комиссий
адвокатуры.....229

Штангрет И. И.

Правовые аспекты строительства социального и молодежного
жилья в Украине.....236

Раздел 4

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО
И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС.**

ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Ангеленюк А.-М. Ю.

Автоматизация документооборота отдельных аспектов
взаимодействия следователя и прокурора во время досудебного
расследования.....244

Дильна З. Ф.

Правовая природа и процессуальный порядок условно-досрочного
освобождения от отбывания наказания.....253

Ковальчук В. П.

Наркомания среди несовершеннолетних как социальная
проблема.....263

Кондратюк О. В., Кондратюк Ю. И.

Процессуальное оформление фактического задержания человека
сотрудником оперативного подразделения.....270

Марченко О. А.

Роль и значение прокурора как участника уголовно-
процессуальных отношений в освобождении от уголовной
ответственности по действующему и предыдущему
законодательству.....285

Татарин И. И.

Возмещение пострадавшему вреда, причиненного уголовным правонарушением, по законодательству Украины.....295

Устрицкая Н. И.

Судимость как мера уголовно-правового характера.....304

*Раздел 5***ЮРИДИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА.
ЮРИДИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ****Гдакович М. С.**

«За права украинского языка»: научная и общественная деятельность Костя Левицкого в утверждении прав украинского языка.....313

Дуфенюк О. М.

Стратегия перевода польского правового текста на примере терминологии криминального процесса.....324

Сковронская И. Ю., Юськив Б. Н.

Вербализация концепта «преступление» в языковом сознании украинцев.....332

Чухраева А. В.

Личностные особенности сотрудников полиции в связи с их склонностью к риску.....345

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ.....352

НАШИ АВТОРЫ.....355

CONTENTS

Section 1

THE THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW. THE HISTORY OF LAW. A CONSTITUTIONAL RIGHT

Balynska O. M. Power crisis: philosophical and legal view.....	3
Borovikova V. S., Zaverukha O. M. Human Rights as Precedent Phenomenon of Historic and Legal Science.....	12
Dolynska M. S. On the issue of legal regulation of notarial activity in the Byzantine Empire.....	20
Lepisevych P. M. Confrontation between the Organization of Ukrainian nationalists and Soviet authorities during the Second World War and the postwar period.....	28
Leshchukh A. R. Constitutionally – procedural liability: the signs and necessity of introduction into the legal system of Ukraine.....	39
Novikov V. V., Borovikova V. S. Some aspects of the problems of institution of freedom of conscience.....	49
Onyshko O. B. Legal regulation of inheritance relationships in the wester regions of Poland (1918–1939).....	59
Paida Yu. Yu. Public relations as an object of regulation of religious norms.....	68
Rudanetska O. S. Efficiency of legal policy as a measure of the viability of the society.....	78
Ryashko O. V., Ostapenko L. O. Fighting of Ivan Franko at social-legal status of women in Ukraine.....	86
Tserkovnyk S. I. Historical and legal basis of the formation and activities of Lviv stavropihiysk institute (second half of the nineteenth – early twentieth century).....	96

Yashchenko V. A.	
The principles and rules of contract interpretation.....	110

Section 2
COMMERCIAL LAW.
CIVIL LAW

Adam V. M.	
The law as the basis of ensuring legitimacy in the field of land legal relations.....	120
Melekh L. V., Kruts K. I.	
The mechanism of the guaranteeing of creditors' claims during the trial procedure of the management of the debtor's property.....	128
Mokrytska N. P.	
Problems and ways of improving the legislation of Ukraine in the field of vocational training of the registered unemployed.....	136
Smolyn H. V., Turkot O. A.	
Innovations of legislation on protection from raiders.....	150

Section 3
ADMINISTRATIVE LAW
AND PROCESS

Bondarenko V. A., Pustova N. O.	
Parliamentary control in the system of state control.....	159
Hurkovskiy M. P., Yesimov S. S.	
The main principles of the activity of the police to ensure the constitutional rights and freedoms of man and citizen in Ukraine.....	171
Yesimov S. S.	
Information and analytical activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as the object of legal regulation.....	184
Kisil R.-V. V.	
Praxeology of Normative Prejudition (Specifically in the Realm of Judge's Dispositive Status Minimization) as the Factor of Legal System Coherention.....	196
Kobko Ye. V.	
Ways of improving the administrative and legal measures of prevention and liquidation of technogenic emergency situations.....	202
Kovaliv M. V.	
The legal preconditions for the participation of local executive bodies and local self-governments in the protection of law and order.....	211

Kohut Ya. M.

Assessment of Corruption Risks Related to Inspections of Permits
in the Sphere of Waste Management.....219

Muzyka M. P.

Formation of qualification and disciplinary commissions
of advocacy.....229

Shtangret I. I.

Legal aspects of construction of social and youth housing
in Ukraine.....236

Section 4

**CRIMINAL LAW AND
CRIMINAL PROCEEDINGS.
OPERATIONAL ACTIVITIES**

Angelenuyk A.-M. Y.

Automation of document circulation of certain aspects
of the interaction between the investigator and the prosecutor
during the pre-trial investigation.....244

Dilna Z. F.

The legal nature and procedure of a parole from serving a sentence.....253

Kovalchuk V. P.

Drug addiction among minors as a social problem.....263

Kondratyuk O. V., Kondratyuk Y. I.

Procedural implementation of actual person's arrest by an operating
subdivision employee.....270

Marchenko O. A.

Powers of Attorney in the preparation of materials to address
the issue of exemption from criminal liability: a comparative
legal analysis of the current and previous legislation.....285

Tataryn I. I.

Damages to the Victim, Harmed by Criminal Offence, under
the Laws of Ukraine.....295

Ustrytska N. I.

Criminal record as a criminal law measure.....304

Section 5

**LEGAL LINGUISTICS.
LEGAL PSYCHOLOGY**

Gdakovych M. S.

«To the rights of the Ukrainian language»: scientific and social
activities of Kost Levitsky in protecting the rights
of the Ukrainian language.....313

Dufenyuk O. M.	
Strategy of translation of polish legal text on the example of the terminology of the criminal process.....	324
Skovronska I. Yu., Yuskiv B. M.	
Verbalization of the concept of «crime» in language consciousness of Ukrainians.....	332
Chuhraeva G. V.	
The personal characteristics of police officers in connection with their risk appetite.....	345
SCIENTIFIC LIFE.....	352
OUR AUTHORS.....	355

**Вимоги до оформлення та подання статей
у Науковий вісник
Львівського державного університету внутрішніх справ,
згідно з Положенням про організацію
редакційно-видавничої роботи
Львівського державного університету внутрішніх справ,
затвердженим наказом від 29 грудня 2011 р. № 447**

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – це збірник наукових праць (статей), у якому публікуються матеріали й результати теоретичних та експериментальних досліджень наукових, науково-педагогічних працівників, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів університету.

У Віснику можуть бути опубліковані аналогічні дослідження представників інших вищих навчальних закладів МВС і МОН України, практичних працівників органів внутрішніх справ, інших правоохоронних структур за відповідним клопотанням.

Автор має право на публікацію в одному випуску Вісника один раз; другий раз (навіть у співавторстві) – у виняткових випадках, за спеціальним рішенням редколегії.

Вісник видається у трьох серіях – юридичній, економічній і психологічній.

Вимоги до статей

До публікації приймаються рукописи наукових статей, що **відповідають тематичній спрямованості (серії) збірника.**

Рукописи статей, відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1, **мають містити:**

- індекс УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора та назву статті українською, російською, англійською мовами;
- анотації статті українською, російською та англійською;
- ключові слова українською, російською, англійською;
- такі структурні елементи:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними або теоретичними завданнями (5–10 рядків).

Мета статті і завдання, які необхідно вирішити для її досягнення.

Стан дослідження. Охоплює аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор; виокремлюються невирішені частини загальної проблеми, яким присвячена стаття. Цьому слід приділити належну увагу, адже

саме на підставі аналізу публікацій попередників автор може фахово сформулювати мету своєї наукової розробки.

Виклад основних положень. Ця частина у рукописі охоплює майже 90% його обсягу. Тут автор має висвітлити окреслену в назві тему на підставі власних досліджень, аналітичних спостережень чи роздумів щодо висловлених іншими науковцями гіпотез, положень. Під час такого аналізу, зазвичай, вказуються підходи інших дослідників, тому важливо належно їх цитувати, зазначаючи посилання. Вони у тексті подаються у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела і цитованої сторінки (наприклад [12, с. 17]).

Висновки. Завершальна частина рукопису статті має відображати підсумок розглянутих, обґрунтованих, запропонованих автором в основному тексті положень, гіпотез, рекомендацій.

Список використаних джерел подається наприкінці тексту, має бути оформлений відповідно до державних стандартів. Повинен охоплювати всі наведені в тексті посилання. Джерела подаються в порядку згадування їх у статті.

Обсяг рукопису статті не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний тільки у форматі **Word.doc (2003)** шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервали і віддрукований на папері формату 210 × 297,5 мм (A4), на сторінці – не більше 30-ти рядків, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Якщо стаття містить *графічний матеріал*, то його слід подавати у форматі A5, а в авторському оригіналі залишати місце для рисунків. Електронні варіанти мають бути повністю виправлені без «значків» та «об'єктів».

Рукопис має бути підписаний автором.

Статті у Вісник можуть подаватися авторами такими мовами: українською, російською, англійською.

До статті *українською та російською мовами* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація англійською мовою та анотації українською і російською (по 500 знаків кожна). Розширена анотація англійською мовою повинна бути завірена печаткою бюро перекладів або погоджена підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших навчальних закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

До статті *англійською мовою* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація українською мовою і звичайні анотації російською та англійською (по 500 знаків кожна).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу у бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зав'язків навчального закладу.

Стаття подається зі супровідними документами:

– для авторів без наукового ступеня – із завіреною позитивною рецензією фахівця з науковим ступенем і витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;

– довідкою про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, контактний телефон, електронна адреса;

– електронним варіантом статті;

– для авторів, які не є працівниками ЛьвДУВС, – квитанцією про оплату публікації на розрахунковий рахунок університету:

Код ЄДРПОУ **08571995**

МФО **825014**

ГУДКСУ у Львівській області

р/р **31255201100729**

Вартість: 36,03 грн / 1 стор.

Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць.

Примітка.

Рукописи, подані з порушенням зазначених вимог і суттєвими мовностилістичними огріхами, та статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, до друку не приймаються.

Редакційна колегія зберігає за собою право, в разі необхідності, скорочувати і редагувати тексти статей або відхилити їх від опублікування.

Стаття подається автором відповідальному секретареві Вісника безпосередньо або поштою на адресу:

ЛьвДУВС: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Відповідальний секретар:

серія юридична –

доктор юридичних наук, доцент **Балинська О. М.**;

серія психологічна –

кандидат соціологічних наук, доцент **Борисенко О. М.**;

серія економічна –

кандидат економічних наук, доцент **Ревак І. О.**

Координати для довідок:*Відділ організації наукової роботи:*

(032) 278-65-72; e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua

067-854 97 24 (Боровікова Віталіна Станіславівна)

e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net

Редакційно-видавничий відділ:

(032) 233-61-95; e-mail: publlaw@lvduvs.edu.ua

Відповідальні секретарі:

Балинська Ольга Михайлівна 067-674 99 12

Борисенко Оксана Михайлівна 097-461 83 84

Ревак Ірина Олександрівна 067-444 09 63

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія юридична

Випуск 1
(виходить із 1995 р.)

Редагування *Ю. Р. Глиняна*

Редагування текстів англійською *І. Ю. Сковронська*

Редагування текстів російською *О. Я. Шмиговська*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *А. М. Радченко*

Підписано до друку 26.04.2017 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 21,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 27-17.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.